ISSN 0134-4536

Looming

5

LOOMING 5 1981

1981

ENNO OOTSING

Lust (Puugravüür) 1960

LOOMING

5

1981

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Viivi Luik

MAJAHOIDJA
HOOVIS
RAIUB JÄÄD,
raske kangiga taob
kitsast
talverada.
Akna juurde
jälle
seisma jääd,
ümber kõmisemas
lõppev aastasada.
Selle vaim
ja hingeõhk
ja hääl
puurib ennast
läbi sinu luu
ja liha.
Terves ilmas
sama plaat
on pääl. —
Vali muusika
ja vaikne hirm
ning viha.
Meelde ajaloost
kõik sündmused
ei jää,
karta võib,
et sääl on
kannatusi suuri.
Vana päike
ajab
läbi pää
oma sitkeid
haralisi juuri.

SUUR MOEJUHT

Paksul paberil on pääletükkiv läik
ja ta naksatab, kui keerad teise lehe.
Katki ühelt kohalt läheb mõttekäik —
kumb see pildil on, žilett või kaelaehe.

Maja nurga taga vingub palav tuul,
tume kardin liigub, raamat kukub kinni.
Roiete all hüppab üksik mängukuul.
Keegi nagu hoiaks hinge kuskil kinni.

Raske moežurnaali ära panen käest,
aknaklaasi hõõrun, näpule jääb tahma.
Julm ja valge juuni tiirleb kõigest väest
ümber rinnakorvi, ümber lauskmaarahva.

AEG LIIGUTAB TIIBU JA KOLTUVAD PUUD,
tamm maha kukutab tõrud.
Päev jälle saab läbi ning tuikavad luud,
ja maapind jalge all põrub.

Veel tube ei köeta ja külmetab hing
ja raamatud kukuvad maha.
Maas mustendab vari, käes õhtu on ning
päike veereb maakera taha.

Ees seisavad aasta kolm pimedat kuud,
peab jõu võtma viimseni kokku
ja suruma raginal sõrmeluud
ümber lootusekiirte kokku.

Toanurgad on niisked, sääl naksub tapeet.
Torm tänaval pillutab prahti.
Silm läigatab sügaval pääs kui neet
ja ei lasegi valgusest lahti.

KARTULIVÕTJA

Värsket kartulit võeti juba.
Võtja juus oli hall.
Vanad õunapuud varjasid tuba,
mirti, mis akna all,

ja läikivat postkaardilille
ja käekirja kaardi pääl
ja tuhme ustavaid prille,
mis ootavalt seisid sääl.

VIIVI LUIK

Tuul looka lõi kartulipäälseid
ja mustendas metsaviir.
Raskeid kive südamepäälseid
kuldas üks päikesekiir.

LUME ALLA JÄÄB SEE MEREPINDKI, KUHU PÄIKE KUKKUS
õhtul särades.
Ise pilkan, pilgatakse mindki, sooned tuksatavad
lõuapärades.

Öörimajas kalgi taeva taustal mõttes elu pikkus
välja arvuta.
Selle kohta paber puudub kaustas, kuidas armastada
ilma armuta.

Tähestikust tähed saavad otsa, juba numbreid sähvib
ajukurdudes.
Jultunult ma vaatan sulle otsa läbi põletava
ajakurbuse.

Aira Kaal

VANA AIT

Meie õues on vana ait. Tal on sammaldunud pillirookatus. Olen harjunud seda vaatama kui haruldust. Ja mõnikord tundub, et ka katus vaatab mind. Mitte et ma temale erilist huvi pakuksin! Ta on ju näinud nii paljusid, on üle elanud matuseid ja sünde, on jälginud meie esimesi samme. Sest ta on meist — praegusist elus ja eluta olendeist siin õue peal — kõige vanem, välja arvatud ehk üks suur saarepuu.

Algul see hämmastas mind. Kas võib tõsi olla, et suur saar on aidastki vanem? Tuleb meelde, et küsisin kord kadunud vanaisa käest, kas tema mäletab, millal suur saar oli veel pisike. Ja vanaisa ütles, et tema meelest oli see puu juba tema lapsepõlves niisama suur kui praegu. See pole ju võimalik... Kuid näilisus on võimalik. Ja siin peab mingi näilisus peituma! Pärast uurisin välja, et saarepuud võivad elada 150 kuni 300 aastat. Mu hing jäi rahule. Siis on tõesti mõeldav, et see saar juba vanaisa poisikesepõlves vägev puu oli ning sellest hoolimata veel üle saja aasta vastu peab. Mul on ikka olnud salajane soov, et pärast mind kõik alles jääksid, kes siin kord koos minuga elasid-olid.

Ait aga... See käib ka aida kohta. Aitki on rajatud eelmisel sajandil, ent arvatavasti hakkas sajand ise siis juba lõpu poole veerema. Vägevad palgid, tugevad piidad, viis ust reastikku seina sees. Raudkivilahmakad treppideks. Mõne ukse ees trepid viimasel ajal küll puuduvad, kuid mäletan, et need olid puust ja mädanesid vist ära. Vundamenti sel suurel hoonel õieti polegi. Aida all on tühi ruum, kust kassid võivad vabalt läbi joosta. Ja seda nad sunnikud ka teevad. Varastab perenaise käest palakese paremat ja jookseb sellega kohe aida alla! No hüva, ega ma kade ole. Kiisul peab ka vahel vedama. Ja ega ait sellest halvemaks muutu. Tema on ikka oma au sees.

Kujutlen, kuidas see ait kord talgutega püsti aeti. Terve küla oli koos. Palgid olid kohale veetud Mustjalast Lõpi metsast 40 versta tagant, lae- ja põrandalauad toodi Leisi kandist Eiklast, aga katuseroog, see kasvas siinsamas Muiküla roolahes, mis haarab kenakese osa väina Saaremaa-poolsest kaldast. Kui nüüd sarikad juba kandsid, siis — kujutlen, kuidas katus kahinal kaeti selle Muiküla meeste uhkusega, parimate roogudega, mis talvel külmaga, kui kõrs parajalt puitunud, oma käega omast roolahest õsutud ja hobusereel koju veetud.

Ju nad siis juba arvasid, need meistrimehed, et selline katus peab kaua vastu ja jääb veel järglastelegi meeleheaks.

Ongi nii. Vaatan nüüd uue kambri aknast seda vana aidakatust ning mul on hea meel, et ta veel nii kobe ja kopsakas näib. Üldiselt on tema kuldkollane jume ju luitunud, midagi halli ja pruuni vahepealset, tükati isegi mustjat, aga teda ilustavad katusesambla helerohelised laigud. Ta on nende kui väikeste padjakestega üle külvatud. Vaatan neid samblalaike ja imestan, kui hästi nad siia sobivad ja kui hästi nad end tunnevad talvekuu vihmades.

Nad otse naudivad elu. Nad nagu haigutaksid mõnusalt ja maigutaksid

AIRA KAAL

magusalt, ise silmanähtavalt kasvades, paisudes ja vettides . . . Ning see-juures kiirgavad nad järjest eredamat rohelist. Jah, see on nende aasta-aeg. Meile nii tüütud novembriilmad on katusesamblale sulaselge kosutus.

«Ometi üks, kellele sandid ilmad kontimööda on!» pomisen endamisi. Aga sealsamas seisab koolilaps ja küsib: «Kellest sa räägid?»

«Ah mina? Näed, sellestsamast katusesambla laigust seal.»

«Aga tal pole ju kontegi . . .»

Saame mõlemad naerda. Tõepoolest, tal pole kontegi, mis talle siis «kontimööda» võiks olla? Tal pole ka silmi ja ta ei näe vist tontegi, kuid ometi on ta üks pisike elusolend siin laias maailmas nagu meiegi. Ja võib-olla on tal ka omad tondid, ära sa arva!

«Misukesed?»

«Näiteks ilusad soojad suveilmad. Siis ta kuivab kokku ja muutub kollaseks, pruunikaks nagu päikese käes kõrbenud karjamaamätas. Ja siis tuleb mõnikord tuul ja veeretab ta katuselt maha. Ning ta lamab õuemurul nagu väike kõngenud siil. Oled sa näinud?»

«Jah . . .»

Laps hakkab kaasa fantaseerima.

«Aga võib-olla näeb ta praegu neid punapugu leevikesi, kes lendasid sirelipõõsa otsa, just selle samblalaigu kohal?»

«Mine sa tea . . .»

Ka mulle tundub võimatu, et ta neid ei näe. Kuid samal ajal tundub, et siis peaks ta nägema ka iseennast! Sest kõik see kokku moodustab nii kena värvika pildikese. Roosad punnpaabud sireli ladvas ja roheline katusesammal piilumas läbi raagus okste.

«Oo, vaata!»

Korraga vilksatab mu silme eest mööda must-valge harakas. Sirutan kaela, sest harakaid näeb ju tänapäeval nii harva! Ta istub korraks aida-katusele, keksib seal natuke ja läheb jälle lendu. Aga viib mu mõtted kaasa — kaugele lapsepõlve.

*

Huvitav, et just harakas on see, kes mulle meenutab, mismoodi meie elu siin vanasti käis . . . Koolilapse jätab must-valge lind aga ükskõikseks. Ta asub oma raamatu kallale ja me ei pane enam teineteist tähele.

Ja mismoodi see elu siin siis käis, küsisin endalt. Vastuseks on mõtete segane tulv. Kõigepealt . . . kõigepealt — linde oli palju rohkem! Ka harakaid. Ja meie ei kutsunudki teda harakaks, vaid tema nimi oli hoopiski «kiitsakas».

Varesele valu,
kiitsakale kibe,
musta linnule
muud aiged!

See oli haige sõrme peale puhumise laul, mis pidi valu ära võtma.

Täna aige,
oome terve,
tunaoome pole tundagid!

AIRA KAAL

Ait oli juba siis eakas hoone.

Aida ees oli muruplats, mida loomade eest püstandaiaga kaitsti. Ja aida ainukese akna all oli muiste ka meie ainuke lillepeenar ehk «jäda», kus kasvasid tumesinised tuiupõesad — aed-käokingad — ja mida ääristas murulaugu riba. See kõik oli vanaisa istutatud. Aga aida katusel võis ilmast-ilma näha linde. Kord sädistas seal seesamune kiitsakas, kord vaakus seal va must vares suurte hallide lappidega paigatud kuues! Meie teda hästi ei sallinud, sest teda peeti hanepoegade vaenlaseks. Ja muidu ka... muidu oli ta liiga argipäevane. Aidakatuselt ei läinud vares niipea minema, vaid vandus enne kõik südame pealt ära, mis tal vanduda oli. Siis laskus ta õuele ja kõndis seal ringi pika tähtsa sammuga nagu peremees oma valdustes, vahel kraaksatas justkui pahandades, et vaat mis nad kõik siia maha on jätnud! Siis lendas ligi veel teinegi hall vares. Ja mina ei tea, mis nad sealt leidsid, aga midagi suupoolist nad said.

Vanasti meeldisid tihased ja varblased mulle palju rohkem. Suvel ei pane sa neid tähelegi, kuid talvel kogunesid nad alati viljaaida ukse ette. Seal oli päris linnulaat. Linnud olid leplikud. Varblane nokkis hobusepabulate seest kaerateri ja tihane sõi meelsasti tangu. Kes talle pekki pakkus! See ei kõlvanudki linnule, oli kõvasti soolatud.

Kord tuli vanaisa aidast kaerakülimituga, mis oli hobuste jaoks mõeldud, kuid nähes jalge ees tihaste ja varblaste tralli, ta nagu kohkus veidi tagasi ning ütles: «No mis ma teitega siis tegema pea?», ruttas aita ja tõi mingit peenemat puru, mida puistas lindudele sinnasamasse — trepikivile. Teinekord astus ema aidast välja, tangukauss kaenlas. Ta ei teinud linde märkamagi, kuid heitis neile siiski nagu poolkogemata tagasikätt tubli peotäie.

Aga vanaemm oli see, kes meil linde hurjutas: «Oh's teie äbemata loomad, oh's te ülantud!» Ta tahtis vist ütelda üleannetud, kuid ei läbenud seda sõna kunagi täielikult hääldada. «Ksst, uhh! kasige kaugemale... No säh, võta!» Ning viskas neile midagi. See oli just vanaemme moodi. Pärast pikemat noomitust andis ta süda alati järele.

Vahel tulid kajakad. Mitte ilmaaegu, vaid ainult siis, kui majas oli värske kala lõhna. Siis istusid nad nagu sõdurid reas — igal katusemalgal üks. Ja neid oli tore vaadata, kajakad või tuulkaakad, nagu meil öeldi, valvasid seni, kuni said oma jao. Muud asjad nende südant ei liigutanud, aga kalarappeid pidid nad saama — kui mitte mujalt, siis kassikausist või seakünast. Oh's te ülantud! Jah, kajakad polnud veel muutunud sellisteks tüütusteks, kes nad tänapäeval on.

*

Koolilaps tõstab pea ja küsib kavalalt silmi kissitades: «Mitu ust on vanal aidal?»

«Viis ust...»

«Neli ust ja üks värav,» parandab ta mind.

«Sa tahad vist öelda, et neli ust ja ühed väravad?» täpsustan omakorda.

«Nõnda nad räägivad küll, aga misjaoks siis mõnda ust väravateks hüütakse?»

Kraamin oma mälus ringi, küüniväravad, rehealuse ehk «rihaltse» väravad, heinalauda väravad... Need olid suured kahe poolega uksed, ju siis sellepärast.

AIRA KAAL

Heinalaut seisab aitadega ühe katuse all, vasakut kätt ääre peal. Temal on suured kahe poolega uksed, mida hüüti väravaiks. Noh, olgu, minugi-poolest!

Koolilaps aga leiab, et «heinalaut» on ülepea üks naljakas nimi.

«Misjaoks heinal peab oma laut olema? Loomadel on laudad!»

«No kuule, see heinalaut oli vanasti midagi kuuritaolist,» alustan ma. Sealt aeti heinu üles aidapealsele, seal hoiti ka mõningaid tööriistu. Hobuserakmed, rehad, hangud, mõrrad, üldse kõik see, mis niiskust ei karda . . . Heinalauta täitis alati magus heinapeprede lõhn ja värske õhk. Sealt läks ka redel üles aidapealsele, kus suvel võis magada.

«Aga miks mind ei lubata suvel lakka magama?»

«Seda küsi oma ema käest.»

«Ema ütleb, et ma saan seal nohu.»

«Tal võib ka õigus olla,» arvan ma ja hakkan endamisi pominal loetlema aitade nimesid: heinalaut, riieteait, viljaait . . .

«Ma tean!» hüüab ta kärsitult.

«Väga hea, kui sa tead. Ära siis lase end segada.»

Ta pistabki nina raamatusse. Mina aga vaikin ja astun mõttes riieteaita. Tõmban sügavalt hinge. Tahutud seinapalgid on veel värsked ja sammal nende vahel tihke . . . Selles aidas hoiti meil uusi riideid ja kangaid ning siidrätte, aga samuti vanu, moest läinud tanusid ja kübaraid . . . Seal valitses koirohu- ja mündilõhn ning see oli talus üldse üks peenem paik. Vaikne ja rahulik nurgake. Oli tunda isegi kalli lõhnaõli hõngu, ehkki me ühtki pudelit ei avastanud . . .

Emale kuulus siin üks suur kumera kaanega kast, mida kutsuti «kerstuks». Eks see olnud vanaaegne veimevakk. Ja ega ta lamanudki kõhuli maas nagu lihtne vakk või kast, vaid tal olid all tüsedad jalad, mis hoidsid teda tükk maad põrandast kõrgemal.

Teine, natuke väiksem ja lamedam kerst, oli vanaisa jagu. Aga need mõlemad olid nii suure pühaduspaistega ümbritsetud, et kellelgi ei tulnud pähe sinna omapead tuhnima minna. Isegi kesksuve aegu, kui aidauks seisis ristseliti lahti ja mõlemad kerstud olid laialt avatud, et tuulutada nende väärtuslikku sisu, ikka pidi omanik sulle ise seda kõike näitama või siis korralduse andma, et «mine too mole mo kerstust» see või teine asi. «Aga ära sa seal midagid segamini aa!» lisati. Muidugi mõista ei tohtinud sa seal midagi segi ajada ega ära rikkuda, vaid pidid jälle korralikult tagasi lappama kõik, mis sa välja olid tõstnud.

Ema asjadest meeldis mulle kangesti üks pisike pärlitega tikitud tanu. Vanaisal jälle oli kerstu põhjas hõbenupuga keppe ja värvilisi postkaarte, mis üks ta väljarännanud sõber Ameerikast saatnud. Siidrätikuid oli mõlemal. Ja vanaisa oskas neid meile üles kiita. Võttis ja näitas, et vaadake, kui head kaupa muiste osati valmistada — katsuge näpuga, misuke paks puhas siid . . . ja misuke läige! See pidas vastu inimese terve eluea. «Mis need nüüdse aa lirakad koa selle vasta on!»

Tollal kandsid vanad mehed vesti all kaelarätti. Vanaisal oli neid oma tarbeks ja vahel ka kinkimiseks. Meie vaatasime ja imetlesime, kuid endale miskipärast neid ei ihaldanud. Need polnud parajasti moes. Üldsegi mitte.

Nüüd on nad jälle moes, kuid nüüd meil neid enam pole. Aga tollal ei oleks me osanud nendega midagi peale hakata. Veiklevad sissekootud mustrid, pikad narmad ja laiad hõlmad, mis kuskile ära ei mahu . . . Moes olid lühikesed juuksed, paljas kael ja pisike barett. Ei mingit tao-

AIRA KAAL

list uhkeldust nagu narmasrätt, maani tualetid või paradiisi Eeva vooga-vad juuksekardinad. Meie pääsesime sellest!

Koolilaps lükkab raamatu eemale. Ja nagu püüdes minu mõttekäike tabada, ütleb: «Ma tean küll, mis riieteaidas oli — vanaema suur veime-vakk! Ja see nägi välja nagu Vargamäe Krõõdal Tammsaare raamatus, kas jah?»

«Tammsaarel . . . ja-jah! Enam-vähem . . . Sa oled sellega tuttav?»

«Mulle on seletatud.»

Talle on ka seletatud, et neid vanaaegseid asju tuleb hoolega hoida.

Nõustun pikema jututa. Kuid ise mõtlen: kes neid siin valvas? Me olime maailma mööda laiali. Ja sõda on siit kaks korda üle käinud. Ime, et hoonedki alles jäid . . . Kuid ma ei hakka sellest rääkima, vaid ütlen: «Tead, mis! Paneme nüüd riieteaida ukse kenasti kinni ja lähme viljaaita. Nõus?»

«Nõus.»

*

«Noh, ütle, kas sina tead, mis meil vanasti viljaaidas oli?»

Koolilaps teeb targa näo. Muidugi teab ta. Ta teab, et kolhoosi ajal hoiti seal majandi vilja. Aga sovhoosi ajal ei läinud majandil nii väikest aita enam tarvis. See jäeti perekonna kasutusse. Ja nüüd hoitakse seal vist lehmade jõusööta või midagi muud sihukest. Ta vaikib natuke ja lisab siis: «Aga päris vanal ajal, kui sina olid nii väike nagu mina praegu ja elasid veel kodus — oot, las ma mõtlen, mis seal võis olla? Ahaa — tuleb meelde: mõned jahukotid ja suured rotid!»

Puhken laginal naerma, sest arvan, et ta teeb nalja, kuid tema küsib päris tõsiselt:

«Mis ma siis valesti ütlesin?»

«Kõik on vale. Viljaaidas valitses äärmine puhtus ja kord. Seal oli terve aastane viljasaak ning lõikus nii kenasti ära paigutatud nagu apteegi riiulil . . .»

. . . See meie vana tubli viljaait, mille hõngu linnud nii hästi tundsid — ja meie ise ka! Sa võisid kinnisilmi uksel seistes eksimatult ütelda, mis koht see on. Sest nõnda tugevad teravilja- ja kanepilõhnad hoovasid sealt vastu. Jah — kanepi lõhnad ka.

Siia võis iga laps korraks sisse astuda, kas tal asja oli või mitte. Siin võis ringi kolada ning kõike käega katsuda, kartmata, et midagi ära rikud, sest liiga hapraid asju siin ei peetud. Kõik näis nii kindel, tugev ja purunematu. Paremat kätt seina ääres seisid ridamisi suured lahtised salved, igas kuhi vilja — rukis, oder, kaer ja nisu. Seda kõike võis näpuga katsuda ja sõrmega sorida, tasakesi peost läbi libistada, nagu olid näinud vanaisa tegevat. Terad ehk üüksed ehk ivad varisesid nii toredasti; see oli päris põnev ja mitte sugugi vähem erutav kui liiva sees mängimine. Olen katsunud ka linaseemneid peos hoida, kuid see ei õnnes-tunud mul. Nad on libedamad kui angerjas ja voolavad vägisi käest põrandale.

Aga pikalt ei lubatud meil viljasalves siiski näperdada. Varsti kõlas hoiatus: aitab, aitab — jumalaand pole lastele mängimiseks! Kuid see polnud nii kuri hoiatus, et pidi mängu kohe katkestama. Kui ütlesid «las ma natuke» või midagi säärast leplikku, saadi sinust aru, pisteti ise ka sõrmed salve ja räägiti sinna juurde veel mõnd mõnusat juttu vilja-

AIRA KAAL

kasvatamise kohta. Isale isegi meeldis, et lapsed vilja vastu huvi üles näitasid. Ta pidas seda tõsise põllumehe tunnuseks.

Teises seinas oli kotivirn, millest kevadeks küll enamasti oli järele jäänud vaid üksikute kottide rida. Olid ka mõned kinnised kastid. Nurgas lamasid köiepuntrad, lae all rippusid lina- ja kanepipeod. Ja mina ei tea, mis seal nõnda lõhnas, kas kanepist köied, pooltöödeldud peotäied või koguni kanepiseemned, mis pidid olema ühes väiksemas kastis. Misukeses just, see jäigi mul välja uurimata, sest meie huvi paelusid vahepeal teised kastid — ubade, herneste ja läätsedega . . .

«Ahaa, te käisite seal salaja herneid söömas,» püüab koolilaps mind kuriteolt tabada.

«Poolsalaja,» parandan ma. Ega just otseselt keelatud. Pean aga ütlema, et herneid vahel laste eest peideti, see tähendab — tehti kavaluse tempe . . . kord oli hernekastile jahukott peale veeretatud. Oleks veel tangukott, sellega saab kuidagi hakkama, kui jaksad temaga maadelda, aga va jahukott!

«Mis see jahukott siis hullem on?»

«No kuule, sellele ei või ju näppu külge pistagi, kohe tuiskab sulle vastu silmi valget jahutolmu, siis oled üleni nagu lubjaga koos või nagu mölder veskis.»

See ajab ta naerma.

«Aga muidu rändavad herned peotäishaaval taskutesse ega jõua iialgi patta,» lausub ta siis vanainimeselikult.

«Kas sinule ka nii öeldakse?»

Ta maigutab suud ja küsib vastu: «Aga kas teid lapsepõlves lubati närida toorest kaalikat, porgandit ja kapsaronti?»

Noogutan.

«Aga toorest kartulit?»

Raputan pead.

«Oi, kas tead, see on veel see kõige magusam,» kinnitab ta.

Meile seda küll ei lubatud, kardeti, et «teeb kõhtu aiget». Salaja siiski vahel sõime. Kui vanaisa «tuhlid kooris», näpsasime mõne ära, jooksime pimedasse nurka, kus keegi ei näe, ja krõmps-krõmps — läinud ta oligi! Seda tehti talvel. Kevaditi, siis närisime oblikaid ja suvel tooreid õunu . . .»

Koolilaps ütleb, et nüüd ei tohi oblikaid enam süüa, sest kõik aiaääred on kemikaale täis.

Kurb, kuid tõsi . . . Ja torkab nagu noaga!

Mõne aja pärast küsib ta uuesti, et kuidas siis ikka viljaaidaga jäi, «kui ei saanud herneid kätte, kas siis võtsite ube või läätsi?» Vastan, et läätse, tühja, ei tasu närida, see on leeme sees parem.

Tema pole läätse näinudki, säh sulle!

Püüan talle seda kirjeldada. Ja tema otsustab peale käia, et järgmisel aastal kooli aeda katselapile läätsi külvataks. Mõte pole paha. Lõpuks ütlen talle, et ega me viljaaita ainult saama pärast läinud. See oli muidu ka üks mõnus paik. Vahel istusid isa ja vanaisa salve ääre peal või mõne koti otsas, pidasid pikka aru ja ajasid tõsist juttu, mida meilgi maksis kuulata . . .

«Siis oli see nagu klubi . . .» kilkab ta. «Aga tantsida te seal ikka ei võinud!» Mõtlen: lapsuke, ära mind õrrita!, kuid ütlen nii ükskõikse häälega kui võimalik, et tantsimise jaoks oli meil teine ait. «Sa tead küll . . . see aknaga ait, viljaaida kõrval . . .»

AIRA KAAL

«Magamisait,» täiendab ta. «Aga räägi mulle veel viljaaidast. Kas seal rotte siis üldse ei olnud?»

See on minu jaoks keeruline küsimus, sest ma ei mäleta, et ma oma lapsepõlves seal ühtki rotti oleksin näinud. Ei, viljaaidas küll mitte! Isegi hiiri oli seal vähe, kuigi võiks arvata, et viljaait on väikeste hiirte meelest otse paradiis. Aga kassimulk oli igaks juhuks ukse sees. Ning vanal ajal vist tulid kassid tõepoolest toime hiirte tõrjumisega. Erilist muret ses asjas igatahes ei tuntud . . . Me lihtsalt eeldasime, et nad seal elavad. Sest kui ma ise oleksin hiir, teeksin oma pesa just nisusalve alumisse nurka.

Koolilaps naerab. «Tuleb välja, et vanal ajal olid teistmoodi kassid ja teistmoodi hiired,» imestab ta. Jah, muidugi. Sest vanal ajal oli taludes palju inimesi; suured pered olid. «Kaksteist hinge peret,» öeldi meie kohta. Ning seal, kus inimene kogu aeg toimetab ja tuulab ja sätib ja koristab ja seab, ei saagi rotid ja hiired nii väga võimust võtta. Kassid jälle kohanevad inimestega ning tegutsevad samuti aktiivselt. Mis lõbu siis hiirelgi seal laiutada, kui kõikjal on inimeste jäljed ja kassi lõhnad? Ta kolib jalust ära, kuskile kaugemale . . .

Koolilaps jääb korraks mõttesse, nagu oleks tal raske mind uskuda. «Aga linnud!» hüüab ta siis.

«Kas te talvel linde ka söötsite?»

Jutustan, et lapsed meil linde ei söötnud. Seda peeti vanemate inimeste asjaks. Kui sa juba ise põllul tööl käisid, siis küll. Ja kui sa siis talvel tihastele peotäie poetasid, lõi veri iseteadvalt keema. Need üüksed olid ju sinu enda kasvatatud. Mida vanemaks me saime, seda rohkem sellest lõbu tundsime.

See jutt koolilapsele ei meeldi. Tema arvates on lindude söötmine just nimelt laste, eelkõige koolilaste asi.

«Teil oli nii palju vilja, et oleksite võinud kõik linnud lõhki sööta,» arvab ta. «Aga laste kätte seda ei usaldatud. Miks siis?»

Mina ka ei tea. Vilja ju oli, kuid me pidime sellest ikkagi aasta ringi elama. «Lapsed söötku linnud lõhki, ise sure nälga — siis pole kedagi enam elju jäämas, ei linde ega inimesi,» arutlen.

«Nüüd ajad sa kiusujuttu. Nälga te poleks jäänud ja lind poleks lõhki läinud, sa ära mind sõnasabast püüa! Kui vili salvest otsa lõppes, läksite poodi ja tõite sealt leiba.»

«Seda mitte!» hüüan äkki tõsiselt.

«Ja miks mitte?»

«Sest meil ei olnud raha. Ja poes ei olnud leiba.»

Koolilaps ei usu oma kõrvu. «Mis seal poes siis oli?» küsib ta tüki aja pärast.

Loetlen kõike, mida mäletan, kompvekke ja rattamääret, siidlinte ja petrooli. Ka suhkrusaiad mainin ära. Kuid rukkileiba maapoodides küll müügil ei olnud. Keegi poleks seda ostnud, sest kõik tegid leiba kodus.

Aga linnapoes?

Jah, linnapoes — ole lahke, sõida hobusega linna. Päev kulub sinnasõiduks, teine tagasisõiduks, kust sa nii palju aega ja raha võtad! Ei, vili ei tohtinud salvest otsa lõppeda. Mitte enne järgmist lõikust; seda pidi kõigeks jätkuma — söögiks, seemneks ja pisut isegi müügiks, sest natuke raha taheti ka teenida, kas või vankrimäärde ostmiseks! Alles uue lõikuse aegu pühiti salved puhtaks, tuulutati ära ja jäeti värsket saaki ootama . . .

AIRA KAAL

Koolilaps tõmbab hinge. «Nüüd ma saan aru küll, miks see viljaait pidi korras olema — nii korras nagu ema sahver . . .» Ta lausub seda pisut venitades ja otsekui pettunult.

Võib-olla on ta viljaaidast tüdinud, võib-olla lasub see ta õlul nagu eluraskuse koorem, sest ta ohkab korraks südame põhjast ja lausub siis rutakalt: «Heakene küll — lähme nüüd järgmisse aita!»

*

Ja juba seisamegi järgmise aida lävel. Talviti oli siin kõik tühi ja vaikne. Kuid oletame, et meil on suvi. Siis näeme paari-kolme hoolikalt ülestehtud voodit sõbakirja tekkidega, mis vanaaegse mustri järgi tänapäeval kootud; kapi otsas pisikest, klaasiga lampi, nurgas, kangaspuude najal, jaanipäevaks sissetoodud kaski ja väiksel laual akna all metsalillede kimpu. Sel aidal on elutoa nägu. Tal on ju ka aken, mida teistel aitadel ei ole. Ja nii teda hüütaksegi aknaga aidaks ehk . . . Õigupoolest ma ise ka ei mäleta, misuke oli kõige vanem väljendus — magatisait, magamisait, magadisait, tüdrukute ait, poiste ait või aknaga ait. Kuid oletame, et see pole tähtis! Koolilaps tahab teada, kes seal aidas siis tegelikult magasid. Üldreeglina pidi see olema tüdrukute magamise koht. Aga kui peres täiskasvanud tütreid ei olnud ja kui suilist ka ei peetud, eks siis võinud ju aidas mehed magada. Nii meilgi.

Kunagi magas siin suvekuudel vanaisa, siis minu vanemad vennad. Vanaisa aegu oli seintel palju värvitrükipilte, mida meie, väiksemad, imetlesime. Vendade aegu kadusid need ära. Aida põrandal olid siis hantlid ja pall ja ajalehevirnad. Vend tegi seal oma herbaariumi ja kuivatas ajalehtede vahel taimi. Vajutiseks oli ta hankinud suured rasked tõstepommid. Kuid isa ütles, et need on viljaaidast võetud kaalupommid ja tuleb sinna tagasi viia.

«Kas viljaaidas olid siis kaalud?» imestab koolilaps. Jah, viljaaidas olid meil suured kaalud, kus võis viljakotte mõõta ja inimesi ka. «Ma vist unustasin sulle ütelda?» Nüüd saan pahandada, et nii tähtsa asja unustasin. Olen süüdi, kuid pole parata. Jõuad sa's kõike korraga meeles pidada!

Pärast väikest selgitust siirdume tagasi magamisaita.

Niisiis — vanaisal olid seal värvipildid. Isegi Sixtuse madonna hõljus seal pilvedel ja väikesed inglid vaatasid käsipõsakil . . . Vendade aegu olid kaalupommid ja ajalehepakid. Aga kui mu õed juba aidaealiseks said, siis loovutati aidas magamise õigus traditsiooni kohaselt neile kui neidudele. Nüüd oligi see siis «tüdrukute ait». Suveõhtuti võis siit laulu ja jutukõminat kuulda, pühapäeviti tulid külalised. Ka lapsed võisid vabalt sisse astuda. Välja aeti ainult siis, kui tüdrukud hakkasid end piduks riidesse panema.

Ja kui tüdrukud olid pidule läinud, polnud aidas enam mingit korda märgata. Ühes voodis lebasid padja alt väljalibisenud raamatud, teises oli väike kastike kreemituubidega, kolmandas kokkunätsutatud vana pearätik, toolidel lebasid seljast heidetud riided, vanad kingad seisid keset põrandat, nagu aru pidades — kuhu külge nüüd jooksu pista, et neidudele vingerpussi mängida?

Kui ema seda nägi, läks ta süda haledaks.

Ta ütles, et pidulistel pole ju aru peas, neil alati tuline tiidus. Kui aga pidu saab läbi, siis oleks nii kurb näha seda korralagedust, mis sa suures ootuseõhinas endast maha oled jätnud. «Aitame neid natuke,»

AIRA KAAL

ütles ta, tõstis riided varna, lükkas kingad tooli alla, pani raamatud ja karbikesed lauale. Ja kohe oli aidas jälle rahulik ning kena.

«Aga miks ta arvas, et pärast pidu on kurb?» Nii küsisin tookord minagi. Ja ema ütles — see on sellepärast, et kui üks päev oled pidul käinud, tahad järgmisel päeval jälle pidule. Aga iga päev ei saa.

Isa oli vastupidiselt meelestatud. Ta pani tähele, millal tüdrukud koju tulevad, kes neid saadab ja kui kaua nad värava taga juttu ajavad. Järgmisel päeval nokkis ja noris, et pidulised on unised, tegi neile märkusi, kus aga sai, ja käitus just nii, nagu püüaks neid tõepoolest pidulkäimisest võõrutada, kuid sellest ei tulnud midagi välja.

Koolilaps tahab teada, kas me aidas ka vahel pidu pidasime. Suurt pidu nüüd küll mitte, aga omavahel tantsisime niisama. Kaks-kolm paari saigi korraga põrandal tiirelda, rohkem polnud ruumi. Kuid seda juhtus õige tihti, et õpetati üksteisele tantsusamme, uusi ja vanu, igasuguseid. Mäletan, et kord tuli ema ka sinna ja õpetas meile labajalavalssi . . .

Koolilaps on kuulnud, et öösiti käisid aidas poisid tüdrukutega magamas, ja neid ei tohtinudki ära ajada. See on küll lobajutt, arvan ma. Võib-olla õige vanal ajal oli sihuke komme . . . Seletan, et kui kellelgi oli sõber poiss või kindel peigmees, ega see siis ühisesse aita magama tulnud! Vähemalt meie ajal polnud see enam kombeks.

«Nad tulid vahel mitmekesi ja istusid voodiserval. Ega siis alati ka magatud,» ütleb ta elutargalt.

Noh, ma ei tea . . . Olen ise aidas ainult ühe suve elanud ja mäletan mõnda sihukest naljatralli, kuid kõige rohkem on mulle meelde jäänud üks äge sõnasõda mu vanema õe ja kellegi naaberküla poisi vahel, kes tuli öösel akna taha sisselaskmist nõudma.

«Sõnasõda,» kordas ta. «Kas tüli ja riid? Mispärast nad's tülitsesid?»

«Ah, mis seal palju tarvis oli! Õde ütles: «Mine koju, Juhan, ma ei lase sind sisse», ja Juhan ütles: «Kelleks sa ennast pead?»»

Koolilaps naerab. See on alles tüli norimine, arvab ta. Aga kuidas kõik pihta hakkas ja mis sellest viimaks sai?

Sa püha taevas! Need asjad huvitavad teda niivõrd, et pean tõsiselt mälu pingutama . . .

Kuidas see pihta hakkas? Kõigepealt koputas ta kõvasti aknale — nii et me kõik kolmekesi ärkasime; seejuures hüüdis ta kogu aeg mu vanema õe nime, ikka Juuli ja Juuli, Juuli ja Juuli, lase sisse, tee uks lahti!

Tundsime ta häälest ära.

Juuli hakkas viimaks naerma ja ütles: «Mine koju, Juhan. Ma soovin sulle head ööd!»

Ja Juhan ütles: «Kelleks sa ennast pead?»

«See on minu asi, kelleks ma ennast pean, aga sinu koht ei ole siin.»

«Kus siis minu koht on?»

«Eks sa ise tea, võib-olla Metsa Miia juures.»

«Sa kirju kurat, kus ikka nuuskurinina! No seda ma sulle ei kingi!»

Juuli naeris jälle. Ja Juhan muutis äkki oma tooni. «Me ju tantsisime, Juuli . . .»

«Ja võime veel tantsida, aga aita ma sind ei lase.»

«Me oleme sugulased, Juuli!» Ta ütles, et tema vanaema oli meie vanaisa õde. Ja see on, muuseas, tõsi. Kuid seekord polnud sel tähtsust.

Juuli ütles, et oleme sugulased küll ja seepärast ta soovibki Juhanile nii südamlikult head ööd!

AIRA KAAL

Kuid Juhanit see vihastas.

«Ma tean väga hästi, kellega sa käid!» põrutas ta. Ja hakkas Juuli peigmeest teotama. «Ise vanem mees, aga sihuke riiukukk ja uhkeldaja nagu mõni poisike, temaga ei tule sul midagi välja, usu mind!»

«Jäta teised rahule!» hüüdis Juuli ning tema hääles oli tunda teravamat tooni.

«Tee uks lahti, ma vaatan, ehk on ta praegugi seal, sinu külje all?»

Nüüd naeris Juuli juba väljakutsuvalt. «Ehk ongi?» narritas ta. Ja Juhan muutus järjest vihasemaks.

«Ole ometi vait,» manitsesime oma õde sosinal. «Ole vait, küll ta viimaks ära läheb!»

«Olge teie vait!» sosistas Juuli vastu. «Mis te kardate? Sihukesi ei tohi karta!»

Meil hakkas tõesti juba kõhe. Juhan muudkui prõmmis akna ja ukse taga, ähvardas, vandus kättemaksu tervele suguvõsale ja oli valmis Juulit maa põhja needma. Väga vanal ajal oli vist niisugune komme.

Kuid Juuli ei kartnud teda põrmugi, vaid soovis ikka jälle head ööd. Tulivihasena siis Juhan lõpuks lahkuski.

«See ei ole just väga romantiline.»

«See on pahupidi romantika.»

Kuid koolilaps jääb alles siis rahule, kui ma talle jutustan, et õde abielluski oma vana peigmehega ja Juhan tantsis tema pulmas meie kõikidega. Kui ma talle seda vana lugu meelde tuletasin, naeris ta ja ütles: «Ma ei tea, mis mulle seekord sisse oli läinud, aga ma olin tõesti vihane. Koju minnes vandusin veel terve tee kõva häälega musta kuiva kuradit.» Aga nüüd oli see tüli ammu unustatud.

Koolilaps elavneb ja hüüab lõbusalt: «Siis sai ikka aidas nalja ka . . .»

Sai nalja, said aetud ka kõige südamlikumad jutud õdede-vendade vahel ja teinekord, kui juhtus, naabritegagi . . .

«Asu nüüd jälle oma raamatu kallale,» märkan viimaks ütelda. «Oled juba küllalt aega raisanud.»

Koolilaps leiab, et raamatuga pole tal kiiret, kuid kõige viimane ait on meil veel vaatamata.

Me oleksime ju võinud minna ja kõik need aidaruumid järjest läbi käia. Kuid see ei tulnud kõne allagi. Aidas ei ole elektrit. Pimedais nurkades pesitsevad kollid ja tondid. Mina küll ei karda ja tema ka ei karda, aga ma mõtlen, et tema ehk siiski kardab, ja tema mõtleb, et mina ehk siiski . . . Iseasi mälupeeglis endist aega vaadelda või suvel, selge ilmaga — kui tahad näha praegust olukorda.

*

Võbistan õlgu. Kas me ikka tõesti läheme sinna viimasesse aita?

«Jah muidugi,» ütleb ta, «lase käia!»

Hakkan jälle meenutama. See viimane ait, mis seisab paremat kätt nurga peal, kandis vanasti kahekordset nimetust. Mõni ütles «lihaait», teine jälle «kalalaut». Kala peeti nähtavasti laudaloomaks, liha aga aidakaubaks. Miks üks oli ait ja teine laut, seda me iial ei küsinud. Ei tulnud ettegi, sest see paistis nii endastmõistetav. Heinalaut oli ju ka laut. Heinaait oleks isegi veider ütelda. Aga kalaait? Niisugust väljendust võiks veel lubada, kuid kombeks see polnud. Kala — no mis on

kala? Tühine, lihtlabane toidupoolis, kes selle jaoks hakkab aita ehitama! Osalt püüti seda ise, osalt toodi Muhust, kus olid kevaditi suured räimesaagid. Silku ja haugi ja säinast ja särge — soolatud ja kuivatatud kujul — oli kalalaudas alati olemas. See kõik polnud kõneväärtki. Igapäevaseks kartulikõrvaseks kujunes aga soolasilk, mida hoiti suures puupütis. Meie küll ei hüüdnud teda silguks, vaid ütlesime «räimes»... Vahel juhtus, et just enne sööki suruti sulle kauss pihku ja öeldi: «Mine joose kalalauta, too räimest!»

Nii kui sa siis ukse avasid, tuli vastu pahmakas õhku, milles soolakala, soolatud liha ja tõrva lõhnad omavahel võistlesid. Ning see oli juba sihuke leitsak, mis ähvardas hinge matta. Muidugi võisid sa temaga ka harjuda, kuid armsaks ta sulle ei saanud. Ja üldse oli see kalalaut ehk lihaait meie aitadest kõige vähem huvitav, kõige kõledam ja igavam. Siin oli ka alati jahe — jahedam kui teistes aitades. Sest mujal olid laudpõrandad, siin aga kivipõrand — laiadest paeplaatidest. Suured puupütid täitsid ruumi. Oli seal liha ja kala; kõige pisem pütt sisaldas võid, kuid seda söödi meil vaid paar-kolm korda nädalas. Aga nurgas seisis veel suur tõrvatünn, mis levitas vänget tärpentinilehka. Ei, siin ei tahtnud kaua viibida. Õiendasid ruttu ära, mis tarvis, ja läksid kohe minema...

«Küll te olite rikkad!» hüüab koolilaps ootamatult. «Nii palju kala, et selleks oma lauta tarvis läks...»

«Loodus oli rikkam. Loodus oli veel välja kurnamata,» püüan anda seletust. See ei ole talle uudis. Temal on külmkapis peeni kalakonserve, võid ja juustu. Aga ta neelatab aiaäärseid oblikaid ja toorest kartulit meenutades. Ja kuivatatud räimi ja soolahaugi... ja läätseleent ja kanepiseemneid — neid tahaks ta süüa.

«Kas sa tead, et kanepiseemned on söödavad?» küsib ta salapärasel ilmel.

«Jah, ükskord Lätimaal sain kanepiseemnega küpsetatud kooki. Väga hea oli... kuid meie vanal ajal ei teadnudki, et kanepiseeme on söödav.»

«Lollid olite!»

«Jah, purulollid!»

«Aga sa ütlesid, et võid söödi ainult paar-kolm korda nädalas. Mismoodi seda otsustati ja kuidas sai keelata mõnel päeval võid lauale toomast?»

Oh lapsuke, seda tean ma kindlalt. Ei olnud meil seal midagi vaja otsustada, sest see oli traditsioon. Need päevad olid kesknädal ehk «kessiku», siis oli võisilm tangupudru sees; laupäev ehk «laupaõhta», mil samuti keedeti tanguputru ja pandi võisilm sisse. Aga pühapäeval ehk «pühabä» oli või laual leiva peale määrimiseks.

Teistel päevadel olid ka oma traditsioonid. Näiteks pidi pühapäeval ja neljapäeval tingimata õhtuks keetma lihasuppi. Aga esmaspäev, teisipäev ja reede aeti läbi kartuli, kala ja soustiga...

Maalin enda arvates süngevõitu pildi, kuid koolilaps leiab, et see on ju päris põnev.

«Tere õhtast! Ma Kahtlast.

Mis Keigustis keedeti?»

Niisugune oli meie noorpõlves üks naljasõnumine, kuid küllalt tähtis neile, kelle tuju olenes perekonna söögilauast.

AIRA KAAL

Koolilaps ei taha sellest aru saada.

«Teil oli ju kõike küllalt,» arvab ta.

Mainin veel, et sousti asendas tihti «katlanott» või mingi piimasupp. Olgu siis klimpidega või jahusupp kartuli, kaalika ja hapukoorega, seda hüüti «leike-tuhli-leem». Viimane ei läinud mul kuidagi alla, sest ma ei kannatanud keedetud kaalika lääge-magusat maiku. Sinna juurde söödi soolaräime ja kalasoolvette kastetud leiba. Seepeale ta naerab.

«Peaks ise proovima,» ütleb ta. «Ehk on päris põnev?»

Ainult liiga väike võipütt ei lähe tal meelest. Ning ta püüab ikka veel nuputada, kuidas me neist rangeist reegleist oleksime võinud mööda hiilida.

«Aga kui olid külalised?» küsib ta.

Siis oli muidugi iseasi. Siis toodi maitsvamad palad lauale. Aga kui olid liiga võõrad külalised, siis kaeti neile eraldi laud tagatuppa.

«See on küll lollus!» hüüab ta ja lööb oma raamatu paukudes kinni. Arvasin, et ta õpib ajaloo tunniks, aga nüüd näen, et raamatu pealkiri on «Närilised». Ah siis sealt see huvi rottide vastu?

Teen tähtsa näo ning lausun nagu muu seas:

«Ja kui sind suured rotid huvitavad, siis arvan ma, et lihaaidas meil neid vahel oli.»

«Kas tõesti? Räägi!»

Ükskord nägin sihukest — terava nina ja vurrudega elukat liha-tünni ääre pealt alla hüppamas. Kuid ta jooksis kohe minema. Igatahes räägiti meil mitu aastat ühest kassi ja roti vahelisest kahevõitlusest, mis kalalaudas oli aset leidnud. Miisu pidi olema taguotsa pidi tõrva-tünni kukkunud, sest ta käis mitu kuud ringi, saba ja tagujalad tõrvaga koos. Ta oli siis — suve ajal — nii vihane, et kargas põõsa alt inimes-tele kallale. Mäletan, kuidas ta kord minulgi jalgu küünistas, kole vihane oli! Aga see oli muidu üks vapper Miisu, musta-valge- ja kol-lasekirju noor emakass. Me hindasime ta võimeid kõrgelt. Aga ravida ta ennast ei lubanud ja paranes alles siis, kui tõrvakord maha kulus ja uus karv asemele kasvas. Siis ei olnud ta enam nii vihane ja laskis ennast jälle silitada.

«Vaat missugused vaprad kassid olid vanal ajal,» lõpetan oma loo.

«Ja vaprad rotid ka,» ütleb koolilaps. Siis mõtleb ta pisut ja lisab, et vapraid inimesi on alati olnud, kuid neid ei märgata teinekord ega osata väärilselt hinnata.

«Ja vapraid vanu aitu ja aidakatuseid,» täiendan ohates.

«Ja vapraid samblalaike!» kilkab ta. «Vaata seda seal — kas pole ta vahepeal kasvanud? Talle on need ilmad kontimööda, nagu sa ütlesid . . .»

Meie õues on vana ait. Ta katus on pilliroost ja kannab rohelisi samblalaike. Ta palgid on veel tüsedad, kuid ustelt on tõrv maha kulunud ja ta ei sisalda enam aasta toiduvarusid nagu vanal ajal. Tema valdajad ei ole enam põllupidajad. Ka uued riided ei ripu enam riieteaidas, vaid toas, kappides. Magamisait on öömajaks vaid erandjuhtumeil. Muidu on ta kolu täis — igasugu vanaaegseid asju . . . Viljaaidas hoi-

AIRA KAAL

takse veel mõnd vajalikku majapidamistarvet. Ja heinalaut on ajuti muudetud lammastelaudaks.

Tundub, et vana ait on täiesti degradeeritud. Kuid see on vaid pealiskaudne mulje. Vana ait on osalt veel täis vana «risu», nagu mõned ütlevad.

Kangaspuud, vokid ja mõrrahark. Hasplid ja käärpuud . . .

«Auväärt vanaaegsed tööriistad,» ütlevad teised, kes paluvad neid näha ja silmitsevad himukalt, nagu tahaksid tungida aegade hämarusse ning kujutleda tolleaegset eluolu.

«Te võite seeüle uhked olla, et olete neid säilitanud,» kiidavad nad ja soovivad end pildistada vana aida taustal, sest midagi niisugust igal pool enam ei leidu.

Kust meie teame, kas vanu aitu on järele jäänud vähe või palju! Kuid see annab meile julgust oma vana aita mitte häbeneda. Tunneme kuidagi ebamääraselt, et see vana ait on muutunud aristokraadiks meie õue peal. Jah, ta on siin kõige vanem ehitus ja ainuke läinud sajandi laps teiste hoonete seas. Ning ikka veel sooviksin ma talle pikka iga ning ilusat eluõhtut. Ma tahan, et ta mind üle elaks — niisamuti nagu suur saarepuu . . . See on täiesti võimalik, kinnitan ma teile! Olen kuulnud, et rookatus peab vastu kuuskümmend kuni sada aastat. Las ta siis elada ja olla! Ja las siis tulla teda vahel uudistama need, kes oskavad vanu asju vaadata uue pilguga.

1980/81

Andres Langemets

REDUKTSIOON

Korraks on tunne
et võib iseend ja ümbrust vaadata pealt
võib minna suurte sulgude taha
ning kuulata seal üht pinevat
katkematult kõrvulukustavat heli
ja mitte märgata
ta tuhandet hääbuvat kaja
korraks meenub
et räägin ammu keelt
mida olen kaua õppinud pärast
ning siis näib
et pääsengi oma tagasipöörduvaist mõtteist
ja et järgneb mingi meeletu tehe
sich-selbst-durch-sich-selbst-zeigende
sina
oled nüüd siin mu kõrval
ent minu lähedusest täiesti vaba
me oleme mõlemad koduteel
ja liigume sinna igavesest ajast
nõnda ihuüksi ja üheskoos
jõuame sulgude taha
aga veel enne veel hoopis varem
me ise muutume üleni
meie pilk enam asjade liikumist ei taba
tardunud pilvede all
keset tühja taevast
ripub üksik kivinenud lind
tema ümber ja meie kohal on vihm
kuid see vihm ei saja.

SAATJA

Saadan ema bussile ta tahab
enne suurt ööd maale tagasi jõuda
ala kurb ala rõõmus
ja igavesti nagu poole jõuga
nüüd hämardub juba linngi
üha endistviisi põgenike öömaja
aina ööpagulaste lõppjaam
siit ei ole pääseda vaja
ilm on siin pehmem kogu aja

ANDRES LANGEMETS

kõik kaugemast kaugem tuleb lähedale
kõik ligemast ligem läheb eemale ära
ning öö siia järele ei tule
pole tulnud juba mitu aastasada
nüüd kihutab buss kuskil tasasel teel
ja pea kohal aina tumeneb taevas
ning sinna kus laotus vajub metsadesse
sinna pimedasse üles rändab ema
miskipärast tuled tänavail ei põle
ei paista kumasid akendeski veel
lisan tahtmatult sammu
ja pean järsku väga ruttama
öö tabab mind teelt buss kihutab järele
tema tulede eest tema pikalt teelt
selle taeva alt ei pääsegi välja
lõõtsutan tänavanurgalt tänavanurgani
kuni ülal süttivad laternad
kuni buss kaob vilinal õhku
ning ähvardava ohkega langeb miski läbi maa
ärevus vaibub kähku
on endiselt soe ja hele
ning lõplikult vaba õhtu.

VAATAJA VÄSIMUS

Tunnen et olen nüüd sageli väsinud
arusaamatult ebaloomulikult loid
nagu enamasti need
kes ihkavad unes ärkvel olla
ja sulgeda silmad ilmsi
ent mõnel on jõudu rohkem
paljud suudavad palju vaadata
siseneda kõhklemata saali
silmitseda kaitsetult mahajäetult
tooli külge aheldatult häbistatult raevunult
igat laval elustuvat Golemit
või Galatead kodukarva
mina käivat teatris harva
ega hoolivatki Kalevipojast
keda kavatsetakse algupäraselt
põrguväravas kaljusse panna
olen ainus kes veel ei tea et Odüsseus
jõuab ihuüksinda koduranda
et tänavu võib taas kuulda Hamletit
et noored näitlejad viivad noore Lunastaja
kulminatsioonihetkeni ülesmäge
ning et siis lastakse Vargamäelt alla kogu vesi
ja et kõige tähtsam pea
on siin lavastaja käsi

ANDRES LANGEMETS

ma muidugi mõistan seda kunsti ja ilu
tunnen päris kindlasti teda
tean ülevat katarsist ja kestvat aplausi
pärast Oidipuse väljatorgatud silmi
ning kui ses tundubki midagi
mida olen teistes teatrites näinud
siis ei ütleks ei julgekski öelda
kas sedagi olen vaadanud ilmsi.

KADUV SÕBER

Sügisõhtul aeglasel ootamatult
tõusis sõber lauast ja läks
mitte kauaks mitte kaugele
kuid siiski tõeliselt
ta kiirustas sealt ühe tundmatu naisega koos
kui olime ettevaatlikult katkestanud vaikuse
ning pikkamööda kõnelenud
igavesti järgnevast ajast
ja tänase õhtu lõputust eelloost
siis pidi tal ikkagi teistsugune tunne olema
mingi alati korduv ja korvamatu kogemus
nagu unede igaõisus või päevade asenduvus
ei mälestust kannul ei kahtlust eel
ei tulevale kiivas ei möödunust hell
mis toimus toimus äkki ja paratamatult
üks lõbus naine üks tõsine mees
ning oli õhtu
oli kättejõudmise aeg
ükskõikne suur ja kapriisne tund
millesse siseneda milles piseneda
kõige olemasolevam olematus ise
nõnda kättesaadav ja nii vastupandamatu
kõige lõputum kõige võimaluserikkam ruum
ühesainsas võimatult lõplikus sügishetkes
tuli tagasi sõber võib-olla
täpselt seda enam keegi ei tea
ent mõtlesin tookord kaua
aeg läks aeg läks aeg läks ja
mind justkui polnukski ta sees.

ANDRES LANGEMETS

KÜLM LUMEVAENE TALVEPÄEV

Tuul on puhunud liiva rindelt lumele
kuid lumi ei jaksa teda kanda
peaks olema parasjagu keskpäev
peaks kellegagi kokku saama
teretama ja rääkima
ja midagi üle andma
peaks algama otsast või jätma järele
viskama peast või võtma hinge
peaks emba-kumba
nüüd juba ei või jaa
ent kust tuleb toosamagi peaks
millest ma siin seda tean
ning kuidas mina kes ma ei ole
kes pole tänaseni olnud
kuidas mina tean
mida ma tõepoolest pean
ja mida ma pole olnud
mida ma mitte kunagi ei ole
liiv läheb tagasi läbi lume
ning pärast kaob lumigi sealt
mõte on kogu aeg ning igavesti seal
kus mõtleja iial ei ole
hing on seesama sinihingus
mida hingajal hingata ei ole
ja mille järele ta kord ikkagi läheb
käed kipuvad lõpuks liikuma omaette
ning kumbki jalg
aina hoogsamalt ja hoogsamalt
astub kordamööda kehast ette.

ANDRES LANGEMETS

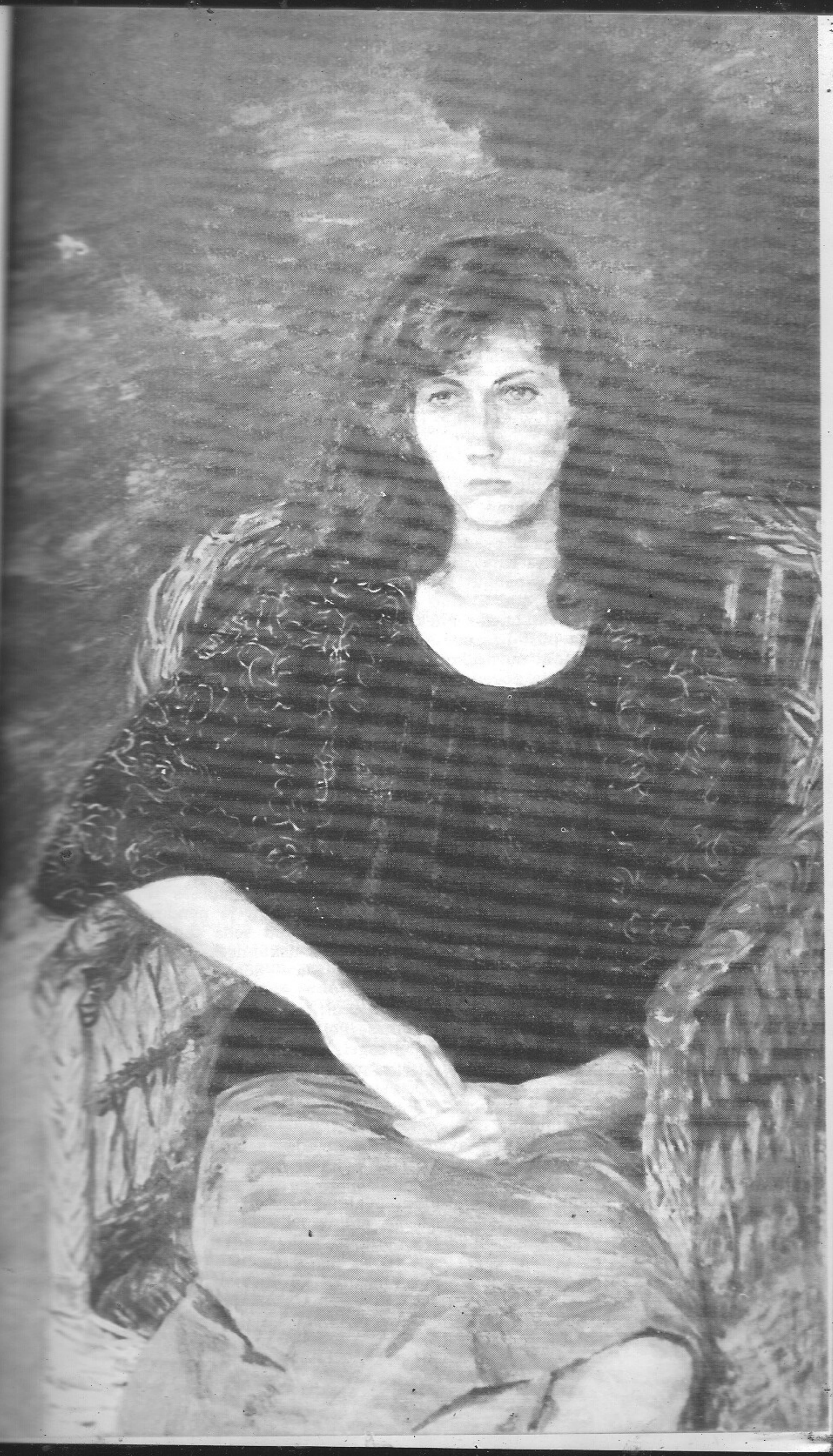

Jaan Kross

RAKVERE ROMAAN

Ma ei tea, kust hapatis välja läks, kas Richmanni või Rosenmargi katuse alt, sest ühest neist kahest pidi see lähtuma, või viimaks koguni mõisast, kuhu informatsioon, olgu mõisale kui ebasoodne tahes, võis varakult pärale jõuda — igatahes läks Rakvere talvevaikus nädala pärast kihinat-kahinat täis: senat on andnud Rakverele õiguse!

Ja nii harjumatu oli linnal säherdust kergendust ära seedida — saja kolmekümne aasta pikkuste petetud lootuste peale —, et seedimisraskused olid möödapääsmatud. Krudopi aknad või vähemalt üks aken löödi uuesti sisse. Nõnda et pärast seda hoidis klaaser oma kolmel tänavapoolsel aknal ööd ja päevad luukisid ees. Öösel paugutati Põrgu tänava jäätanud treppidel ja Knaacki kõrtsi ning Tammiku vahelisel teel püsse. Jumal teab, kes seal paugutasid. Ja järjekordsed mõrtsukad, nagu proua Tiesenhausen ütles, olid ajanud õhtuhämaras valitseja Freundlingi otse keset Rüütli tänavat taga. Õnneks kandis valitseja viimasest kere peale saamisest saadik püstolit põues. Alles selle peale, kui ta nüüd oli Deetersi ja Brachmanni õuede kohal püstoli hõlma alt kätte haaranud, olid kaabakad lasknud ta põgenema. Nii et kolme päeva pärast kutsus proua Tiesenhausen oma mõisaametnikud ükshaaval enese ette. Mine tea, mis ta just kellelegi rääkis. Jutt pidi küllap omajagu erinev olema. Sest ametnikud olid mitut moodi mehed, nagu niisugused niisuguses kohas ikka. Raamatupidaja Kühn, kasetohukarva kõhna näo ja mustade kulmudega mees, oli läbini saksa isand. Punase sihverplaadi ja vasekarva habemetüükaga aidamees Püüli Jakob oli tunamullune maamees linnaäärsest ja mõisa ning linna vahel vaidlusalusest Papiaru külast. Ja nõnda edasi. Nii et missuguste sõnadega see kellegi puhul sündis, seda ma ei tea, aga püstoli andis proua igale mehele kätte. Ja seda, mis ta minule sel puhul ütles, mäletan ma ju täpselt:

«Berend, te olete muidugi juba kuulnud. Meie täipesas levitatakse juttu, nagu oleks Impeeriumi Senat hulluks läinud ja nende täikraede tunamulluse supliigi rahuldanud. Uskuda saavad seda muidugi ainult idioodid. Tähendab, meie täikraedele on see uskumiseks paras. Ja mis nad selle tagajärjel teinud on, on teil ka teada — lõhkumised, korrarikkumised, märatsemised—»

Seda rääkides istus proua nagu harilikult oma mahagonipuust sekretäri taga ega olnud sugugi mitte vihase või punaseplekilise näoga, nagu ta sootu tühisema ärrituse puhkudel sageli oli. Seekord oli ta, ma ütlen sin, otse võidukalt rahulik. Must sametpael ümber kaela nagu alati (seda kandis ta arvatavasti selleks, et kaela kortsumus vähem silma paistaks) raamis ta kitsa näo altpoolt kuidagi väga selgesti ära ja nägu ise oli tal — palju ei puudunud et naeratav—

«Nii et minu inimesed peavad oma elu nende kaabakate vastu kaitsta võima. Sähke!»

Ta võttis sekretäri sahtlist püstoli ja pakkus seda mulle üle laua.

Ma pean tunnistama, see usalduseavaldus häiris mind tublisti. Selles oli ju midagi absurdset — et *mina* pidin end kaitsta võima inimeste vastu, kelle väljaastumised olid tingitud sellest, et— Ma pomisesin:

Algus «Loomingus» nr. 3 ja 4.

JAAN KROSS

«Tänan, armuline proua, aga mul on juba tuleriist olemas—»

«Teil on — minu majas — tuleriist, ilma et ma seda teaksin? Tooge ja näidake mulle!»

Ha-ha-ha-haa! See usaldamatuseavaldus aitas mu enesetunde sedamaid uuesti paika. Ma tulin proua kirjutustoast välja ja ruttasin kolm astet korraga alumisest kivi- ja ülemisest puutrepist üles oma kambrisse ning kolm astet korraga alla tagasi, krahv Sieversilt saadud imeilus hõbeinkrustatsiooniga ja mustast puust käepidemega püstol käes. Ja alles siis, kui ma olin seda üle laua prouale ulatamas, torgatas mulle täies selguses meelde, *kelle* püstolit ma *kellele* ulatasin — ja *mille* eest ma ise olin selle saanud—

«Nii ilus ja kallis riist?! Kust see teil pärit on? Kuulge, siin hõbeplaadi peal — mis siin seisab?»

See plaat oli tulnud mulle trepist alla rutates meelde. Nii et ma vastasin:

«Initsiaalid K. S. Ja üheksasakiline kroon. Krahvikroon, tähendab. See oli ühe minu Jena kommilitooni oma. Noor krahv Kaspar Stadion. Böömimaalt pärit jurist. Me duelleerisime temaga. Ja leppisime siis ära ja vahetasime püstolid. Minul oli harilik kuchenreiter.»

«Hm. Aga kas teil on, millega teda laadida?»

«On, armuline proua. Mul on padrunite keeramise aparaat, rohtu, kuule, tulekivi.»

Ta ulatas püstoli mulle tagasi:

«Vaadake siis, et ta oleks teil laetud ja kaasas.»

Nõnda et reede hommikul jagas proua oma ametimeestele tuleriistad välja. Ja ennelõunaks laskis ta pastor Borge enese juurde kutsuda. Mina pidasin poistega koolitoas trigonomeetria tundi ja nägin läbi jäätanud akna, kui pastor väikeses musta tekiga saanis treppi sõitis. Ja et ta ise ei tulnud, vaid kutsutud oli, seda olin ma pruukosti aegu Tiio käest kuulnud. Ja ma nägin ka, kuidas ta minema sõitis — siis oli preili Frederici juba Gustavi klaveritunniga lõpule jõudnud. Nii et proua ja pastori kõnelus oli piisavalt pikk ja mulle paistis, et isand Borge põsenukid ta kahvatus näos kergelt õhetasid, kui ta peauksest trepile astus ja minema sõitis, umbes nõnda nagu Bertramil pärast seda, kui ma ta selle eest olen läbi võtnud, et ta ikka veel Horatiuse heksameetrites komistab. Aga mida nimelt proua oli püüdnud pastorile selgeks teha (sest vististi polnud see pastoril proua meelest ikka veel küllalt selge, vähemalt silmapilgu nõudeid arvestades), see kostis pühapäevasest jutlusest selgesti välja.

Vana harakas Borge kädistas oma jutluse kahe pühakirjakoha peale maha: kahekümne esimese ja üheksateistkümnenda salmi peale Saalomoni Tarkuse kahekümne üheksandast peatükist: *Wenn ein Knecht von Jugend auf zärtlich gehalten wird, so will er danach ein Junker sein* — Kui sulast noorest saadik hellasti peetud on, siis tahab ta viimaks noorhärra olla... Niisugune salm sobis proua Tiesenhauseni vajadustele muidugi üpris hästi. Ja selle pealt hüppas Borge kõksti Rakvere rahva upsakust ja eneseunustamist materdama. Noh, tõsine matar ei olnud seesinane tema kädin muidugi mitte. Aga tüütut vitsavihinat oli ta kimedas hääles piisavalt:

Tehku nad kõik, kes nad ju suurelt jaolt saksa ja üleni linnarahvas on, aga kellele äkitselt kõigile paistab talupoegade vastakas vimm külge olevat hakanud, tehku nad oma kõrvad ja südamed taevaste ja maapealsete asjade poole laiali lahti ja saagu aru: Issand on neid hoidnud ja poputanud rahus ja kosumises enam kui nelikümmend aastat. Ja nende Issandast seatud isandad ja ülemad niisama. Tuletagu nad oma isade ja emade juttudest meelde, missugused hädaajad siin vanasti olid! Ja mõtelgu, missuguses põlves nemad on sellega võrreldes elanud! Aga nemad on otsekui tänuks selle eest läinud aasta-aastalt vastakamaks ja kõrgimaks! Ja nüüd on nemad juba niivõrd käest ära, et seda on hale vaadatagi. Enam ei hooli nad jumalasõnast sugugi ega isandate ja ülemate käsust koguni mitte. Nad toidavad oma meeli alatute hingede laiali

laotatud kumuga ja talitavad kui sõgedad, kes arvavad, et kui isand on oma sulaseid heast südamest hellitanud ja hoidnud, siis on sulased selle läbi isandaiks ja orjad härradeks tõstetud, nii et nende üle ei ole enam käsku ega korda. Nõnda et nad on hakanud lõhkuma ja laaberdama, märatsema ja tuleriistadest paugutama ning unustanud sootumaks ära, et ainukene õnnis ja mõistlik asi Issanda ja inimeste meelest on ometigi sõnakuulmine ja rahu. Sõnakuulmine ja rahu. Ja nad on unustanud ära ka selle, mis tark Saalomon sellesama kirjakoha üheksateistkümnendas salmis on öelnud, nagu nad äsja kuulda said: *Palja sõnaga ei lase sulane ennast karistada, sest olgugi et ta sellest aru saab, omaks ei võta ta seda mitte.* Mis on äraseletatult see, et kui sulastele sõnaga karistamisest küllalt pole, siis sunnivad nad ise oma Issandat ja sellest seatud ülemaid teissuguseid karistusi appi võtma, et sõgedad sulased mõistusele tuleksid ja aru pähe võtaksid ja selle sisse jääksid—

Inimesi polnud kärekülmal pühapäevahommikul kirikus kuigi palju ja ma ei märganud, et kasukataskutesse või muhvidesse topitud kätega ning aurupilvi külma õhku pahvivas koguduses oleks Borge jutu peale tekkinud mingitki elevust. Kogudus näis võtvat seda niisama ükskõikselt ja kõrvust möödalaskvalt nagu minu kasvandikud, kes erinesid täiskasvanuist vähemalt sihipärase rahutusega ja nügisid pingi vahel teineteise viltsaapas jalgu, et külmetama kippuvad varbad sooja saaksid.

Ja ikkagi sündis järgmisel pühapäeval see, mis sündis. Kui seda ülepea sündmuseks ja mitte labaseks ülelinnaliseks skandaaliks nimetada.

Pakane kestis ikka veel, aga vastu hommikut tõusis tuul ja habemikud ning eided, kes end enne teisi hakkasid kirikuriidesse seadma ja õues käisid ning tagasi tulid, ütlesid, et kui niisugune läänetuul kestma jääb, võib ilma teisipäevaks sulale puhuda ka.

Kell kolmveerand kümme hakkasid kiriku kellad lööma ja linna seitsme tänava majadest astusid kirikusseminejad jäätanud hangedesse ning liikusid, kes päri-, kes põiki-, kes vastutuult, aga kõik mingil moel tuulega võideldes kiriku poole. Hommikuhämarus oli taandumas ja tuul oli puhunud ühtlaselt valge pilves taevalae lootustandvalt heledaks.

Pärast räägiti, et esimene oli olnud kingseppmeister Schubert. Et kui tema oma emand Mariega kirikuplatsile välja jõudis, tagumiku vastu tuult pööras ja selga sirutas ning juhuse kombel üles kirikutorni poole vaatas, kissitas ta külmast tuulest vesiseks tõmbunud silmi, pigistas mammi käsivart ja ühmas:

«Marie — vaata, mis asi seal sinu meelest liperdab?»

Tüse, natuke kalasilmaline ja lühinägelik emand Schubert vaatas ega näinud midagi. Aga siis olid nende Pika tänava naabrid Prechelid, pagarmeister oma emanda ja tütardega, nende vahtimist tähele pannud ja samuti torni vahtima hakanud. Ja Precheli nirgisilmne Agnes oli hüüdnud: «Aga, mamma», ja pigistanud muhvi vastu oma edevat suud ja jäänud äkitselt vait—

Sedamaid oli ülesvahtijaid olnud juba tosinkond. Ja siis mitu tosinat. Inimesi ümbruskondseist mõisadest ja külamehi, kes olid varakult päral ja hobused lasipuu külge sidunud ning kirikus tuulevarjus teenistuse algust ootamas, oli tulnud mingi kahina peale prouadega ja naistega kirikust välja. Varsti oli olnud vahtijaid sadakond ja siis paarsada. Kiriku kellad olid löönud edasi, sest köster Göödk oli unustanud kellamehele märku anda. Göödk oli jooksnud üle platsi köstrimajja ja tulnud lööbates tagasi, kadunud äia, vana jahimehe vaskne pikksilm käes. Kui köster nördinud või itsitama kippuvate nägudega ja üha kasvavasse rahvasumma kohale sai, oli pastor Borge käärkambrist väljunud ja seisis, karvamüts peas ja talaar tuules laperdamas, kiriku ees (lambanahkne vest oli tal külma kiriku pärast nagunii talaari all seljas) ja haaras pikksilma sedamaid oma kätte.

Pastor vahtis natuke aega läbi kiikri kõrgusse. Aga kiikri abitagi nägi temaga kaasavahtijate enamik selgesti ära: õieli kaelaga plekist tornikukel, varda otsas kolmkümmend küünart kelladerõdust kõrgemal, oli tõesti midagi nokas.

JAAN KROSS

See näis olevat riidetükk. Ei saanud aru, kas valge, hallikas või roosakas. Sest tuul rebis selle kord vudisevaisse voltidesse ja puhus sealsamas naljakalt pungi nagu koti, mille peal võis aimata mingisuguseid võõbe. Igatahes näis Borge olevat ära näinud või vähemalt aimanud, mis see oli. Ta lükkas kiikri kokku, nagu pigistanuks ta ketseri maa sisse, ja saatis kellamehele sõna, nii et kellahelin lõigati korraga läbi ja vihane Borge tõstis käe. Rahvasumma oletuste, nördimusavalduste ja naerupurtsatuste rabe sumin vakatas ja pastor kuulutas tuule vuhinasse:

«Teotatud kirikus meie Issandat ei teeni! Jumalateenistus algab pärast seda, kui k a l t s on tornist alla toodud!»

Borge vaatas käskivalt kellamehele otsa. See neljakümneaastane tugev, aga rinnahaige mees oli kellade peatamise järel vaatama tulnud, mis lahti, ja seletas nüüd hädaliselt, et temal on nahk ülemäära pikast kellalöömisest läbimärg ja köhib tema, nagu kõik teavad, ennegi hirmsasti, nii et kui tema peab nüüd selle koleda tuulega sinna üles ronima, on tema hommepäev haigevoodis maas ja võib-olla ei tõuse sealt enam ja kes peab siis tema naise ja kolme väeti lapse eest hoolitsema?! Nii et kellamees jäeti kõrvale. Köster Gööcki poole ei hakanud pastor tornironimise mõttega vaatamagi. Kirikumehe Peetri poole vaatas ta küll, aga pöörас ise silmad teisale, sest valge sokuhabemega Peeter oli säherdusesse asjaks liiga vana. Pastor hüüdis:

«Kas koguduses mehi ei ole, kes kaabakatest pandud teotuse pühalõijalt maha rebiksid?!»

Vanemad mehed vahtisid pastorit nägudega, mis ütlesid: Meile ei lähe see asi enam korda... Nooremad pöörasid pilgu nohisedes kõrvale. Keegi ei meldinud ennast. Siis tekkis rahvasumma paremal tiival liikumine. Keegi lükkas kämaras seisjaid kõrvale ja üks jumala võõras sinises ülirüdest jakis noormees astus ette:

«Mina olen teel Narvast Tallinna. Ma olen laevamastides kodus. Aga ma ütlen: ilma tasuta võib selle sealt alla tuua, kes selle üles viis. Kui see teeb talle nalja. Mulle see nalja ei tee. Vaadake, missugune tuul on. Nii et mina tahan tasu.»

«Palju sa's tahad?» küsiti rahvasummast.

«Noh, kui palju te tahate?» küsis pastor.

«Mina toon selle alla,» ütles noormees, «ja pastor maksab mulle siinsamas pool imperiaali. Kogudus klapib talle pärast ära.»

«See on ju pöörane hind!» kätsatas Borge.

Aga rahvasummast hüüüti: «Näh, muidu jääb ju teenistus ära!» — «Lase käia! Lase käia! Too ta aga alla» — «Kes see muu sinna selle tuulega ikka ronib!» — «Ongi meremehe töö—» Ja keegi hüüdis: «Peaasi, me tahame näha, mis see on—»

Borgel ei sündinud vastu vaielda, sest tema pidi pühakoja eest hea seisma. Ja kogudus ei vaielnud vastu, sest isiklikult ei pidanud esialgu keegi midagi maksma. Nii et kokkulepe tuli toime ja juhuslikult kirikusse tulla tahtnud meremees asus tegevusse.

Aga kes oli lootnud poole imperiaali eest mine tea missugust riski ja trikki ja turnimist näha saada, pidi küll mõnevõrra pettuma. Võõras käskis tuua endale kera tugevat nööri, paraja kivi ja kuue-seitsme küünra pikkuse udja. Need asjad leiti naabermajadest seda rutemini, et otsijad-toojad olid isiklikust riskist pääsemise tõttu kahekordselt toimekad. Kiriku trepi peal tagus võõras talle toodud kiviga udja otsa sisse paraja sepanaela ja ronis siis kivi ning nöörikeraga torni. Peagi ilmus ta kelladerõdul nähtavale. Ta siniseid pükse nähti silmapilguks rõdurehelil vilksatamas. Oli näha, et tuul püüdis tal jakki seljast rebida. Siis kadus ta kiivripõrandasse. Natukese aja pärast lükkas ta ülemise hommikupoolt kiivriluugi lahti ja pistis pea ning käed välja. Ta laskis kivi müüri otsas kahinal mööda kiivrisindleid ja krobinal mööda müüri alla ning kellamees sidus udja all nööri otsa. Võõras hoovas udja nöörist üles ja sai selle tuulest tingitud õõtsumise kiuste otsapidi pihku. Ja siis said vahtijad muidugi ka oodatud närvikõdi vähemalt jaopärast kätte. Võõras sirutas enese tagumikuni luugist välja, aga ei küündinud veel tegema, mis tarvis. Nii et ta õiendas viimaks ka parema jala üle luugi serva ja

JAAN KROSS

istus kaksiti luugi äärele. Niimoodi õngitses ta tüki aega udjaga enese kohal õhku, kuni sai selle, mis tornikukel nokas plagises, nokast lahti ja udja otsa laperdama. Et see sealt päriselt lendu ei läinud, tuli silmanähtavalt sellest, et see oli nööriga veel millegi, vist kukke hoidva varda külge kinni seotud. Võõras sõlmis selle lahti ja laskis udja mööda torni ja müüri lohinal alla. Aga trofee jättis ta enese kätte. Siis nähti teda vaheredelist taas alla laskuvat ja mõne minuti pärast astus ta kiriku uksest välja. Ta punakas kalijas vigurvändanägu oli surmtõsine, ainult ta heledad silmad olid ei tea kas pingutusest või millestki allaneelatust pungis. Ta hoidis käsi kõrgel õhus (pärast öeldi — otsekui oleks ta põrguline linnarahvast õnnistanud!) ja ta käte vahel laperdas kõigile nähtavalt see, mille ta oli kuke nokast alla tarinud. Nii et pool linna — aga seks ajaks oli tornironimise-jandi peale tõesti pool linna kohale jooksnud —, jah, pool linna ja parasjagu kihelkonda nägi oma silmaga, mis see oli, seda enam, et tuul puhus selle otsekohe häbematult ja siivutult maui: see oli kreemikast poolsiidiriidest pitsääristega naisterahva püks, kolm selget kaarjat tõrvapintsliga tehtud tähte peal, kummalgi kannikal suur ja nende vahekohas väike, tähtedel pintsliotsaga tehtud punktid tipp-topp taga:

G. v. T.

Keegi kõlvatu karjus: «Gertrude von Tiesenhauseni püksid!» Tuul kiriku ees oli rahvahulga hälinat täis. Härra Borge hüüdis koos Krudopi ja mõne teisega:

«So ein Frevel!» — «So eine Schweinerey!»

Aga auväärt kaupmehed puksusid nii tihkelt, antvärkmeistrid kõhistasid nii kuuldavalt, sellid ja hallid lasksid nii rämedat naeru ja naisvägi kiias nii kimedalt uih ja vuih, et pärise nördimuse hääli polnud enam ülepea kuulda. Ja siis sündis kõige narrim. Pastor sirutas käe, et võimatut trofeed selle allatoojalt oma kätte haarata — ja äkitselt läks see neil kahe peale näppudest lahti (või laskis meremees selle tõesti häbematul kombel meelega lendu, nagu pastor hiljem kinnitas). Igatahes lendas see vuhinal üle esimeste ridade ja langes kuskil tagapool rahvahulga sisse. Hulk käsi haaras selle järele. Pastor sööstis inimeste sekka ja hüüdis: «Andke siia! Andke siia!» Hulga seast hüüti: «Jajaa!» — «Ootoot!» — «Las me katsume neid natuke näpuga ka!» — «Ah sa kurat, kui siledad!» — «Näh, pagan, kuhu nad siis nüüd jäid—?!» — «Olid ju — aga enam ei ole!»

Ja enam neid tõesti ei olnudki! Proua Tiesenhauseni pitsidega püksid olid kadunud Rakvere nüüd juba tormiks paisunud, sada kolmkümmend aastat oma silmapilku oodanud naeru.

Pastor Borge sai aru, et midagi pole teha. Ta taganes rahvahulgast välja ja sedamaid astus sinises jakis meremees ta juurde:

«Mina paluksin nüüd oma raha.»

Kahvatu härra Borge hüüdis: «Selle sigaduse peale ei maksa mina teile mitte ühte punast kopikat!»

«Kuidas siis nii?» küsis meremees, ja rahvahulga naer hakkas vaibuma, sest pastori ja võõra sõnavahetust taheti kuulda. «Kuidas siis nii? Mina ei vastuta selle eest, mis teil kirikutorni tõmmatakse! Kui keegi selle eest vastutab, siis pastor. Mina panin elu kaalule. Kõik nägid seda. Ja tõin teie teotuse alla. Ja te leppisite minuga enne kõigi ees kokku. Nii et — palun.»

«Mitte üks penn!» kätsatas punase kuklaga Borge ja kallas kogu oma võimetu viha, mis tegelikult selle sõgedalt irvitanud rahvasumma vastu oli puhkenud, ilma iga loogikata tolle süütu ja häbematu võõra peale välja.

«Ah muudkui aga raha?! Seda sa oskad! Iga komejanditembu eest raha! Selle asemel et hingekarjase juurde tulla ja oma pattu tunnistada! Aga kust mina tean, kes sina säherdune ülepea oled?! Ah? Kust sa tuled ja mis asja sa ajad?! Ah? Kust mina tean, et sa ise ei viinud neid — noh — khm — kirikutorni?! Ah? Et kiriku üle irvitada? Ah? Ja kiriku arvel teenida? Ah?!»

JAAN KROSS

Paraku võin ma sel pühapäevahommikul kiriku ukse ees toimunust ainult seda rääkida, mis ma selle kohta kuulsin. Sest ise ma seal kahjuks ei viibinud. Poisid olid eelmisel pühapäeval kirikus külmetanud ja ninad olid neil tatised ja umbes ning proua käskis neil püsida sel tuulisel hommikul kodus. Aga juttudest, mis asja kohta räägiti, valisin ma igatahes kõige varasemad välja, need, mis mõisas ja linnas selsamal päeval laiali lagunesid. Sest hiljem hakati jutustama kiriku juures juhtunust järjest fantastilisemaid asju. Nagu räägitakse kõigist soovunelmlikest sündmustest, mis korjavad otsekui magnetiseeritud raud kõik ümbruskondsed rauakübemed enese külge. Kõigest selle kohta räägitust paistis järgmine olevat igatahes tõesti tõene.

Pastor ja võõras olid seisnud rahva ees vastamisi, pastor nördimusest kätsudes ja võõras oma luiseid lõugu just nagu jõuga koos hoides, et oma argumentisid sedamaid ükshaaval välja laskma hakata. Sel silmapilgul oli kõrtsmik ja kaubahärra Rosenmark jätnud oma vaheldumisi punastava ja kahvatava Magdalena-proua rahva sekka seisma ning astunud vaidlejate juurde. Ta oli pistnud käe kodusel moel ühele ja teisele, pastorile ja võõrale, kaenla alla ning ütelnud — pastorile: «Muidugi on teil õigus, härra Borge. Kust teie võite teada, kes see meie tornironija nii!» Ja võõrale: «Aga muidugi pead sina, mu sõber, saama oma julgustükki eest lubatud tasu. Kuidas siis teisiti.»

Ja Rosenmark, ennegi teada, et teinekord linna kõige lahtisema käega mehi, oli võtnud omaenese taskust kuldse poolimperiaali ja pistnud võõrale pihku.

25

Kui ma otsustasin nüüd jutustada, mis ülejärgmisel sügisel, tähendab 1760-nda aasta sügisel juhtus, siis ilmsesti sellepärast, et vahepeal mitte midagi ei juhtunud. Tõepoolest, enam kui poolteist aastat oli senati imelisest otsusest möödas, aga selle ärakirja polnud ikka veel tulnud kindralkubernerilt ei Rakvere foogtikohtusse ega ka mõisa. Ootusepalavik, mis vallutas linna esimestel nädalatel pärast teadet, et otsus on olemas, vaibus mõne aja jooksul enam-vähem rahulikuks, siitmaa meelelaadile vastavamaks ootamiseks. («Kuhu ta kurat ikka jääb, kui ta neil ükskord valmis on munetud. Küll ta veereb siis viimaks ikka siia ka.») Ja ma tundsin Richmanni käest: kui mõne aja pärast hakkas siit-sealt kostma kahtlustavaid jorisemisi («Ikkagi vist loba, mis räägiti ... Kui ta kurat neil olemas oleks, ei saaks see ju nii kaua venida?»), siis oli Richmann veelgi mõned jorisejad enese poole, lasknud neil tõotada, et nad peavad lõuad, ja lugenud neile otsuse teksti tähtsamad kohad ette. Lubanud neil endil seda lugeda. Lubanud neil seda näpuvahel hoida ja pihuga silitada. Ja otsuse vastuvaidlemata selgete sõnade peale (kelle sõnade peale?! See mõte pani mind aina veel võpatama—) olid nurisemakippujad neelanud oma urina alla ja tunnistanud: Noh, kui nii, siis küll tõepoolest ... Aga niisugused lootuseturgutamised ei võinud mõjuda lõpmatult. Iseäranis mitte siitmaa põhise tahtmise juures mitte millessegi päriselt uskuda, mis on kui mitte meiemaa sakslastele, siis igatahes maaomanikule ja linnahallidele loomupärasem kui miski muu. Nii et sügiseks kasvas Richmanni vaevaga puhastatav lootusevälu tema ümber ikkagi umbrohtu ja järgmiseks aastaks oli see juba lausa võssa kasvanud, ja peab ütlema, koguni nii paksu võssa, et seal isegi eneseiroonia nõgeseid leidus veel ainult harvade puhmaste kaupa («Noh, selle oodata laskmisega õpetatakse õndsakssaamise kunst Rakvere rahvale nii ära, et kui me kõrvad pea alla paneme, oleme kõik valmis inglid ...»).

Aga mida sai linn ette võtta? Ma teadsin, et vähemalt Richmann, Rosenmark, Jahn ja Knaack olid seda küsimust omavahel arutanud. Ja muidugi olid nad ju üritanud ka teha. Richmann oli saatnud juba aprillil oma väikesele tümaks ostetud isandale Peterburi kirja ja saa-

nud sügisel vastuse: Kõik on kõige paremas korras. Kõik sünnib omal õigel ajal. Aga läbetagu ometigi oodata, sest Tema Majesteedil on tarvis n i i palju pabereid alla kirjutada...

Nad ootasid või õieti-öelda m e i e ootasime järgmise kevadeni välja. Sest mina ootasin muidugimõista ka. Arvatavasti on arusaadav, et ootasin mõnes mõttes ehk tulisemaltki kui nemad. Kusjuures panin tähele (takkajärele oli mul isegi piinlik seda meenutada): minu lootuse kõrval, et senati otsus kuulutatakse ometi kord välja ning tegelikult minu teeneks osutuv pööre linna elus ja saatuses saab teoks, selle ootuse kõrval hakkasin ma pisihaaval tajuma ootusena ka teist lahendust, seda, et selgub meie õigluseusu tühisus ning hoopis minu viimati Richmannile kiusamisi avaldatud kahtlus osutub tõeks: krahvide Fermori ja Tšernõševi allkirjadega linnameelne otsus on ikkagi tehtud mingite teiste ja veel mõjukamate võimumeeste poolt tühjaks ja ma pääsen kui mitte paremal teel, siis sellesinase oma mängitud skepsise tagaukse kaudu ootuseängist välja — «Mäletate, härra Richmann, ma ju ütlesin teile seekord veebruaris, et võib-olla tulevad mõned u u e d krahvid ja teevad Fermori otsuse ikkagi tühjaks, nagu nüüd, näete, ongi sündinud—»

Esialgu ootasin ma teiste kannul peamiselt siiski meie suurt ootamist pikkamööda vaibuvat, aga muuseas küllaldast, et leida selles põhjendust külastada talve jooksul paar korda ka Rosenmarkide maja.

Tegelikult sooritasin need käigud muidugi Maade olemasolu magusal vaevaval painaval tõukel-tõmbel ja kõnelused Johaniga sellest, kas ta linna supliigi kohta midagi kuulnud oli, seisid paljalt nende väikeste etenduste tagumisel plaanil.

Mitte ju rängad, aga ikkagi keerulised, vaevavad, kiusavad etendused... Ma astusin ütleme laupäeva pealelõunal nende poole sisse, tosin väikest Precheli saiakest kohvikostiks kaasas. Surusime söögitoa lävel Johaniga sõbralikult kätt. Tundsin tükikese aega Johani tihket natuke higist kämmalt oma käes ega saanud seda tagasi tõrjuda. Pigistasin põgusalt Maade jahedaid sõrmi ja ulatasin talle oma külakosti — napi ja tungiva pilguga, mille esimese kolmandiku ta vastu võttis, aga kahe kolmandiku kestel vaatas saiadele või maha —, kusjuures ma püüdsin kanda hoolt selle eest, et mu liigutused oleksid igast hämmeldusekrambist vabad, seltskondlikult endastmõistetavad ja kerged. Võtsime natukeseks istet ja vahetasime harilikke viisakusi. Ma ütlesin:

«Teie, Johan, olete aga jälle tükikese soliidsemaks muutunud— Ja Magdalena-prouale sobib see uus pross imehästi. Kust te olete selle talle toonud? Ah kohe Peterburist. Nojaa, mis t e i d rääkida— Ja kuidas siis n o o r h ä r r a elab ja kosub? Ah juba kõnnib ja kõneleb? Aga muidugi, mis seal imestada — ta saab ju juba kaks ja pool—»

Siis tõi Johan (nimelt tema ja mitte Maade) maja aujärjepärija köögist või tagatoast käekõrval mulle näha ja tõstis pisikese pulkassilmise poisi õhku ning litsus ta näo vastu oma jämedat lõuga, nii et poiss hakkas tõnnima ja Johan pani ta Maade laitva pilgu all natuke ehmunult põrandale. Ja minul tekkis kummaline maailmaproovimise uid, mis tegi enese pikemalt kaalumata teoks: ma tõstsin üllatavalt kerge poisinääpsu omakorda õhku ja naeratasin talle nii sundivalt kui suutsin ja pigistasin ta ootamatult pehme näo ettevaatlikult vastu oma nägu, nii et mu ripsmed tegid ta kulmule kõdi, ja ta oli vakka, kuni panin ta uuesti maha. Aga vakka oli ta muidugi ainult sellepärast, et küllap olin olnud hommikusel habemeajamisel hoolikam kui Johan.

Siis kutsus peremees mu enne õhtusööki saunas käima ja turja tümaks vihtlema, nagu ta ütles, ja kui me laval tulise kuuma käes higistasime, rääkis ta mulle enne vihtade matsuma hakkamist ära asja, mille teadasaamiseks ma just nagu tulnud olin. Jah, ta oli senati otsuse väljakuulutamist omalt poolt püüdnud teokssaamise poole nügida. Oma kõige kõrgemaid sidemeid appi võttes. Ta lisas oma iseteadva laadi kohta haruldase mõõdukusega: «Nii paljukest, kui mul neid on.» Aga tema kõrged sidemed polnud öelnud talle muud kui et suured asjad sünnivad pikkamööda.

Pärast saunaskäimist sõin ma nendega üheskoos õhtust. Ikka seal

JAAN KROSS

Senneborni pika laua ääres, laua otsas Johan, tema paremal käel Maade ja pahemal, Maade vastas, mina, kuulamas Johani juttu tema takerduma kippuvast võitlusest veski ehitamise loa pärast ja vahtimas läbi teetassist tõusva auru ja kolme küünla vilkumise Maade tumedaid, kord ainitisi, kord tabamatuid silmi.

Nii et ma tulin Rosenmarkide majast mõlematpidi niisama targalt tulema, nagu ma olin sinna läinud.

Ja niisama targaks jäime meie kõik ka pärast seda, kui Richmann 68-nda kevadel Peterburi sõitis ning sealt augustis tagasi tuli. Ta oli kõigepealt pöördunud oma tümaksostetud isanda poole. See oli löönud käsi kokku ja hüüdnud (poolsosinal, kuigi kõnelus oli sündinud isanda pool kodus): Issand Jumal, bože moi — kas seal vallutatud provintsides on kõik linnad nii kannatamatud kui teie see — kuidas ta nimi oligi — Wesenberg?!

Krahv Sievers oli suvatsenud viibida väljamaal. Krahv Fermor, nagu selgus, oli nimetatud vahepeal Valge-Venemaa kindralkuberneriks ning asus nüüd Minskis. Krahv Tšernõševile — ka tema allkiri seisis senati ümeotsusel all — polnud Richmann söandanud lähenema hakata, ma ei tea õieti, miks. Aga senati kolmanda departemangu ülemsekretär Dehn, meie suurele meelisotsuselé ka ju krahvide sabas allakirjutanu, oli läinud vahepeal pajukile. Kuid tema oli igatahes baltlane, kellega Richmann oli lootnud leida mingite tutvuste kaudu õnnekorral ühise keele, nii et ta oli ex-sekretäri tema majas Vassili saarel üles otsinud. Ja see oli võtnudki apteekri sõbralikult vastu. Aga senati Rakvere-otsuse käekäigust polnud ta enam mitte midagi teadnud. Ja üldse olid veel üksnes tema akvaariumikalad tundunud teda huvitavat. Richmanni oli ta igatahes otsekohe neid imetlema kutsunud. Aga kui Richmann oli talle viisakalt peale käinud ja pärinud (kaks vanameest kummargil kolme küünra pikkuse vetikatelõhnalise veepeegli kohal), et kas härra Dehn ei saaks siis Rakvere otsuse kohta midagi välja uurida, näiteks oma vanu tutvusi kasutades, oli härra Dehn lükanud oma pika lõua ette ja raputanud nii ägedasti pead, et ta parukast oli pudenenud puudrit akvaariumivette (otsekui unustuse jahu — oli Richmann mõtelnud) ja tosin lillarõhekat ei-tea-mis nõelikumaimu oli sööstnud pinnale kübemeid püüdma... Nõnda et me olime ses asjas ikka niisama targad kui enne ja teha polnud meil tõesti enam midagi.

Kas proua Tiesenhausen samal ajal senati otsuse vastu midagi ette võttis, selle kohta polnud mul selgust. Mind ta küll oma võimalike protestikirjade kirjutamiseks ei kasutanud. Aga kirjutamata need vaevalt jäid. Võis oletada, et ta laskis need kui eriti vastutusrikkad oma Tallinna või koguni Peterburi advokaatidel kokku seada. Igatahes käis ta 66-nda kevadel paar korda Tallinnas ja viibis 67-nda sügisel mõned nädalad Peterburis. Aga kuu aega pärast Richmanni asjatut pealinnasõitu, oktoobri algul 68, kuulutas proua mulle äkitselt:

«Berend, pange ennast reisivalmis. Homme te sõidate minuga seltsis Peterburi. Mul on seal asju ajada. Ja mul peab olema kirjaoskaja inimene kaasas.»

Minu ülesannetest ei rääkinud ta mulle midagi ja ma ise pelgasin neende järele küsida. Sest paistis olevat tõenäone, et asjad, mida ta ajada tahtis, olid ühenduses senati otsusega. Ning et mind oli tal nüüd viimaks tarvis seoses sammudega, mis ta selle otsuse vastu kavatses.

Hommikul andis ta mulle suure puldanist paberitemapi hoida ja käskis mul selle eest oma eluga vastutada. Mõisa suurde reisitõlda istus proua Tiioga. Vanal toapoisil Tehvanil kästi õliriidest vihmakuub vammusele peale võtta ja üles tõlla tagumisele välisistmele kobida. Mina pidin istuma kutsari kõrvale, kus muidugi polnud katust vihmavarju pakkumas, aga külgmine latern andis vähemalt sealtpoolt tuule eest natuke kaitset.

Proua nõudel sõideti mõõduka kiirusega. Mereäärseil kaelamurdmiskohtadel Ontika ja Voka vahel ning Pühajõe orus laskis proua kutsaril ja toapoisil maha ronida ja ärevusest nahka väristavad hobused suitseidpidi kuristikkude lähedusest mööda viia. See lähedus tundus puude ja

põõsaste raagus oleku tõttu vastu mere tinahalli tühjust kuidagi iseäralikult alasti ja ohtlik. Nagu öeldud, oli meil kästud sõita mõõduka kiirusega, aga selle-eest sõitsime esimesel päeval üksteist tundi ja olime porise tee ja vihmavalingute kiuste hilisõhtuks Narvas. Teise öö olime Klopino ehk Lutikaküla postijaamas (mitte asjata polnud sel paigal niisugune nimi) ja kolmanda õhtu eel sõitsime hämarduvas lõrtsisajus impeeriumi pealinna sisse.

Kes seal käinud on, teavad kõike küllap paremini kui mina, ja neile, kes pole sinna juhtunud, ei suuda ma seda ikkagi nähtavaks seletada.

Räisane lõrtsisadu puistas linnaäärsete puumajade katused valgepleki-liseks ja uhas värvimata seinad mustaks ning ligedaks. Aga siis kadus õõtsutav poriplädin meie tõllaratastest korraga ära ning asendus mõnusa kindla kuminaga ja hobusekapjade kõmp-kõmp-kõmp-häälega ja ma sain aru: me olime kesklinna paljuräägitud puupakkprügitusele välja jõudnud. Ja kanalikallaste ning paleede märg külm poleeritud graniit läikis paremal ja pahemal seda enam, mida enam küünlatuled akendes ja õlilaternad tänavanurkadel süttisid.

Vana rõugearmiline kutsar Tiit, kelle kõrval ma istusin, oli kolmekümne aasta eest, pärast Peterburi suuri põlemisi, kui linnale jälle sundkorras ehitajaid kokku aeti, mingil moel Rakverest siia mullatöödele saadetud. Ta oli mütanud siin paar aastat, õppinud purssima vene keelt, ja ka hiljem, oma kutsaripõlves, korduvalt prouat siia sõidutanud. Nii et tänav, kuhu me viimaks juba pärises pimedas pärale saime, pidi olema, nagu ta ütles, Palsaaja Idaljanskaja, ja maja, mille ees me õue pöörasime ja treppi sõitsime, pidi olema noore härra Johann Tiesenhauseni oma. Kes pidi laskma ennast siinlinnas Ivan Andrejevitšiks kutsuda ja pidi olema paari aasta eest *ooberhoovmeistriks* ülendatud.

Vaiksel, hääletul kammerteenril olid meie vastuvõtuks ilmsesti korraldused käes, aga härra krahv ise pidi viibima *in dem Zimnõi*. Maja, mille külalistetubadesse ja teenijatubadesse meid ära paigutati, mind seisusekohaselt mingisse vahepealset laadi tuppa, oli väiksem kui Rakvere härrastemaja. Isegi hulga väiksem. Aga hulga toredam oli ta küll ka. Meie liuhkas paepõrandate, palja krohvi ja juhusliku tapeedi asemel riidest *tapisserie*, peeglid ja poleeritud marmor, vähemalt esindusruumides. Nojah. Ja järgmisel hommikul võttis härra krahv Ivan Andrejevitš von Tiesenhausen meid vastu. Kui kammerteener meid kutsuma tuli, käskis proua mul paberitemapi kaenlasse võtta ja kaasa tulla.

See härra Johann oli kõige enam neljakümne aastane toimekas, valges lokitud parukas, roosa näo ja viledate hallide silmadega isand. Tema muidu vist enam-vähem tähendusetu naeratus tundus prouaga kohtumisel aga üsnagi ehe ning elav:

«Tere, kallis tädikene. Loodetavasti magasite kenasti. Ja-ja-jaa. Ah siin te siis nüüd meie õnneks olete—»

Proua ütles jäigalt ja ühtlasi lõbusalt:

«Siin ma olen, armas sugulane, kas õnneks või õnnetuseks, ma ei tea. Ja enne ma siit ei lähe, kui sa oled korraldanud selle asja ära. See on minu *Hofmeister* ja sekretär Berend Falck. Minu paberid on tema käes.» Ta pöördus minu poole: «Andke need härra Johanni kätte.»

Ma püüdsin seda teha, aga härra Johann tõstis valge pitskätises käe ja tõrjus meie jämedast puldanist mapi tagasi:

«Kallis tädi, mingeid pabereid ei ole meil tarvis. Vähemalt mitte praegu. Pabereid tarvitab võib-olla senat. Meie armuline keisrinna ei hakka ju nendes tuhnima. Kirjutada ei tule meil praegu mitte midagi. Meil tuleb keisrinnaga *rääkida*. Ja kõigepealt tuleb meil rääkida omavahel. Teil ja mul. Khm. Selleks ei ole teil ka sekretäri tarvis.» Ta vaatas tädile ja siis minule otsa.

Proua ütles: «Berend, andke see mapp siia ja oodake mind eestoas.»

Mul ei jäänud muud kui anda talle mapp, kummardada ja väljuda, sulgeda uks enda taga ning asuda eestoas ootama.

Kui ma olin istunud väikeses nooblis ooteruumis veerand tundi ja lugenud ära tapeediriide roosid piki ja põiki kõigil neljal seinal ning

JAAN KROSS

nurrutanud need omavahel, lahutanud nende arvust uste, akende ja mahhelahju arvel puuduvad ja saanud jäägi 1486, silmasin kamina juures laual *Sankt-Peterburgskie Vedomosti* möödunud nädala numbrit. Ei võinud ju vist arvata ebasündsaks, et ma võtsin selle kätte ja hakkasin seda silmitsema. Ja siis võisin ma ütelda: see, mis seal ajalehte pühkras ja mööda veergusid libises, oli küll minu enese näpp — aga see, mis teda juhatas, pidi olema Issanda enese sõrm! Sest korraga lugesin ma oma küüne juurest «Seltskondlike teadete» veerult: «Möödunud nädalal jõudis väljamaalt ravivetelt pealinna tagasi härra *Général en chef* ja *Oberhofmarschall* krahv Karl von Sievers ja võttis teisipäeval oma suurepärases majas Tsaritsõni luha ääres heas tervises külalisi vastu.»

Nüüd et . . .

Proua tuli alles tunni või poolteise pärast Ivan Andrejevitši kabinetist välja. Ja seks ajaks oli minu otsus klaar. Ma hankisin järgmise laupäevase päeva jooksul tarvilikud teated ja palusin õhtul proualt luba käia pühapäeva hommikul kirikus. Ma arvestasin luteriusu Anna kirikut, mis pidi asuma Neeva kaldapealsel ja Tiidu seletuse järgi Tsaritsõni luhast mitte kuigi kaugel. Ja kuna ma olin nagunii ülesannetest vabaks antud, andis proua mulle muidugi ka kirikuskäima loa. Muuseas, härra Johanni eestoas olin ma silmapilgu kaalunud pöörast võimalust: kui proua annab oma paberid uuesti minu hoolde — võibolla peaksin ma nad kõige täiega hõlma alla pistma ja Sieversile üle andma?! Ja paluma — sest muud ma siis teha ei saaks —, paluma Sieversi majas kaitset . . .? Olin seda kaalunud, aga tõesti ainult silmapilgu. Sest olin saanud aru: üks asi on sokutada Rakvere heriste kätega proua Tiesenhausenile kärnkonnasid tuppa või punast kukke räästasse (kui Sievers ongi seda kunagi teinud või inspireerinud — kust ma õieti teaksin?). Hoopis teine asi oleks võtta endale kõigi Rakvere valduspaberite põlemise või põletamise ja nende varga varjamise risk . . . Ja muuseas oligi saatus lihtsustanud asja minu jaoks ära: kui proua krahv Johanni juurest väljus, ei andnud ta puldanist mappi enam minu hoida. Ma arvan, krahv Johanni sisendusel — mis oli ühelt poolt natuke solvav, aga tõepoolest ka asju lihtsustav.

Nii et pühapäeva hommikul kell pool kümme ruttasin ma ilma mingita teele. Selle ülevaatetu ja päratu linna kohta oli mu tee vist üsnagi lühike. Aga neil hiigla laiadel tühjadel tuulistel võõrastel tänavatel koset ehituseräga ning kapsamaatükkide ja paleede arusaamatut vaheldust oli see ikkagi väga pikk. Kui ma jõe äärde välja jõudsin, tahtis mul mind vaata et jalust maha puhuda. Ja järvelaiune tinakarva jõgi mitmemasuguse tinakarva taeva all tundus kuidagi masendavalt avar. Ja vette laskuvate treppide ning rinnatise punane graniit oli kord märja ilmaga, kord kahiseva pihulume käes otsekui päratu looma tükkideks liigutud poolsulanud ja poolkülmunud liha—

Silmapilguks põikasin ka Anna kiriku rahvasumma ja orelimängu juure. Lihtsalt tunde tõttu, et olen paljastamise vastu paremini kaitstud, kui ma vähemalt tean, missugune see paik seestpoolt on.

Krahv Sieversi maja leidsin selle järel paari küsimuse peale hõlpsasti üles. Ja Fortuna soosis mind tõepoolest. Mulle Vaivarast tuntud roheline kammerteener võttis mu vastu ja tundis mu ära ning paistis, et võtabki just tänu sellele nõustus viima mu sedeli oma härrale sedamaid kätte.

Ma vaatasin trepihallis ringi ja püüdsin otsustada, kumb oli toredam, kas härra Johanni pruun ja kollane või siinne rohekas ja hall kiviparkett ja seinakate, aga ei jõudnudki otsusele. Teener tuli tagasi ja juhatas mu üles.

«Noh, mu noor sõber, te tulete hommikukohvi jaoks kaugelt liiga hiljaks. Te tulete kurtma, et Fermori otsus pole ikka veel keisrinna poolt alla kirjutatud.»

Ta ulatas mulle tugitoolist, kus ta istus, jaheda liigutusega ootamatult tulise käe. Ma ütlesin:

«Ei, härra krahv. Ma tulen Rakvere linna nimel küsima — kusjuures

linn sellest endastmõista ei tea —, mida saaks linn omalt poolt selle otsuse heaks teha.»

Vanamees muigas kuivalt, aga mulle tundus, et sallivalt.

«Võtke istet.»

Istusin tugitooli ta vastu.

«Mis ettekäändel te Peterburi olete pääsenud?»

Seletasin, et olen proual sekretäri eest kaasas. Ning et me asume krahv Ivan Andrejevitši pool, kes peab, nagu proua ütles, ajama asja korda. See tähendab, ajama senati otsuse nurja. Ning et nii palju, kui ma tean, peab Ivan Andrejevitš selles asjas keisrinnaga kõnelema.

Vanamees kuulas mu just nagu möödaminnes ära ja ütles aknast lumepihusse vaadates:

«See teie kirbuküla on ju — kas te teate või ei tea — minu linn. Nii või teisiti—» (Ma jõudsin mõtelda: Huvitav! Ta püüab oma kiusu proua Tiesenhauseniga seletada iseenesele truuduseks linna suhtes . . .) Vanamees jätkas: «Aga te olete seal naiivsed. Jajaa. Räägime ilma lapsikute illusioonideta. Te arvate, nagu võiksin mina siin kõik. Ütelge oma — sellele apteekrile ja teistele, ja saage ka ise aru: ma võin heal juhul ütleme mõndagi. Aga mitte kõike. Rakvere ei kujuta endale nähtavasti ette, mis tähendab — Tiesenhausenid. Ega see ei ole ainult teie proua Gertrude, kes on juba üksinda khm kaunis palju. Tiesenhausenid ja nende ligidad hõimud, see on ju verevennaskond. Kolm senaatorit, kaks krahvi, üks *Oberhofmeister*, keiserlikke kantseleiülemaid, üheksa kindralit, viis tegevteenistuses, neli erus, kaks admirali. Kui pidada silmas ainult tippe. Ja olgu nende lahkhelid kui suured tahes, isiklikku võimu puutuvais asjades on nad uskumatult ühtehoidev jõud.»

«Ma arvan, Sieversid—» alustasin ma huupi, ma ei tea isegi, kas temale meelituseks või enesele ja meie asjale julguseks.

«Sieversid pole kaugeltki nii mõjukad,» ütles vanamees ootamatu mõtliku möönvusega (ja mina jõudsin mõtelda: Huvitav. Ühe pärise Sieversi suus oleks nii suguvõsakriitiline toon vaevalt võimalik, aga ühe eba-Sieversi suus — palun väga). Vanamees jätkas: «Ja minu asend Sieversite seas», ja katkestas sealsamas, nagu oleks ta ebakindlale pinnale astunud. «Nojaa. See ei kuulu siia. Nõnda. Praktiliselt on asi niisiis: keisrinna pole kirjutanud senati otsusele alla. Paraku. Seda on Tiesenhausenid saavutanud. Nad püüavad saavutada, et keisrinna käsiks senatil valmistada vastupidise otsuse, Tiesenhausenite-meelse otsuse, ja kirjutaks sellele alla. Nii et see astuks jõusse ja proua Gertrude võiks teha Rakveres, mis ta iganes tahab. Siiamaani pole Tiesenhausenid seda suutnud. Sest meil on läinud korda leida, noh, nagu šahhimängijad ütlevad, *vastumängu*. Ja ma ütlen teile ja teie kaudu Rakverele parim, mis me võime esialgu saavutada, ongi säilitada, noh — kuidas juristid seda kutsuvad? Mis *kvoo* see on?»

«Härra krahv mõtleb vististi — säilitada *status quo*?»

«Õigus! Säilitada *taatus kvoo*!» Vanamees naeris kõhinal, sirutas end tugitoolis ettepoole ja patsutas mind õlale: «Näete, inimene harib ennast, kuni ta elab. Kui ta puutub aeg-ajalt noorte õpetatud sõpradega kokku, eks ole», ja siis ilma iga üleminekuta ja täiesti ootamatult: «Muuseas, kuidas elab teie austatav kaupmeheprouakene?»

Ma ei mõistnud muud kui ühmata: «Ma loodan, et enam-vähem hästi—»

Vanamees vaatas mulle oma sinise herisepilguga otsa, lükkas sametist *justaucorps*'i hõlma kõrvale, toppis sõrmed hõbenööbilise vesti tasku ja urgitses seal — ning pistis mulle neli kuldimperiaali pihku: «Sähke. Viige sellele oma noorele prouale, ilma et ta mees seda teaks. Ütelge — ühelt tundmatult onult.»

Ja siis, jutu lõpetuseks:

«Muuseas, kui teil seal liiga tuliseks peaks minema — proua Gertrude ligiduses, et te pole talle küllalt truu, või selle kaupmeheproua ligiduses, kuna te olete talle liiga truu, võib-olla — siis, noh, kuhu te ikka põgenete — otsige mind üles.»

Ma tulin tänupominaga ja kummardusega tulema ja me sõitsime

JAAN KROSS

mätaia pärast pealinnast koju. Proua keskmisest pahurama ja üleolevama tooni järgi võisin ma oletada, et vähemalt meie sealoleku nädala jooksul ei saanud krahv Johann asja ärakorraldamisega valmis.

25

Ma olin iseenese arvamist mööda üsnagi tubli koduõpetaja. Vähemalt selle keskmise materjali tagapõhjal, mis Eestimaa mõisades tollal ses ametis töötas. Ka proua Gertrude oli seda tunnistanud. Muidugi mitte mulle enesele. Olgugi et ka mõned otse minule öeldud sõnad kaudselt minupoole osutasid. Aga kolmandaile otsesõnu öeldu kostis neljandailt minu kõrvu tagasi. Nii et ma teadsin: minu *Hofmeister*'i-ülesannete täitmisega oli proua rahul. Ka nende pisiülesannete täitmisega, mis ta mulle üksvahe (ja mõnikord hiljemgi) selle kõrval andis, sekretäriülesannete täitmisega nii-ütelda, olin ma tulnud tema rahuloluks toime. Aga suurema kõrvalülesandega, mille ma talt olin saanud — selgitada krahv Sieversi osa Rakvere vastakuses —, olin ma sõitnud madalale kanni... Vähemalt proua arvates. Ja niisamuti sündis teise ülesandega, mis ta mulle väljaspool *Hofmeister*'i-tööd andis. Ma sõitsin madalale kanni. Või pigem vastupidi: ma jäin sellega sügaviku kohale õõtsuma. Sest kõik sellesinase naara küljes, mida ma mere traalimiseks pruukida tahtsin, ei ulatunud põhja.

Pärast hommikukohvi pargipoolt terrassil — see oli ühel juulikuu hommikul 69 — kutsus proua mu üle pika aja oma kirjutustuppa.

«Berend, ma olen neist lollidest kirjadest tüdinud. Lugege nad läbi, sõitke Tartusse ja vaadake järele, mis jampsimine see on.»

Ma silmasin kolm lühikest kirja, mis ta mulle ulatas, sealsamas püstijalu üle. Siis palusin luba talle küsimusi esitada. Ja see, mis ma neist kirjadest ning proua vastustest esialgu teada sain, oli järgmine.

Tartumaal Saaremõisa mõisas oli võetud mõne kuu eest vahi alla ja antud Tartu prikaasile üle talumees nimega Peep. Seesinane pidi kinnitama, et tema on õiguse poolest Rakvere hing, Rakvere mõisa alt Tõrma külast pärit, ning et tema on tapnud mullu rukkikülvi aegu Rakvere mõisa põllul Rakvere kupja Mustmetsa Hansu.

Aga proua Gertrude ei teadnud ei säherdusest Peebust ega Mustmetsa Hansu nimelisest kupjast ega veel vähem säherdusest tapmisest mitte midagi. Ja sellest polnud Rakveres tõesti mitte keegi — ka mitte mina ise — midagi kuulnud. Rakvere kubjas Tagavälja Priit, sooniline kileda häälega ja higise habemetüükas näoga päevitunud ja pleekunud kõhnrett, oli kolmat aastat ametis ja proua rahuloluks ning talurahva vihaks täie hingega juures. Ning enne teda polnud see ka olnud Mustmetsa Hans, vaid hoopis mingi teise nimega mees, kes oli Rakvere põldudel kupjahingega ringi vehkinud. Aga nüüd nõuti proua Gertrudelt sellesinase Peebu kui Rakvere jooksiku tabamis- ja kinnipidamiskulude tasumist ja mürtsuka äraviimist ning Eestimaa võimude korraldusse andmist, et tema üle kohut mõistetaks. Ja mina pidin sõitma Tartusse kui proua Tiesenhauseni esindaja ning tegema seal selgeks, et proual ega Rakvere mõisal pole mingisuguse Peebuga ega tema jumal-teab-kus tehtud tapatööga midagi pistmist. Nii et otsitagu Peebu asjas kulukandjat ja sellesinase kohtu alla andjat kust tahes, aga mitte Rakverest. Tähendab, minul tuli sõita Tartusse lihtsalt käsutäitmise korras. Asja eksituslik laad oli liiga silmanähtav, et see pakkunuks mulle suuremat huvi. Mingisugused kinnivõtjad, ülekuulajad või kirjutajad olid nimed, inimesed ja paigad segi ajanud ja kõik.

Ma olin juba teel, mõisatallist ratsahobune istumise all, ma olin juba päeva ja poole järgmist kange põua ja ropu tolmuga ära sõitnud ning vana nootslase-aegset kroonuteed mööda uuele, Peterburi—Tartu kroonuteele välja jõudmas, kui mulle turgatas meelde: aga seesinane Saaremõisa, kust salapärane Peep pidi olema kinni võetud ja Tartusse toimetatud, asus ju kuskil ainult mõniteist versta ida pool. Ehk oleks mul,

kui ma Tartusse seda asja selgitama lähen, sellest mõndapidi selgem pilt, kui ma käin enne Saaremõisas ära ja kuulan, mis seal kuulda?

Saaremõisa ootamatult toredasse lossitaolisse härrastemajja ma sisse pöörama ei hakanud. Otsisin rohetiigilise pargi ja mogumaste kivilautade vahelt madala valitsejamaja üles ja ootasin valitseja tuleku tema töökambris ära. Ja see oli oma ameti kohta üpris selge jutuga isand.

Jaa. Peep oli olnud neil siin tallimeheks. Aastapäevad. Rahulik ja tasane mees. Oma mõrtsukatööst oli ta äkitselt ise rääkinud. Üksikasjalikult. Nii et polnud lihtsalt jäänud muud üle kui lasta ta kinni võtta. Aga et ta oli olnud Rakvere mees, selles ei saanud olla ülepea mingit kahtlust.

Mina küsisin, mis moel tema siis siia tööle oli võetud — kui jooksiku töölevõtmise eest tuleb võõral mõisal Liivimaa kindralkuberneri 65-nda aasta patendi järgi maksta ometigi tervelt pool rubla iga päeva eest trahvi?! Nii et aasta niisugust tööd — see oli ju kenakese alevimaja hind?!

Saaremõisa valitseja vastas rahulikult:

«Noh, kui need patendid teil nii täpselt teada on, siis te peaksite ju teadma, et üleliia täpselt neist kuskil kinni ei peeta. Esiteks. Aga teiseks: Peebu asjus ei olegi meil tarvis seda patenti peljata—» Ta sirutas käe ja taris mustast seinakapikesest oma selja tagant paberi ning pani minu ette. «Näete, selle jätsin ma tema äraviimisel enese kätte. Et ma säherduste hagemiste vastu kaitstud oleksin.»

See oli Rakvere mõisa Tõrma küla talumehele Sooserva Peebule antud priikiri. Mees kuulutati seal kõigest mõisasõltuvusest täiesti vabaks. Antud Rakvere mõisa ja sellesinase Peebu pärus- ja pärishärra poolt 21-sel veebruaril 1749. Alla kirjutanud Jakob Johann von Tiesenhausen. Helepunane Tiesenhausenite härjavapiga pitser all.

Ma olin nelja ja poole aasta eest Saksamaalt tagasi tulles reisinud maitsi, osalt postitõllas, osalt jalgsi, osalt kaubavooriliste kambas, ja viibinud mõned päevad ka Tartu linnas. Aga siis oli olnud alles lumine kevadtalvine aeg, nii et suvist Tartut nägin ma nüüd esimest korda. Rakverega võrreldes oli see muidugi tõsine linn. Aga Tallinna või Saksamaa linnade, kui ka mitte Jena, siis Berliini või Leipzigi kõrval ikkagi üsna armetu. Kuuekümne aasta eest toimunud purustuse ja kuue aasta eest möllanud tulekahju jälgi paistis siin suvise haljuse seest küll vähem silma, kui neid mu talvises must-valges mälestuses tallel oli, aga mõnede uute või taaskohendatud kivihoonete ning laialivalguva hulga puumajade vahel kasvatasid vanad kivijalad ikka veel umbrohtu ja purustatud linnamüüri tükid näitasid läbi noorte puude punakaid luituvaid nürinevaid hambaid.

Ma sõitsin läbi põhjapoolt eeslinna ja suurt puusilda mööda üle laialodjalise jõe otse nende uue ja üsna armetu raekoja esisele platsile välja. Vana raekoda platsi tagaplaanil seisis neil veel üleni varemeis. Uus raekoda asus endise kivist vaekoja ja selle külge ehitatud kivist poodide peal palkidest tehtud taasil. Panin proua Tiesenhauseni volikirja justiitspürjermeistrile ette, sain talt vangimaja jaoks tarviliku sedeli ja olin kümne minuti pärast seal.

Lagunenud Vene värava kõrval vanasse torni ehitatud prikaasis ehk linnavanglas veeris ülemus, ripakil vormikuues allohvitser, mu sedeli läbi ja käskis oodata. Ootasin veerand tundi väikeses nurjatult võidunud müürilubjaga ja võlvitud laega kambris, kus polnud midagi muud kui kaks rohmakat taburetti ja tilluke trellitatud aken otse vastu punakat müüri. Siis tõi vahisoldat Peebu sisse. Olin avaldanud soovi rääkida vangiga nelja silma all. Soldat viivitas lahkudes ja ütles siis:

«Härra ärgu ehmatagu. Temaga võib juhtuda, et ta kukub põrandale ja saab krambid.» Soldat läks välja.

Käskisin Peebul istuda ja ta võttis taburetil istet, süld maad minust eemal. Lõhkistes närudes pikk kõhn aasta viiekümnene mees, savihall nägu, tuhkjad küllap vist tingudes juuksed õlgadeni, pilk kangekaelselt maas.

«Sina oled siis Tõrma külast Sooserva Peep?»

JAAN KROSS

Ta vaatas mulle hetkeks otsa, arvatavasti minu puhtast maakeelest üllatunult. Siis pöördus ta kummaliselt hele pilk uuesti põrandale. Ta noogutas.

«Aga mispärast sa siin oled?»

Ta oli silmapilgu vait.

«Härra ju teab juba. Mõrtsukatöö pärast.»

«Nii et sina tapsid selle — kuidas ta nimi oli — Mustmetsa Hansu?»

Peep noogutas.

«Kus see siis sündis?»

«Rakvere põllul.»

«Ja mismoodi sa ta tapsid?»

«Kiviga pähe.»

«Ja tema laskis lüüa?»

«Tema pillas kepi maha. Kui ta seda tõstma hakkas, siis ma asisin ise—»

«See pidi ikka paras kivi olema?»

«Oma kaks puuda—»

«Kust see kivi sul seal põllul siis võtta oli?»

«See oli ju põllu servas, kivikangru ääres—»

Kõik oli loogiline. Kuid p i d i ju olema vale!

«Aga mille eest sa õieti—?»

«Mille eest . . .? Noh — *kubjas* ju . . .»

«Nii et kubjas on igal juhul surma väärt?»

Arvasin, et nüüd on ta igatahes ummikusse aetud, aga ta vaatas põrandale ja noogutas.

«Ja millal see sündis?»

«Viimati mullu, rukkikülvi aegu.»

«Kuidas — viimati?»

«Ega ma siis mullu esimest korda—»

«Mis-mis-mis?!»

«Jaa. Ma olen ju juba mitu korda—»

«Juba mitu korda — kupjaid tapnud?!»

«Mhm.»

See mees oli hull. Huvitav, et ma ei tulnud algusest saadik selle peale: ta nägi ju ka täiesti hullu järgi välja.

«Ja kus sa oled oma tapatööd teinud?»

«Rakveres.»

«Ja mitu korda? Kas sa oled lugenud, mitu korda?»

«Olen lugenud. Aga enam ei mäleta.»

«Ja kas see on olnud iga kord ikka seesama Mustmetsa Hans?»

«... See on ju ükskõik—»

Kutsusin soldati ja käskisin vangi ära viia. Ütlesin allohvitserist ülemusele, et tulen lähematel päevadel sellesama mehe asjus tagasi, ja sõitsin samal lõunaajal Rakvere poole teele. Ja ma pean ütlema, see, mida ma vilksamisi loota olin söandanud, läkski vähemalt teatud määral täide. Jõudsin ülejärgmisel pärastlõunal kohale ja kandsin prouale oma reisist ette. Tähendab, võisin ütelda, et Tartus kinnipeetav Peep oli tõesti olnud kahekümne aasta eest Rakvere hing, aga et praegu oli ta igatahes peast segi. Ja siis tuli välja, et ka prouale oli vahepeal midagi meenunud. Ja mitte sugugi mõisaametnike abiga (sest neid vahetas ta ju nõnda tihti, et praegused olid enamasti paljalt aasta või paar meil kohal olnud), vaid lupjade liikumine oli toimunud proua Gertrude enese mälus.

«Jaa. Midagi tuli mulle meelde. Kui me kahekümne aasta eest Jakobiga Saksamaalt suvitamast koju tulime, siis räägiti vist tõesti— Aga siis oli ju Jakob veel elus ja hoidis mind kõigist ebameeldivatest asjadest eemal. Praegu oleksin ma muidugi tunginud iga niisuguse loo kõigisse ülevaatlikasjadesse. Aga see on alles minu lesepõlve hädaga väljaarenenud komme. Sel ajal ma vist ainult kuulsin ebamääraselt, nagu oleks meil ikka kubjas vahepeal maha löödud. Ja et talumehi oli selles asjas kinni võetud. Nii et Jakob oli sügiseste tööde pärast mures. Aga niipalju kui mulle meelde on tulnud, tehti see asi Tallinna lossikohtus selgeks.

JAAN KROSS

Süüdlased saadeti sunnitööle ja teised said lahti ja tulid tagasi. Ja kui sel Peebul seal Tartus on, nagu te ütlete, Jakobi allkirjaga priikiri, siis ei lähe tema käekäik mulle muidugi ülepea enam korda.»

Aga minule hakkas see nüüd kummalisel kombel seda enam korda minema. Gustavi ja Bertrami tõsisematel tuupimistundidel oli meil parajasti suvine vaheaeg. Nii et ma pidin neile ainult paar tunnikest päevas Kreeka ja Rooma ajaloost jutustama ning taimede kogumiseks ühiseid jalutuskäike ette võtma. Sedamööda jäi mulle piisavalt vaba aega.

Ma võtsin järgmisel päeval viinaköögist põletajameistri käest pisikese kõrioherdi tasku ja kutsusin Tiio kaasa. Pealelõunal kõndisime seltsis Tõrma külasse. Vaarikule, Tiio isa-ema poole, astusin ma Tiio seltsis silmapilguks sisse ja lasksin sealtrahval endale Sooserva-tee kätte juhatada. Tiio jätsin ma koju, emale oma proua-kingitud pühapäevaseelikut ette keerutama, ja kõndisin paar versta läbi metsade Väljataguse poole edasi ning leidsin Sooserva juhatuse järgi hõlpsasti kätte.

Ma olin hiljuti leidnud proua Tiesenhauseni raamaturiiulilt kellegi Gruberi poolt kolmekümne aasta eest väljaantud *Liivimaa pühade ja ilmalike asjade vana kroonika* ja ilmatu huviga teada saanud, mis seal seisis. Tuli välja, et siitkandi Virumaa oli olnud viie ja poole saja aasta eest *terra fertilis et pulcherrima et camporum planitie spaciosa*. Ning et seesama Tõrma oli olnud juba sel ajal *villa magna*, küllap selle ilusa maa kõige rikkam küla, sest just selle küla olid esimesed Virusse tunginud rüütlid valinud oma sõjasaagi kokkutarimispaigaks. Ja laialine oli see küla veel praegugi. Aga rikkusest oli ta küll vähemalt nüüd niisama kaugel nagu kogu seesinane maa. Ja Sooserva, mis mulle seal metsa ja heinamaavõsa ning põllutükkide vahel vastu tuli, oli täpselt niisamasugune kui tuhanded mõisaorjade majapidamised kogu sel maal: põllulapid kuidagi hajali, seal, kuhu mets ja võsa ja udrumaa nad surunud. Viis põllulappidel, praegu juba lõikusevalmis rukis, mõisaväljade omaga võrreldes koguni hüdine ja kaderik. Hirsaiad põllutükkide ümber laokil. Lõrisevail näljaseil koeralõmmardeil ka koduväravas nagalised ketid huntide vastu kaelas. Sõrajälise õue serval aidakõkats, sauna ja suvekööginurk vahel elumaja kaheti kummaline. Mõõdult — selle vaesest vaesema elu jaoks, mida ta varjas, lausa fantastiliselt suur, just nagu mingist lapsikust kohatust unenäomälestusest pärit. Kujult — mustad kiivas palkseinad losakil otse õuemurul maas, rohepruuni sammaldunud õlgkatuse parrased räästad vaata et muruni rippu, katus ise päratu pikk, kühmusharjaline, sarikasarvine, just nagu kobades tehtud, kogu hoone pigem üldsegi mitte inimkäte ehitus, vaid metsast, mullast, roikavõsast ja kõrremaast sündinud eebatu muinasjutuseen, looduse enese loome.

Sooserva rahvas oli nii varasel tunnil — heinaaja kibedad lõpupäevad käes — muidugi alles mõisatöölt tulemata. Aga vanad kõbid, perenaise ema ja kadunud vanaperemehe vend, olid kodus. Ma teadsin Tiio juttudest: osalt tänu Tiiole endale, osalt tänu siitküla mõnedele linnasugulastele oli mul nende mõne aastaga siginenud siin igatahes niisuguse mõisaka maine, kes pole külainimestele sedamaid ninasse kargamas, vaid kellega võib mõistliku sõnakese rääkidagi. Ja Sooserva vanataadi juures, räästaalusel muldrikupingil tegi minu kõrioherdi ära, mida ma olin lootnud: oherdas ka taadi mälulaekasse augu.

«Miks ma siis meie Peebu-poissi ei mäleta. Olgu peale, et see oli nii päratu ammu—»

Väike soonine uskumatult kortsus näoga vanamees hoidis mu nusarat pihus, tõmbas keelega üle rüübimärja hambutu suu ja vaatas vidusilmil laande vajuvasse päikesesse.

«Nüüd on ta ju issand ise teab kui kaua siitmailt kadunud—»

«Aga mis temaga seal mõisas õieti juhtus?»

«Kupja mahalöömise pärast võeti kinni. Alguses võeti kuus või seitse tükki kinni. Vana parun oli prouaga Saksamaal. Nii et Porkuni Magnuse-härra — nende poeg, tähendab — käis vange Rakveres pinnimas ja rookida laskmas. Siis lasti mõned koju. Neli tükki saadeti Tallinna.»

«Peep nende seas neh. Eks neid siis seal Tallinnas räsiti ja kuulati veel. Ja siis oli kohus. Jäätmaa Mihkel ja Mäe Annus ja üks Allika tee-

JAAN KROSS

mees — ma'p mäleta enam, mis ta nimi oli — saadeti sunnitööle. Tallinna talla, seda sadamat ehitama, mis ta nimi oligi. Need surid seal mitme aasta pärast ära, nagu kostis. Aga Peep tuli kohtust koju tagasi—»

«Või et Peep tunnistati süütuks?»

«Kojjah. Ja siis andis Jakobi-härra talle priikirja—»

«Mispärast siis priikirja?»

«Sest noh — ega teda seal Tallinnas ei paitatud. Ma ju nägin oma silmaga, mismoodi ta turi vermetas. Parem abaluunukk oli tükk aega mehest täitsa paljas.»

Vanamees võttis lonksu, tõmbas näo pisikeseks kortsupuntraks kokku, puhus õhku välja — ma mõtlesin: nagu puhuks ta Peebu vermeis seljale tagasi — ja rääkis edasi:

«Turi paranes tal pikapeale ära. Aga peast jäi ta niipalju imelikuks, et Jakobi-härra hakkas teda nagu pelgama. Ja töömeest temast ka enam polnud. Sellepärast ta selle priikirja sai.»

«Aga mismoodi nad selle kupja maha lõid, need, kes lõid?»

«Ega mina seal juures ei olnud,» ütles vanamees, «aga äärepealt olnudki ma olnudki, kas tead. Ma olin ju nendesamade rukkikülijate seas mitu päeva külimituga mööda põldu vantsinud, aga just sel hommikul— Ega see külimitu-sitt polnudki raskem kui täiest peast oma poolteist puuda, aga ma olen eluaeg na pebra kondiga mees olnud ja just sel hommikul — me pidime Peebuga seltsis mõisa minema — lõi mulle seemne lendva ristluisse, et ei saanud teisiti lavatsilt lahti, kui veeretasin ennast ise põrandale. Ja jäingi hädaga koju. Ja siis see neil seal Tammiku taga põllu ääres juhtus . . . Mismoodi? Eks nad olid seal kivikangru varjus liiga pikalt leiba võtnud. Ja Ants oli tulnud peale. Ja oli hakanud neile peale karjuma ja neid kepiga purkima, teadagi. Ja siis — nagu see teinekord lahvatab — olid nad hüpanud püsti ja hakanud vastu. Ollit rabanud tal kepi käest ja virutanud—»

Tähendab, Peep oli ikkagi Mustmetsa Hansu mõrtsukas. Üks tema mõrtsukaid. Teised virutajad ei tõmmanud teda oma tunnistustes kaasa. Harva seda vist maameeste seas juhtub, aga tuleb näe ikkagi ette. Ja ta ise salgas. Laskis oma selja nahatuks peksta, aga ei tunnistanud. Kuni saigi priiks. Aga läks oma mõrtsukasüü koorma all peast segi . . . Läks mitte. Tundlikuma meelega mehe võib säherdune süü hulluks ajada küll.

«Sad virutasid talle kiviga pähe?»

«Ei,» ütles vanamees, «nad olid ju just leiba lõiganud ja neil olid noad käes. Nad lõid ta nugadega surnuks.»

«Ja Peep oli üks lööjaid?»

«Kuule, ega mina õieti ei tea. Aga oleks ta olnud, kes teda siis lahti oleks laskmud? Tema polnud ju külvimeeste seaski. Tema vedas neile hobusega seemnekottisid põllule. Kahevakased kotid, iga saja sammu tahu järje peale ritta—»

Järgmisel hommikul ütlesin ma proua Gertrudele, et arvatavasti tuleks mul siiski Peebu küsimuses veel kord Tartusse.

«Mispärast?!» hüüdis proua. «Olgu ta hull või ei, kui ta on Jakobi poolt priiks lastud — närigu oma priiust. Minul pole temaga enam asja.»

Ilm seda vastust ette näinud.

«Aga kui ta on selle teie kahekümne aasta eest tapetud kupja mõrtsukas? Üks tema mõrtsukaid, kes on siiamaani karistusest pääsenud?»

«Kust te selle võtate?»

«Ma käisin Tõrma külas ja ajasin inimestega juttu.»

«Ja saite teada, et tema oli—?»

«Igatahes tekkis mul kahtlus. Nii et minu arvates tuleks uurida Peebu enese käest. Nüüd, kus ta peast segi on, pole ta ehk enam nii osav kui omal ajal, kui ta süütuks tunnistati.»

Proua vaatas õiglase kohtumõistja pilgul oma paberitelt üles:

«Kui te tõesti arvate, et minu kupja mõrtsukas on nuhtlemata pääsenud — sõitke. Ma lasen preili Fredericil poistega vahepeal rohkem ilmeverit võtta.»

JAAN KROSS

Ma olin kolme päeva pärast uuesti Tartus ja justiitspürjermeister andis mulle loa veel kord vangiga rääkida. Muidugi lootuses, et see aitab neil temast lahti saada ja ta proua Tiesenhauseni vastutusele lükata. Ja siis olin ma jälle tuttavas räämases kambris ja Peep toodi sisse ning istus taburetile süld maad minust eemal.

«Kas sa mäletad mind?»

Ta ei tõstnud pilku põrandalt, aga noogutas.

«Sa rääkisid mulle, kuidas sa tema tapsid. Kuidas sa haarasid sealt kangrust kahepuudase kivi ja lõid talle pähe. Mäletad?»

Peep noogutas. Mina ütlesin:

«Kuula mind nüüd hoolega. Ma tuletan sulle meelde, mis seal põlluserval neljakümne kaheksanda aasta suvel tõeliselt juhtus.»

Ta tõstis pea. Imelikult heledad, vaata et valged silmad hallis peaaegu sinakas sügavate vagudega näos vaatasid mulle viivu, mulle tundus, et ehmunult otsa ja siis taas maha. Mina ütlesin:

«See oli jah rukkikülvi aegu. Seal Tammiku taga põlluservas. Sa mäletad. Jäätmaa Mihkel, Mäe Annus ja üks kolmas mees, Allika sulane, olid külvimehed. Sina vedasid neile hobusega seemnekotte põllule. Kahevakased kotid. Iga saja sammu taha kott järje peale ritta. Ja kui sa esimest keskhommikust korda võsa vahelt välja keerasid, kotid vankril, kuulsid sa Mustmetsa Hansu räuskamist. Ja nägid sealsamas ligidal: need kolm istusid kivikangru juures maas ja Hans karjus nende peale ja vehkis kepiga. Aga sina olid ju sel ajal julge ja täies jõus mees. Ja see Hans oli oma kupjatoorusega sul ammu hinge peal. Nagu kõigil, kelle turjad ta keppi järjest tunda said. Või kelle tüdrukuid ta oli kimbutanud. Sa jätsid hobuse seisma ja hakkasid sinnapoole astuma. Sa ei teadnud isegi õieti, miks. Küllap sa tahtsid hüüda, et Hans, kuule, mis asja sa hull sedasi meeste peale lõugad?! Mis tüki see silmapilk, mis nad viivitavad, sinul küljest ära lõikab, et sa karjud?! Või midagi sellesarnast. Ja siis — sind ei pannud nad vist tähele —, siis sa nägid: need kolm ei hüpanud sedamaid käsutäitlikult püsti. Nad toppisid alles oma leivakannikaid kottidesse — ja Hans hakkas neid kepiga peksma—»

Imelik, kui ma seda niimoodi rääkisin, kujutasin seda nii selgesti ette — kupja vandumist, kepi vihinat ja matsumist vastu takustes särkides turje ja kolme kägarasse tõmbunud meest kepihoopide all —, nagu viibinuksin ise seal ja nagu polnuks see kahekümne aasta eest, vaid eile, praegu. Nägin seda nii aredalt, et ma õieti ei näinudki — kuigi ju nägin —, kuidas Peep seda kuulas. Ta luine lõug oli rinnale tõmbunud, ta kummaliselt tühi must suumulk oli lahti ja ta surus endale parema käe sõrmenukkisid suhu, nagu tahaks midagi endasse tagasi pressida. Mina rääkisin:

«Ja siis läks sul korraga silme ees mustaks. Sa haarasid sealtsamast käeulatusest kahepuudase kivi. Sa pigistasid seda nii, et su päkad tuikasid. Sa tõstsid selle õhku. Selsamal silmapilgul hüppasid mehed püsti. Hansul kukkus peksukepp käest. Kolm meest olid tal kallal. Välkkiire ähkiv rüsin. Siis sa nägid: neil kolmel olid noad käes. Ja noad olid verised. Kubjas vajus röginal mättale. Ja sina viskasid kivi maha. Või panid sa ta kangrusse tagasi?»

Peep ütles sosinal:

«Panin — vist — kangrusse tagasi—»

«Ja kui sind mõisas ja pärast Tallinnas peksma hakati, et sa tunnistaksid enese tapmisest osavõtus süüdi — siis sa ei saanud ju tunnistada. Teised tunnistasid üles. Sest nemad olid tapjad. Aga sina ei tunnistanud. Sest sina polnud. Teised polnud sind vist üldse ähmiga märganud. Ja peksti sind mis peksti, sina rääkisid ühte ja sedasama ja jagu nad sinust ei saanud. Nii et sind lastigi vabaks. Aga ometi said nad sinust võitu. Mäletad: juba seal Toompea keldris, kui sa olid öösiti verise seljaga pimedas pikali maas, võpatasid sa äkki hirmuga suigatusest üles: aga võib-olla polnud sa tõesti pannud oma kivi vaikselt käest . . .? Võib-olla olid sa visanud selle ikkagi Hansule pähe? Sel ajal kui teised tal nugadega kallal olid . . .? Või koguni silmapilgu enne seda . . .? *Sest sa ju olid tahtnud teda tappa* . . .! Võib-olla kargasid teised talle alles siis nugadega

JAAN KROSS

salaie. kui ta oli sinu kivist juba maas . . .? Ja need kahtlusesilmapilgud — Peep, sa kuuled mind? —, kui sind lahti oli lastud ja teised olid juhad raudus sunnitööle saadetud — sinu kahtlusesilmapilgud tulid järjest sagedamini tagasi. Mida enam sul üksikasjad unusid, seda võimalikum paistis sulle su süü. Kahtlusesilmapilgud tihenesid kindla usu silmapiltideks. Ja need kasvasid omavahel kokku. Kivistusid su sees suureks surmasüü känkraks. Ja siis sa hakkasid ette kujutama ja siis uskuma, et sa olid teinud seda mitu korda, et sa tegid seda ikka ja jälle uuesti! Peep — ütle, kas oli nõnda?»

«Ei-ei-ei,» ütles Peep ootamatul õhinal. «Nad on ju kõik surnud. Jaakmaa Mihkel ja need teised kaks. Ja nüüd pean mina — kui mitte juba ammu, kui mitte algusest peale, siis nüüd— Kas härra ei saa siis aru?»

«Peep, sa ju ei tapnud teda. Sinu enesesüüdistus on meeltesegaduse vili. Kui sa mind toetaksid, püüaksin ma seletada võimudele ära—»

Ta hüüdis: «Aga ma ju t a h t s i n—»

Hiljem on mulle tundunud, et ma ei saanudki õieti aru, mida ta mõtles, kas seda, et ta oli tahtnud *seletada* või et ta oli tahtnud *tappa*. Ja mulle on torgatanud pähe — võib-olla ei hüüdnudki ta: «Aga ma ju tahtsin!», vaid ikkagi: «Aga ma ju t a p s i n!»? Kuid mis tähtsust sellelgi oleks? Kui ma tean, et ta ei tapnud.

Mina ütlesin: «Peep — nii või teisiti —, ta oli kubjas! Ja lurjus! Ta pole sinu valeohvrit väärt!»

Peep vaatas mulle äravajuva pilguga otsa, kõõksatas ja kukkus põrandale ning talle tuli langetõvehoog peale. Ma polnud seda enne nii ligidalt näinud. Ta moondunud nägu ja ta visklemine oli hirmus. Veel hirmsam teadmise tõttu, et minu pealekäimine oli selle põhjustanud. Ma püüdsin teda põrandal nihutada, et ta pead vastu müüri ära ei taoks. Olin kuulnud, et krampide ajal peaks haigele midagi kõva suhu toppima, aga tuba oli tühi, peale kahe tabureti polnud seal mitte midagi. Siis tundis mu käsi ta särgi all mingit eset. See oli puulusikas ta värvli vahel. Tõppisin lusikakaha talle hammaste vahele ja jooksin vanglaülema ruumi abi otsima.

Vanglaülemast allohvitser pani kraenööbi puhtaks ajamata lõua all kinni ja tuli minuga kaasa. Vaimustuseta, aga siiski. Ta heitis põrandal vaiklejale pilgu, tõmbas mu lävelt tagasi ja keeras ukse lukku.

«Aga — Issand Jumal — mis temast nüüd siis saab?!»

«Läheb mööda.»

«Tõvehoog läheb mööda. Hea küll. Aga ülepea — homme? Edaspidi?»

«Kuulge, mina pean teda enda juures nii kaua, kui kästakse. Ja saadan ära, kui kästakse. Sinna, kuhu kästakse. Muu ei ole minu asi.»

27

Mis on saatusi määravate sündmuste tundemärgiks ja mõõdupuuks? Väljaspool inimlikke oletusi, mis arvatakse põhinevat ajaloo kogemustel, pole neid mõõdupuid nagunii olemas. Aga see, mis me sündmuste tulevase mõju kohta oletame, on teist kogemust mööda sageli vääram kui väär, liiga sageli väär, et vastutustundlikum suhtumine üldse tohiks midagi ettepoole haaravat uskuda. Sest liiga sageli osutuvad sündmused, mida me nende toimumise ajal vaevalt märkasime, takkajärele meie lähedaste või meie eneste olemasolu tee- ja veelahkmeiks. Aga sündmused, millest tundus, et nad teevad teiseks kui mitte riikide, siis vähemalt provintside või linnade käekäigu, ei muuda maailmas tegelikult rohkem kui haraka rabisev möödalend.

Kevadtalv 71 oli käes. Jumal teab, vähemalt maailmas kuuldus küll midagi juhtunud ja juhtumas olevat. Venemaa sõdis kolmandat aastat Türgiga. Aga see käis seal kuskil kaugel lõuna-hommiku pool ja juhuslikud teated, mis sealt siiamaale ulatusid, muidugimõista võiduteated

JAAN KROSS

nagu alati, ei äratanud siin kuigivõrd huvi. Sest vallutatud Balti provintsidest polnud selle sõja tarvis mehi väkke võtma hakatud. Poiste — nüüd juba mõnikord ka proua enese pruugis noorhärrade — klaveriõpetaja preili Frederici oli teadnud rääkida, et Saksamaal pidi Gellert olema hiljuti ära surnud. Ja viimati, kui ma Richmanni juures šahhi mängimas käisin, oli vanamees rääkinud (niisugused teated torkasid talle vist seoses ta noorema venna mälestusega silma): mullu pidi Hamburgi Jakobi kiriku torni olema Euroopa esimene piksevarras üles seatud . . . Aga sellest, kas, kuidas ja kunas välk Rakverre sisse lööb ja kas ta ehk siiski ära hoitakse, ei teadnud ei apteeker ega keegi meie harilike surelike seas ikka veel mitte midagi.

Linnahallide agaramad mehed, Rosenmark, Rohleder ja teised, ühesõnaga needsamad, kellega ma kord seltsis olin koosolekut pidanud, olid mullu jõulude eel uuesti Rosenmargi kõrtsis hallide supliigi asja arutanud ja see oli jälle kord otsustatud edasi lükata. Kuni linna asjas üldse otsus ükskord käes on. Ja ma olin seal ise Sieversi mõtte esile toonud (tema nime muidugi mainimata, sest ma ei saanud ju oma kontakti temaga linnas suure kella külge riputada): mõtte, et see, mis linnal praegu käes oli — keisrinna lõpliku otsuse puudumine —, oligi tegelikult parim, mida linn võis saavutada. Ja ma mäletan: oli see mõte kui õige tahes (nähtavasti oligi ta läbini õige) — mul oli olnud seda niimoodi anonüümselt ja selle tõttu just nagu omaenese mõtte pähe välja öeldes selle mõtte lameda tiivutu praktilisuse pärast kübeke häbi . . .

Aga siis oli 71-se kevadtalv nagu öeldud käes ja ühel laupäevahommikul — ma olin teel Rüütli tänava kraamipoodi oma kasvandike tarvis mõnda riisi kirjutuspaberit ostma (ma mäletan, purikad rippusid madalaist räästaist ja ma vaatasin ringi, et kedagi polnud mu lapsikust märkamas, ja murdsin sepameister Krügeri räästast küünrapikkuse junkra ja tahtsin tal just otsa ära hammustama hakata), kui isand Rosenmark astus Krügeri uksest tänavale ja seisis mul põigiti tee peal ees.

«Näe, isand Falck— Noh, kus teie siis olete pesitsenud? Pole ammu näinud.»

Seisin seal, pura käes, ja jõudsin mõtelda: jumal tänatud, et see pole mul rapiir . . . Muidu tunneksin ma kiusatust pista see talle sinna lahtiste kasukahõlmade vahele — kõhtu või rindu või mis see tal on —, sest ma olin kuulnud teda kord kõrtsileti taga — ha-ha-ha-haa — ütlevat: «Olgu kehvadel ja kiitsakatel teada: mehega on nii, et kõik, mis tal vööst kõrgemal on — see on rind!» Nii et ma seisin seal, jäämõõk käes, varjasin muige olematuks ja seletasin, et ilmad on olnud kaua sandid ja et mul on olnud palju tööd. Ja Johan kuulutas lahkesti:

«Kuulge, täna on laupäevane päev. Tulge siis täna õhtul meile! Tõsijutt. Magdalenal oleks hea meel. Meie käiksime teiega saunas. Pärast võtaksime õhtust. Võtke puhas pesu kaasa ja tulge. Nii kella seitsme paiku.»

Ja mina läksin. Ja midagi erilist, midagi väga erilist sel laupäevaõhtul ju tõesti ei juhtunud. Nagu mulle paistis. Muidugi kohus kõik minu sees sedamaid vuhinal üles, kui Magdalena, natuke pidulik puhvkäistega tumerohelisest poolsiidist kleit seljas, astus söögituppa Johani ja minu juurde ja ma nägin üle mitme kuu ta pruunis pilgus küünlatulede vilkumist ja tundsin ta sooja sitket kätt silmapilguks oma peos. Aga ta liigutuste kodusus ja kindlus võõrastas mind sealsamas veidike — nagu ikka — ja taltsutas mu elevust. Samal ajal kui mure vari ta pilgu põhjas tegi mu südame solvunud poolele — andku jumal andeks — isegi head . . . Aga ma olin ju küllalt vana, ja nagu öeldakse, sellesinase seitsmeharalise maailma leerilõkete tahmas niipalju suitseda jõudnud küll, et mitte päriselt läbipaistev olla. Ja liiga läbinägija silmaga polnud see tema kõrtsmik ja kaubasaks ometi ka mitte. Igatahes pidasin ma oma sõnu ja liigutusi silmas. Nii et ka siis, kui seesinane kena väike poisinääps meie juurde tuppa silkas, silmitsesin ma teda jõudumööda tähelepanelikult, aga tegin temaga ainult nii palju tegemist, kui enam-vähem võõrale onule sünnis. Poisil olid aina ilmsemalt ema peened liikmed, heledad juuksed ja suured pruunid silmad. Johan käsutas ta minule

JAAN KROSS

[illegible] tegema ja sitikas sai sellega ilusti toime ning Johan ütles [illegible] kahetsusväärse isaliku mõnuga:

«Lase nüüd jalga. Ja pane oma särgid ja kapukad valmis. Isa võtab su täna meestesauna. Sa oled juba nii suur poiss küll.»

Kui Kaalu oli välja lipanud, tõusis Johan püsti ja ütles Magdalenale ning mulle:

«Teate — ma lähen toon pudeli veini. Võtame sauna alla klahvi. Mul on üks väikene võit täna pühitseda—»

Ta läks toast välja. Tahtsin Magdalenalt küsida, mis võit see niisugune on, aga Magdalena ütles rutakal poolsosinal:

«Berend, Johan leidis kahe nädala eest minu laekast need neli imperiaali, mis sa Sieversi käest tõid. Ma ei mõistnud valetada— Ma ütlesin talle, kes need saatis ja kes need tõi.»

Ma jõudsin ainult pomiseda: «Seda, kes nad tõi, poleks sa—» Siis tuli Johan reinveinipudeliga tagasi ja võttis roheliste ruutudega nõudepuhvetist klaasid:

«Magdalena, sina ei rüüpa?»

Magdalena raputas pead ja Johan pani kolmanda klaasi kappi tagasi ning kallas kaks reinveini täis. Nüüd joodi siin majas siis juba nõnda peenikest jooki. Ma küsisin:

«Ja mis võit see on, mida te pühitsete?»

«Teate, see on see, et ma sain need kuramuse Karja tänava krundid viimaks ikkagi kätte! Kaks aastat punnis proua Tiesenhausen vastu! Aga kindral Sievers, Joachim Sievers, tähendab — tema hakkab meil varsti lõpuks tsiviilkuberneriks saama —, astus siis meie prouale varvastele — te võite isegi aimata, kelle soovil, eks ole. Sest tuleb välja, et te teate, kes on minu Magdalena onu—» Ta silmitses mind muhedalt, uudishimulikult, uurivalt. «Nii et me istume teiega nähtavasti noh ühel ja samal oksal, mis? Tähendab, kummalgi pole mõtet hakata nii-öelda teise istumisalust maha saagima — proua Tiesenhauseni huvides?»

«Selge see.»

«Noh, rüüpame siis nüüd nende minu kruntide peale!»

Me jõime kumbki oma klaasi tühjaks. Ma silmitsesin juues Magdalenat. Ta naeratas meie tegevuse peale nõutult-leplikult. Igatahes näis ta olevat oma teadustamispingest vabanenud. Niisama nagu Johani mahuolev ilme näis ütlevat: «Noh, nüüd sa poiss tead, et ma tean, et sa tead.» Johan pani tühja klaasi lauale:

«Kaalu! Kus sa oled? Tule nüüd!»

Ma võtsin oma peleriini ja Johan kasuka õlgadele. Maade toppis poisile tema pisikese ürbi selga:

«Pese ta pea ka puhtaks, Johan. Männiseep on seal lae all laitse peal.»

Ja siis me olime kolmekesi laval.

Poiss polnud ju veel kuut aastat täis, aga pikkuse ja krapsakuse järgi oleks võinud teda seitsmeseks arvata. Kuigi ta oli paljast ja märjast peast veel kilum, kui ta riides olles paistis. Pelgasin, et Johan hakkab mulle Sieversi asjas küsimusi seadma, aga ta ei teinud seda. Võib-olla kaalutlusel, et siis esitan mina neid omalt poolt ka talle. Ta pajatas jutukalt oma plaanist ehitada Karja tänava krundile parassuur ait. Niisugune, kuhu ta kokkuostetava vilja saab varju alla panna. Et seda alles siis edasi müüa, kui vähemalt jooksva aasta kõige kõrgemad hinnad käes on. Rääkides seebitas ja loputas ta poisi pead ja õpetas teda silmi kinni hoidma ning õiendas temaga ilmse mõnuga. Ja miks ka mitte. Sest poiss oli kena veatu krõnn. Ainult ristluist vähe allpool, keset ma ei teagi mitte — kas juba tagumikku või veel selga —, oli tal vist saunakuumas nähtavaks tõusnud lepalehesuurune roosa-valget jutti sünnimärk. Ma olin kuulnud, et umbes säherdused pidid mõnikord päritavad olema, aga kui Johan oma laia punakais karvades selja minu poole pööras, nägin ma, et temal niisugust ei paistnud olevat. Tahtsin peaaegu juba sellest poisi märgist juttu teha — sellest, et neid vist ju ka emamärkideks kutsutakse ja et ei tea, kas tema emal säherdune olemas peaks olema— Sest mina ju polnudki tema ema jumal paraku niimoodi näinud, et ma seda

teada võinuksin, aga Johan oli oma naist ometi nii- ja teistpidi vahtinud . . . Olin seda peaaegu küsimas, aga tundsin korraga, et mul on võimatu seda jutuks võtta — mitte sellepärast, et Johan olnuks niisuguse jutu jaoks liiga peente arusaamadega mees, vaid nähtavasti sellepärast, et mu süda polnud tema ja ta naise suhtes puhas . . .

Pärast sauna sõime nende pika söögilaua otsa ümber kolmekesi õhtust, nagu me seda viimaste aastate sees küll harva, aga ennegi olime teinud, ja kella kümne ajal saatis Johan mu sõbralikult kuupaistes te katustega ja purikais räästastega tänavale ning keeras rohelise maja ukse mu selja taga lukku.

Sel kevadel ja koguni ka suvel pidi meil poistega, eriti Gustaviga, kõva õppimine ees seisma, sest proua oli otsustanud, et Gustav peab sügiseks küps olema Leipzigi ülikoolis pihta hakkama. Kameraalia peal, nagu jällegi proua ise oli otsustanud. Ja ma lohistasin tõrksat, aga mitte sugugi taibuta voostrit juuni lõpuni meie kriidilõhnalises koolitoas ning terrassi punavööti riidest varikatuse all läbi mitmesuguste raamatute. Vanast Seckendorfist kuni Büschingi kõige värskema *Histooria ja geograafia magasiinini*. Ja mulle hakkas paistma, et poiss võiks sügisel ju tõesti ülikooli minna ega pruugikski kuuluda seal kõige viimaste tüüamite hulka. Kui ta vanaema käpa alt priikssaamise uhas ainult buršielu sohu ei vaju, vaid ikka pervele pidama jääb ja kõrvad loengutel lahti hoiab ja ka ilma tagaajajata viitsib raamatulehti pöörata. Mida aadliperekondade poegadest minu kogemust mööda küll ainult ehk veerand vaevaks võtab.

Juuli alguse kuumaga Gustav igatahes enam ei viitsinud ja kaupl es vanaemalt kahenädalase suvepuhkuse välja. Aga minule ei lubanud proua neid puhkusenädalaid teps:

«Berend, teie tulete mulle homme hommikust mõnede kirjade asjas appi. Need meie nõndanimetatud pürjelid on mulle jälle suppi kokku keetmas. Teadagi, k e l l e abil ja õhutusel.»

Juba mõnda aega polnud proua mind enam sellisteks ülesanneteks kasutanud. See oli olnud mulle teatud määral võib-olla isegi pettumus, aga pigemini mure. Sest aeg-ajalt olin endalt küsinud, kas pole proua mind kuidagi läbi näinud ja kahtlustama hakanud. Samal ajal oli vabanemine neist tema kirjadest olnud mulle suuresti ka hõlp. Sain sellest selgesti aru, kui ma nüüd taas ta punasest puust sekretäri ees seisin ja tähele panin: ta näis olevat närvilisem ja sõjakam kui viimasel ajal. Ja ta silmavalged, kui ta mulle üle laua oma kontsepti ulatas ja nõudlikult otsa vaatas, tundusid olevat natuke kollakad:

«Tehke sellest üks korralik kiri!»

Hakkasin sealsamas püstijalu lugema. Et esitada oma küsimused, kui mul neid on.

See vihane mahakriipsutustega tekst oli järjekordne, ikka keisrinnale enesele adresseeritud kaebus. Seekord Rakvere hõbesepa Linde peale, kes oli foogtikohtunik Jahni aplaagrisse minekul meile nüüd uueks foogtikohtunikuks määratud. Seesinane Linde, halli näoga ja tuhkja kikkhabemega luider nohik, oli läbini aus mees. Ta graveeris Rakvere rahva karikatele ja lusikavartele nende nimetähti alati läbi luubi ja alati vanatestamentliku hoolega. Kuid nõudis sellesama tüütu pedantsusega ka foogtikohtule tema õigusi kätte. Sellepärast proua teda vihkaski. Ja sellepärast ta oligi proua tindipritsmelises kirjakavandis «mitte paljalt hõbedavõltsija, kellena ta on ammugi paljastatud, vaid ka röövlite ja kaabakate mestimees, kes ostab teadlikult kokku varastatud hõbeasju ja siis seda varastatud hõbedat vase või tina või jumal teab millega segab ja puhta hõbeda pähe edasi müüb. Mis on kahe- ja kolmekordselt alatu selle tõttu, et hõbedaks, mida ta ostab ja solgib, on sageli esemed, mis on varastatud minu vaeste talupoegade piskust, kellel ju ei ole varaste eemalhoidmiseks tabasid, krampe ega poome—»

JAAN KROSS

Ma jõudsin mõtelda: Fantastiline eit — et ta märkab, muidugimõista omaenese kasuks, aga ikkagi märkab moraalset vahet vaestelt ja rikastelt varastamise vahel . . . Ja veel jõudsin ma mõtelda, et ma koguni ei tea, mismoodi ma sellest kontseptist korraliku kirja teha saaksin, kui kõik siin Linde kohta öeldu on sihilik laim . . .

Äkitselt tõusis proua laua tagant püsti. Ma vaatasin talle arusaamatusest otsa. Ta toetas jäigalt sirged käed lauaservale. Ta kortsus suu oli kipra tõmbunud. Ta kitsal pruunide laikudega otsaesisel olid higipiisad.

«Berend — mul on halb. Saatke Tiio siia— Ja jookske doktor Götze järele—»

Doktor Götze oli õnneks kodus ja tuli minuga kohe kaasa. Proua oli vahepeal voodisse aidatud. Doktor läks tema magamistuppa sisse, mina muidugi ei läinud, aga ma jäin kirjutustuppa ootama. Kümne minuti pärast tuli doktor välja ja tahtis toapoisi sedeliga apteeki saata, aga Tiio tuli doktori järel kirjutustuppa ja käskis minul proua voodi juurde tulla.

Proua oli patjadesse vajunud ja oigas. Mitte haledalt, vaid vihaselt. Ta ütles:

«Berend— viige t e i e retsept apteeki— Ja kui see— Richmann seal mihtu segab— ütelge — ma nõuan, et ta laseb teil oma kõrval seista— Siis ta ei sõanda mulle mürki rohu sisse segada—»

Richmann ütles: «Oopiumiekstrakti annan ma teile kohe kaasa. Antagu talle seda supilusikaga, kuhu on meepalakene peale võetud. Esialgseks — pillid. Need teeb Schlüter poole tunniga ära ja toob mõisa. Aga mikstuur saab alles homme hommikuks valmis.»

«Ja mis te arvate, et tal on?»

Vanamees heitis pilgu retseptile: «*Chelidonii, croci, cardamomi, zingiberi, violae*. Götze arvab, et tal on sapikivid.»

«Ja kas see rohi aitab?»

«Noh, teate, kui Jumal aitab, aitab rohi ka. Pikkamisi peaks ta omajagu aitama.»

Aga proua ei andnud Götze pillidele ega mikstuurile selleks võimalust. Oopiumist tundis ta kergendust ja nõudis seda sagedamini, kui oli ette nähtud. Aga kui ta paarikordse sissevõtmise järel ei tundnud pillide ega mikstuuri tervendavat mõju, kirjutas ta valuhoogude kordumise vahemaid nende arvele. Ja valuhood olid igatahes rängad. Neljandal päeval laskis ta kutsuda minu oma voodi juurde:

«Berend, ma sõidan ära—»

Ta nägu ja käed olid märgatavalt kollaseks muutunud. Ta oli äsja lusikatäie oopiumi saanud ja tundus, et ta polnud oma jutust täiel määral:

«Jajaa! Sest siin nad mürgitavad mu ära. See rohi, mis kohe valmis sai — mille valmistamisel te juures olite —, see on puhas. See aitab mind. Aga mis see vanamees üksinda kokku keetis — seal on mürk sees. Nad tahavad mind tappa. Te teate, k e l l e käsku nad täidavad. Ega Tema ei tahagi minu surma. Ma tean. Tema tahab mind ainult kiusata. Ja alandada. Aga tema käsutäitjad pakuvad üle. Nagu niisugused alati. Nad on aastaid juhust luuranud. Ja nüüd nad arvavad, et neil on juhus käes. Aga ma trumpan nad üle! Ma sõidan ära Tallinna. Jajaa. Minge saatke Freundling minu juurde. Ma teen korraldused. Tiio, Tehvan, Götze. Kutsuge Götze siia. Tema tuleb ka. Tema saadab mind. Ma maksan ta kinni. Ja ta võtab selle puhta rohu pudeli kaasa. Teie jääte poistega paigale. Kuni ma olen jälle terve — ja tulen kõigi kaabakate pettumuseks tagasi. Oma *plenum dominium*'isse — tagasi—»

Doktor Götze tuli ja laskis oopiumiannust suurendada, aga proua Gertrude oli oma otsuse teinud. Nähtavasti andsid sapivalud mõne päeva jooksul tõesti järele. Või oli see ka enesesisendus, milleks ta tundus viimeliste olevat. Kolmandal päeval sõidutati ta lõdvendatud vedrudega sõidus Tiio ja Tehvani saatel minema. Ja doktor Götze sõitis temaga, mõttetavasti hea tasu eest, kaasa. Nädala pärast tuli doktor tagasi ja rääkis: proua oli asunud Tallinnas oma tütre Barbara ja selle mehe, Harku Buxhoevdi majja ning perekonnale ja Tallinna tohtritele üle antud.

JAAN KROSS

Mina jäin, nagu kästud, paigale ja kantseldasin augusti lõpuni Gustavit ja jõudumööda Bertrami ka. Proua kohta kuulsime aeg-ajalt, et ta pidi olema ikka veel haige. Siis sõitis Gustav Tallinna, et sealt vanaema või Budbergide abiga Leipzigi edasi saada. Bertram, laisk[s] ja isekas viieteistkümneaastane jõmm, nägi ette, et mul jääb pärast vanema venna ärasõitu tema kantseldamiseks tüütult palju aega, ja kuulutas: tema sõidab koos Gustaviga Tallinna — ta peab ometi oma kallist haiget vanaema näha saama! Õieti pidanuksin mina neid saatma minema, aga haigelt proualt jälle mingeid korraldusi saada, selle asemel et nendest puhata, ei pakkunud mulle koguni huvi. Ja kui Freundling kutsuti otse selsamal ajal Tallinna, prouale mõisa asjus aru andma, saatsin ma mõlemad poisid tema seltsis teele. Koos prouale adresseeritud kirjaga, kus ma alandlikult teatasin, et jään tema käsku mööda sõnakuulelikult paigale ja ootan tema tagasituleku ära.

Sündmusteta sügise jooksul harjusin oma sõltumatu eluga juba niivõrd, et mõte proua ja Bertrami tagasitulekust tegi mulle tõsiselt tuska. Paratamatult pidi see tähendama nende meelistundide suurt vähenemist, mis ma sügise jooksul oma hallis katusekambris ütleme Wielandi «Agathoni» seltsis veeta sain — või ka näiteks selle tundmatu seltsis, kes proua prantsusekeelsel raamaturiiulil nii häbemata põnevalt kirjeldas oma põgenemist Veneetsia tinakambrite vangistusest. Minu mure kasvas seda enam, et me saime kuulda: Bertrami ema oli saabunud koos tema võõrasisaga viimase mõisa Liivimaale ja viinud poisi jõulude eel Tallinnast sinna. Ja sinna ta pidi nüüd jäämagi. Nii et Rakveres polnud minul üldse enam tegevust ette näha. Ja kolmekuninga aegu saabuski mulle proualt kiri. See oli küll võõra käega kirjutatud, aga proua enese olgugi üsna värisev käsi oli sellel all. Olin seda kirja lugema hakates kindel, et proua käsib mul Freundlingi käest mu saadaoleva palga välja võtta ja kuulutab minu oma teenistusest priiks. Aga ei! Vastu kõiki ootusi tänas ta mind truu kohaloleku eest, soovitas mul «teatud mürgisegaja jookidest hoiduda» ja teatas, et tuleb hiljemalt kuu aja pärast koju ja paneb — Issand Jumal — minu abiga oma *plenum dominium*'is korra majja—

Aga ta ei tulnud. Näärikuu möödus. Küünlakuu pakased tulid ja jäätasid minu katusekambri akna sootumaks ära. Ja siis sulas selle loodepoolt nurgake taas lüümeks.

Esimese märtsi hommikul tuli Freundling ja ütles, et proua Gertrude oli kahekümne kuuendal küünlakuu päeval Tallinnas surnud.

Muidugi pühitses lapsemeelne Rakvere linn tema surma. Isegi foogtikohtunik Linde, peaaegu-karsklasest vingam, kes proua kirjutamata jäänud kaebusest enese vastu pealegi midagi ei teadnud, võttis niisuguse rahulolukäraka, et ta kahvatu nina õhtupoolikul hiilgas. Richmann tegi Schlüteri ja minuga veel kord šampusepudeli lahti. Salaraatmanid Rosenmark ja teised käisid mitu päeva üksteise pool, nagu Rosenmark ütles, madisepäeva õlut proovimas — sest madisepäeval pidi karude talveuni otsa saama . . . Antvärkmeistrid pühitsesid sündmust niisamuti koduselt ja soliidselt. Aga käsitöösellid ja muu lahtisem rahvas pani koos linnaümbruse maameestega kõrtside letiesised mitmeks päevaks rüsinat täis. Ainult Kaldaaluse Jaak, kui ma kabelist mööda jalutades tema hange uppunud onni sisse astusin, oli muutumatult kibeda näoga.

«Sa siis mitte ei rüüpagi rõõmu pärast . . .?»

«Ena mul. Tuleb uus ja hullem.»

«Teist nii kanget on kaunikesti raske välja mõelda.»

«Kui saabki kröömikese lahedam, siis ikka paljalt nõnda pisut, et selle vahe pärast ei tasu suud niisutama hakata.»

Ja peab ütlema: just temal oli õigus. Arvatavasti õigus. Sest minul polnudki võimalust seda pikemalt kontrollida.

Proua surma puhul kärakat võtnud või õlut rüübanud linn polnud vist jõudnud veel pead selgeks saada, kui Tudulinnast saabus jalastele asetatud tõllas mõisa Gertrude-proua vanem poeg Jakob von Tiesenhausen. See pikk roosapõseline, väikeste punakate vurrude ja kibeda titesuuga isand laskis kohemaid mõisateenijad kokku kutsuda ja teatas, et nüüd-

JAAN KROSS

sest on tema Rakvere päris- ja pärushärra. Ja esimene asi, mis ta omas uues võimutäiuses tegi: ta maksis mulle mu palga välja, tõsi, ka nende viimaste kuude eest, kus mul polnud enam olnud mingeid kohustusi, ja laskis mu ametist lahti. Ja muidugimõista käskis mul (mida ma ka ilma tõsiuta oleksin teinud) mõisast minema kolida.

Kell on juhust olnud jõe ääres seista ja laevade möödumist jälgida (nagu minul sakslaste Elbe, lätlaste Daugava ja meie eneste Emajõe ääres seistes), see on küllap märganud, k u i aeglaselt läheneb meile võõr, kui mõõdukalt, olgugi kiirenevalt möödub parras ja kui ruttu ja püüdmatult on ahter meist äkitselt möödas.

Tulin mõisast tulema, tänulik, et proua surm oli päästnud mu teda alandavamast korra majjapanekul abistamast — aga jumal paraku ka tekitud mahakriipsutatu- ja kõrvaleheidetu-enesetundest mitte päriselt prii.... Tulin tulema kellegagi peaaegu et jumalaga jätmata. Sest vana Tehvan, kõigi oma toapoisinarruste kiuste kena taat, oli ikka veel Tallinnas. Ja seal oli ka Tiio. Ja see soe ja kergemeelne laps, kellega ma mitte oleksin tahtnud südamlikult hüvasti jätta, ei tulnudki, nagu hiljem selgus, enam Rakverre tagasi. Sest temataoline pärishing saab ju veel vähem oma saatust määrata kui minusugune vaba vares: proua Budberg ostis tema oma venna Magnuse käest kolmekümne rubla eest ära ja viitis tema oma toaneitsiks Harkusse.

Nii et mina, vaba valge vares, kõndisin linna ja panin oma riidekorvi ning raamatupambu kõigepealt Rosenmargi kõrtsis maha. Lasksin endale tangvorsti kapsastega lauale tuua ja võtsin paberi ette ning kirjutasin pastor Kempele kirja. Teatagu, kas pole ehk Vaivara kihelkonnas mõnda mulle sobivat *Hofmeister*'i või muud kohta ripakil.

Tangvorst oli mul parajasti pooleli, aga kiri just valmis, kui Johan kõndis kõrtsi sisse. Ei, juba aastaid ei seisnud ta siin enam ise leti taga. Aga kumma või teise nädalas astus ta siit läbi, jumal teab kui palju kiinnitusest paiga vastu, kust ta oli alustanud, ja kui palju harjumusest Peetri talitamisele kontrollivat peremehepilku:

«Noh — isand Berend? Ja kõige kraamiga? Ja kuhupoole siis nüüd?»

Ta ei küsinudki, m i k s ma kõige kraamiga seal olin. Sest mõisas toimunud muudatused olid linnas muidugi juba teada. Mina ütlesin:

«Läks vaatame ringi.»

«Aga kas teil korterit on? Ei ole? Kuulge, siinsamas kõrval, selles minu Parkali-tänava majas» — tema ise ei nimetanud seda kunagi Põrgu tänavaks, nagu rakverelased seda enamjaolt hüüdsid— «kus ma tube välja üürin, teate küll — seal on parajasti kamber prii. Mitte mõisasaal muidugi. Aga egas teil seal härrastemaja pööningul kah teab mis toredust olnud. Ja raha teil ka ju suuremat ei ole, ma arvan. Nii et siia kõrvale on teil kõige ligem oma kraami tarida.»

Ja miks ka mitte? Ja kuhu ma ikka pidin minema? Selles üürivahelisemas Maade mehega ei puudunud ju isegi pisikene erutav lõimekene. Ja kas Johani ettepaneku taga oli paljalt huvi sellesinase raha vastu, mis ma kuus talle maksma pidin, või ka veel midagi muud, seda ma endalt esialgu vist ei küsinud.

Nii et kolisin kõrvalmajja, väikesse krohvitud ja juba õige määrdunud palkseintega kambrisse, kus leidusid ainult taburet, lauaköks ja laevas. Ning kord jäätuv, kord taas lahtisulav aken, kust võis näha, kuidas Pika tänava teenijapiigad mööda Põrgu tänava jäätanud kallakuid ja treppiastmeid kaelkookudega Soolika läpete äärde laskusid ja täite ämbritega üles tulid. Ja kuidas siit tõttasid mööda need, kes isegi talvel neid jäätanud treppe ega libedat purret ei peljanud, vaid eelistasid käia Pika ja Karja tänava vahet kõige otsemat teed.

Olin asunud nädala selles toas ja püüdnud lugemisega igavusest võitu saada, nii et minu küünaldekulu ähvardas paisuda üürist märksa suuremaks. Muidugi olin ka ümberkaudseis mõisades ehk leiduvate töökohtade suhtes kõrva lahti hoidnud, aga midagi vähegi sobivat kuulmata. Siis nägi Gabriel Kempe käest kiri. Niisugune, mille algust ma täpipealt olin aimanud, lõppu küll koguni mitte: Ei, *Hofmeistri*-paika ega muud kõlbulikku tööd polnud tema kihelkonnas tal minu jaoks teadul. Aga muuseas,

härra krahv Sievers oli suvatsenud proua ja laste seltsis jõuludeks oma Vaivarasse saabuda. Sel puhul oli Gabriel esimesel pühal väikese perekondliku jumalateenistuse asjas mõisa kutsutud ja pärast oli temaga lõunalauas lahkesti juttu aetud. Ja mis kõige tähtsam: krahv oli teatanud, et tuleval aastal tehakse Vaivaras uue kiriku ehitamisega algust. Ning et see peab annaks Jumal kahe aastaga valmis saama. Ja lõpuks kirjutas Gabriel: «Muuseas tegi krahv seal ka sinust juttu. Ta ütles, et sina olevat jätnud talle üpris terase noormehe mulje, ja lisas, et tema teada viibivat sa tema *sõbranna* proua Tiesenhauseni juures Rakveres mõnevõrra vankuval pinnal. Ning et tarviduse korral võivat mina sulle teatada, et sa oled krahvil meeles. Nõnda et olgu see sul nüüd teada.»

Mis üks suurhärra kolme kuu eest mäletas, võis tal kolmandal päeval taas ununud olla. Üldiselt oli ju nõnda. Kui see polnud just suurhärrade eneste vaheline asi. Aga härra Sievers oli rääkinud mulle ometi nelja aasta eest täpselt sedasama mis nüüd . . .?

Ma võin ütelda: mitu päeva tõrkusin ma tõlgendamast Gabrieli kirja saatuse näpunäiteks. Aga siis jäin ma sellega nõusse: otsustatud!

Harjasin oma kulunud pühapäevakuue hoolega üle ja nühkisin kingad (kolmas vanalt Simsonilt tellitud paar) nii puhtaks, kui nad vähegi läksid. Siis tõttasin kiriku vastu Precheli juurde. Pagaripood oli õhtust juba suletud, aga tagauksest pääsesin sisse ja sain pagarimammi käest tosina värskeid timpusid. Need näpus, kõndisin vastu vuhavat poolsula käärdletuisku Maade ja Johani poole: üüri maksma ja hüvasti ütlema. Sest — Issand Jumal — selle kaupmeheprouaks muutunud tüdruku pärast siia taevas-teab-mida ootama jääda, kuni nälg käes, oli ometi liiga pidetu uid . . . Aga midagi muud mind Rakveres paigal hoidmas ei olnud— Vilksamisi, niipalju kui eelseisvaks keskendumine lubas, mõtlesin, et tagasiteel astun ka Richmanni poolt läbi ja raputan tal jumalagajätuks kätt. Meie pika tutvuse peale oleks see iseenesest mõista.

«Ah siis nõnda, et kohe pealinna?» ütles Johan üürirahakopikaid tasku pistes ilma suurema üllatuseta, kui me olime teelauda istet võtnud. Maade istus ta kõrval teispool küünlatulesid ja vaatas mulle silmapilguks nagu tundus ehmunult otsa ning siis taas lauale.

«Ja kelle juurde te seal ankrusse tahate heita?» küsis Johan ja rüüpas häälekalt teed.

Miks pidanuksin ma seda salgama? Vastupidi, võimalus Johanit avameelsusega õrritada oli liiga kutsuv: Johan oli paljalt Sieversi salajane käsi siin kolkas, aga mina lähen pealinna ja asun tööle krahvi enese majas (ma ei tea küll veel, missugusele tööle ja kas tõesti just tema enese majas — aga seda ma ju Johanile ei ütle!) . . . Ja Maadele — talle tahtsin ma tema onu nime läbi lõngakese ulatada (kui ta aga vaevaks võtab seda näpuvahele võtta — m i n g i g i lõngakese, mis mind onu kaudu ometi veidi temaga seoks— Ma ütlesin:

«Krahv Sievers pakub mulle oma käe all tegevust.»

«Ah nii?!» hüüatas Johan salgamatus imestuses. «Vaata aga vaata—»

Ta järas natuke aega timpusaia ja ütles äkitselt — vilkusega, mis näitas, et aeglane valgenäoline kaubasaks võis olla ka kiirete ja ootamatute otsuste mees, sest ma ei usu, et ta oli sellele enne seda silmapilku mõelnud:

«Kuulge, aga mis asja teie selle krahvi viipel peaksite sinna jooksma? Mina panen teile ette: meie hakkame siin Rakveres kooli ehitama, nagu te teate — ei-ei, nüüd me hakkame tõesti. Aga kuni see ükskord katuse alla saab ja käima läheb, kulub oma paar aastat. S e e oleks teile paras töö, mis? Aga niikaua — noh, kui te proua Tiesenhausenile tema poiste tarvis kõlbasite — elage seal minu majas edasi ja õpetage kolme rubla eest kuus minu poissi!» Ta pöördus naise poole. «Magdalena, see läheks ju küll? Ikkagi mõisa *Hofmeister*?»

Maade oli silmapilgu vait. Siis ütles ta ebakindlalt:

«Kas härra Berend võtab vaevaks? Kui ta krahv Sieversi juures koha saab . . .»

Mina mõtlesin kiiresti: Issand Jumal — see kõrtsmik, see Apolloninaga parask ei saa ju olla nii kaval, et ta ettepanek oleks saatanlik

JAAN KROSS

...? Ei saa ju?! Sest mis oleks lõksupüüdmise siht...? Tähendab, ta ... ja Maade vahel iial midagi kahtlustanud? Ja mille järgi ta ...? Aga ometi — mina iga päev tema majas!? Päevast ... Maade läheduses — õpetamas poissi, kes on võib olla— Ma ..., kuidas mu süda võpatas ja kuumus voolas mulle ihhu. Ma ... selle ettepaneku üle järele mõtelda... Ja Maade sõnadest ... ma üldsegi aru, kas ta sooviks seda või ei— Ma ütlesin:

«Härra Johan, ma pean teie ettepanekut kaaluma. Nüüd, kus ma ... olen krahv Sieversile praktiliselt juba lubanud. Lepime kokku, ... ma vastan teile ütleme homme.»

... et ma ei jätnudki nendega lõplikult jumalaga. Ega läinud ka ... hüvasti jätma, kuigi kell polnud vist veel seitse täis. Mina ... pärituisku tagasi koju — koju?! —, sinna Johanilt Põrgu tänaval ... ubrikusse, kus mul selleks ööks õieti enam ulualuseluba ei ..., sest Johan oli lasknud mul kahe nädala üüri, tähendabtäpilt ... -välja maksta. Õueuks oli siin alati lahti. Tulin käsikaudu ... pimeda koridori oma ukseni, toppisin võtme lukku ja tulin sisse.

... lumme tuisanud akna alla, surusin otsaesise vastu klaasi ja ... mõtelda. ... Issand, missugune ettepanek— Kas selle taga pole ... midagi muud kui Johani uhkustamiskihk? («Ikkagi mõisa ...»)? Ja võib-olla ka kadedus — et mina hakkan muidu ... mõjukale isandale vähemalt ruumitsi hoopis lähemal kui ...? Ma püüdsin mõtelda, aga selle asemel n ä g i n ja kuulsin ... Johani ja Maade majast, juhtunuid ja selliseid, mis alles pidid ... kui ma Kaalu õpetajaks saan — söömaaegu Senneborni laua ..., kurvtoolidesse istumisi ja sealt tõusmisi (koos toolide kuuldava ...) Johanit baritonihäälel ümisedes tuppa ja toast välja sammu- ... Kaalut — kilkamas ja põnt-põnt-põnt rohelisel põrandariidel ..., ja Maadet — aga täiesti tumma, täiesti hääletut Maadet — ..., lahtiste juustega, magamiskambri uksel, nagu ma teda seal ... polnud näinud, üle õla juuste varjust tagasi vaatamas, tõrjumas, ..., ma ei tea—

... ei teadnud ka, kui kaua olin seal seisnud, kui märkasin hämar- ... Põrgu tänavat oma akna all. Ja siis ma nägin: keegi tuli Pika ... poolt mu aknast mööda ja maja tänavauksest sisse. Ja ma tead- ... sedamaid, et see oli *tema*.

... tümbasin takusest palakast eesriide ruttu aknale ette, räksisin ... põlema ja rebisin ukse lahti.

... astus sisse. Ta hakkas ust oma selja taga kinni tõmbama ja ... tegin sedasama, nii et ta käsi jäi mulle ukselingil pihku. Ja jäigi ... pihku—

«Maade...»

... See polnud juhuslikult ülle haaratud riidega kodust mehe juurest ... juurde põgenenu. Ta nägu oli pinevil küll. Aga tal oli kallis ... peas ja karvakraega palitu seljas, karvadel poolsulad helbed, ... sedamaid piiskadeks muutusid.

«Mis juhtus? Kuidas sa niimoodi—?»

«... on haige. Ma ütlesin, et lähen tema juurde valvama. Ma lähengi. ... ma tulin sind paluma—»

«Mina?»

«Berend — ära tule — meile — Kaalu õpetajaks—»

... ei saanud ju teisiti: ma *pidin* küsima — miks? Sest tema palve ... tähendada: Kallis, ma armastan sind! Kas sa ei mõista siis: mu elu ... mehe kõrval oleks sinu ligiduses talumatu! Aga ma pean oma elu ... elama — seal, kuhu Issand on mu määranud. Sellepärast ma palun ... — ära tule! Või see võis tähendada hoopis: Ära tule! Sest ma tun- ... sa hakkaksid kujutlema, et üks läheduse silmapilk, mis meie vahel ..., tähendab jumal-teab-mida... Ma tean, kõik mehed mõtlevad ... Sa heietaksid lapsikuid tüütuid koormavaid lootusi. Sellepärast — ... tule! Ma küsisin:

«Miks?»

... tümbasin ta lavatsiservale. Ma puhusin küünla ära. Ma ütlesin:

«Vasta mulle pimedas—»
Tema sosistas:
«Ära küsi—»

Ja mina ei küsinud. Ma ei tea, mis takistas mind rohkem, kas mu hirm, või meie mõlema hirm — vastuse tõe ees. Või mu õhin. Või tema õhin. Ma leidsin huultega ta põse, ta silmad, ta huuled, rabedate sõrmedega ta enneolematu lõhnava nõtkuse — ja tundsin, et ta tõrkus... Siis pööras ta huuled mu suudlusest pooliti vabaks ja sosistas:

«Kas sa teed, mis ma palun? Sa ei tule? Sa lubad?»

«Issand, Maade — kui sa tõesti seda palud — ma luban sulle — ma ei tule—»

Äkitselt liibus ta mu vastu ja sosistas läbi suudluse vaimustavalt ja häbitult:

«Tule siis nüüd — nüüd — nüüd», ja kallas kõigile mu meeltele üllatava küsimatu tormaka valmisoleku laine.

Kell üheksa õhtul läks ta ära. Väikeste hallide alandavate möödapääsmatute muretsemistega — «Ma pean enne isa juurde jõudma, kui Johan mulle sinna järele tuleb», ja rabeda jumalagajätuga lävel — «Muidugi ei või sa mind saata».

Kell üheksa hommikul kirjutasin Johanile sedeli, et ma olen ikkagi otsustanud minna krahv Sieversi juurde. Andsin selle kõrtsipoisi kätte ja käskisin kell kümme peremehele koju viia. Sealsamas leidsin kõrtsist hobusemehe, kes oli nõus mind Põdrusele toimetama. Kell kaksteist pidi Peterburi postisaan sõitma Põdruselt välja.

29

Minu peaaegu kolmest Peterburi-aastast kuuluvad sesse lukku, Rakvere lukku, õieti ainult viimased päevad. Aga siiski tuleb mul ka ajast, mis nendele eelnes, lühidalt juttu teha. Mitte üksnes sellepärast, et see oli minu provintsliku silma jaoks ikkagi üpris õpetlik aeg, vaid ka varasema ja hilisema seoste pärast, nagu ma küll ehk alles hiljem tajusin.

Krahv Sievers võttis mu ilma üllatuseta vastu. Kuigi ta ütles, kui ma ta ette ilmusin:

«Ma ei oodanud, et te mu veel pärast mu sõbranna surma üles otsite. Arvasin, et ta ainult elusast peast teie jalgealuse seal võib tuliseks küttа.»

Aga ulualuse ja töö andis ta mulle tõesti sealsamas Tsaritsõni luha ääres, omaenese majas. Ulualuseks oli katusekorra tuba, mansardituba, nagu siin sündis ütelda, võib-olla pisut suurem ja pisut vähem luitunud kui minu Rakvere peavari, aga ikka sedasama keskmise teenijarahva tubade mõõtu. Miskipärast on mul tunne, et ta oleks vist lasknud mulle paremagi toa anda, oleks ta vaevaks võtnud vaatamas käia, missuguse ma majameistrilt sain, ja mis puutub mu töösse, noh, see polnud ju sinekuur, aga ta maksis mulle ikkagi viis rubla kuus pluss toit majaametnike lauas — ja hädavajalik oli mu töö talle vaevalt. Ta käskis mul panna korda tema raamatukogu. See tähendab, luua mingi minu enda väljamõeldav kord kahte suurde alakorratuppa kuhjatud raamatulasus, mida ta mitte ilma edevuseta nimetas oma biblioteegiks. Ja sündima pidi see — ta ei salanud seda üldsegi — mitte tema enda («Ei-ei-ei. Mina astun sinna paljalt juhuse kombel sisse. Saate aru, ma pole veel nii vana ega enam nii noor—»), vaid tema kõige noorema poja neljateistkümneaastase jõmmi Karli praeguseks ja tulevaseks tarbeks.

Krahvi perekonna nägin ma muidugi ükshaaval ja üleni ära. Kõigepealt oli seal tema proua Benedikte. See oli kunagi vist päris kenakseks osutunud, nüüd tublisti närtsinud ja seda paksu puudrikorraga salata püüdev hästi pleek ja valgeparukane viiekümnele lähenev, aga ikka veel ootamatute energiasööstidega proua. Holsteini õueaedniku tütar, nagu ma vist juba eespool ütlesin. Krahv oli ta kosinud veel kam-

junkrust peast, räägiti, et siis, kui suurvürstinna oli hakanud ilusat junkrut uute ja niisama ilusate kallimatega vaheldama. (Kolme aasta jooksul kuuleb ju säherduses pealinna suurhärrasmajas ja mõnes lähiümbruses trahteris härraste kohta koguni vastu kuulaja tahtmist mõndagi.) Ja räägiti, et noorproua oli olnud oma mehe pikka aega mitmekülgseist kohustustest õukondlikult üle. Mehe seisukorra ohustamise asemel, mida noorelt abielunaiselt võinuks karta, pidi ta olema hoopis vastupidi mehe seisundit üpris lihtsate võtetega kindlustanud. Näiteks pidi ta olema ostnud ära ja kinkinud keisrinnaks tõusnud Jelisavetale sünnipäevaks siidikanga, mida see oli osta ihanud, kuid kalliks peljanud. Ja Jelisaveta hüüatusele: «Ja mina pidasin seda liiga kalliks!», oli proua Benedikte õuereveransiga vastanud: «Majesteet, miski ei ole mulle minu keisrinna jaoks liiga kallis . . .»

Enne krahvipaari poegi ja tütreid nõuab nimetamist seesinane krahv Karli nõndanimetatud vennapoeg ja ühtlasi kasupoeg ning väimees: härra Jakob Johann Sievers. See oli toekas neljakümneaastane isand, lühikeses valges parukas nagu moeks, teravasilmine, natuke irooniline ja igavesti ruttav, nii palju, kui ta Novgorodist, kus ta sel ajal kuberneriks oli, juhtus meie majja vilksatama. Härra Jakob öeldi tõesti olevat vanta krahvi poolt kuskilt Liivimaa kolkast jõmpsikaeas pealinna veetud ja otsa peale aidatud ning välismaale läkitatud haridust saama. Härra Jakobi poolt vaimses noorusvaimustuses Londonist Peterburi saadetud kaheksast Shakespeare'i marmorbüstist (mis kasuisa oli pidanud Peterburi literaatidele laiali saatma) seisid kolm tänini meie raamatukogus. Ma nühkisin nad oma käega kahekümne aasta tolmust puhtaks. Aga kui ma härra Jakobit neile pilku heitma kutsusin, ütles ta muiates, et nüüd tal pole aega. Et nüüd tegeleb ta tähtsamate asjadega. Ja ta ju pidigi seisma meie armulise keisrinna Katariina juures lausvavas soosingus. Kui ma kolme aasta tähelepanekud kasuisa ja äia ning kasupoja ja väimehe vastastikuse suhtumise kohta ühte lausesse lokkku tahaksin võtta, peaks ütlema: nad suhtusid teineteisesse soosivpilgese lugupidamisega, vanamees pilkas ja pelgas noorema haridust, aga oli selle kui omaenese kätetöö peale uhke, noorem ironiseeris vanamehe suhtelist tahumatust, kartis ta rämedat suud ja oli tema ees ta päratute sidemete ning tabamatu intrigaanikuulsuse tõttu alati natuke vahvel. Kusjuures härra Karli üleolekus härra Jakobi suhtes ilmnes aegajalt abitu südamlikkuse silmapilke, mida ma vastassuunas õieti ei märganud. Aga oma naisele paistis härra Jakob olevat täiesti ebaõukondlikult truu.

Härra Jakobi naine, proua Elisabeth Sievers, sündinud Sievers, krahv Karli vanem tütar, keisrinna Jelisaveta ristitütar, juhtus meile ainult oma mehe seltsis ja sedamööda harva. See oli võrdlemisi värvitu ja viib-olla sellepärast silmatorkavalt värvitud kolmekümne ümber naine, kes vähemalt isa-ema silma all hoolitses närviliselt ja pealetükkivalt oma Jakobi tervise eest. Millel muide ei paistnud olevat midagi viga.

Krahv Karli ja proua Benedikte noorem tütar neiu Benedikte, jagu ille kahekümne preili, elas meil majas. Väliselt meenutas ta pisut oma ema: pikakasvuline, rõõsk, aga sealjuures luider, nõudlike hallide silmadega. Kuid isa joviaalsust — mis vist küll oli kohati petlik tembutamine, aga mõjus aeg-ajalt pagana ehedalt — polnud tütrel teps. Ta tülitas toatüdrukuid pahura pedantsusega. Aga ignoreeris minusugust raamatukogurotti jumala abiga täielikult.

Krahvipaari poegi Johanit ja Peetrit nähti majas harva. Need olid nurme vurruhakatistega leitnandid ma ei tea mis polgust. Ülbevõitu teenijaid, kes mängisid, mulle paistis, vanemate ees tähelepanelikke poegi, nii palju kui nad seda viitsisid. Tundus, et ema püüdis neid sallida, aga isa ei võtnud seda eriti vaevaks.

Ja siis neljateistkümnene Karl, keda ma juba nimetasin. See oli loid paks tedretähnilise näoga poiss, kelle isa oli ümbritsenud prantslase, inglase, matemaatiku, klaveripreili, vehklemismeistri ja latinistiga ja kellest ta nähtavasti tahtis vormida ütleme Jakobi-taolise või veel enam

JAAN KROSS

oma ideaalile vastava mehe päriselt omaenese lihast. Esialgu laskis poiss end vedada. Aga selle järgi, *kui* tuimalt ta siiski suhtus raamatutesse, mis ma tema jaoks välja valisin ja ritta seadsin, polnud mul temasse usku. Ja vististi polnud seda õieti ka isal. Kuigi vanamees pillas mulle aeg-ajalt poisi kohta mõne tunnustada püüdva lause: «Mis te arvate, Berend — vehklemine pole muidugi tema ala. Ja geomeetria vist ka mitte. Aga oma fransseed hääldab ta ju päris kenasti — kas pole?», kusjuures vanamees ise rääkis oma fransseed kuningliku hoolimatusega ja puuraiuja aktsendiga.

Ja lõpuks elas majas veel krahvipaari noorim tütar Lizinka. Minu majjasattumisel üksteist aastat vana. Väike linnuhapruke plika. Aga see laps ei tulnud — teatud mõttes — täie eest arvesse. Sest tema oli aastate eest põetud rõugetest pime. Rõugearmid paistsid ka ta teravailt sarnadelt altpoolt valget sidet, mida ta silmadel kandis. Aga kuigi ta oli ainus hing majas, kes ei näinud lugeda, oli ta ainus, kes hakkas esimesest päevast käima minu juures raamatukogus. Sest majas liikus ta täiesti vabalt, ainult aeg-ajalt ettevaatlikult astudes ja käsi ette sirutades. Ja aega oli tal rohkem kui teistel. Sest kuigi tal oli oma *Hofmeisterin*, ei pandud tema õpetamisele rõhku ega olnud tal tema ea tõttu mingeid seltskondlikke kohustusi.

Tema küsimused, kui ta hääletult raamatukokku ilmus, olid lapselikud, aga samas mingi täiskasvanuliku ootamatuse võrra veidrad. Ma mäletan meie esimest kõnelust:

«Teie olete uus raamatukoguhoidja?»

«Jah, preili.»

«Mina pole preili. Mina olen Lizinka.»

«Hästi.»

«Miks siin on õhk täna veel tolmusem kui muidu?»

«Sest ma hakkasin raamatuid tolmust puhastama.»

«Aa. Te seisate seal paremat kätt akna juures?»

«Jah.»

«Kuidas teie nimi on?»

«Berend Falck.»

«Falck? Oi — minul te ei saagi silmi peast ära nokkida. Ha-ha-haa. Kas te olete aus inimene?»

«Aus? Ma loodan. Te jõuate varsti ise selgusele . . .»

«Muidugi. Kas te loete mulle vahetevahel midagi ette?»

«Hea meelega.»

Peaaegu iga päev palus ta mul midagi ette lugeda. Kord tüki mõnest lasteraamatust, mõne Aisopose või Gellerti valmi, või loo saabastega kassist. Või midagi minu valikul. Näiteks tükke Shakespeare'i «Tormist» Wielandi tõlkes. Kunagi ei esitanud ta loetava kohta küsimusi. Kui ma proovisin midagi seletada, ütles ta:

«Pole tarvis. Ma tahan seda ise ette kujutada.»

Mõnikord jutustas ta midagi mulle. Ka tema jutud olid ootamatud. Vahel sisaldasid need üllatavaid perekondlikke paljastusi. Nähtavasti käsitles perekond teda nii, nagu vist juhtub pimedatega, kellega me harjunud oleme: me teame, et nad meid ei näe ja kipume unustama, et nad meid kuulevad. Mistõttu Lizinka teadis endale koguni eakohatuid asju:

«Johan võtab meil naise. Ühe preili Liphardti. Sealt teie Liivimaalt. Isa nüüd enam Johani kaardimänguvõlgasid ei maksa.» Või: «Kas te olete Peetrit nuusutanud? Ei ole? Kui ta tuleb, haiseb ta alati higi ja hobuste ja viina järele. Aga ära minnes lõhnab ta kui vannipalsami pudel. Eile viskas isa ta välja. Siis tuli ta ema juurde ja ütles, et isa on vastik hampelmann ja mats. Ema andis talle vastu kõrvu ja nuttis. Mina ei nutnud. Joodiku pärast ei tasu nutta.»

Mõnikord pillas Lizinka lauseid, mis tundusid olevat somnambuulsed. Olin kuulnud, kuidas ema teda meie väikeseks sibülliks nimetas. Küllap oli seda ennegi tehtud. Küllap oli Lizinka välja uurinud, mida see sõna tähendab. Ja võib-olla kultiveeris ta oma sibüllilisust teadlikult.

Kevadel 1773 läkitas keisrinna krahv Karli Eestisse. Ja kui see mul-

JAAN KROSS

siinkohal meelde tuli, siis mitte ainult nende sõnade pärast, millega Lizinka meid teele saatis, ega ka mitte sellepärast, et krahv minu sellele reisile kaasa võttis, vaid õieti sellepärast, et ma tahtsin näidata, k u i väga eksisid need, kes kinnitasid, et keisrinna Katariina oli krahv Karli süüli jah *Oberhofmarschall*'iks ülendanud, aga kuni tema aplaagrisse minekuni kuue aasta eest ja pärast seda kõigist asjadest eemal hoidnud. Usaldamatusest Jelisaveta soosiku vastu. Poliitikaga, nagu ma Peterburis ollin selgusele jõudnud, polnud krahv kunagi tegelnud. Aga usaldusülesandeid, mida ainult sügavale inimesetundjale anda võis, andis keisrinna talle veel ikka. Nõnda ka seekord. Krahv pidi sõitma Tallinna ja võtma seal vastu Hessen-Darmstadti maakrahvinna ning selle kolm nõiart. Ja saatma daamid pealinna. Ning korraldama neile teel, Narva juures oma Laagna mõisas kolmepäevase piduliku viibimise. Ning hoidma neisi jooksul krahvitaridel silma peal ja kandma keisrinnale ette, kes kolmest tüdrukust on sobivaim kandidaat troonipärija naiseks, tähendab Venemaa tulevaseks keisrinnaks . . .

Kuid mitte seda reisi ega neid tüdrukuid ei tahtnud ma siin meelde tuletada, vaid üksnes veel sõnu, mis Lizinka mulle lausus, kui ta minu ärasõidul raamatukokku tuli. Ta käsi leidis mu hargnema kippuvaist viistest punutud reisikorvi lauanurgal üles. Ta seisatas laua juures, kolmeteistkümneaastane, aga muutumatult habruke, äraolev-kuulatav ilme kahvatul näol. Ta puudutas korvi oma peenikeste närviliste ja ikka pisut närvidele käivate sõrmedega:

«Mis linnupesa teil siin on, härra Falck?»

«See on minu reisikorv, Lizinka. Ma hakkan kohe minema. Umbes kaheks nädalaks. Teie isa seltsis.»

«Minge, minge . . .» Ja siis, võiks ütelda sibülliliselt: *«Das Hühnchen wird für den Truthahn ausgewählt. Damit sie uns die Fälckchen aus-brüten* — Tibukene valitakse kalkunile välja. Et nad hakkaksid meile kullipoegi hauduma—»

Hilissügisel, pikkadel kihluspidustustel Hessen-Darmstadti Wilhelmiga, kelle keisrinna oli Sieversi soovitusel valinud, oli troonipärija — paljud sosistasid sellest — taas korduvalt näidanud, et ta oli kalkun.

Muuseas pidustused, nii need kui muud, paistsid siit krahvimajast vaadates ja kuulatades olevat õieti kogu Peterburi elu taust ja sisu. Minu jaoks olid nad muidugi ainult rahutu kumu, saanide ja tõldade ette- ja ärasõit ülevalt mansardiaknast vaadata, paraadkülaliste kauge kahin treppidel, kust ma eemale hoidusin, et mitte jalus olla, ligemalt — majapidameistri igavesti kiirustavad torisevad korraldused lõunalauas söömaaegniõite vahel, tummad teenrid, alandlikud kirjutajad, tüdinud kutsarid. Ja vahel harva rohehallis poleeritud kivisammastega vestibüülis proua või preili Benedikte puudritolmupilvine möödaklõbisemine. Või härra Karli südžaboo kohal vaevumärgatav lõuanikutus minu kummarduse peale. Või noorhärra Peetri konjakilõhnane lakksäärikuis möödatramp (mida tundsin selle lõhna alati ära).

Kogu see keisrinnapaleest sadadesse suurhärraste majadesse ulatuv peaaegu alatine pidu, ma aimasin seda algusest peale, oli tegelikult pidu kuhtu ajal. Ka sõna kõige otsesemas mõttes. Minu Peterburi saabumisel oli ühik ju olnud siin veel kumisemas tänukelladest sel puhul, et hirmus kuhtu, mis aastal 71 laastas poolt Venemaad ja eriti koledasti vana pealinna, oli uue pealinna lävel ometi peatunud. Aga siis, troonipärija kihlumine polnud veel möödas, ühel oktoobrihommikul aastal 73, tuli Lizinka ootamatul õhinal raamatukokku sisse. Ta kuulutas:

«Ma ootasin seda ju suurest katkust saadik!»

«Mida?»

«Et kui inimesi niimoodi sureb — kümnete tuhandete viisi, sadade tuhandete viisi —, siis *peab* keegi surnuist üles tõusma! Eks ole?! *Peab* ju?!»

«Mis jutt see on, preili Lizinka?! Kes on siis surnuist üles tõusnud?!»

«Kaiser Peeter Kolmas!»

JAAN KROSS

Selle kohta, mis impeeriumi kaugeis kagupoolt kubermangudes õieti toimuma hakkas ja toimus, sain ma algul muidugi ainult üpris ebamääraselt midagi teada. Isegi seda, kuidas sündmused kajastusid mu ümber krahv Sieversi majas, pidin ma tõeliselt üksnes mõistatama.

Võis igatahes ette kujutada, milline pidi olema keisrinna esimene ehmatus ja kuidas ta võis vannutada mehi, kes pidid asja ometi kindlasti teadma . . . Või kuidas ta võib-olla oleks tahtnud, aga ei söandanud neid vannutada — vendi Orlovisid ja keda veel: «*Mu kotkad, mu kõige ustavamad hinged — kas te olete ikka päriselt kindlad—? Te ju olete ometi kindlad, et te seal Ropšas üheteistkümne aasta eest . . .? Aleksei — sa tead seda kindlasti . . .? Sa ju vandusid mulle, et sa kägistasid tema omaenese kätega ära . . .? Kuidas ta siis nüüd ikkagi—? Aga võib-olla kavaldas see narr teid üle? Ja pääses ära? Või te olite mämmid ja lasksite ise ta põgenema? Nii et ma olen hoidnud ja hellitanud teid kõiki kõik need aastad — mille eest . . .?!*» Kuni meie armuline keisrinna selles mõttes viimaks siiski rahu sai. Sest tuli välja, et seesinane Kurat, kes seal lõunas mässu lõõmama puhus, polnud ometi Peeter Kolmas, vaid paljalt üks ärakaranud kasakahorunži.

Aga mäss ei vaibunud sellest vabastavast teadmisest teps, vaid paisus nädalast nädalasse. Hakkas saabuma kõige pöörasemaid teateid. Kindral Karr oli Kurjategijalt lüüa saanud, taganenud ja Moskvasse sõitnud ning ametist maha võetud. Aga Kurjategija oli piiranud sisse Orenburgi. Ja ta pidi kuulutama talupoegadele vabadust ja mõisnikele surma. Kagupoolt kubermangude aadel pidi olema põgenenud Moskvasse. Kalmõkid ja baškiirid pidid olema mässajatega ühinenud. Uurali vabrikud pidid olema langenud ja impeeriumi kõige paremad suurtükid pidid nüüd olema Kurjategija käes . . .

Ma pean ütlema: kummalisel kombel leidis krahv Sievers just mässusündmuste jälgimisega seoses minu oma majas uuesti üles. Kahe aasta jooksul polnud ta mind nagu üldse märganud. Nüüd laskis ta mu äkitselt oma kabinetti kutsuda.

Üle tema kirjutuslaua servade rippus ruutsülla-suurune, aga poolikult valmisjoonistatud Venemaa kaart. Krahv seletas:

«Mul on muidugi mitmesuguseid impeeriumi kaarte. Aga nad on mu silma jaoks liiga kribulised. Aastate viga. Ja kõik minu prillid ja suurendusklaasid kõlbavad lugemiseks, aga mitte kaardi tarvis. Kui ei pea nägema paljalt mingit tobedat osa asjast, vaid tervikut. Nagu praegu.»

Mina mõtlesin: Ohoo, härra krahvil on koguni kindralstaaplikud tahtmised . . . Aga miks ka mitte, sest sõjaväes või erus, tõsiselt või mängult — ta on ju ikkagi *Général en chef* . . .

Krahv jätkas:

«Nii et ma vajan ülevaatlikku suurte loetavate nimedega kaarti. Meie geomeeter hakkas seda tegema. See Ivanõtš, kes Karlile õpetust andis, aga jäi nüüd mingisuguse kõhutõvega maha. Ma lasksin ta lahti. Et ta nakatust majja ei tooks. Kas teie oskate joonistada selle kaardi minu väikeste kaartide järgi valmis?»

Ma tegin selle asja raamatukogu põrandal mitut värvi tintidega kahe öö ja päevaga ära. Krahv laskis kaardi oma kabinetti seinale panna, silmitses seda kolme sammu pealt ja küsis:

«Noh, seletage, mis meil siin siis on?»

Seletasin, et sinine laik pahemat kätt üleval nurgas oli Soome laht ja must täpp selle otsa juures Peterburi ja must täpp paremal ülal Tobolsk. Ja et kolm sinist laiku alumises servas olid Musta mere, Kaspia mere ja Araali järve põhjapoolt nukad. Näitasin Moskvat, Volgat, Uurali mägesid, Jaiki ja Orenburgi linna.

«Aga mis kribu on teil seal üleval, Peterburist pahemat kätt?»

Tõtt-öelda hämmeldusin ma natuke. Geomeeter, kes oli selle kaardiga algust teinud, oli tõmmanud selle lääneserva Peterburist nii napilt läände, et Tallinn sinna enam ei mahtunudki. Aga Rakvere mahutasin ma lausa kaardi servale hädaga ära. Musta sõõrikese sinnapoole Narvat

JAAN KROSS

a õieti sinnapoole servajoont. Ma ei tea isegi õieti, kas lootuses, et krahv seda ei märka või et ta nimelt paneb seda tähele. Ma ütlesin võimalikult kergelt:

«Ah see — see on Rakvere . . . Ma mõtlesin, et—»

«Mida?»

«Et kuna see on teie nooruse linn—»

Ta nühkis pahema käega lõuga ja ma ei saanud aru, kas see, mille ta käsi ära varjas, oli suukirtsutus või muie. Ta ütles:

«Hea küll. Kui see mäss siin all paremal möödas on — ma loodan, et nii —, siis vaatame natuke seal pahemat kätt üleval ringi. Aga nüüd tuleb meil mässupiirkond kuidagi ära märkida.»

Olin seda oletanud. Olin ostnud pudupoest paar raamatut klaaspeadega inglise nööpnõelu ja kinnitanud ühtede külge kollasest paberist keisrinna- ja teiste külge mustast paberist röövlilipud. Need olid mul tühja sigarikarbiga kaasas.

«Väga hea,» ütles krahv ja hakkas korraga kahinal naerma. «Tegelikult pidid küll just Röövli polkudel kollased lipud olema. Aga mängume, et meie seda ei tea!»

Siis laskis ta mul valitsusvägede ja mässuliste asupaigad, esimesed kollaste ja teised mustade lippudega, ära märkida. Tal olid selle kohta andmed, muidugi kümme või kaksteist päeva vanad, paberitükile kirjutatud ja ta luges need suurendusklaasi läbi ette. Nii et Lõuna-Uuralisse ja poolde Orenburgi kubermangu tuli mul hulk musti lippusid üles panna, aga Orenburgi linna, mustade lippude rõngasse, torgata sissepiiratud kuberner Reinsdorfi kollane lipp. Ja sinna lähikonda kindralpeamajor Decolongue'i oma ja kuskile pool tuhat versta põhja poole veel mõned kollased lipud.

Seetsaadik jäigi see lähemate kuude jooksul minu igapäevaseks ülesandeks. Krahv sõitis hommikul paleesse või sõjakolleegiumi ja tõi enne lõunat viimased teated. Keisrinna oli lasknud viimaks trükkida ka omaltkäu manifesti Röövli ja tema mässu olemasolu kohta. Nii et kui sellest räägiti, polnud see enam riigivastaste kuulduste levitamine. Ja mina levitasin impeeriumi kaardil musti lippusid väheste kollaste ümber aina laiemale ja laiemale, varsti Kamõšinist Ufani ja Tšeljabinskini välja. Ja ma panin imestusega tähele: krahv, kes oli jätnud mulle juba Vaikumast saadik ja seda enam viimase kahe aasta jooksul mitte midagi eriti mõnelt võtva, kõigest mingi mängleva kergusega ülelibiseva mehe mulje, nähtus mustade lippude ähvardavasse laialilagunemisse ootamatult suure huviga. Nii pinevaga, et ta aeg-ajalt tundus olevat sellega tegelemisest otse väsinud. Minuga ta sündmuste käiku muidugi kommenteerimata ei suvatsenud. Aga mõnedele tema ütlemistele sattusin ma ikkagi tunnistajaks. Jõulude ajal sõitis härra Jakob Novgorodist meile. Ma täiendasin krahv Karli käsul kaarti mõnede mustade lippudega Baškiirias ja ülbitasin ära Samaara langemise. Härrad silmitsesid kaarti ja suitsetasid oma pikki piipusid. Ka krahv Karl oli viimasel ajal suitsetama hakanud. Härra Jakob ütles:

«Siinne on kindral *en chef* Bibikov juba Kaasanis. Ta paneb seal korra majja.»

«Loodame,» ütles krahv, aga mulle tundus, et ta eriti ei lootnud.

«Ütlen pean ma ütlema, ma ei saa aru, kuidas niisugune asi on võimalikuks saanud!» hüüdis härra Jakob, kes paistis olevat minu juuresoleku unustanud. «See on ju pöörane, mis sünnib! Aadel tapetakse maha! Mõisad rüüvitatakse paljaks! Ma olen kümme aastat kuberner olnud. Ma olen saanud, et talupojad armastavad mind, aga nüüd tuleb välja, et nad on ikkagi poolest mõrtsukad ja röövlid — et talupoeg on sündimise poolest mõrtsukas ja röövel!» Ta tõmbus äkitselt sirgu ja ütles peaaegu kohmetult: «Tähendab, härra krahv, ma vabandan, kui ma—»

Krahv Karl kissitas põletikulisi silmi ja naeris kahinal:

«Jätkub, sa oled kahtepidi illusiooni ohver. Esiteks, nad ei armasta mind, kui nad käivad sul kintsu kaapimas. Teiseks — seal all» — ta viipas laarile kaguveerandi poole — «seal tegutsevad nad kindlas usus, et ilmselt võtavad krauhti tagasi, mis on nende käest saja või kahe-

saja aastaga ära võetud. Ja seda nad ei oska teisiti kui veriselt. Mina panen hoopis seda imeks, et seesinane Pugatšov piirab Orenburgi ja raiskab aega. Selle asemel et minna otse Kaasani ja sealt Moskva peale.»

«Ja jumal tänatud, et ta pole seda teinud!» hüüdis härra Jakob.

Krahv Karl oli silmapilgu vait ja ütles ootamatult vaikselt:

«Jumal tänatud, muidugi—»

Härra Jakob sõitis Novgorodi tagasi. Kevad lähenes. Krahv Karli silmapõletik läks päevade helenedes halvemaks, nii et ta loobus oma hommikustest paleesse-sõitudest ja kõige värskemad, aga arusaadavalt ikka hilinenud teated mässu käigu kohta toodi talle käskjala poolt koju ja mina lugesin need talle ette. Ma mäletan, kõleda aprillikuu pealelõunal, sapöörid purustasid püssirohuga Jänessaare kohal Neevale kuhjunud jääd, nii et kabineti aknad igast kõmakast kõlisesid, ja mina mõtlesin: justkui ulatuks Röövli suurtükkide mürin juba meieni . . .

«Noh, lugege, mis seal teatatakse!»

Krahv ulatas mulle tänased paberid ja mina lugesin tooliserval istet võttes: «Kindral *en chef* Bibikov oli jäänud raskesti haigeks. Enne seda oli ta vabastanud kindralmajor Larionovi saamatuse pärast ja määranud tema asemele podpolkovnik Ivan Ivanovitš Michelsoni—»

«K e l l e?!» hüüdis krahv ning ajas punaseäärelised silmad üllatusest pungi.

«Podpolkovnik Ivan Ivanovitš Michelsoni,» kordasin mina.

«At-at-at-at-aa—» imestas krahv (ma ei teadnud sel ajal üldsegi mida). «No ja edasi?»

«Edasi seisab siin: podpolkovnik Michelson siirdus silmapilk oma korpusega vabastama Ufa linna. Selle peale katkestas Röövel Orenburgi piiramise, mis oli kestnud kuus kuud. Podpolkovnik Michelson vabastas Ufa 4-ndal aprillil ja saavutas Tšesnokovka juures Röövli vägede üle hiilgava võidu.»

Krahv oli püsti tõusnud. Ta kõndis kaardi ees edasi-tagasi, punetavad silmad pilukil, suu naljakalt maguskibedalt kirtsus. Oleksin tahtnud küsida, mis teda üllatab, kuid olin sündsusest vakka. Ta jäi seisma ja küsis selle asemel minult:

«Kas te teate, kes see — Michelson — on?»

Raputasin pead ja ootasin, et ta nüüd oma küsimusele vastab. Aga ta jätkas kõndimist ja oli vait. Natukese aja pärast ütles ta ainult:

«Noh, ootame ära.»

Ja me ootasime muidugi ära. Saime teada, et kindral *en chef* Bibikov oli surnud 9. aprillil, kui tema energia oli just hakanud vilja kandma. Et tema kohale oli määratud vürst Štšerbakov. («Üks nõndanimetatud Rjuriku järglastest, tohnus, kes ei tee midagi ära,» ütles krahv.) Et mässu peeti Peterburis juba peaaegu summutatuks, aga teated olid kahtlaselt vastuolulised.

Külma kevade peale tuli põuane suvi. Krahvi tervis oli äkitselt halvaks muutunud. Õuemeedik doktor Kruse, krahviproua vend, käis mitu korda tema juures ja soovitas tal sõita suveks maaõhku hingama, Vaivarra või Laagnale või tema ilusasse Seltso mõisa Peterhofi külje all. Krahv saatis proua ja lapsed Seltsosse, aga ise jäi linna:

«Ei-ei, niisugusel ajal ei saa ma ometi Peterburist ära sõita—»

Ta kuulas kaardi ees tugitoolis lesides mu igapäevaseid ettekandeid. Kui ma lugesin, et podpolkovnik Michelson oli tunginud Lõuna-Uuralisse ja löönud hävitavalt baškiire, andis krahv endale ootamatu hoogu laksu vastu kõhnaks muutunud reit:

«Kuradi poiss! Kas pole?!»

23-ndal juulil lugesin ma paleest toodud paberilt: Kaasan oli langenud Röövli kätte. Kindralkuberner Brandt ja mässu-uurimise komisjoni esimees Potjomkin olid päästnud endid linna kaitsnud vägede jäänustega kremlisse. Seda polnud Röövel suutnud vallutada, aga linna oli ta rüüstanud paljaks ja pistnud põlema.

«Mnjaa—» ütles krahv aeglaselt ja vaatas aknast välja eksertsiiniplatsile, kus mingi kürassiiripolk marssis tolmupilvedes krahv Orlovile

JAAN KROSS

kingitud Marmorpalee taustal, «kui see kõik poleks röövlitemp, võiks öelda, et ses kõiges ei puudu s u u r u s—»

Siis lugesin ma edasi: 12-ndal juulil jõudis Kaasani alla podpolkovnik Michelsoni korpus. Röövel väljus põlevast linnast. Seitse versta Kaasanist eemal Tsaritsõni küla juures lõi podpolkovnik Michelson tema vägesid purustavalt—

Krahv oli pika silmapilgu vait.

«Näete, missugune kokkusattumus. Kas pole?» küsis ta siis.

«Nimelt?»

«Noh, näiteks — meie istume siin Tsaritsõni luha ääres — ja tema lööb seal Tsaritsõni küla ääres Röövli puruks!»

Septembri esimesed päevad olid käes. Proua Benedikte käis korra Peterburis. Ta püüdis veenda krahvi maale tulema, aga vanameest keeldus ja proua sõitis Seltsosse tagasi, nagu ta ütles — nautima vananaiste-suve. Ehkki ta minu meelest oleks võinud linna jääda, sest krahv oli järjest rahutum ja aeg-ajalt vaevasid teda tugevad peavaluhood. Augustis olid saabunud teated, et Röövel oli tunginud Volga paremale kaldale ja hõivanud Saraatovi, Saranski ja Pensa. Võitlust tema vastu olid äsja saadetud juhtima krahv Panin ja kindralporutšik Suvorov. Aga enne, kui need õieti kohale olid jõudnud, saabus otsustav sõnum: 24-ndal augustil oli polkovnik — jaa, nüüd siis polkovnik Michelson — löönud mässajate väe Tsaritsõni linnast sada versta kagu pool lõplikult puruks. Ja keisriproua oli suvatsenud nimetada Michelsoni kõige õukonna ees *Venemaa heeroseks*—

Krahv tõusis selle teate peale tugitoolist püsti. Nii et ka mina tõusin oma toolilt, kuna ma arvasin teda märku andvat, et võin minna. Mulle tundus, et ta kahvatu nägu ja kael olid natuke õhetama löönud. Ta silmitses kaarti kabineti seinal, vaatas mulle oma põletikulise, aga häirivheleda pilguga silma ja ütles kummaliselt selgesti:

«Tähendab — ikkagi tema... Kas te panite tähele: kolmandat korda Tsaritsõn... See on ju naeruväärt... Aga mispärast õieti?! Tegelikult on see ju loomulik! Loomulik. Minge—»

Kui ma kummardusega lahkusin, jäi ta tugitooli korjule toetudes impeeriumi kaardi ette seisma — viimased mustad lipud, mis nüüd oleks äärvaldada tulnud, ta parema põlveõndla kohal—

Tunni aja pärast tuli krahvi toapoiss ehmunud näoga raamatukokku. Ta tuli rohelise kammerteenri käsul: krahv oli kolmveerand tunni eest rahutusega kabinetist voodisse kantud. Doktor Kruse oli juba kohal ja palus soovima minuga rääkida. Olin tähele pannud: oli see kui õige või vale, majas ja võib-olla ka perekonnas oletati minu ja krahvi vahel mingit usaldusvahekorda.

Ouemeedik, nagu öeldud, krahviproua vend, muidu küllaltki lahe, aga oma tohtritöö asjades äskulaaplikult läbipaistmatu näoga isand, ootas minut krahvi kabinetis. Ta ütles:

«Ma lasksin krahvinnale järele saata, aga homme, kui ta linna jõuab, ei tarvitse mina käepärast olla. Troonipärijal on parajasti kange nohu ja võib-olla tuleb mul— Nii et seletage prouale, kui tarvis: krahvil on pneumorabandus parema kehapoole halvatusega. Ta on praegu poolikus minestuses. Ma loodan, et see annab järele. Kuivõrd kaugele levib või saavutab halvatus, selle kohta on võimatu midagi öelda. Krahv peab hoidma kõige täielikumas rahus. Ma saadan talle paleest asjatundjad pöördajad rohtudega ja püüan tulla ise homme lõuna ajal sisse.»

Krahviproua saabus Lizinkaga järgmisel õhtul. Preili Benedikte saabus mõnda pärast. Samal ajal saabus ka noorhärra Karl, kelle isa oli mõne tunni eest joomise pärast polku kupatanud. Varsti saabus noorproua Liphardt Liivimaalt. Siis ka noorhärrad Johan ja Peeter. Ja selle järel Novgorodist proua Elisabeth oma Jakobiga. Krahvil kuuldus olevat *pisut* parem. Aga kui ma härra Jakobi korraldusel väikesesse teejoomasalongi astusin, et tuua talle raamatukogust Eestimaa *Landrolle* trükitud eksemplar, istus perekonnanõukogu seal koos (ainult Lizinkat polnud nendes seas). Ja nad arutasid härra Jakobi eesistumisel oma küsimust hoovist varjamatult, et ma tabasin selle täiesti ära: mismoodi isa Eesti-

JAAN KROSS

ja Liivi- ja Ingerimaa mõisad, kokku kolmteist tükki, perekonna vahel ära tuleb jaotada, k u i—

Aga k u i laskis end oodata. Lizinka tõi mulle krahvi tervise kohta iga päev teateid. Isal pidi olema kummalisi mäluauke, seda küll. Aga nende aukude äärel pidid tal olema kõige naljakamad üksikasjad meeles. Kogu ta parem kehapool pidi olema jahe ja jäik. Aga rääkida pidi ta saama võrdlemisi hästi, kuigi ainult tasa.

Krahvi teadvuseletulek ja maailma tagasipöördumine oli ilmsesti aeglane, aga jõulude ajaks siiski juba nii täielik, et viimaks tulin isegi mina talle meelde. Ühel hommikul paar päeva pärast jõule laskis ta minu oma voodi juurde kutsuda, nii et ma nägin teda üle mitme kuu esimest korda. Muidugi lamas seal patjades tegelikult üks uus mees. Üks uus vana mees, kelle olemuses oli midagi ühe varemolnu järgi tuttavlikku, aga ikkagi mees, keda ma varem polnud kohanud. Praegune oli varasemast palju väiksem, punasenäolisem, natuke paistes põsega ja tugevasti viltu tõmbunud suuga. Nii et ta tundus õieti irvitavat kui mitte kõige tema kuuldes räägitava, siis igatahes kõige tema enda poolt öeldava üle. Ja samal ajal paistis ta olevat oma just nagu raskeks muutunud laugudega pilgu tõttu kõige pärast kuidagi kurb . . .

Ta kõneles väga tasa, väga kahiseval häälel, aga siiski üllatavalt selgesti:

«Kuulge — kuidas teie nimi oli? —, ma olen kuulnud, Röövli üle peab Moskvas kohtumõistmine käimas olema. Kas on?»

«On küll, härra krahv. Homme-tunahomme oodatakse otsust.»

Ja siis, küll veelgi tasasemal häälel, aga motiivi poolest nii, nagu poleks vahepealset nelja kuud olnudki, vaid nagu jätkaks ta meie viimast kõnelust:

«Ja mis teeb meie — Venemaa heeros?»

«Ma ei tea, härra krahv.»

«Ah te ei tea— Te ei tea ju ka, kes ta on. Ega? Keegi ei tea. Ainult mõni üksik. Ma ütlen teile. Sest niisuguseid asju on siiski õpetlik teada. Ta on meiemaa mees, Järvamaalt — Väinjärve Rosenite toapoiss.»

Muidugi olin ma üllatatud. Sest säherdune oli peaaegu ennekuulmatu asi. Aga samal ajal mõtlesin ma muiet alla surudes: Ah sellepärast ongi see mees, see Michelson sind ammust saadik ärritanud— Krahv haaras mul oma liikuva ja kuuma vasaku käega ootamatult tugevasti randmest, tõmbas mu voodiservale istuma ja kõneles läbi oma sundirvituse, otsekui oleks ta lugenud mu mõtet:

«Ma näen — noormees — see ei pane teid imestama . . . Mispärast? Kas mitte sellepärast, et te olete kuulnud minu enese kohta sedasama? Olete ju? See vanamoor rääkis teile Rakveres tingimata — minu sõbranna proua Gertrude? Tunnistage üles — et mina olin Rakveres tema toapoiss — eks ole?!»

Mul polnud kiusatust oma teadmist võidukalt kuulutada, kuid ka salgamiseks ei näinud ma põhjust. Nii et ma ühmasin:

«*Midagi* säherdust proua tõepoolest nagu—»

«No näete. Ma ju tean—» Ja siis äkitselt: «Kuulge — Herman — kas ta rääkis teile ka raamatust, kus tema lobisemine minu kohta sees pidi olema? Pariisis pidi hakatama seda mõne aasta eest välja andma? Rääkis?»

«Rääkis, härra krahv. Proua oli väga mures, et teie olite sellest teada saanud—»

Vanamees kahises naerda ja ütles tasa: «Teate, Herbert — me veel kõneleme. Kui on vaikne silmapilk. Kui kõik need minu mõisade jaotajad on eemal . . . Minge nüüd. Ma tahan puhata—»

Selsamal õhtul, kui meie kodakondsed olid kõik kodust ära vana- ja uusaasta eeltrallidel, mida peremehe haiguse tõttu seekord meie pool ei korraldatud, kutsus ta minu uuesti alla.

Roheline kammerteener laskis mu kikivarvul tema haigetuppa sisse. Tema voodi ette olid asetatud väike kirjutuslaud ja tool. Laual küünlajalg, tindipott, sulg, paber, kuivatusliiv.

Krahv upitas end patjadest paremale küünarnukile. Ta punakas näg

ihenas ja heledad silmad kilasid küünalde valgel. Doktor Kruse oli ütelnud, et krahvile antakse nüüd kosutuseks paar klaasi madeirat päevas. Praegu paistis ta olevat mitme päeva jao korraga ära rüübanud. Ta selgetas õhinal:

«Gerhard, see minu kallis nääl ja need teised tohtrid ka — nad puhuvad mulle kõik ühte flööti, et ma paranevat varsti ära ja elavat neid uuesti üle. Tühi ostetud pläma. Ma tunnen, mul on napilt aega. Ja ma olen otsustanud. Mispärast peab minu kohta väljamaal sensatsioonilisi asju kirjutatama?! Kui meie võime teha selle asja siin hoopis tõesemalt ja viirtsikamalt ära? Minu kalliste pärijate rõõmuks ja proua Gertrude meelestuseks?»

«Tähendab — mismoodi, härra krahv . . .?»

«Nii et mina jutustan ja teie kirjutate üles. *Oberhofmarschall* krahv Sieversi tõelise eluloo.»

Mina ütlesin (sest ülesanne tundus mulle mitte ainult raske, vaid ka ohtlik): «Härra krahv, ma mõtlen, kui te tahate seal ka — mmm — oma päritolu asja kirja panna (ma jätsin ütlemata: kui te tahate seal ka oma vaheldumisi keisrinna Jelisavetaga ja ma ei tea veel kellega kirja panna—), siis te ei teeks sellega ütleme vähemalt noorhärra Karlile ja preili Lizinkale (sest ma olin tähele pannud, et ta teistest ei hoolinud) — kas te ei teeks neile — noh — kahju?»

Krahv ütles just nagu veel viltusemast suust, kui see tal nüüd oligi: «Karlist tuleb joodik. Niisamasugune, nagu vanematest poistest on juba tulnud. Kas te pole seda veel märganud? Ma saatsin tema sõjaväkke. Sest tsiviilteenistuses vajuks ta veel kiiremini sohu. Kui tema on nõustunud minu soovide peale, sülitan ma vastu. Aga Lizinka — teate, Lizinka on sellest üle. Või kuidas ütelda — sellest *mööda*. Talle on see ükskõik. Või kui mitte ka ükskõik, siis eelistab ta pigem tõtt kui valet. Nii et istuge laua taha ja hakake peale. Meil on kiire. Teil tuleb kirjutada kuidagi lühenditega ja märkidega. Muidu te ei jõua. Pärast, öösel, kui teil on kõik värskelt meeles, kirjutage ülesmärgitud asjad lahti. Saate aru, Gerhard. Püüame tulla ütleme nelja õhtuga toime. Täna, homme. Ja uue aasta esimesed õhtud. Siis me oleme siin kodakondseist vabad. Saate aru — ma tahan vähemalt surivoodil vaba olla—»

Ja siis ta jutustas. Tegelikult asju, mida ma üldjoontes juba teadsin. Kuuldiselt, aga mõnede kõnekate täpsustustega:

«See jutt, et ma pean Soomemaal, Pittises või kus, sündinud olema, on piima. Seda hakati rääkima Jelisaveta käsul. Ja Sieversid räägivad seda hähhähädaga siiamaani. Ja nüüd juba muidugi kõik. Mina ise ka. Lõpuni õhtuni. Tegelikult olin ma kammerjunkur ja üle kolmekümne, kui ma käisin esimest ja viimast korda seal Soomes — oma adoptiivse müüsakõksi vaatamas . . . Aga sündinud olen ma Karitsas, ega ma ei teagi õieti, kus talus, kuskil saunas arvata. Sest minu pärisisa oli kaotanud enne minu sündimist Rootsi sõtta või kuhu. Ema võttis katk — mu oli aasta viiene. Või oli see võõrasema. Ma ei tea. Nii et temast ma mäletan ühte laulu—»

«Millisugust?»

«Ega ma sõnu ei mäleta. Ma mäletan, et *oli* üks laul — niisugune — nagu. Ja siis me olime õega, Leenoga, sugulaste juures. Mitmete juures vaheldumisi. Vist ikka seal Karitsas. Kuni mul läks korda poetada ennast nende kirbukülasse sisse — mis ta nimi ongi—?»

«Rakveresse—»

«Jõjah. Rakveresse. Pasteldes poiss, kes hakkas kingi jalga ihkama. Selle ihu peale ma kingsepp Simsoni juurde poisiks trügisingi. Ja toppisin Leeno tema juurde teenijaks. Ja Leeno jäigi sinna. Kuni kingsepa poeg lossis ta ära. Aga minu korjas proua Tiesenhausen Simsoni käe alt ära. Kui meister mõisa kutsuti proualt kingamõõtu võtma, käsutas vanamees minu kaasa— Ja siis olin ma toapoiss valmis. Nii et *Oberhofmarschall* Sievers võlgneb kõik — kõik» — ta koogutas end patjades ettepoole ja tegi sõnakuulava käega õhus hajusa kaare, mis kokku pidi nii marsteerima reveranssi — «kõik — armulisele proua von Tiesenhausenile — kõik — kõigi inimlikkude võimaluste tundmaõppimise! Ma

olin kaks aastat toapoiss olnud, kui proua mees sõitis Poolamaale või kuskile sinna. Kahe nädala pärast olin ma prouaga voodis. Mitte et ma oleksin ise sinna roninud. Aga kui mulle mõista anti, läksin ma sinna küll. Ja muidugi oli see minu jaoks sel ajal pimestav asi. Ta polnud ju võib-olla Venus. Aga ta oli nägus ablas kolmekümne viie aastane naine keset kogu oma seisuse luksust. Provintsiluksust. Aga seegi oli minu jaoks ime. Ja ma jäin selle ime sisse pooleks aastaks. Kuni proua ütles ühel hommikul: «Karl, nüüd tuleb härra Jakob tagasi. Mina sõidan talle Tallinna vastu. Mina sõidan juba täna, aga härra Bistram sõidab homme Riia poole edasi—» See härra Bistram oli proua onupoeg Kuramaalt, kes oli Peterburist koju sõitmas ja oli paar päeva meil peatunud. Ja siis ütles proua: «Vannu mulle, Karl, et sa meie vahekorda salajas pead, kui ma härraga tagasi tulen.» Mina ütlesin: «Ma vannun oma hingeõnnistuse nimel—» Ja tema andis mulle musi ja sõitis minema. Õhtul kutsus valitseja minu välja ja käskis mul mu kodinad hommikuks kokku panna ja valmis olla härra Bistramiga kaasa sõitma. Proua oli mu kahekümne rubla eest härra Bistramile maha müünud. Heinrich — saate aru? Toapoiss oli müüdud! *Oberhofmarschall* ja riigikrahv oli müüdud — kahekümne rubla eest, seesama naine, kes oli minu niiviisi endaga mängima õpetanud, et ta minu käes vaimustusest oigas — seesama naine . . . Heinrich, ma närisin endal küll siit selle parema rusika veriseks — mul olid sel ajal head hambad —, aga ma suutsin mõtelda. Ma olin ju saksa keele ära õppinud. Ma oskasin kirjutada. Ma teadsin, kus on proua pitsatsõrmus. Selsamal ööl, sellesama sõrmusega, mille jälg seisis minu müümakirja all, võltsisin ma enesele priikirja valmis. Selsamal ööl olin ma Rakverest läinud. Nädala pärast koorisin ma Peterburis suurvürstinna teenijateköögis naereid. Ja ma ütlen, Dietrich, ma ütlen eteruttavalt: kui kammerjunkur ja hoovimarssal ja nõnda edasi hiljem seda teie kirbuküla, seda teie linna proua Gertrude vastu üles keeras, siis ei olnud see tõesti mitte mingisugune linnakodanluse toetamine võitluses aadli vastu, vaid algmiselt paljas üdini solvatud poisi kättemaks. Alles aastatega mõtles mees — mõtles vanamees — sellele iseenese jaoks seisusevõitluse kuma külge. Nii et ma ütlen teile: kangelaslikku oli selles minu õiendamises niisama vähe kui sellesinase Venemaa heerose lahingutes. Sest tema võitis need lahingud tema jaoks — talupoisi jaoks — vale poole peal. Ja mina ei võitnud üldse mingeid lahinguid.»

Selle peale laskus ta patjadesse tagasi ja ütles: «Südaöö on käes. Tänaseks aitab. Homme jätkame. Ja siis ma annan teile juhtnöörid, mis te sellega teete. Pärast mind. Head ööd, Berend.»

Hommikul oli ta surnud. Kui kammerteener kella viie ajal nagu ikka vaatama läks, kas krahv rahulikult magab, magas ta juba lõplikult. Muuseas, hiljem on hakatud rääkima ja kirjutama, niipalju kui krahvist kirjutada on suvatsetud, nagu oleks ta surnud täpselt Röövli hukkamise päeval või koguni ka kellaajal. Huvitav ja vastamata küsimus, kellel, kus ja miks on selline sümbolitaotlus tekkinud. Ei, niisugune kokkusattumus, kuigi ehk mingid tabamatud võbinad kunagi selles suunas võisid toimida, oleks ometi liig mis liig. Ja sellepärast on ka vastav kinnitus vale. Krahv suri 1775-nda aasta 10-ndal jaanuaril *uue*, Röövel hukati 10-ndal jaanuaril *vana* kalendri järgi.

Krahvi matusetalitus toimus Peterburi Peetri kirikus. Vähemalt kogu õukondlik baltisaksa Peterburi oli kohal. Tammekirst pandi pronkskirstu ja see lasti kiriku keldrisse. Seal pidi see ootama kuu või poolteist, kuni veel pooleli Vaivara kirikus (sinna oli krahv käskinud enda matta) saab hauakamber valmis.

Järgmisel päeval pärast Peetri kirikus toimunud tseremooniat tuli krahviproua raamatukokku. Niipalju kui ma mäletan, oli see ainus kord, mis ta seal käis:

«Berend, krahv laskis enne surma kirjutada teil üles mingisuguseid märkusi oma eluloo kohta. Andke need märkused siia. Te pidite ju taipama, et ta oli oma viimastel tundidel peast segi.»

Ma püüdsin nii kiiresti mõtelda, kui suutsin. Me seisime raamatukogus

JAAN KROSS

viimase kamina ees, kus ma olin eelmisel õhtul paberiprahti põletanud. Ma ütlesin:

«Armuline proua krahvinna — muidugi sain ma sellest aru. Ja just sellepärast ei saa ma neid üleskirjutusi teile anda. Sest ma põletasin nad ära. Nende absurdsuse tõttu. Eile õhtul. Näete — nende tuhk on siin.»

Krahvinna vaatas mulle pika pilguga silma ja läks sõna lausumata raamatukogust välja.

Ma jäin kuueks nädalaks majja. Mulle öeldi, et edaspidi mind ei majuta, aga ma võiksin olla nende kodakondsete seas, kes saadavad krahvi põrmu Vaivarasse. Olin kindel, et Gabriel Kempe ei keeldu pakkumast mulle seal paariks nädalaks ulualust. Selle ajaga tahtsin ringi mõelda, mis edasi pidi saama. Mu viimasel Peterburi-hommikul tuli Lizinka viimast korda raamatukokku:

«Ja te lähetegi niimoodi ära, et ma ei saa teada—?»

«Mida?»

«Kas te olete aus inimene või ei ole.»

«Peelii Lizinka, raske on olla aus — niisuguses majas.»

«Mispärast . . .?»

«Teie isa jutustas mulle surma eel oma eluloo — oma pärise eluloo algupoe. Et ma selle üles kirjutaksin. Mina kirjutasin. See sündis nelja silma all. Aga seda kuulati pealt ja sellest kanti teie emale ette.»

«See oli muidugi kammerteener. Teda oli kästud,» ütles Lizinka.

«Teie ema nõudis neid pabereid minult kätte. Ta ütles, et teie isa olevat olnud omá viimastel tundidel peast segi. Aga krahv oli selgem kui iial enne.»

«Ja teie — kas te andsite?»

«Ei. Ma ütlesin, et põletasin need ära. Sähke—»

Ma võtsin oma üleskirjutused Shakespeare'i «Tormi» köite vahelt ja surusin nad Lizinka habrastesse kuumadesse kätesse. Ma ütlesin:

«Muidugi, teie ei näe, kas need on need — kas ma teid jumal teab mis paberitega ei peta. Aga küllap te leiate kord ausa inimese, kes loeb teile ette—»

«Viin-olla,» ütles Lizinka. «Ja teil on kõik, mis siin seisab, nagunii meeles. Ma saan kuulda, mis te sellega teete, ja näen ikkagi, kas te olete aus inimene või ei.»

Me seisime silmapilgu tummalt. Siis ütles Lizinka:

«Ja nüüd suudelge mind! Siis on mind keegi suudelnud ka—»

Ta sirutas pahema käe ette ja puudutas mind keskmise sõrme otsaga, et ümbrilaks teha, kui kaugel ma olen, astus üsna mu ligi ja tõstis näo . . . Ja mina suudlesin teda. Seda krahvitari. Seda Rootsi sõtta kadunud nimetu talumehe ja katku võetud nimetu talunaise lapselast. Issand taevas, heldimusehoos, ehmatuses, jäigastuses, kinnisilmi, et mitte näha enne ta silmasideme serva all. Ma haarasin oma reisikorvi, jooksin tänavale ja hüppasin matuserongi viimasesse saani. Ja küünlakuu tuisk neelas Peterburi mu ümbert ära.

IV

Ma krahv Sieversi pärismatustest võtsin ma osa, kuigi olin proua poolt juba ladtri lastud ja maha makstud ja õigupoolest juba ses õiendamises viimas. Juba veel võõram kui kogu aeg.

Me olime saatnud kirstu Peterburist Narva. Narvas pandi see sealsest palgust võetud suurtükialusele, sest krahv oli ju olnud ikkagi *Général en chef*, ja polgu hobused vedasid selle läbi uhkava tuisu Vaivarra. Vana, hallikas tümbunud sõõrmekarvadega Lucifer, krahvi lemmikhobune, nagu selgus, kündis longuspäi läbi tuisukeeriste Narvast mõisani ja kirikuni ilmsi kannul.

Ilmikust ei saanud veel õieti rääkida. Paljalt tühjade aknaaukudega

katuseta müürid ja kummalised hiiglakõrged ümarikud sambad kahel pool ust olid esialgu püsti. Suurtükialus kirstuga peatus külmetava, kasukaisse, karvakraedesse ja muhvidesse kügelduva saatjaskonna ees nende sammaste vahel, härrasmatuseliste taga Vaivara talurahva tumm hall summ, ees pooleldi ehitatud kirik keset tuisku, pigem nagu vare, nagu teatridekoratsioon, mille ümber ainult tuisk oli tõeline.

Matusetalitus oli napim kui napp. Ja mu suureks pettumuseks ei pidanudki seda mu sõber Gabriel, vaid sootumaks võõras mees, Vaivara uus õpetaja Dietrich. Kirst kanti kuskile müüride ja hangede vahel leiduvasse krüpti ja tuul puhus Dietrichi kileda hääle ja matuseliste põgusa laulu tuisuhämarusse laiali. Õhtul kuulsin ma peieviinast vintis tallipoissi ühmavat, et kuidas teiste matuselistega oli, seda ta ei tea, aga Lucifer oli nutnud päriseid pisaraid . . . Ja mina mõtlesin: võib-olla polnud krahvi saatjate seas tõesti nutjat, olgugi et proua ja noorhärrad ja vanemad tütred olid kohal, sest kes pidid neist nutma — kui Lizinkat, pimedat last, polnud võetud pakaste ja tuiskudega siia kaugele kaasa?

Sellesama tallipoisi pool olin ma ööd. Kahekümne kopika eest viis ta mu järgmisel päeval viiskümmend versta lääne poole, Lüganusele, kus Gabriel Kempe nüüd juba kolmandat aastat pidi pastoriks olema.

Ja ma pean ütlema, kuigi Lüganuse kirikumõis oli Vaivara omast poole suurem ja mulle täiesti võõras (naeruväärt tegelikult — nagu oleks Vaivara oma võinud mulle jumal teab kui kodune olla!), olid Gabriel ja tema Clara-proua niivõrd endised ja hommikune lumesadu söögitoa akende taga nii pehme, et mulle tundus: mu meeled hakkasid siin otsekui kojujõudmisrahusse vabanema.

Clara-proua sädistas: «See on lihtsalt tore, härra Berend, et te mõtlete paariks nädalaks meile jääda! Te olete ju nii palju näha saanud! Mõtelda — kolm aastat pealinnas ja nõnda põnevas majas . . . Ei oskagi lihtsalt, mis asjast pärimistega algust teha—»

Gabriel rüüpas kohvi ja ütles:

«Clara räägib pärimistest . . . Mina tulin mineva nädal Tallinnast. Sinodi koosolekult. Ma olin seal Rakvere Borgega koos. Berend — mis asja nad Rakveres sinuga õiendavad?»

«Minuga? Mis jutt see on?»

«Borge nimetas sind. Möödaminnes. Ühmamisi. Kui ma täpsemalt pärima hakkasin, et mis seal siis on, ei tahtnud ta rääkida. Ma sain aru, nagu tahaks keegi Rakvere kaubahärra oma naisest lahutama hakata. Põhjendusega, et naine peab olema — noh — sinuga abielu rikkunud—?»

«Missugune kaubahärra . . .?» (Issand Jumal — nagu võiks neid ei tea kui mitu olla. Nagu ei oskaks ma ära arvata . . .)

«Kuule, ma ei tea. Mina ei tunne neid nagunii.»

«Aga ma olen ju kolm aastat Rakverest ära—» (Missugune abitu enesekaitse . . .)

«Ju need siis on mõned varasemad lood,» muigas Gabriel. «Võib-olla sa nende eest Peterburi panidki?»

Niisiis ei antud mu kojujõudmistundele selle võõra, aga sõbraliku katuse all poolt hommikut kesta. Sõitsin järgmise lõuna ajal Lüganuselt tulema ja olin õhtupimedaks Rakveres kohal.

Lasksin küüdimehel, kes mu Põdruselt linna tõi, apteegi ees kinni pidada. Sest kuhu mujale oli mul minna? Mitte ometi Johani Põrgu tänava üüritubadesse! Või tema kõrtsi. Või veel vähem tema poole koju . . . Teised kolm trahterit tundusid mulle ühevõrra vastumeelsed, tüütud, võõrad. Aga Richmanni majas pidin ometi võima tunda end inimese moodi. Ja loodetavasti saama kõigest üksikasjalikult kuulda.

Veel pleekinumalt valgepäine ja just nagu kosunud Schlüter võttis mu apteegis ootuspäraselt tasasel häälel, aga ootuspäratult jaheda näoga vastu:

«Einoh, tunnen ära muidugi . . . Ah härra Richmann? Jumaluke, kas teie siis ei tea? Härra Richmann on ju teist-kolmat aastat Rakverest ära. Kuulu järgi Haapsalus. Tema müüs apteegi minule maha. Tema maadles kadunud proua Tiesenhauseniga. Te teate seda. Aga ega tal ei

JAAN KROSS

tulnud ka tema pojaga, härra Jakobiga õiget läbisaamist. Noh, teate, upsakuse asi, ma ei ütle midagi—»

«Kumb see siis upsakas oli?»

«Noh, tähendab... härra Richmann muidugi... Te ju mäletate, kuidas tema siin linna asjades... No ja mis sellest tuli...? Nii et tema müüs apteegi mulle ammu enne seda maha, kui siin linnale see viimane surmahoop ära anti—»

«Millisugune surmahoop?»

«Kas teie pole siis kuulnud! Kas Peterburis sellest ei räägitud? Rakvere sai ju oma otsuse kätte. Häh. Linn jäeti kõigist õigustest ilma. Kõik mõisnikud tühjaks. Nüüd oleme meie siin üleni härra Tiesenhauseni võimu ja armu all. Isegi foogtikohus ei käi enam linnas, vaid mõisa valitsemajas koos. Minul ei ole sellest muidugi sooja ega külma. Mina olen elnaeg ainult pillisid veeretanud ja veeretan edasi ka. Ja vahepeal puhun ma flööti. Aga poliitikat mina ei tee. Mina kergitan härra Tiesenhausenile kübarat ja kergitan kaubahärradele ka, aga härra Tiesenhausenile enne kui kaubahärradele. Sest nõnda on olnud ja nõnda ka jääb!»

«Kas see tuli kui senati otsus?»

«Mis senati! Kõigekõrgema enese allkiri all. Kindralkuberneri käest.»

«Ja millal?»

«Oktoobri alguses loeti see meile kätte. Kui ma õieti mäletan, oli see 6-ndal septembril antud. Aga muuseas, kui teie, härra Falck, arvasite siin apteegimajas korterit leida — paraku ei tohi meie linnas nüüd keegi uualla võtta, kes mõisas melditud pole. Nõnda et—»

Tulin apteegist tulema ja kõndisin mööda Pikka tänavat üles.

Minu akende hundisilmad pimeduses kumbagi kätt. Otsekui selleks, et pimedus tunduks surmahoobi saanud linnas võimalikult pime... Ah 6-ndal septembril oli keisrinna kirjutanud Rakvere surmaotsusele alla... Tähendab, nad olid andnud hoobi, Tiesenhausenid olid andnud hoobi otsekohe, silmapilk, kui krahv Sieversi rabandus oli Peterburis teatavaks saanud... Ja nüüd oli kuskil siin selles surmahoobiga tabatud linnas, selles pimeduses — Maade... Maade mingi teadmatu ohu ja ähvarduse ja pealekäimise all... *Kus* võis ta üldse olla? Kas veel Johani majas, või enam mitte? Kui Johan oli asunud lahutust taotama? Kus võis Maade olla sel juhul? Arvatavasti isa ja ema pool... Ma seisatasin Vee tänava nurgal, valmis kobamisi pimedast kaldanõlvast alla jooksma ja ile Soolika kingsepa majja tõttama... Aga Issand Jumal, ma ei saanud enma ometi minna — kui mul polnud asjade seisust mingit selgemat aimu ja kui mina pidin olema lahutuse põhjus... Ja pealegi oli kell juba liiteist—

Nii et ma kõndisin Knaacki kõrtsini. Siin ei tehtud minu uluallavõtust ega mingi probleemi. Ei-ei, seletas kõrtsimees, meldimisekäsk pidi käima mitte ainult eramajadesse üürile võetavate, mitte ometi kõrtsiöömajaliste kohta. Nii et ma veetsin öö Knaacki kõrtsi kõledas räpases lutikases, aga ometi tühjas saksakambris. Ja leidsin selle rahutu öö jooksul ka vastuse küsimusele, kust ja millest ma alustan.

Kolmalu aegu koputasin pastoraadi uksele ja nõudsin õpetaja Borget. Tema oli rääkinud, tema peab rääkima!

Vana barakas laskis mind oodata, seda küll, aga rääkimast ei tõrkunud ta isegi mitte. Vastupidi, ta pani küdevas ahjus süüdatud pilpaga ise ümbrikud oma tindipotihoidja küünlatoosides põlema ja ütles:

«Väga hea, härra Falck, et te välja ilmusite. Sest ma oleksin suurtes muredes olnud, kui see kõik oleks pidanud tagaselja sündima.»

Aga kui ma olin trööstinud end lootusega, et olukorra piinlikkus suunib teda piirduma mõistaandmistega, pidin kogema, et ta rääkis mulle ülalmärgi ärritava professionaalse sujuvusega ja peaaegu arrogantse ametlikkusega ära:

«Umbes kolme nädala eest tuli meie kaubahärra Rosenmark — te ju tunnete teda väga hästi — minu jutule. Ja seletas, et tema ärid ja ettevõtted piiluid imeliselt edenema, aga perekondlikult pidi tema olema muutunud inimene. Sest pika ja vaevalise kahtlemise järel pidi ta olema viimaks tõele selgusele jõudnud, et tema ei ole oma poja Karli isa.

JAAN KROSS

Vaid et poisi tegelikuks isaks olevat teie. Tema proua Magdalena olevat talle kohe nende abielu alguses teiega truudust murdnud. Ja tema, petetud mees, olevat teadmatuses kasvatanud ja armastanud oma naise võrdjat siiamaani. Aga nüüd olevat tal selgus käes. Ja ta ei mõtlevat muidugi oma õnnetust ja häbi edasi kanda ja seda ei võivat talt ka ei inimlikku ei jumalikku seadust mööda nõuda. Ja te teate,» ütles Borge, «kuigi kirik ei saa tunnistada abielu lahutamist Jumala meelepäraseks asjaks, annab kiriku pikaaegne praktika härra Rosenmargile ometi õiguse lahutust nõuda ja lahutatud saada — juhul k u i—»

Ma tundsin korraga, et olen oma pika vaikimisega võtnud mulle külge arvatava süü niisama hästi kui omaks— Oleksin ma end kaitsta otsustanud, pidanuksin kohe alguses hüüdma: M i n a?! Härra Borge, mis te mõtlete?! Aga ma ei saanud seda teha — kui Maade oli võib-olla ammu tunnistanud! Siis oleks ju minu salgamine tähendanud tema mahasalgamist . . . Ja ma tundsin: ma ei saanud ka küsida, mida oli proua Magdalena Rosenmark oma mehe süüdistuse peale kostnud — sest niisugune küsimus oleks paljastanud Maade süü, meie mõlema süü. Ja ma pidin äkitselt möönma: seesinane proua Tiesenhauseni pükstega ülelinnaliselt narriks tehtud Borge, kes viirastus mu teadvuses siiamaani neisse pükstesse mässitud päi, oli pigistanud mu kummalisel moel vastu oma kõleda hommikuse kantselei luitunud seina. Nii et ma küsisin kaunikesti tuhmilt:

«Ja mis asjaolu on siis isand Rosenmargi nüüd tema meelest, nagu ta ütleb, selgusele aidanud?»

«Aa. Härra Rosenmark ütleb, et see on sünnimärk. Talle olevat tulnud justkui läbi piinavate unenägude meelde, et täpselt niisamasugune sünnimärk, nagu on tema poisil — tähendab proua Rosenmargi poisil, eks ole —, olevat sealsamas kohas ka teil. Aga temal seda üldsegi ei ole. Ja kuna säherdused märgid on tõesti suurelt jaolt päritavad—»

Tähendab — sünnimärk . . . Õigus. Poisil see on. Ma mäletan. Aga minul . . .? Issand Jumal, minul ju seda ei ole . . . Sealsamas kohas? Vähemalt pole ma seda kunagi näinud. Ma pole sellest ka kunagi kuulnud. Keegi ei ole mulle rääkinud. Ei ole ju . . .?! Või kas siiski ei ole . . .? Kui mulle siin niimoodi niisuguses seoses öeldakse, et see mul seal o n — kas ei tule mulle otsekui kauguste tagant, otsekui *läbi piinavate unenägude* meelde (ma ei tea, mis veidrad võõrad sõnad need on), et mu ema rääkis kord mu lapsepõlves kellelegi, nii et ma kuulsin, *Jeesuskese näpujäljest* kuskil mu ristluude ja kannikate vahel?

Borge kõneles:

«Nii et kui teie ei tunnista — ja proua Magdalena ei tunnista—»

Tähendab, Maade ei olnud tunnistanud! Nii palju oli siis nüüd selge. See kurvastas mind. Aga mõjus ka kuidagi vabastavalt. Ja lisas mulle igatahes häbematust. Nii et ma küsisin:

«Härra Borge, paistab, te olete vaadanud *sub fide pastorali* isand Rosenmargile tagumikku? Ja nüüd tahate vaadata mulle ka?»

Ta naeratas vastikult, isalikult, üleolevalt, andeksandvalt:

«Noh, ma tahan loota, et seda ei tule tarvis. Vaid et te tunnistate üles. Teie ja proua ka. Ja siis tahan ma teha seda võimalikult leebelt. Ma ei hakka ju kaubahärra prouat häbiposti mõistma. Nagu talupoja-seisusest abielurikkujaga teha tuleks. Aga ma pean ikkagi nii teda kui teid teie juuresolekul kirikus avalikult noomima. Enne kui ma selle asja konsistooriumi edasi saadan, eks ole. Noh, ma luban teile — kui te üles tunnistate, teen ma seda kolme korra asemel ühelainsal pühapäeval.»

Nii et kas või ütle talle selle eest suur tänu! Ma küsisin:

«Ja kui kaugele on Rosenmark oma süüdistustega proua vastu seni läinud?»

Borge ütles: «Kuulge, seda ma ei tea. Igatahes tuli proua pojaga mõnda nädalal kodust mehe juurest ära. Seda küll.»

«Ja kuhu ta läks?!»

«Kuhu ikka? Oma ema juurde. Kingsepp Simsoni majja.»

«Mismoodi tema isa ja ema ta vastu võtsid . . .?»

JAAN KROSS

Ma küsisin seda pigem eneselt kui Borgelt, aga Borge vastas:

«Tema isa? Kas te siis ei tea: kingsepp Simson on ju juba kolm aastat surnud. Aga ema — noh, ma küsin, mis pidi emal tütre kunnatu loo pärast võõrastada olema?!»

«Hea küll, härra pastor—» Ma tõusin püsti. «Mina olen Knaacki juures tulle leida, kui tarvis. Ma ei lahku Rakverest ilma et ma teile teataksin. Kus see rahuldab teid? Nägemiseni.»

Ma tüttasin läbi alles hämara hangedes kirikuaia ja mööda veevõtjate maja ülle Soolika. Oleksin võinud seista minuti pärast emand Simsoni ja Maade ukse taga. Kuid jäin äkitselt veeaukude juures keset jõejääd seisma. Ma vaatasin kingsepamaja kollakat, helendavas hämaruses tuhmunat akent— Ei! Enne kui astun Maade ette, peab mul olema teada, kas seesinane märk on tõesti mul küljes! Sünnimärk, millest Johan oli Borgele rääkinud... Ja mida Johan võis ju meie ühistel saunaskäikudel mäletud olla — kui see mul küljes oli... Sest kui seda ei ole — hea küll, siis pole Borge äsjase jutu läbi midagi muutunud... See tähendab, kõik on niisama võõrastav ja harali, nagu kõik selle jutu läbi läks... Aga kui see on mul seal, kui see on mul tõesti küljes, siis olen ma üpris tõenäoselt — oh jumal, siis olen ma ju tegelikult kindlasti selle poisi ise — ja tohin teha — võin teha — pean tegema sellest järeldused—

Pöörasin keset jõge ümber. Jumal tänatud oli alles küllalt hämar ja inimesi polnud veetoojaid naisi mu pentsikut poolel teel pöördumist märkamas. Tõttasin Knaacki kõrtsi tagasi. Saksakamber oli õnnemoel veel tühi. Panin ukse seestpoolt haaki, võtsin reisikorvist habemeajamispeegli, poole pihupesa suuruse peeglitüki. Aken oli niipalju jääs, et selle katmisega polnud mul muret. Panin küünla põlema, lasksin pühkmist rebadele ja käärisin särgi üles—

Kas see oli seal või ei? Lõppude lõpuks võis see ju olla ka lihtsalt kujutlus, väljamõeldus. Kui ta tahtis Maadest vabaneda ja lootis, et mina jäängi pealinna nimetusse rahvatulva kadunuks.

Jumalukse, ma tunnistan: kui vanakurat oleks vaadanud mu tegevust pealt, oleks ta saanud näotäie irvitada... Ma vahtisin silmad kiiva. Ikkagi tundus mulle, et märk oli seal mu ihukarvadest tekkiva varjudemängu all tõesti olemas, et ta oli mul käes... Aga küünlavalgus oli liiga hägune ja mu enese liigutustest tekkivas õhuliikumises liiga vankuv, et midagi kindlasti näha. Kui see, mida ma otsisin, võis ollagi tavaliselt mõistumärgatav ja üksnes saunakuuma käes nähtavaks tõusta. Ja kui see asus pealegi niisuguses paigas, et selle vahtimine kippus vedama silmi pahempidi — ja kui peeglitükk oli nii häbemata tuhm ja nii armetult väike... Aga ma ütlen: hetketi paistis mulle, nagu oleks roosakas mustjaig ikkagi seal. Siis pidasin ma hinge kinni ja püüdsin märgi olemasolu kestvamalt silma haarata. Ja kui see sealsamas libises mul uuesti pilgu alt ära, tõmbasin põlgliku nohinaga hinge. Ja ma ei tea, kumb see mugemini oli, mis pani mind märgi just nagu selgimishetkil hinge kinni tõmbama — kas ehmatus või rõõm...

III

Uksel oli igatahes kümme läbi, kui ma koputasin Simsoni uksele. Mehe hääl hüüdis mu sisse. Ma astusin esikusse. Töötoa uks pahemal käel oli lahti ja sealt paistis valgus. Ja silmapilguks tundus mulle, et midagi on lõunast ära — kas olen astunud ajas kümme aastat tagasi või valetas Borge: et kingsepp on surnud, või oli siin uus peremees majas— Nahkmulgus tömmukas nudipäine väikeste tumedate vurrudega mees tõusis vaid põlvili, kumakuuli ja pooliku säärikupealse kohalt ning tuli mulle vastu:

«Wer ärr wünssen?»

Hämmastuse saksa keele peale vastasin ma muidugi maakeeles:

«Mina tahaksin proua Rosenmargiga rääkida. Aga kes teie olete?»

JAAN KROSS

«Mina olen uus kingseppmeister. Ma olen proua vend—»

«Aa. Isand Anton. Muidugi. Kui mina viimati siin majas liikusin, siis olite teie seal kuskil Riia taga selliaega pidamas.»

«Seal ma olin. Ja teie olete härra Falck?»

Sealsamas astus Simsoni-emand elutoast uksele ja tundis mu sedamaid ära. Hõlpsamini kui mina tema. Sest ta oli ootamatult hall murelik ja väike. Võib-olla polekski ma teda ära tundnud, kui ta poleks seisnud omaenese lävel. Ja vaimustust polnud temapoolses äratundmises teps. Ta ütles tuhmilt:

«Ah teie... Maade on poisiga saunas pesu pesemas—»

«Ma lähen kutsun ta tuppa,» ütles Anton püüdlikult.

Kingsepp läks, õde kutsuma ja ma seisin Maade emaga kahekesi esikus. Vana hall kühmus naine vaatas mulle hämaras valkava pilguga otsa ja ütles kuidagi nii, et ma ta abitust avameelsusest võpatasin:

«... Ei teagi, mis teile ütelda— Kas jumal tänatud, et te tulite, või minge kus seda ja teist... Eks tulge siis sisse.»

Kingsepalesk läks ees ja ma järgnesin talle kambrisse. Ta lükkas ammused väljaõmmeldud päevalilledega kardinad akna eest lahku ja laskis kaleda halli hommikuvalguse pisikesse luitunud tuppa. Me võtsime laua ääres istet. Mina ütlesin:

«Ma olen olnud kolm aastat Peterburis. Teie venna majas. Ma tulingi peaaegu et tema matustelt. Eile jõudsin siia. Ja kuulsin, et meister Simson on ka vahepeal surnud—»

«Kolm aastat,» ütles lesk.

«Aga mis on Maadega juhtunud?» küsisin mina.

«Küllap te olete kuulnud. Siin ju kõmiseb sellest nüüd nii et—»

«Schlüter ei rääkinud mulle midagi—»

«Tema ei räägi midagi, millest ta arvab, et see ei tarvitse meeldida.»

«Ja Knaacki kõrtsimees ei kõssanud ka—»

«Nojah, tema jaoks olete teie ju härra, nii et ta on teie ees vait.»

«Mis siis Maadega on? Ma kuulsin, ta on Johani juurest ära tulnud?»

«Juba kuulsitegi—»

«Aga mispärast? Mismoodi?»

Proua Helene vaatas maha. «Eks ta ise räägi... Kui räägib.»

Anton, tähendab Simson juunior, tuli õuest tagasi ja jäi natuke nõutult lävele seisma:

«Maade ütleb, et tulgu te sauna... kui te tahate rääkida—»

Olin silmapilk minemas. Sest mul oli kingsepalesega raske olla. Ja ma taipasin, et Maade tahtis minuga nelja silma all kõnelda.

—Kolmkümmend krudisevat sammu üle pihamaa lume. Nagu sõõsnuksin ma läbi kolme aasta meie viimasesse kohtumisse tagasi. Läbi kolme aasta ja läbi kõigi nende kordade, kus see kohtumine oli aidanud mind pealinna kergeist tüdrukuist hoiduda — mitte alati, andku Jumal andeks, aga korduvalt, korduvalt... Ja siis seisin ma seal, saunakambrist teispool pikka küüriküna ja aurupilve, mis künast tõusis, ja püüdsin neelata endasse Maade kummaliselt äraolevat nägu:

«Maade — tere! Maade — räägi! Kuidas sa tahad? Tahad sa ennast kaitsta ja oma abielu alles hoida? Või tahad sa — tunnistada, et ma—»

Nägin äkitselt Maade kõrval küna serva kohal Kaalu-poisi helehalli näolappi ja tumedaid silmi ning jäin vait.

Maade silmitses teispool aurupilve oma ilusaid väikesi küünarnukkideni paljaks kääritud, lehelisekuumast punakaks tõmbunud käsi, näpud näppimas kurika seljale põletatud ristikheinalehti. Ta ütles tasa, aga ägedalt:

«Midagi ma ei taha. Midagi ma ei kaitse. Ma ütlesin Johanile nii, nagu on. Et see *võib* olla tema, aga *võid* olla ka sina— Kaalu, mine vanaema juurde! Me tahame onu Berendiga rääkida.»

Poiss vaatas mind altkulmu süüdistava pilguga ja läks tummalt välja. Mina mõtlesin: Aga mispärast ei ole poiss praegu koolis? Ta on ju suur poiss juba, ja seal kiriku kõrval on nad ilusa uue koolimaja valmis ehitanud, nagu ma nägin — sellesama, kus ma oleksin võinud õpetajaks olla— Aga selle mõtte kõrval, all, kohal mõtlesin ma tegelikult: Kalle jumal, siis on ju kõik selge— Ja sedasama ma ütlesingi: «Maade, kalle

JAAN KROSS

jumal, siis on ju kõik selge! Kui sa oled seda Johanile tunnistanud, tunnistad sa seda Borgele ka! Sellest on neile lahutuseks küll mis küll. Ja kui Borge, vana harakas, tahabki meid koguduse ees noomida — kas sa arvad, et nad jätavad sinu lahutamata, kui sa oled lihtsalt Rakverest *ära*? Muidugi ei jäta! Sest Johan tahab nüüd ilmtingimata seda lahutust, ma tean. Ja maksab Borgele nii palju, et see on nõus meid ükskõik kas noomima või õnnistama.»

«Berend, sa lendad niimoodi üle mitme aasta minu elusse sisse, ja kõik on sul selge. Aga kui ma enam ei saa—?!»

Ta seisis teisel pool küna ja silmitses hädasel näol kurikat.

«Kui sa enam ei saa — mida?» Ma tõttasin ta juurde. Ma haarasin ta kuumad märjad käed oma kätte. «Tule istume. Seleta—»

Me istusime kõrvuti nurka kolgipakule ja Maade rääkis, endale sülle vahtides:

«Sa kadusid siit kui vits vette— Kord paistis mulle, et nõnda oligi kõige puhtam ja parem, kord jälle, et see oli sinust hoolimatu. Ma ei tea— Aga sa pole kõik need aastad küsinud — kui me seekord lahku läksime ja mina läksin isa haigevoodi juurde ja kummardusin tema ligi — ta mõistus oli veel täiesti selge, iseäralikult selge— Kas tead, mis ta küsis — üsna tasa, peaaegu sosinal, aga karmilt:

«Tüdruk, mille järele sa lõhnad . . .?»

«Mina ütlesin, et ma ei tea, vist tuisu järele . . . Mäletad, tuiskas ju kangesti . . . Aga isa vaatas mulle silma ja ütles: «Ei-ei . . . sa lõhnad koerapulma järele . . . Sina — tõota mulle, et sa ei jookse Johani juurest ära—» Aga mina olin elevust ja uhkust ja sinust ilmajäämist täis . . . Tuisku ja koerapulma täis . . . Mina ei tõotanud. Mina solvusin. Ma tõusin püsti ja läksin tema juurest ära. Tühja töötuppa. Istusin sinna tema vanasse tugitooli. Ta oli viimasel ajal haigest peast seal istudes saapaid õmmelnud. Ma mäletan, ma olin nii solvunud, et ma istusin vastumeelselt isa tooli ja olin kange kui pulk. Ja ma teadsin ju küll, et ema oli mitu ööd isa juures valvanud ja magas. Aga ma panin uksed enese taga nimme kinni. Et ma ei kuuleks, kui isa mind ehk hüüab. Mitme tunni pärast, öösel, hakkas mul kahju ja hirm ja ma läksin teda vaatama. Ja siis ta oli surnud— Ja siis ma tõotasin — talle ja iseenesele— Sest ma sain aru, et Issand oli mind meie patu eest isa surmaga nuhelnud, ja ma sain aru — just sel päeval, kus see jälle meiega juhtus —, et minu nuhtlus pidi edasi kestma, ikka edasi kestma ja et see pidi olema minu Johani juurde jäämine— Ja siis ma tõotasin isale ja iseenesele, *et ma ei jookse Johani juurest ära*—»

Mina hüüdsin: «Maade, sa oled narr! Mis ärajooksmisest saab rääkida, kui t e m a on see, kes nõuab lahutust?! Ja pealegi — sa ju oled juba jooksnud! Sa ei ole ju enam tema juures. Sa oled siin—»

«See on Kaalu pärast. Johan läks temaga halvaks. Ma tahan tema vanaema juurde jätta—»

«Aga sa ise?!»

«Berend, kas sa ei saa siis aru, et mu ainuke tee on tema juurde tagasi minna — ja heaks teha . . .?!»

«Issand! Maade! Missugune lapsikus! Heaks teha — mida? Kas sa arvad, et ta tahab ennast sellepärast sinust lahutada, et sa . . . et meie? Ei! Seda kahtlustab ta ammu. Kas või sellepärast, et — kui ta pole pärine idioot, on ta ammu nahaga ära tundnud, et me armastame teineteist. Maade, sa ju tead: mina armastan sind — kõik need aastad—» (Oh, ma ei tea, kui palju olid need sõnad hingehüüatus, kui palju kohusetäitmise pasun, kui palju noore kuke kiremine . . .) «Aga lahutada tahab tema ennast sinust — ma ütlen sulle, mispärast. Sellepärast, et armastanud pole ta sind kunagi—»

«Mina teda ka mitte,» sosistas Maade, «mis õigus oleks mul nõuda—»

«Ma ei räägi sellest! Lahutada tahab ta ennast nüüd sellepärast— Maade, Johan oli Rakveres kõik need aastad sinu onu krahv Sieversi salajane käsi. Ta võttis ka sinu — paraku su isa heakskiidul — sellepärast, et sa olid Sieversi sugulane — ümbernurgasugulane, aga ikkagi . . . Sest Sieversi käest tulid tema salajased rahad, tema salajane

mõju. Saad aru! Nüüd on sellega lõpp. Sievers on surnud. Allikas on kuiv. Ja kaubahärra Rosenmark tahab purjetada mujale. Ma ei tea, kuhu. Aga mujale. Sind ei ole tal enam niigi palju tarvis kui seni. Sellepärast.»

Maade vaatas tüki aega pesukünasse ja siis jäätunud aknasse, millest paistis hommikuvalgus, ja siis mulle otsa:

«Kas see on tõsi?»

«Tõsi. Ja kui sa tahad veel täielikumat kindlust — tule homme hommikul kell kümme õpetajamajasse, Borge juurde. Ta tahab nagunii meie kõigiga rääkida. Ta kutsub Johani ka. Meil saladusi ei ole. Ja mis Johanil öelda on, seda sa kuuled siis tema enese suust.»

Ma tõusin püsti. Ma pigistasin suu vastu ta märga käeselga — et takistada end rääkimast, mis ma oleksin tahtnud (aga see oleks olnud see: Maade, kallis — siis me oleme kõigest painest priid, noomitagu meid siin Rakveres, siin selles tapetud linnas, mida me päästma ei küündinud, tagaselja nii palju kui tahes — kuskil maailma sees on ju, peab ju olema ka meiesugustel lahtistel lindudel oma paik...). Ma pigistasin ta käe vastu oma suud ega ütelnud midagi. Sest tundsin, et kui ma ütleksin oma lootuse välja, sõnuksin ma selle ära...

«Nägemiseni homme hommikul Borge pool!»

Ma vaatasin lävelt üle õla tagasi. Ta seisis teisel pool küna ja aurupilve, silmad suured, küsimust, kahtlust, lootust täis. Ma tõttasin põiki üle pihamaa kingsepamajja sisse. Nähtavasti oli emand köögis ja Anton töötoas. Igatahes leidsin ma Kaalu-poisi kambris üksinda eest. Ta seisis laua ääres ja mõõtis vaksaga kulunud liniku pikkust. Mu tulekul tõusis poiss valvsalt püsti ja silmitses mind. Ma võtsin isalt päritud hõbekapsliga kella taskust ja tegin peenikese kellaketi vestinööbist ja nööpaugust lahti:

«Kaalu — võta see kell oma kätte. Näe, võti on siin keti küljes. Hommikul, kui valgeks hakkab minema, keera ta üles. Aga tasa, et sa vedru katki ei tee. Ja siis, homme hommikul, kui ta on üles keeratud, mine ema juurde ja ütle nii: «Ema, sul on üks käik käia. Kui sa käid selle ära, saame me teineteise tagasi. Kui sa ei käi, siis me ei saa.» Vaat nii. Kui sa oled seda homme hommikul emale öelnud, siis on see kell sinu.»

Mul oli ju piinlik teda paitada. Ma olin ta isegi alatult ära ostnud. Ma võtsin ta pehmed kuklajuuksed pihku ja sakutasin tasakesi:

«Nägemiseni.»

Sealtsamast läksin ma tuldud teed üle Soolika kiriklasse tagasi ja leidsin Borge õnnemoel alles kantseleist tema meetrika kohalt. Ma ütlesin:

«Härra Borge, te rääkisite, et te tahate teha seda võimalikult, noh — leebelt. See on teist inimlik. Proua Rosenmargi peale mõteldes. Ja ruttu tahate teie ju teha seda ka. Sest seda soovib Rosenmark. Eks ole. Niisiis: proua Rosenmark tuleb homme hommikul kell kümme siia teie juurde. Ja mina tulen ka. Kutsuge teie selleks ajaks siia Rosenmark. Me anname oma seletused üksteise ees. Ja teie ees. Niimoodi te saate kõige hõlpsamini ühele poole. Ja pühapäeval teete teie kirikus, mis teie amet nõuab.»

«Mis siis ikka,» ajas Borge alumise huule torru, «ma saadan õhtul kellamehega härra Rosenmargile sõna.»

Jeesukese näpujälg, mida ma hommikul olin oma ihul silmata püüdnud, ei pidanud, niipalju kui võis ette näha, olema mulle homsel vastumeelt teatrietendusel üldsegi mitte tarvilik. Aga kui ma läbi heleda ennelõunase lume pastoraadist Knaacki juurde tagasi tulin, oli mul ikkagi mõte vaadata problemaatiline sünnimärk selgel päevavalgel uuesti üle. Kuigi selleks ühe peeglitüki asemel õieti küllap kahte oleks vaja olnud

JAAN KROSS

hommikust peale kõik pidi teiseks saama, oli sel märgil
hoopis minu ja mitte enam Rosenmargi jaoks tähendus!
— kõik pidi teiseks saama?! Niivõrd teiseks, niivõrd selliseks,
unistamastki loobunud, et sellele oli veider mõtelda...
hommikune stseen õpetaja pool on möödas, üürin ma siit-
tallist hobused ja saani ja hobusemehe ja lepin hobuse-
Maade paneb ema juures oma kraaminatukese valmis,
seal ju veel kahes kohvris lahtipakkimata koos, ja võtab
Kui ma ütlen enesele mõttes — võtab meie p o j a —, tunnen
mu süda võpatab... Ja õhtul, kui pimedaks on läinud, sõi-
treppi ja võtan nad peale. Sealtsamast sõidame
juurde ja peatume silmapilguks pastoraadi ukse ees. Nii-
kui ma tõttan sisse ja ütlen vanale harakale: Nüüd sõidame
proua Rosenmark ja mina ja meie poeg— (Jälle see südame-
meie ei pruugiks pühapäeval kuulata teie noomimisi. Ja et
tarvitseks sõnu tagasi hoida. Meie läheme Peterburi. (Me ei mõt-
mina, aga säherdune vale peab meile igaks juhuks enese-
tarvis lubatud olema!) Ja kui proua Rosenmargi lahutus on teie
poolt lõpule viidud, pange selle kohta allkirjaga ja
kiri proua nimele posti. Aadressil, mille te seks ajaks olete
saanud. Ja et see kõik rutusti sünniks, seda ei oota nüüd ainult
Seda ootame meie ka — proua ja mina. Ja et see teil teada
— Rosenmark ootab seda ju alles teist-kolmat kuud. Meie ootame
-kümnendat aastat— Siis panen ma talle kuldse täisimperiaali,
ütlen, koguduse vaeslaste tarvis lauanurgale ja tõttan välja. Ja
Põdrusele ja peame hobusemeest seal hommikuni paigal
pool tundi enne seda tulema, kui postisaan Peterburi poole
Aga meie selle peale ei lähe. Vaid ootame seal veel natuke
Tallinna poole sõitvasse saani.

Nii me oleme meie Tallinnas... Ma'p mäletagi enam õieti, mismoodi
linn, minu lapsepõlve ja poisiaastate linn, välja näeb... Aga ma
et ma olen lõppude lõpuks v a b a... Isegi nii vaba, et mul on
natuke kõhe... Ja ma tean, et mis linna puutub, tuleb kõik
ja kindlasti meelde. Ei, arvatavasti ei viiks ma Maadet ega
ka siis mitte oma ema juurde, kui ema oleks mul veel elus. Sest
asjast aru saada nõuaks talt liiga suurt leplikkust. Või liiga
-enesealgamist. Nüüd võtavad Maade ja Kaalu endale «Stadt Ham-
». See on küllalt viisakas koht, ja poole odavam kui «Zum
Löwen». Aga raha on meil hoolega loetud ja issand ise teab,
sellele lisa loota on. Ja siis tuleb mul leida seesinane *madal Ran-
-tuppa maja*—

leian ma selle maja, kuskil Kalaranna või Sõjasadama ääres
Härjapea jõgi lahte suubub, Härmapõllu nukas, tähendab.
mul nii otsustavate sammude eel sisikonnas kui hõre tunne tahes,
leian ma selle maja. Ainult et praeguse südatalvelumega ei saa
aru, kas põõsad maja ümber on sirelid või on nad midagi

sisse, kõndisin läbi hommikuse, ikka õllelõhnase, aga
ka repetanud põrandapesulapist lehkava letiruumi ja tirisin
lävel juba peleriinkasukat seljast, et aga voodilaualt rute-
haarata, akna alla astuda ja Jeesukese näpujälje asjus
saada. Äkitselt märkasin, et ma polnud toas enam üksi.
-ilmaelusest koikust, otse minu oma kõrvalt, otse sealt, kuhu
-ilm arumas, et pükse rebadele lasta, volksas uus saksakambriline

Tag ja tere-tere! Aaa — teie oletegi seesinane härra Falck,

kräsupeaga ja magamisest õhetava näoga nooremat
-mees. Mitlagi ta näos oli natuke veider, ja silmapilgu pärast sain
-um, mis see oli: ta hallid kurvad kavalad paljuteadjad häbematud
-silmad asetsesid teineteisest kummaliselt kaugel. Nii et ta näis võivat
-mitte paljalt ees, vaid ka — meremehe sõnaga öelda — hoopiski

JAAN KROSS

traaversis asuvaid asju. Ning ette arutades pean ma tunnistama: vististi aimasin ma esimesest hetkest, et ta oli niisuguseid mehi, keda me oleme küllap kõik mõnikord kohanud — kes meile üldsegi ei meeldi, aga kes oskavad kriitilisel hetkel, kui me otsustame, kas neid taluda või tõrjuda, olla meile mingi välise kriipsukesega ikkagi talutavad. Ja kes varsti osutavad meile milleski asendamatu või vähemalt asendamatuna tunduva teene. Nii et me oleme äärepealt valmis kinnitama endile, et nad meile koguni meeldivad . . .

«Eks ole — seesinane härra Falck, kelle amuuriasjast kihelkond kihiseb, et mitte ütelda kubermang kuikab—»

Mees oli ilmsesti ametnikuhing kuskilt Rakvere kandi mõisast, nii et ma ütlesin võrdlemisi tõredalt:

«Misasja te lobisete. Ja kes te üldse olete? Mul ei ole igatahes au teid tunda.»

«Ha-ha-ha-haa, kus nüüd teie mind» — ta itsitas peaaegu lahedalt — «teie tulete pealinnast ja krahvlikust majast. Mina olen paljas provintsipoiss. Sirkel. Arkna mõisa kirjutaja. Arkna mõisa *endine* kirjutaja, kui ma kristalselt aus olen. Muidugi pole te kuulnud. Aga valla või linna laiuses olen mina ju ka kaelakohtuline kuju. Ainult et minu kaela nad siiski pihku ei saanud. Ha-ha-ha-haa. Kirikus noomima mind ka ei hakata. Aga olge trööstitud — selle eest pole minu lugu ka sugugi pikantne. Mitte seeliku hõngugi. Viinavarguse asi. Sepale toodi võti: tee üks sihuke veel. Meil on tarvis. Tema tegi. Kas tema peab teadma, misjaoks. Pärast selgus: viinakeldri võti. Pooled aamid keldris poolikud. Siis tõusis muidugi kisa. Ja siis leiti: viinakeldri võti rippus minu kapis. Mina pidin olema selle varastele välja andnud. Valevõtme valmistamiseks. Mina ütlesin: dudki. Tõestage, et mina. Iga vähegi osav sell võis selle minu kapist silmapilguks kätte saada. Noh, mina olen pürjeliseisusest mees ja kohtusse ei saanud mind nii narri süüdistusega anda. Nii et härra Hastfer karjus minu peale mis ta karjus ja pistis mulle sule perse. Mis ta muud võis teha! Aga need oma talupojad — kaheksa meest, sepp nende seas —, need müüs ta vihaga maha. Ot-ot-ot-ot-ot—» Kristalselt-aus Sirkeli-isand torkas keeleotsa paremast suunurgast natuke paistma, tõmbas silmad kissi ja silmitses mind. «Kuulge, see asi võiks teid ju isegi natuke huvitada?»

«Mis asi?» Mulle hakkas tunduma, et ta nägu õhetas vist mitte niivõrd magamisest, kuivõrd sellest, et ta oli arvatavasti pisut purjus.

«Noh, see talumeeste müümine—»

«Mispärast peaks see mind—?»

«Aga need ostis Arkna härra käest ju see, kuidas ütelda — teie, nagu ma aru olen saanud — kolleeg proua poole pealt— Ei taipa või? Jumalukene — isand Rosenmark! Edasimüümiseks, saate aru. Ja teid peaks see huvitama sellepärast, et, noh, et kõrgeauline härra Rosenmark on sellesinase äriga tegelnud. Sest seda peetakse ju ikkagi kübekene sitaseks äriks. Mõnede äridega on imelikul kombel nii. Et mida tulusam, seda sitasem. Ha-ha-ha-haa. Aga teate, nüüd panen mina mokad lukku. Mistarvis peaksin ma lobisema, eks ole. Iseasi, kui see teid huvitab. Sest ma olen ju ausa inimese sõber, muidugimõista. Ja härra Rosenmargi sedasorti sehvtid — ega siis need kaheksa Arkna talupoega pole ainukesed —, need on mul õnnemoel kenasti teada. Aga kui te tahate neist rohkem kuulda, siis, ma loodan, te oskate hinnata inimese avameelsust, nii et ma ütlen otse: k u i — siis tooge mulle sealt eest üks pudel pihlakaviina. Ega minul ausa inimese ees saladusi ei ole—»

Oh kurat . . . Ma olin kuskilt lugenud, et Lääne-India saartel ja Inglise kuninga Ameerika asumail, kus mustanahalised orjad on kõige rikkuse ja elamise alus, ei pidanud valge istandnik lubama oma lastel valge orjakaupmehe lastega mängida, samal ajal kui see istandniku laste ja orjalaste vahel pidi olema harilik asi. Muidugi, siin Eesti- ja Liivimaal müüdi ja osteti talupoegi iga päev. Aga müüsid ja ostsid neid mõisnikud omavahel ja mõnikord ka linnade kaubahärrad, kes pruukisid neid laosulasteks ja voorimeesteks *et cetera*. Aga ikkagi omiks tarbeiks. Nii et orjakaubandusest kui ärist polnud ma siinmaal veel kuulnud. Siia-

JAAN KROSS

maani— Kas siis nüüd korraga seesinane Rosenmark...? Arvatavasti mõtlesin ma nõnda: Kas alatuse teadmine võib iseendast alatu olla? Kui minu ainus sõjariist Rosenmargi vastu (peale Maade armastuse muidugi) ongi see, et ma midagi t e a n — kas ma ei tohi siis rohkem teada tahta? Et me paremini kaitstud oleksime, Maade ja mina ja — meie poeg?!

Oh kuradi kurat — ma tõin Sirkelile pudeli pihlakaviina.

Sirkel kangutas sel silmapilk korgi pealt. Tema otsemeelsus ei võtnud jumalale tänu vaevakski mulle sealt rüüpi pakkuma hakata. Ise kummutas ta pudelist janu ja mõnuga ning seletas sedamaid:

«See teie kallis hõim või kuidas teda kutsuda tegeleb selle noh orjaäriga — ma ei tea — vist ikka juba mõnda aastat. Ega meie Arkna Hastfer pole ju paljut tormakam härra kui teised härrad. Te teate küll. Igas mõisas leidub logardeid talupoegi. Või varganägusid, kes sisse kukuvad. Või vastalisi, kes närvidele käivad. Ja kellest kõigist kokku tahetakse lahti saada. Aga mine neid naabrimehest mõisahärrale müüma! Kui see ütleb sulle järgmine kord tarokilauas: «*Mein lieber von So-und-so* — missugused lontrused te mulle kaela määrisite! Kas teil siis südametunnistust ei olegi?!» Aga selsamal ajal — Moskva-tagustes kubermangudes on viimaste aastate märuli läbi külad tühjad: talumehed kes maha löödud, kes sunnitööl, kes paos, ja härrased töökäte puudusega hädas. Ja härra Rosenmargi auks peab ütlema: jahikoera nina! Tema tabas selle asjaolu ära! Tema sai aru: ühed tahavad saada inimestest lahti ja teised otsivad inimesi. Ja kes aitab nii ühtesid kui teisi, seda laseb Issand toredasti teenida. Härra Rosenmark leidis mehed, kes teda abistavad. Noh, ega mina ei tea ka ju päris täpselt, kuidas see tal käib. Muidugi, ma võin seda teie jaoks uurida. Kui teil on huvi. Ja raha. Igatahes aeg-ajalt korjab ta ostetud talupojad troppi. Ta ehitas ju endale — mäletate — sinna linna loodepoolt piirile viljaaida. Aga siis tulid ikaldusaastad. Ja nüüd on see tal — kuidas ütelda — orjahooviks pruukida olnud. Sealt toimetavad palgatud piiritsad tema ostetud talumehed Narva. Ivangorodi alevis, see on juba Ingerimaa poole peal, on neil Moskva-taguste isandate vahemees vastas. Ja Rosenmark teeb hiilgavat äri. Viis kuni viisteist rubla inimese pealt puhast. Sest tema, igavene heris, ei müü neid harilikult ju üldsegi lihtsate talupoegade pähe, kes nad suurelt jaolt on. Ei! Tema kuulutab pooled antvärkideks, kunstkärneriteks või kokkadeks! Ja nemad vastu ei vaidle. Sest saksa ega vene keelt nad ei oska. Ja tema ostab neile rubla eest saapakoonikad jalga ja kaabulotid pähe ka. See tasub enese kolmekordselt ära. Sellest hoolimata, et veerand või kolmandik mehi läheb Narva-teel harilikult kargu. Kaob Alutaguse laande. Ikka tasub äri end ära.

«Ja mismoodi need seal laanes—?»

«Mismoodi ikka. Vabad linnud,» haigutas Sirkel. «Või ega mina ei tea. Ma pole seal käinud. Elavad muldonnides. Püüavad kala. Korjavad karudega kahasse jõhvikaid. Ma ütlen: vabad linnud—»

Kui ma pilgu tema poole pöörasin, oli mu agar informaator keeranud enda põhukotile sirgu ja magas, poolelirüübatud pudel põrandal voodi serva all. Pigistasin pudelile korgi peale, et ta vett viskama minnes jumalamärga põrandale ei tõukaks. Siis lasksin endale lõunasöögiks sinnasamasse saksakambrisse pala liha ja leiba tuua — sinnasamasse, et ma letiruumis ei peaks hakkama kurat teab kelle ohootamisi kuulama või küsimustele kostma. Kui pealelõunahämarus kätte jõudis, ajas rahutus mu õue.

Ma kõndisin jalgrada mööda põigiti üle kõrtsi tagant algava välja saksa kabelini ja sealt mööda Vetiku teed Karja tänava algusse. Pakane oli järele andnud. Hangeharjad suitsesid kergelt maadligi nuuskivast tuulest. Hämarus laskus tühjale tänavale ja õuedele. Olin tõmmanud tuule vastu ja võimalike vahtijate vastu kapuutsi pähe, aga ma ei kohanud kedagi. Ainult mõned laisad koerad haukusid teispool väravaid mu mööduvate sammude peale. Ka Simsoni maja juba küünlakumasest aknast kõndisin ma mööda. Sest millegipärast olin sõnunud endale majjamineku võimatuks: kui ma *nüüd* sinna sisse lähen, rikun midagi ära... Ma kõndisin Karja tänava lõpuni ja pöördusin Rodavere kõrtsi

JAAN KROSS

poole viivale teelc. Üle valeva, tuhakarvaliseks muutuva välja läksid Sõmeru talumeeste reejäljed risti kuuruharju kirdesse. Mõnesaja sammu taga seisis paremal teeveerel lohmakas palkhoone lumekirja õlgkatuse all. Rosenmargi ait. Rosenmargi orjahoov, nagu seesinane Sirkel oli ütelnud.

Ma ei tea isegi, mida ma siit otsisin. Vististi mitte midagi. Ja mitte midagi ma igatahes ei leidnud. Tegin põlvini lumes sumades ringi ümber hoone. Roostetanud tabalukk rippus uksel. Kaks tillukest räästaalust akent olid pimedad ja ümber hange tuisanud muldriku tolmas jäljeta lumi. Võib-olla oli Sirkeli orjahoovijutt, võib-olla oli kogu ta orjaärijutt päljas napsijanuse nupumehe kurikergatslik luul . . .?

Olin järgmisel hommikul vaevalt pastoraadi esikusse astunud ja kloppisin kingadelt lund, kui teenijapiiga oli kohal, ei tea, kas käsust või uudishimust:

«Jajah, jajah. Astuge aga õpetaja juurde sisse. Proua Rosenmark on juba seal.»

Ja seal ta oligi. Ta istus Borge kirjutuslaua otsa juures tooliserval, seljaga minu sisseastumise poole, pööras väga kahvatu näo üle õla vilksti minu poole vaatama, noogutas kokkupigistatud sui ja vaatas uuesti enese ette maha. Mina noogutasin Borgele, kes istus oma laua taga, astusin Maade kõrvale, võtsin ta parema käe ta sülest oma kätte ja andsin ta tuhaleetest siledaile näppudele suud. Armas oli seda teha. Ja vana harakat ärritada tahtsin ma ju ka . . .

«Võtke *sinna* istet—» Borge suunas mu laua teises otsas seisvale toolile istuma ja vaatas mulle etteheitvalt silma:

«Magdalenaga» (huvitav, ta ei nimetanudki Maadet enam proua Rosenmargiks!) — «oleme meie selgusele jõudnud. Tema on oma eksimised üles tunnistanud. Ta kahetseb. Ja ta on valmis eeloleval pühapäeval koguduse ees kristliku noomimise kadalipust läbi käima. Aga teie, Berend Falck, ma ei hakka mõõta püüdma, kumb teist kahest teie kristlikust komblusest hälbimises rohkem süüdi on, aga ma ütlen — h a r i l i k u l t on mees selles rohkem süüdi. Sest korraku naine kui väga tahes seda, mis Potivari naine tegi — niisama kindlasti võib mees vagast Joosepist eeskuju võtta. Teie, Berend Falck, ei ole seda igatahes koguni teinud, aga nüüd olete teie kahetsuse ja häbenemise asemel—»

Ma ei saanud kuulda, mis ma selle asemel olin. Ja Borgel jäi kuulmata, mis ma tema arvamise kohta oleksin arvanud. Sest Borge kirjutustoa uks avanes ja Johan marssis lumises kasukas võidukas-solvunud naeratusega sisse:

«Ah siin need häbitud juba on. Ikka kahekesi . . .» Ta astus pastori juurde ja teretas teda kättpidi. «Noh, kas nad on õige tulnud ennast pastori juurde paari paluma, mis?»

Borge jättis selle kohatu iroonia tähele panemata. Ta ei hakanud ütlema: Kallis härra Rosenmark, olge lohutatud, seda ei saa nagunii ilalgi sündida. Sest Karl Üheteistkümnenda kirikuseadus aastast 1686, mis siinmaal ikka veel jõus on, ütleb oma viieteistkümnenda kapiitli seitsmendas paragrahvis: *Kes abielurikkumisega on pattu teinud, need ei pea teineteisega ei süütu poole eluajal ega ka pärast seda abielluda tohtima.* Ta ei hakanud seda fataalset seadust meenutama. Ta viipas Johani oma laua vastas seinaäärsel puusohval istet võtma ja ütles oma harakase olemise kohta küllalt kaalukalt:

«Mina olen teid kõiki kutsuda lasknud, et meie vastastikku asjaosaliste kuuldes selguse kätte saaksime. Et mina võiksin härra Rosenmargi abielulahutuse taotluse tema naise Magdalena vastu seatud korras Eestimaa Konsistooriumile ette panna. Härra Rosenmark — neist asjadest rääkimine ei tarvitse meeldiv olla, aga meie ei saa ilma selleta läbi.

JAAN KROSS

Seletage veel kord, mispärast olete teie otsustanud oma abielu lahutamist paluda.»

«Muidugi pole meeldiv räpastest asjadest rääkida,» kinnitas Johan keelega huuli niisutades ja rääkis sujuvalt:

«Mina nõuan seda sellepärast, et ma olen jõudnud kurvale selgusele: ma olen olnud kümme aastat silmipidi niivõrd oma naise seelikus kinni — nojaa, ka oma äriasjades silmipidi kinni, teatud määral —, nii et ma ei saanud aru, et mu naine mind ammu pettis. Selle herisega. Selle Berend Falckiga. Minu naine pettis mind temaga meie abielu esimestest päevadest peale!»

Maade pea oli vajunud nii madalale, et ta lahitsanahkne müts varjas ta silmad ja nina minu eest täiesti. Ma nägin ainult nurgakest ta olematuks hammustatud huuli. Ja olin vait ning ootasin. Rosenmark rääkis:

«Alles pikapeale hakkasin ma taipama. Teate — hulk pisikesi asju, mida aus mees, niisugune mees, kes ise oma naist ega teisi ei peta, lihtsalt ei mõistagi tähele panna ega siduda, saate aru — pilgud, pooled sõnad, vakkajäämised, punastamised... Aga äkitselt hakkasid need kõik omavahel kokku ja sündis s e l g u s. Siis, kui see Berend Falck ja selle nende värdja ühine sünnimärk tuli mulle meelde—»

Tõtt-öelda polnud mul selles juba rulluma hakanud stseenis mingit viimistletud plaani. Võib-olla ainult aimdus kavatsusest alata viisakalt, ärritada teda vähehaaval ja tõugata ta siis jämedusteni... Ma ütlesin:

«Härra Rosenmark, te rääkisite, et teie naine pettis teid teie abielu esimestest päevadest peale. See on iseenesest vale—»

«Mis?!» hüüdis kõrtsmik. «Kas teie julgete seda salata?!»

Maade ütles vaevukuuldavalt:

«Berend, mispärast... Ma olen ammu tunnistanud—»

Mina ütlesin: «Ja ikkagi on see vale. Härra Rosenmark, meie ei salga. Meie rikkusime teie abielu. Jaa. Aga e n n e, kui see sõlmiti. Ja kuigi see asjaolu pole väga tähtis—»

Borge ütles rutakalt: «Härra Falck, te saate isegi aru. Kas enne või pärast, see on praegu juba tõesti koguni tähtsusetu—»

Maade ütles tuhmilt ja kellegi poole vaatamata:

«Ja pärast ka, pärast ka. Sel õhtul, kui minu isa öösel suri. Ma olen ka selle üles tunnistanud...»

Rosenmark hüüdis minu poole: «Kas te tahate nüüd seda maha salgama hakata?!»

Mina ütlesin: «Ei, härra Rosenmark. Ülepea mitte. Aga te nimetasite sünnimärki, mis andis teile viimse kindluse—»

Rosenmark hüüdis solvumusest kohevil:

«Muidugi! Poisil see on! Aga minul ei ole. Ma olen õpetajale näidanud. Aga teil on see seal ka! Näidake õpetajale ette!»

Ma ütlesin: «Võib olla, et see minu ihul ongi. Aga mis tähtsust sellel on — teie jaoks? Nüüd, kus me oleme mõlemad tunnistanud?!»

«Mis te sellest siis üldse enam räägite?!» hüüdis Rosenmark.

«Mitte selleks, et vastu vaielda,» ütlesin mina, «ma tahan meelde tuletada: härra Rosenmark, teil oli tõesti mitu võimalust seda minu ihul tähele panna. Meie ühistel saunaskäimistel teie majas — meie kahekesi ja kolmekesi väikese Karliga koos...»

«Muidugi!» hüüdis Rosenmark ja seletas Borgele: «Mina ei saanud ju omas lihtsameelsuses millestki aru. Mina pidasin seda petist oma sõbraks. Ma võtsin teda oma katuse all vastu. Söötsin ja jootsin. Ja lasksin neil kahel — oh kurat —, lasksin neil oma laua ääres pilkudega hoorata — andke mulle mu jämedad sõnad andeks, härra Borge, aga te peate aru saama, mis mu süda tunneb—»

Ta pigistas suu allapooleotsteliseks kriipsuks ja vahtis pungis silmil tühjusse ning siis Borgele otsa. Tuli välja, et ta oli märksa parem näitleja, kui ma oleksin arvanud. Ning et näitlemine valmistas talle mõnu. Sest tarvis poleks tal seda enam sugugi olnud. Mina ütlesin:

«Näha võisite teie seda märki minu ihul esimest korda kuuekümne viiendal ja viimast korda seitsmekümne esimesel aastal. Eks ole?»

JAAN KROSS

«Nojah. Ja mis siis?» Rosenmark vahtis mind punnis põsi.

«Mistarvis te seda nüüd enam nii väga pretsiseerite?» küsis Borge tüüdatud häälel. «Te olete üles tunnistanud — ja härra Rosenmargi lahutuse jaoks pole sel märgil enam tähtsust—»

Mina ütlesin: «Tähendab, härra Rosenmark tunnistab, et ta teadis sünnimärgist minu ihul võib-olla juba üheksa-kümme aastat, igatahes mitte vähem kui neli aastat — igatahes sellest saadik, kui me koos väikese Karliga saunas käisime. Nii et viis aastat. Aga lahutust hakkas ta selle märgi pärast nõudma viie nädala eest.» Ma pöördusin Rosenmargi poole: «Seletage meile, miks alles nüüd?»

«Sest alles nüüd torgatas selle t ä h e n d u s mulle pähe!» hüüdis Rosenmark.

Mina jätkasin Borge poole: «Me teame ju kõik, et härra Rosenmark on Rakvere kõige rikkam ja mõjukam mees. Kõrts. Viis maja. Kaheksa krunti. Aiad. Veski. Aidad. Viljaäri Tallinna ja Narvani. Ja veel mitmesugused ärid, mine tea, kuhumaani. Ja sularaha järjest küllaga käes. Me oletasime Rakveres ammu, k u s t see kõik tuli. Aga me ei teadnud. Nüüd on see teada. Mina olin kolm aastat Peterburis krahv Sieversi majas ja krahvi otseses usalduses. Mul on asja kohta selged andmed. Rosenmark oli viisteist aastat Rakveres krahv Sieversi agent. Krahvi võitluses Tiesenhausenite vastu. *Krahvilt* tuli protektsioon, raha ja võim. Aga nagu härra Borge, kui pastor muidugi teab — Magdalena on krahvi õetütar. Ebaametlik, aga ikkagi. Magdalena oli Rosenmargi perekondlik side krahviga. Rosenmark kahtlustas oma naist ammu. Viis aastat arvas ta, et väike Karl on tegelikult minu poeg. Aga raha ja protektsiooni nimel kannatas ta oma kahtluse ära. Raha ja protektsioon olid talle tähtsamad kui perekond. Kuue nädala eest suri krahv Sievers ära. Ja nädala pärast oli Rosenmark siin teie juures ja tõstis kisa. Sest tal polnud Magdalenat enam tarvis. Magdalena onult polnud enam lüpsi tulemas—»

Rosenmark oli püsti tõusnud. Ta lihav, harilikult valge nägu punetas. Ta otsaesine oli vasekarva krussjuusteni higist märg ja ta väikese suu alahuul oli põlgusest kulpis:

«Arvate, et sülitasite tõe Rosenmargile näkku ja Rosenmark on nüüd täissüljatud mees. Häh. Jaa — täpipealt nii kõik oligi! Ma nägin teid algusest peale läbi. Aga võtsin teil ikkagi teie litsi kaenlast ära. Sest see oli teatud tingimustel talutav. Ikkagi mõnus — lüüa lits untsantsakalt üle. Ja tüdruk ise ka tihe tükk. Te ei saa ju salata. Ja kui sa oled selle läbi veel krahvide hõim. Ja raha jookseb. Aga kui ta enam ei jookse, siis võõrast värdjat eluaeg oma sabas lohistada, oma varandus teie sigidikule pärida jätta, seda ma ei mõtlegi! Nii et, Borge, tehke mis teil teha on ja lõpetame selle teatri siin ära!»

Borge ütles takerduval kädinal: «Härra Rosenmark, siin on siiski, teate — siiski, teate — kiriku kantselei— Ja mina ei ole mitte keegi Borge, vaid teie hingekarjane, härra Rosenmark, ja ma palun teid — khmmm—» Täpselt nõnda, et oli selge: tema, Borge, saab täpipealt aru, mida tähendab Sieversi rahade ja Sieversi protektsiooni lõpp, ja saab täpipealt aru, mida tähendab Rosenmargil siiski olemasoleva varanduse ja positsiooni olemasolu — ja ei saa selle tõttu koguni aru, kuidas Rosenmargi jämedustele reageerida. Siis nägin: Maade oli kummargil-olekust sirgelt istuma tõusnud. Ta oli näost valge, aga vaatas meile kõigile peaaegu naeratades otsa ja ütles tasa, kuid selgesti:

«Johan — mina arvasin siiamaani, et mu elu sinuga oli mulle Issandast määratud nuhtlus mu patu eest. Sellepärast kannatasin ma kõik ära. Ka selle alanduse, et ma olin viimased aastad orjakaupmehe naine—» (Issand, tähendab, see oli olnud tal teada . . .), «aga pärast seda, mis sa siin praegu õpetaja kuuldes ütlesid, tunnen ma, et mu koorem on minu pealt ära võetud—» Ta pöördus Borge poole: «Ja kui te minu pühapäeval ka häbipinki seisma panete, siis ma ei kavatse olla seal vait. Ei. Vaid ma ütlen kogudusele ära — et ma olen rõõmus — rõõmus — et ma saan orjakaupmehe naise seisusest priiks—»

Ma tundsin, kuidas mul jäi hing vaimustusest kinni ja ma mõtlesin: Issand, missugune naine tema ometigi on — ja kuidas mu süda selle

JAAN KROSS

ammu ära tundis, ilma et ma oleksin seda mõistusega aimanud... Borge hüüdis:

«Magdalena, see oleks ju ennekuulmatu kõrkusetegu — selle asemel et kahetseda—»

Ja Rosenmark karjus — jaa, tegelikult võib nimelt ütelda, et karjus:

«Ah selle nutuse lobapalakaga tahad sa oma libutembud kinni katta! Kas sa ei näe, kui auklik see loba on?! See paistab ju üleni läbi! Terve ilm — valitsejad, vürstid, krahvid, papid, kloostrid ostavad ja müüvad talupoegi! Elavad nende tööst! Valitsejad, vürstid, krahvid — kõik on kõrgesti sündinud! Kõik on õilsad! Papid ja iguumenid on pühad ja vagad! Jeesus Kristus, kõik need kõrged härrad l e h k a v a d puhtusest! Aga kui mina pistan talupoegadele käe külge — ma ei ole neist higi välja pigistanud, nagu kõik need puhtad härrad, sa tead, ma olen paljalt raha maast üles korjanud, mis puhtad härrad mulle nende eest maksid, aga minu käed on nüüd äkki roojaga koos — nii et sina, häbematu naine—»

Maade oli püsti tõusnud ja sammus sõna lausumata kantseleist välja. Kui ta lävele oli jõudnud, tõusin ka mina ja tõttasin talle järele. Ma kuulsin, kuidas Borge hüüdis meid tagasi ja Rosenmark võidutses:

«Jookse, jookse, pulmapeni — oma hata sabas! Muud kui koerapulma ei luba õiglane seadus teil temaga ikkagi pidada—»

35

Selsamal õhtul sõitsime Rakverest ära. Nagu me olime otsustanud, pidasime pastoraadi ees viieks minutiks kinni ja ma läksin ning ütlesin Borgele, mis ma olin tahtnud. Sest ma olin tõotanud, et me teatamata Rakverest ei lahku. Pastor püüdis veenda mind rumalatest sammudest hoiduma, aga ma ei kuulanud teda lõpuni. Ja Peterburi osutavad valejäljed pidid igatahes jääma meist talle meelde.

Ja see surmamõistetud linn, millel oli nüüd nuhtluse ähvardusel keelatud ennast edaspidi linnaks nimetada, linn, mida ei pidanud olemas olema, aga mis kõiges oma armetuses ikkagi olemas oli, jumal teab, kas oma õnneks või õnnetuseks, jäi meist sinna pimedaisse, aga lõunaküljest päeval tükati sulanud märtsihangedesse maha.

Meie kasin kraam oli saanipingi alla topitud ja saanipärasse jalastele kinni seotud. Me istusime ahtas saanis tihedasti kõrvu. Ümber voorimehe laia tulupi lõõtsus öötuul meile näkku. Kaalu istus meie vahel. Ma patsutasin põgusalt ta põske (ma ei saanud ju temaga lipitsema hakata) ja panin pahema käe ta kukla tagant läbi ümber Maade õlgade. Parema käega kompisin krahv Sieversi püstolit peleriinitaskus, et kas meil on ikka tuleriist käepärast, kui meil kevadtalve näljaste huntidega tegemist tuleb. Ja tundsin, et mu süda oli ühekorraga hirmu ja hulljulgust täis.

Ülejärgmisel päeval olime Tallinnas.

Maade ja Kaalu leidsid «Stadt Hamburgis» toa. Me polnud ju ka nii vaesed, et see oleks täiesti mõõdutundetu olnud. Mina olin Peterburis kaks rubla kuus kõrvale pannud. Kolme aastaga tegi see seitsekümmend rubla. Ja Maadel olid need nelikümmend rubla alles, mis krahv Sievers talle Peterburist minuga oli saatnud. Neid polnud Johan siiski söandanud talt ära võtta. Mingi eeslinnaosmiku ostuks meie rahast Tallinna hindade juures ei piisanud. See Rakveres tekkinud mõte tuli meil sedamaid maha matta. Aga näljahirmu meil esialgu ometi ei tarvitsenud olla. Kuid Maade ja Kaalu väike tuba — roosa tapeet, hall põrandariie, kitsuke voodi, roheline sohvakökats poisi jaoks ja marmorist pesulaud tillukese ovaalse peegli all, aken teisel majakorral vastu Niguliste kirikuaeda — maksis ikkagi viiskümmend kopikat päev. Nõnda et niipea, kui ma olin enda Tatari slobodaa ääre peal isa vana sõbra tõllassepp Klaari pool mõneks päevaks ualla pannud, hakkasin eeslinnu

ja esmajoones nende mere poolt serva sobiva korteri asjus läbi kammima. Nimelt mere poolt serva, ma ei tea isegi, miks. Takkajärele mõtelda — arvatavasti olin Jenas ja Rakveres ja võib-olla koguni Peterburis (kui mere tajumiseks liiga laialdases linnas) mere eemaloleku all ja sellest siginud umbusetunde all endale märkamatult kannatanud ja tahtsin seda nüüd mere pärise ligidusega tasa teha. Ja veel: võib-olla otsisin ma (ilma et ma seda ise oleksin päriselt aimanud) meie uuele elule ümbrust, mis olnuks meie uuele vabadusele võimalikult vastav... Igatahes oli korter nädala pärast leitud: Suure Rannavärava alusest kalasadamast kakssada sammu lääne pool otse mere ääres. See oli Kreet Sandbanki, kuuekümneaastase kipparilese pisikeses kolme kambriga majas. Peremees oli hiljuti surnud. Maade ja Kaalu võisid kolida otsekohe Kalamaja-poolsesse ja mina linnapoolsesse kambrisse sisse. Perenaine tahtis jääda keskmisse kõige suuremasse. Ühine keedukolle avanes selle ees olevasse esiku moodi ruumi.

Kui ma Maadele ja Kaalule «Stadt Hamburgi» järele läksin, et neid Kalaranda kohale tuua, istus Maade väikeses kahe kummipuuga kohvimajaruumis laua ääres ja tema vastas keegi hallis parukas ja tuttavlikult jämeda kuklaga mees. Minu juurde astudes pööras see oma jäika kaela ja me ohootasime võrdses üllatuses: see oli Richmann.

Meie asja ning olukorra oli ta kui uudishimulik mees ja — võib ju ütelda — ammune isalik tuttav Maadelt juba teada saanud. Ta ütles heatahtliku muigega:

«Noh, et see teil sinnapoole oli kippumas, see paistis tähelepanelikule silmale juba Rakveres ära. Proua Magdalena kahvatusest ja teie Peterburi pistmisest—»

Tema ise? Tema pidi olema ostnud endale Haapsalu linna maja ja pidi olema seal puhkusepõlve pidamas. Ei-ei, mingisuguseid lahinguid linna õiguste ümber seal ei lööda. Või vähemalt tema neid kaasa ei löö.

«Teate, tuleb välja, et need mõned aastad tagasi olin mina ikkagi veel õieti noor mees — ha-ha-ha-haa —, et ma kõigi nende Rakvere püüdmistega kaasa rabelesin ja midagi l o o t s i n—»

Nüüd pidi ta olema igal kevadtalvel mõned nädalad Tallinnas veetnud. Tuttavaid külastamas ja näitetruppe vaatamas, kes Kanutis või mõnes muus saalis käisid etendusi andmas, praegusel korral koguni prantsuse trupp. Ja siis küsis ta:

«Aga teie mõlemad — mis te mõtlete peale hakata? Abielluda teid ju ei lasta, nagu ma aru saan?»

Mina ütlesin: «Seda muidugi mitte. Vähemalt esialgu. *Ainult teile* avaldada: me oleme just uude korterisse kolimas. Ja oleme otsustanud mängida nii, et Maade kolib sinna kui minu teenija. Mina küll protesteerisin, aga Maade leidis, et paremat viisi ei ole. Ja minu protest ajab talle naeru peale—»

Maade seletas: «Muidugi ajab. *Proual* ei sobivat tema teenijat mängida. Proua väljas! Ainult Kaalust on mul kahju. Et ta ei saa sind isaks kutsuda—»

Richmann silmitses meid. Heatahtlikult, kenitlevalt, murelikult:

«Ja teie, Berend, tahate leida siinlinnas leiba?»

«Nojah. Olen mõtelnud, et ehk mõnes koolis. Siin on neid aupärast ju koguni seitse tükki.»

Richmann ütles: «Noh, me jäime Rakveres oma asjaga sohu kinni. Ametkondlikku sohu, võimuvõitluse sohu. Te teate seda. Tiesenhausenid neelasid linna ära. Teie polnud selles muidugi süüdi. Mina ka mitte. Meie tegime teiega rohkem, kui meilt võis nõuda. Nii et kui te siin Tallinnas peaksite hädasse jääma, teie ja proua Magdalena, palju mis, eks ole—» Ta oli silmapilgu vait ja mängis portselanist soolanapaga. Ja nähtavasti olid ta osavad apteekrikäed selle mõne aastaga tõesti kobaks muutunud — äkitselt vupsas läikivsinine napp ta näpu vahelt välja ja läks ümber. Valge soolakuhil voolas valgele linikule. Aga vanamees nagu ei pannudki seda tähele, vaid vaatas meile oma natuke kalasilmalise pilguga otsa:

«Kuulge, ma ei ütle ju teile: kui te peaksite Tallinnas hädasse

jääma — tulge kolmekesi Haapsallu ja elage minu kulul. Seda mitte. Nii jõukas ma ei ole. Aga ma ütlen: kui peaks tarvis olema — tulge. Ulualuse annan ma teile küll. Mahume ära. Kujutage ette — vana majalobudik. Holmi peal. Viis kambrit ja veranda. Ja peaasi: üksainukė jalgrada mööda kitsukest maakaela. Ümberringi vesi. Müüri muidugi ümber ei ole. Aga suvel — kõrkjaseinad peaaegu räästasse. Ja kevadel maailmatu linnulaat — kajakad, kosklad, luiged, hahad. Niisugune kisa ja klugin. Õues ja toas ka. Sest Friedrich — mäletate, minu kakaduu — teeb kõik hääled omalt poolt üle—»

Tänasime, raputasime vanamehel kätt, tõime ülevalt roosatapeedilisest toast Kaalu, ikka raamatu kallalt, nagu ta kippus olema, ja lasksime voorimehesaanil viia meid koos meie kraamiga läbi linna. See oli hoopis kitsuke saan. Kaalu istus mu põlvedel ja ma mäletan, ma vaatasin üle ta karvakraetatud õla väljakutsuva õhaga vastutulijatele silma: *Vaadake — ikkagi sõidab siin üks oma naisega ja teine oma mehega ja kumbki oma pojaga oma koju.*

Ja sedamaid olimegi Kalarannas päral. Või õieti seal lagedaks tuisanud luiteharjal, mida siin kunagi asunud köiekeerutamislöövi järgi tänini Köismäeks kutsuti. Sandbanki maja asus otse selle all, tiidakil pannkatus poolel luiteharja kõrgusel, maja selg peaaegu seal hangelise luitekülje sees, ukse ees, nojah, suvel muidugi rihvale pahisev laine, aga praegu trepikivist silmapiirini ulatuv valge tardumus.

Me kandsime oma kraami väikestesse lagedate hallide seintega, aga perenaise poolt kenasti puhtaks tehtud ja sinisest kalingurist aknakardinatega varustatud kambritesse. Maade oli ju Kaaluga kahekesi ja sai sedamööda loodepoolse pisut suurema toa. Jutukas, hallipäine ja punaste põskedega kipparilesk tahtis hakata meile teed keetma ja õhtueinet pakkuma, aga ma keeldusin sellest ja lasksin Maadel meile kolmele eraldi õhtusööki anda. Sest liiga lähedasi suhteid võõraste inimestega, perenaine kaasa arvatud, olime otsustanud vältida. Me ei tarvitsenud neid ega saanud neid endale ka lubadagi. Vähemalt mitte niikaua, kuni Maade polnud konsistooriumi poolt Johanist lahutatud, kuni ta oli ametlikult ikka veel teise mehe naine. Ma mäletan, kui Maade teekannu koldelt minu tuppa lauale tõi ja leiva õhturoaks lahti lõikas, käskisin ma tal Kaalu teisest kambrist sööma kutsuda ja lükkasin kolm järi laua äärde. Maade hakkas väljuma, pöördus lävel ja küsis sosinal:

«Aga . . . kuidas sa siis . . . oma teenija ja tema pojaga—?»

«See peab mulle küll lubatud olema!» ütlesin ma peaaegu järsult. Ta naeratas ja läks poissi kutsuma ja mina mõtlesin ehmatuses: Issand Jumal, iga samm, iga samm, mida meil sessinases meie uues vabaduses astuda sünnib — või astuda ei sünni —, tuleb meil ükshaaval üle vaagida ja otsustada . . .

Me olime ses meie esimeses ühises söömalauas, ma mäletan, küll vist üsna kidakeelsed. Kaalu lihtsalt võõrastusest. Ja meie mõlemad, Maade ja mina, poisi lauasolekust, mis takistas meid puudutamast meile kõige tähtsamaid asju. Ja muidugi ka lihtsalt harjumatusest ses meie kuidas ütelda uues vabaduses . . . Ning lõpuks sellestki, et uks esikusse oli paokil ja Sandbanki-emand käis edasi-tagasi kolde juures kobistamas. Aga siis küsis Kaalu:

«Onu, mis suured asjad need on, mis ma õues nägin — siit meie uksest sadama pool?»

Ja mina seletasin — agaramalt, kui ma õieti olin kavatsenud, kusjuures see agarus tekitas mus mingit piinlikkust, mida ma sellesama agarusega summutasin, — et need olid kaldale tõmmatud kalapaadid. Ja et kevadel, tähendab üsna varsti, kui meri lahti läheb, tõmmatakse neile purjed peale ja nad sõidavad merele ja toovad Kalaranda haugi ja turska ja lesta, aga peaasi räime- ja kiluloomuse ja nendega koos kajakaparved ja räime- ning kilulõhnapilve üle terve ranna ja linnast kalakaupmeeste ja pereemandate ja teenijapiigade sagina. Ja et peale nende Kalaranna paatide, mis siin praegu hanges lesivad, tulevad siia igal hommikul veel kalapaadid saartelt, Naissaarest, Aegnast, Kräsulist ja Paljassaarte rannast. Ja et kui me kenad poisid oleme ja kalameeste seas tutvust teeme

JAAN KROSS

ja sõpru leiame, võetakse meid küllap suve poole mõnikord koguni lahele kaasa. Nii et me saame ehk endigi õnged, aga suveks hangime endile need kindlasti, tähendab, saame ehk endigi õnged üle paadiahtri lasta ja saame Tallinna toreda tornilise näo koguni mere poolt küljest üle silmata . . .

Kaalu kuulas mind õhinal. Kui Maade hakkas kolde juures puutaasi sees meie õhtunõusid puhtaks loputama, heitsin ma peleriini õlule ja läksin välja.

Ma seisatasin lumme tallatud jalgrajal viiskümmend sammu majast loode pool, viimastest rannaäärsetest majadest juba möödas, ja vaatasin tagasi. Seitse-kaheksa madalat osmikut vastu luite lumevalli ja musta pilveseina, mis oli selle kohale tõusnud, hatune serv kuuküünt neelamas. Ja ühes neist majadest imelikul moel, uskumatul moel nüüd siis *nende elu, minu elu, meie elu* . . . Ma pöördusin ja kõndisin põhja poole edasi — kuni selle kummalise pooliku kellatorniga väravani, mille ehitamist keegi raehärra oli tunavu lasknud Kalamaja surnuaia sissekäigul alustada, ning astusin hangedes surnuaeda sisse. Seal kuskil paremat kätt, vaarmaisse astutud jälgi pidi minna ja õigel kohal vasakule pöörata, pidi seisma teiste seas minu isa hauaküngast tähistav paekivist rist, ja nüüd siis kolmat aastat selle kõrval teine, ema oma. Aga kui ma olin sellele ristiderühmale juurde sumanud, mille seas arvasin neid seisvat, jõudis edelataevasse tõusnud pilvelaam kuuni ja pimedus laskus haudadele. Ma kahlasin põlvini, kubemeni lumes, kompisin hangest väljaulatuvaid riste pihuga ja püüdsin neisse täksitud nimesid sõrmedega ära tabada. Aga ristikirjad olid lihtsalt kivitahujate töö ja tähed liiga juhusliku kujuga ning ebamäärase kontuuriga. Äkitselt tundus mulle, et siin oli kõik korraga sootuks äratundmatu, otsekui teiseks kaetatud, ning et riste oli arusaamatult ja fantastiliselt palju . . . Ja ma ei teagi, mis see oli, kas ruttutüdija alistumine või mõistja üleolek, ma ei tea, kas tühisus või tarkus, et ma käeseljaga otsaeest higi pühkides tundsin: s i i n nad kõigi teiste seas ometigi on. Mis tähtsust on õieti sellel, et ma just praegu neid pihuga pean puudutama? Kui ma nad homme või tunahomme päevavalgel, või kevadel, kui lumi kaob, kindlasti üles leian . . .?

Kui ma koju (Issand Jumal — ometi kord koju!) tagasi jõudsin, oli maja pime.

Ma läksin käsikaudu tuppa, riputasin peleriini varna, võtsin kuue seljast ja kingad ning sukad jalast, heitsin asemele ja kuulatasin maja. Sandbanki-emanda rahulik hingamine ei kostnud ju küll nii selgesti, nagu hinganuks ta minu juures toas. Sein tubade vahel oli küllap isegi palksein. Aga maja hõredaks kuivanud palgivahede läbi oli see hingamine ikkagi kuuldav. Kui see oli mõnda aega häirimatult kestnud, tõusin asemelt. Astusin esikusse. Läksin üle jääkülma liuhka tallatud paekivipõranda ja puudutasin Maade ust. See avanes. Ma astusin tuppa.

Ma kuulsin: tuunjas sinakas pimeduses hingas Kaalu paremat kätt oma asemel. Ja ma kuulsin ka: pahemal käel pidas Maade oma asemel hinge kinni. Ma astusin ta aseme ette, sirutasin käe, puudutasin ta lahtisi juukseid, ta nägu. Tundsin ta põse hõõgumist. Võtsin ta käe ja tõmbasin. See oli pigem märguanne kui tõmme. Ta järgnes sellele tummalt. Me astusime minu tuppa. Ma sulgesin ukse meie selja taga, haarasin ta oma kallistusse ja sosistasin:

«V i i m a k s—»

Ja tema vastas mulle. Sõnatult. Näoga. Huultega. Ihuga. Ja valmisolekuga, mis pani mu õõtsuma vaheldumisi vaimustusse, võõrastusse ja jälle vaimustusse tagasi . . . Kuni ta pigistas kahiseval, äkitselt karetorkavaks muutuval õlekotil tulise näo vastu mu lõuaalust ja sosistas:

«Berend, mis meist saab—?»

Ja mina sosistasin — sest üksnes sosinal võisime ju selle pragulise palkseina ääres kõnelda:

«Ära küsi, mis meist saab. Küsi, mis me oleme—»

«Mis me siis oleme—?»

«Kaks õnnelikku inimest—»

JAAN KROSS

Hommiku poole ööd rääkisime sosinal oma uue elu korraldamise plaanidest. Kummalise tiivulise kindlusega kavandus mu peas üks mõte. Ja selsamal hommikul ruttasin tegema seda teoks.

Olin ju muidugimõista olnud proua Tiesenhauseni suhtes reetur. Aga üksnes t e m a seisukohast vaadates. Minul ei pidanud — jaa, kui ma midagi kätte saada tahtsin, siis ei t o h t i n u d see vaatekoht kammitsaks olla. Ei-ei. Pealegi (mis moraalselt küll ehk tähtsusetuks osutus, aga oli praktiliselt vägagi määrav) — proua oli surnud. Proua polnud minu nii-öelda äraandlikkust iial aimanud. Või, muuseas — jumal teab, võib-olla et oligi seda aimata võinud, ja kui nii, siis oli selle mulle Issand ise teab miks andeks andnud. Või vähemalt hoidunud oma aimdust kontrollimast . . . Igatahes olin ma teda korralikult teeninud. Aga olin nüüd tema surma tõttu täiesti ilma igast tõendist oma laitmatu teenistuse kohta. Säherdune rekomendatsioon oleks võinud mind praegu vägagi edasi aidata. Siinmaal hoopis rohkem kui proua Sieversi põgusad read, mis mul Peterburist küll taskus olid: et ma pidin olema kolm aastat tema mehe raamatukogu korraldanud ega olnud teeninud — «niipalju kui mul teada» — ühtegi tõsisemat laitust . . .

Aga võib-olla oli proua Tiesenhausen oma pikkade haiguskuude jooksul oma tütre proua Budbergi majas minu kohta midagi soodsat öelda suvatsenud? Midagi niisugust, mis proua Budbergil meeles oleks ja mida ta valmis oleks kirjalikult kinnitama? Sest kui mitte varemini, siis kuu või poolteist enne surma oli ju proua Tiesenhausen kirjutanud ja siis ehk ka rääkinud või soninud — ma ei teadnud muidugi, millise selguse või arvestatavusega see oli sündinud — korra loomisest oma domiiniumis, m i n d selleks appi võttes . . . Nii et pärast hommikueinet käskisin ma Kaalul hoolega oma Gallia sõdade kallal istuda, me olime sellega juba nende hotellipäevadel pihta hakanud, kallistasin Maade loodetavasti proua Sandbanki märkamata keset esikut üle ja läksin edulootust sisendava kindlusega Laiale tänavale Budbergide majja.

Ja kui edu-usk (ja eduvajadus) on kunagi edutaotlejat aidanud, siis pidi seesinane minu käik küll kuuluma niisuguste juhtude hulka *par excellence*.

Proua Barbara, ilus kõrginäoline kolmekümne viiene punapea, nähtavasti oma ema nooreeatüübile üsna sarnane, polnud mitte üksnes õnnemoel Tallinnas ega kodus, vaid võttis minu ka lahkesti vastu, jah, laskis mu otseteed oma väikesesse salongi kutsuda, kuigi üks palja pealae ja punase näoga vanamees oli tal seal juba jutul.

«Ah isand Falck? Minu ema endine *Hofmeister?* Tean-tean. Ema rääkis teist veel otse enne oma õndsat surma kõige paremaid sõnu. Jajaa. Üllatavalt häid. Sest ta oli kiitusega kokkuhoidlik inimene. Te ju teate seda. Võtke istet ja rääkige, mis teil oli.» Ta pöördus vanahärra poole, kes oli asunud lehitsema mingit raamatut — «Härra Wigand leiab vahepeal tsitaadi, mida me otsisime—» Ta vaatas mulle sõbralikult, aga oma ema nõudliku pilguga otsa. Ja mina seletasin, et otsin Tallinnas koolmeistrikohta. Ning vajaksin proua Budbergi kirjalikku tunnistust, et ma olen olnud üle seitsme aasta tema ema juures *Hofmeistriks* ja täitnud korralikult oma kohust.

«Tunnistus — koolmeistrikoha tarvis? Jaa, miks mitte. Aga ma mõtlen, et teil ei tulegi seda vaja.» Minu esimene mõte muidugi, et nüüd hakkab proua Budberg keerutama ja keeldub. Aga tema ütles: «Härra Wigand on meil ju Toomkiriku ülemõpetaja ja just praegu — näete, kui ilusasti Issand on selle seadnud, just praegu kurtis tema mulle, et veel mõneteistkümne aasta eest on see olnud väga hea kool. Et sealt on paremaid poisse koguni otse ülikoolidesse edasi saadetud. Aga et nüüd on seal asi vedelaks läinud, nii et—» Ta vaatas ülemõpetajale küsimust esitaval ja vastust dikteerival pilgul otsa.

«Noh,» venitas pastor natuke nämmutavalt, «kui see isand just ladina keelt ja geograafiat õpetada võiks—»

Mina ütlesin: «Need olid minu peamised ained proua Tiesenhauseni tütrepoegade juures—»

JAAN KROSS

Ja proua Budberg täiendas võidukalt: «Aga Gustav on Leipzigis n i i hästi edasi jõudnud. Tal on juba magistrieksamid paistmas.»

«Noh — kui teil niisugused soovitused taga on,» venitas oberpastor hapu naeratusega, «siis ma räägin Meyeriga. See on meie Toomvaestekooli juhataja. Et ta teid selle vakantsi peale platsi paneks, mis neil seal on.»

Niisiis poolteise kuu pärast olin ma olnud imelisel moel poolteist kuud selle vakantsi peal platsis. Ja Kaalu oli olnud poolteist kuud teise õppeaasta laste seas virk ja hoolikas poiss. Ta oli ju Rakveres aasta koolis käinud ning oleks nuti poolest vabalt võinud Toomvaestekooli kolmandas klassis olla, aga ma ei tahtnud tema ettepoole nihutamisega silma torgata ega juttusid tekitada.

See kool ise oli vana ühe taasi ja ärklikambritega puumajalohmakas hulga kõrvalhoonetega, kaasa arvatud rektori korter, tüdrukutemaja ja pisike lastehospidal, Toompea taga Saviaukude teel, Värvalitiigi ja Punase kõrtsi vahel. Koolimaja linna poolt otsas asetses kolm klassituba, heinamaa pool söögituba ja köök, pööningul poiste magamistoad. Seitsmest- või kaheksastkümnest õpilasest olid kolmveerand vanemateta lapsed, kes kandsid annetuste ja korjanduste tuludest õmmeldud hallikesi kuubesid ja kleite ning elasid siinsamas kooli katuse all. Aga paremate koolikohtade puudusest või ehk osalt ka usust, et kooli kunagisest kuulu järgi tublist tasemest on veel midagi järel, olid siia oma lapsi õppima saatnud ka mitmed kaupmehe- ja ametnikuperekonnad, nemad muidugi sündsa maksu eest. Niisuguste perede võsusid õppis siin paarkümmend ja see oli rääbakate, aga tasaste linnaorbude seas märksa siledam, iseteadvam ja lärmakam vägi.

Koolijuhataja Meyer oli viiekümneaastane tüüakas mees tuhakarva parukaga ja mustade kulmudega. Luberik just nagu pigitraadist keeratud prill seisis ta lillakal ninal alati ühte ja sedasama pidi viltu, parem klaas madalal ja vasak kõrgel. Tal oli vihane nägu ja räme hääl, aga üldiselt peeti teda vist sõbralikuks meheks. Tema õpetas vanematele lastele usuõpetust, saksa keelt, aritmeetikat ja laulmist. Nooremate õpilaste eestikeelse piibliloo, kirjutamise-lugemise ja rehkenduse tarvis oli ametis koolmeister Johannson, minuvanune väga vaiksehäälne kõresk, keda lapsed pelgasid ta oskuse tõttu läheneda neile kuulmatul sammul selja tagant ja tsusata neid valusasti träänuga ribidesse. Aga minu kallal ei pruukinud Meyer oma rämedat häält ega kippunud Johannson mu küljekonte togima. Minu meelest olid mõlemad talutavad mehed. Muuseas, olin tähele pannud, et inimesi, kellega ma olin otsustanud läbi saada, suutsin ma endale küllalt hõlpsasti talutavaiks mõtelda. Tont teab, võibolla hõlpsamini kui vaja. Ja mul oli muidugi vaja tunda end oma uue koha peal enam-vähem hästi. Ja miks ei pidanud see mul korda minema, kui samal ajal räägiti, et mõned mõjukad mehed, nende seas ülemõpetaja Wigand ise, pidid kavatsema sedasinast vaestekooli koguni õpetajate seminariks välja arendama hakata ... Ja meie kodused kambrid Kalarannas lõhnasid selsamal ajal puhtusest ja värskest kohvist ja koldel kuumaks aetud leivast ja Maade armastusest. Ja Kaalu omandas iga päev mängides saksa ja ladina konjugatsioone ja deklinatsioone ja küsis *onu* käest kümneid asju ja kuulas huviga *onu* juttusid, suured tähelepanelikud pruunid silmad tuttavlikus nääpsukeses näos otsekui ta ema silmade kordus ...

Me läksime hommikuti kella poole seitsme ajal Kaaluga seltsis kodust teele. Üleval Köismäe kruusasel harjal pöörasime seljad Suure Rannavärava ja linna hambuliste müüride poole ja vaatasime alla. Sealsamas meie jalge ees oli Sandbanki maja vana kivikatus nagu luitunud mesilasekärg. Selle kohal oli lahejää silmapiirini lahvangutest mustavöödiline ja lagunemas ning mereõhk ümberringi suure sulamise hõngu, rannas õiendavate paaditihtijate hääli ja nende lõkete tõrvasuitsu täis. Päev kõva idatuult, ja meri pidi olema lahti ... Aga seal all oli meie kodu. Meie salakodu küll, maailma ees. Ja see ilus osijas naine, kes seal taasiga uksest õue astus, et pesu nöörile riputada, ja meid märkas ja meile lehvitas, see oli minu naine — minu salanaine küll ... Ja see poiss, kelle

JAAN KROSS

õblukest õlga ma siin üleval pigistasin, see oli mu salapoeg — aga vist ikkagi...

Me lehvitasime Maadele vastu ja hakkasime rõõmsalt astuma kord Aisopose, kord Läti Henriku, kord Kelchi, kord Üleniste vanakese lugude seltsis. Me kahlasime läbi vallikraavi-äärsete teede kevadpori Rogerwieki maanteeni ja edasi, ärkavate sulalume- ning mullalõhnaliste kapsamaade vahelt oma Saviaukude tänavasse, mida viimasel ajal oli hakatud meie sihtkoha järgi Vaestekooli tänavaks kutsumagi. Koolimaja lävel noogutasime teineteisele. Asjalikult. Kainelt. Mehed omavahel. Mõnikord ütlesin (või mõtlesin) ma midagi umbes niisugust: «Kaalu — silmad ja kõrvad lahti hoida! *Teadmine* on ainus, millest meiesugune endale tiivad punub. Kui ta on punuja poiss—», ning astusin selle järel oma vanema klassi vaibuvasse suminasse ja mõtlesin — «punuja poiss, mida ma ise pole küll suuremat olnudki—», aga alustasin selle kerge kurbuse kiuste lootusrikkalt tundi.

Ühel säherdusel hommikul tuli kooliteener mulle viie minuti pärast järele ja käskis sedamaid rektori juurde minna.

Meyer viipas mu oma tillukeses konkus enese vastu laua taha istuma, vaatas pisikeste ruutudega ja kiivas raamiga aknast välja ja siis läbi oma kiivas prillide mulle otsa:

«Kuulge — meil on siin kisa tõusnud. Klaarime selle ära. Ütelge, ega teie ei ole ju see isik, kelle pärast konsistoorium, see tähendab oberpastor Wigand mineval nädalal ühe Rakvere kaupmehe tema naisest *in absentia* ära lahutas — khm?»

Ma taipasin alles nüüd: olin aimanud juba kahe minuti eest halba, juba siis, kui teener oli tulnud mind rektori juurde kutsuma. Olin mingi maa-aluse teadmisega, nagu selliseid asju aimatakse, teadnud ette, mis asjas mind kutsutakse ja mis sellest järgneb ja mida see mulle tähendab. Ma ütlesin:

«Jaa. Ma olen seesama isik.»

«Mmmm. Kahju,» mõmises Meyer, «sel juhul — te saate isegi aru—»

Istusin seal oma natuke järsu, natuke abitu ülemuse — ma mõistsin juba, et õieti endise ülemuse ees, maailma tõrjumatust fataalsest mõistmatusest otsekui kerges joobes, kerges halvatuses. Mõistsin, et olnuksin ma tõeliselt uhke, tõeliselt aadellik isik (sest kuidas teisiti pidanuksin ma säherdust selsinasel oma sajandil nimetama!?), oleksin ma pidanud püsti tõusma, naeratama ja kõndima kergelt põlgliku kannustekõlinaga välja. Aga minul polnud ei kannuseid, ei aadlimeheuhkust. Ja see, mis mul oli, minu literaadilapsikus ja kodanlasetrots, see halvas mu ära ja tinutas mu toolile kinni. Nii et ma lasksin endale seletada, mida ma ju võinuksin isegi ära arvata:

«Härra Falck, saate aru — meie vaeslastele on see ükskõik. Aga meie papa-mammaliste mammad — ja siis mõned papad ka — on kaebama jooksnud: m i s s u g u s t e inimeste kätte on nende lapsukeste kasvatamine usaldatud?! Kohtulikult tunnistatud abielurikkujate kätte! Skandaalsete inimeste kätte! Kes pealegi pidid kõige maailma silma all jätkama oma— Vaadake, võib olla, et gümnaasiumis poleks asi nii tõsine. Aga meie kool on ju ikkagi väga konsistooriumi alluvuses—» Ta pöördus uuesti näoga akna poole ja sundis enda siis jälle vaatama mulle silma. «Ja ma pean ütlema — kristliku kasvatuse seisukohast ei saa ka mina koguni heaks kiita, et meie koolis kasvatab lapsi inimene, kelle kohta konsistoorium on langetanud — khm—»

Siinkohal tõusin ma püsti. Mitte uhkusest, vaid ebamugavusest. Piinlikkusest nii ligidalt jälgida, kuidas tubli mees hakkab oma lihtsat inimlikkust painutama selle järgi, mis on enese tema omast targemaks ja kõrgemaks inimlikkuseks upitanud. Oh issand, me teeme seda ju kõik, aga näha seda käsku mööda Saulusest Pauluseks saamist, seda rämeneva häälega *mina-ka*-kuulutamist, mis on eneseõigustuseks valmis vihale kohuma — vaadata seda nii läbipaistva eksempli peal nagu tuhakarva paruka ja pigitraatprilliga Meyer oli mu meelest mitte üksnes mulle, vaid ka temale alandav. Ma ütlesin:

«Härra kolleeg, lõpetagem. Ma lahkun Toomvaestekooli teenistusest.

JAAN KROSS

Aga minu majanduslik olukord ei ole nii hea, et ma võiksin neli rubla, mis kool mulle palka võlgu on, kooli annetustelaekasse arvata—»

Ma seisin ta laua ees, kui ta mulle sahtlist raha otsis. Mul oli jalult tõugatu ja püstitõusnu tunne, kes püüab seista eriti sirgelt. Ja tunne, et päike, mis mulle vildakast aknast näkku paistis, lõhkus ruumi sõgeheledaiks ja pimemustadeks plekkideks, mis veiklesid ja valgusid segi. Ma sain oma raha kätte. Ma ütlesin:

«Veel üks asi. Ma tõin ju siia kooli ka ühe õpilase kaasa. Väikese Rosenmargi. Minu lahtilaskmine ei tähenda vist, et ma pean ka tema siit—»

«Armas jumal, ei!» hüüdis Meyer tänuliku õigluseõhinaga. «Mis on lastel sellega tegemist! Kui isegi meie igavesti viril Johannson ütleb, et see teie poiss—» (Ta ütles *teie poiss* — ja see Meyeri suus küll vist koguni juhuslik ja mittemidagiütlev sõna tegi mu minu alanduses rõõmsaks), «kui isegi jah Johannson ütleb, et see poiss on tema omade seas kõige heledam pea!»

Kaalu jäi kooli. Mina tulin koolist tulema.

Ma tulin koju, astusin Maade kambrisse. Ta tõusis järilt akna alt mulle vastu, küsimus silmis. Ma võtsin ta ümbert kinni ja pistsin nina ta meekarva juustesse:

«Maade — mineval nädalal lahutas konsistoorium sinu Johanist ära. Sa oled temast prii—»

Ma tundsin, kuidas ta liikmed lõõgastusid ja kuidas ta naalduS mu vastu. Me seisime pika viivu tummalt. Ma vaatasin läbi ta juuste aknatagust mustavat merejääd. Ma ütlesin:

«Ja mina olen *koolist* prii—»

Ta tõmbus ülakehaga must eemale, haaras mu näo ja pööras mu endale silma vaatama. Ta oli ehmatusest kahvatu:

«Nad lasksid su lahti?»

«Jah.»

«Minu pärast?!»

«. . . Mis tähendab s i n u pärast? Minu enese pärast—»

«Ära põikle. M e i e asja pärast?»

«Jah.»

Tõmbasin ta enda kõrvale lavatsiservale istet võtma ja rääkisin talle, mis oli sündinud. Püüdsin ta süngeks hangunud nägu sulama suudelda. Seletasin, et oleks ju tema poolt rumaluse tipp pidada juhtunut ka kõige pisemal määral enese süüks. Ning et on ülepea rumalus võtta asja liiga traagiliselt:

«Kullakene — see on ju igapäevane asi. Inimene lastakse niisuguse koha pealt lahti, kus ta oleks võinud oma leiba teenida ja kasulik olla. Sest seelikuis või pükstes vanamoorid on tema kohta midagi arvata suvatsenud . . . Aga hakkama saame meie kuidagi ikka. Tallinnas on vähemalt seitse-kaheksa kooli. Erakoolikesed veel peale selle. Noh, ütleme, et Toomkooli ei lähe ma parem nina kõrvetama. Seal on ju seesama ülemõpetaja Wigand a ja o. Aga gümnaasiumi rektori juurde lähen ma küll.»

Ja läksingi. Ja käisin seal Kloostri tänavas koguni kolm korda, enne kui tabasin sellesinase rektor Himseli ära. Professorikohast ma muidugi ei unistanud. Aga alamõpetaja koha oleksid nad võinud leida seal mulle küll. Muidugi taipasin ma juba rektori kollakasse näkku vaadates, et minu pöördumine oli lootusetu asi. Sest peale krahviproua Sieversi ebamääraste ridade polnud mul kõige vähemat jalgealust. Proua Budbergi poole ei saanud ma nüüd ju teist korda minna. Ja rektor reageeris sellele (ja oma häbiks sain ma alles tema ees seistes sellest aru) ainsal võimalikul moel. Ta tõmbas oma kibeda sinakate huultega suu hallikirju sikuhabeme kohal kirtsu ja raputas pead:

«*Non possumus*—»

JAAN KROSS

Ja jäigi mulle ebaselgeks, kas sellepärast, et neil seda vakantsi tõesti ei olnud, või sellepärast, et kohaotsija oli minutaoliselt protektsioonitu ja minutaoline neil juba teadaolevate lugudega isik. Seda ei õelda ju säherdustel juhtudel kunagi välja. Kui ütlejaks pole juhuse moel just eriti heatahtlik hing. Nagu Pühavaimu köster Damm, minu isa kunagine ülemus, võimaluse piirides kindlasti oli. Sest järgmisel päeval otsisin ma tema Pühavaimu koolimaja õuel, omaenese lapsepõlve ahtaks jäänud ja lagunema hakanud õuel tema korteris üles ja tema ütles mulle otse:

«Kallis poiss — sa oled vahepeal ülikoolis käinud ja krahvide juures elanud, aga mina mäletan ikka, kuidas sa minu põlve peal istusid, ja ütlen sulle *sina*— Kallis poiss — esiteks: mul on meie Pühavaimu koolis praegustel santidel aegadel paljalt üks poole palgaga rehkendusmeister koolitöös abiks... Ja teiseks — mis õiguse poolest oleks pidanud esimeseks olema...» Ta pööras oma lahke roosa vanamehenäo kõrvale, sest isegi temal oli raske tõtt rääkida, «kas sa arvad, et meie koolikene ei ripu konsistooriumist ära...? Ja kõik teised koolid Tallinnas niisamuti? Nii et — siin linnas ei ole sul ülepea mõtet praegu koolikohta otsida. Sest sinu lugu on ju nagunii juba kõigil teada...»

Ja tõesti paistis see juba kõigil teada olevat. Selsamal õhtul tuli Sandbanki-emand sadamavalvurite ülema Noricke lese juurest kohvi joomast koju. See isand Noricke, nagu me juba olime kuulda jõudnud, oli olnud nooremas eas ise Toomvaestekooli koolmeister. Ja me võisime, Maade ja mina, trööstida end muidugi mõttega, et mis Noricke lesel tema kunagiste tuttavate kaudu juba teada oli, ei pruukinud ju veel Oleviste kella küljes rippuda. Aga kui see ülepea mingil määral trööst oli, siis kindlasti üpris ajutine.

Meie istusime Maadega veel minu toas õhtulauas, Kaalu oli juba söömaga valmis ja õue lipanud ja me olime küllaltki murelikult arutamas, mis edasi teha, kui perenaine saabus. Ta koputas vastu praokil ust ning astus lävele ja sedamaid tuppa. Ma mäletan, Maade tõusis laua tagant püsti ja hakkas teetassidega õiendama, sest tema mängis perenaise ees oma teenijarolli hoolega edasi. Aga nähtavasti olid emandad kohvi ja uudiste peale ka klaasikese või koguni kaks kirsiliköörі rüübanud. Sest samal ajal, kui perenaine hakkas Maadet äkki teietama — siiamaani oli ta minu teenijale öelnud lihtsalt sina —, haaras ta Maade ühtlasi oma rinnakasse embusse ja hüüdis, endal pisarad silmanurgis ja juba ka üle õhkvel matroonipõskede sibamas:

«Oh armas proua, oh kallis laps, ma sain ju just praegu Norickeemandalt teada — mõtelda, mis teie olete pidanud l ä b i tegema— Ja nüüd siis viimaks — lahutus... Ja nüüd see õnnetus härra Berendiga— Nii et ma pean teile õnne soovima — teile mõlemale — ja — ja kaastundmust avaldama ühekorraga, nii et ma ei oskagi, mismoodi—» Ta astus Maadest eemale ja vaatas meile abitult pisarais rõõmsalt kavalalt otsa. «Kullakesed — oodake—»

Ta tõttas toast välja, lehvitades kiirustuseks väikesi haralisõrmiseid labakäsi nagu pisikesi tiibu ja tuli silmapilgu pärast tagasi, kolm napsinappa ja poolik pudel roosakat viina käes:

«Te olete nii armsad inimesed — te ei pane ju pahaks— Mul on siin veel maarjapuna jääki— Kallikesed» — ta kallas napad oma käega täis — «mina sain algusest peale aru, et teie olete armastajad, keda miskisugused asjad takistavad— Ma ütlesin enesele: mis see sinu asi on! Elagu igaüks, nagu oskab! Aga nüüd, kui ma kuulsin — Rakvere raehärra proua — lapsega, kes polegi raehärra oma, ja konsistooriumis ära lahutatud ja nüüd teie uus härra koolist minema aetud. Kuulge—» Ta istus laua äärde ja suunas ka meid järidel istet võtma — «nüüd, ärge pange pahaks, ma tahan juua teiega selle maarjapunapitsi — proua Magdalena, te oletegi nii kahvatu — mina ju küll ei ole, aga värske jumi kulub naisterahvale kahekordselt ära —, selle maarjapunapitsi teie ja härra Berendi armastuse auks ja õnneks—» Ta vaatas meile niiske ja särava pilguga otsa, pigistas sinised silmad kinni ja jõi oma klaasikese sipsti tühjaks. Ja meie jõime temaga viisakusest, liigutusest, hämmeldusest kaasa. «Ja hommepäev,» rääkis perenaine edasi, «korraldame meie

oma elu siin ümber. Muidugimõista. Mistarvis elate teie niimoodi kumbki maja iseotsas?! Kas teile sellest veel vähe on, et konsistooriumi isandad teid takistavad! Mina seda ei tee! Ei-ei. Härra Berend — hommepäev kolite teie keskmisse tuppa ja mina tulen siia. Te aitate minu riidekapi siia üle tuua. Selle taga on ju uks proua tuppa. Proua toas nihutame meie kummuti kõrvale, ja ongi teil teineteise juurde tee lahti. Pole enam tarvis läbi köögi hiilida ega minu unerahu pärast muretseda— Jumalukene, vähemalt niigi palju— Noh, härra Berend, kallake meile veel üks pitsikene.»

Vähemalt niigi palju . . .

Siiski ei kasutanud me lahket kolimisettepanekut ära. Aga mitte sellepärast, et selle pealetükkivus, kui tahate, teatud kupeldavus oleks tõusnud meie meeles heasoovlikkusest ja mõistvusest määravamaks. Vaid teisel ja koguni ootamatul põhjusel.

Emand Sandbank polnud hommikul veel oma kambrist väljunud, kui mina läksin kodust ära: otsima kunagist Ülemkohtu sekretäri härra von Bahri, kes oli ju paar nädalat mu ülemus olnud ja nüüd pidi olema sellesinase kohtu auväärt liige. See oli seesama mees, kes oli mu kunagi proua Tiesenhauseni juurde saatnudki — Rakvere kaebekirjale vastuse kirjutajaks. Kui proua Tiesenhausenil pädevaid kirjutajaid õnnetu juhuse läbi äkki kuskilt võtta polnud. Sest üks oli olnud ära sõitnud, teine haige ja kolmas proua meelest liiga kõlvatu eluviisiga, et proua oleks saanud tema kasutamiseni laskuda . . .! Ja mul oli selgesti meeles, kuidas noorhärra von Bahr oli irvitanud, kui ma selle proua Tiesenhauseni hinnangu talle edasi andsin:

«See, keda ta kõlvatu eluviisi pärast kasutamast keeldub, on Keller — ma soovitasin teda, kõige osavam Tallinna advokaat . . . Tema kõlvatus on selles, et ta pole keeldunud mõnede Tallinna daamidega magamast . . . Ha-ha-haa . . . Proua lükkab kõige nutikama nõuandja tagasi — oh valepühadust ja prüderiid!

Aga noorhärra von Bahrist oli kümne aastaga saanud vägagi härra von Bahr. Tema kunagised kriitilised vistrikud olid kadunud roosasse siledusse. Ma ei tundnud teda esimesel hetkel äragi. Ja tema minu ka alles siis, kui ütlesin oma nime. Ja ka siis muidugi mitte minu kümne aasta taguste kohtunädalate, vaid mu värske konsistoriaalse kuulsuse järgi. Ja ta ütles mulle sedamaid:

«Mu armas, kohtuametites — p r a e g u — ei tule kõne alla. Võib-olla mõne aasta pärast. Ja siis ka vaevalt Tallinnas. Aga muuseas — kas on tõsi: räägitakse, see teie Rakvere kaupmeheproua olevat imeilus naine?»

Ma ütlesin: «Ma tänan teid, härra von Bahr, aumehelikult avameelse vastuse eest.» Ja tulin ära.

Läksin lõuapärasid kokku pigistades läbi linna, astusin Suurest Rannaväravast välja ja kahlasin läbi sadamatee muda ning märja meretuule rannateest alla. Tihitava paadi juurest haarasin pihutäie takku ja püüdsin lävekivil kingi porist puhtamaks nühkida ning läksin tuppa. Maade tuli silmapilgu pärast küsima, kuidas mul oli läinud. Ta istus laua äärde järile mind kuulama ja mina olin akna juures seistes oma lugu talle ära jutustamas. Võimalikult kerges, võimalikult anekdootlikus valguses. Ma ütlesin:

«Ega ma ju ei lootnudki sealt midagi. Läksingi ju sinna rohkem, saad aru, kohtuhärrade kiusamiseks . . . Aga muuseas — Toompea isandail on kuulu järgi teada, et sina pidid olema, nagu härra von Bahr suvatses öelda, imeilus naine—»

Selsamal silmapilgul nägin ma aknast sinise kalinguri vahelt: Kaalu tuli luitelt laskuvat jalgteed alla. Ta hoidis end vastu merelt uhkavat tuult natuke ettepoole kooku, pea õlgade vahel. Ja kui ta juba sealsamas ligidal aknast mööda vilksatas, oli mul mulje, et tal oli külm, et ta oli haige, et tal oli palavik. Me kuulsime, kuidas ta kööki astus ja ema ning enese toas käis. Siis tuli ta kööki tagasi ja koputas siit-toa uksele, astus mu hõike peale sisse ja jäi lävele seisma. Ta silmi polnud näha, sest

JAAN KROSS

ta vahtis kangekaelselt põrandale. Ta kahvatu nägu oli punaseplekiline ja ta varblasekarva jakk kaelusest lõhki. Maade küsis ehmunult:

«Mis sul on?!»

Poiss oli silmapilgu vait. Siis ütles ta tuhmilt:

«Ma tulin koolist ära.»

«Oled sa haige?»

Poiss raputas tummalt pead.

«Miks sa siis koolist ära tulid? Mis sul juhtus?»

Poiss tõstis äkitselt näo. Ta huul oli lõhki ja nägu löökidest paistes. Ta küsis tuhmilt ja kiledalt:

«Ema, kas ma olen orjakaupmehe poeg?!»

«Issand,» sosistas Maade, «miks sa seda pärid?»

«Tähendab olen,» hüüdis poiss ja jooksis toast välja. Me kuulsime, kuidas ta tõmbas vastastoa ukse enda taga klõmmuga kinni. Maade tahtis talle järele söösta. Ma haarasin tal käest:

«Oota. Las ta rahuneb. Ja siis — võib olla, et mina—»

Kümne minuti pärast läksin Kaalu juurde.

Ta oli kägaras oma lavatsil, kõhn hall selg ja hele juuksetuust toa ja nägu seina poole, palg vastu karedat kaeraliblekotti surutud.

«Kas sa ei tahaks mulle rääkida, mis seal koolis oli?»

Ta oli vait. Ma võtsin ta käe oma kätte. Ta käsi tõrkus natuke, kuid andis järele, aga püsis ikkagi rusikas. Ta sõrmede vahelt rippus jupike ketti. Tegin ta rusika sõrmhaaval lahti. Ta laskis seda sündida. Tal oli kell pihus. Minu isa kell, mille ma olin talle Rakveres kinkinud.

«Mis selle sinu kellaga seal siis oli?»

Ta oli veel viivu vait ja rääkis siis, huuled ikka pooliti pätja litsutud:

«Nad hakkasid peale käima, müügu ma kell neile maha—»

«Kes?»

«Ühed suured poisid. Sinu klassist. Mina nende nimesid ei tea.»

«Ja siis?»

«Mina ütlesin, et ei müü—»

«Ja siis?»

«Nemad ütlesid, et sind on koolist minema aetud ja et meie pidime nüüd nagunii nälga jääma. Nii et müügu ma parem heaga—»

«Ja siis?»

«Siis nad rebisid selle mul taskust välja. Nii et kett läks pooleks. Ma rabasin selle neilt tagasi ja toppisin suhu. Ja siis nad said hirmus vihaseks ja hakkasid taguma mind näkku ja sõimama—»

«Mismoodi?»

«Et — kuradi orjakaupmehe poeg— Ütle, kas minu isa on siis—?»

Ma istusin ta juurde lavatsiservale. Ma ütlesin:

«Kaalu, kuula mind. Johan Rosenmark on orjakaupmees. Jaa. Ja võib-olla ei ole see tema kõige suurem närusus. Aga sina ei ole tema poeg. Sellepärast me tulimegi kolmekesi Rakverest ära. Ema ja sina ja mina. Sest sina oled minu poeg. Minu lihane poeg.» (Issand, ma ei tea, kas on isa iial oma poega — ja iseennast — sel moel oma isaduses veennud... Ma rääkisin õhinal) — Kaalu, meil on silmaga nähtav märk, mis seda kinnitab. Kui me järgmine kord sauna läheme, võtame peegli kaasa. Siis sa näed. Minul ja sinul on ühtemoodi punane laik ühe ja sama koha peal ihul. See on Jeesukese näpujälg. Kellel see niimoodi küljes on, need on isa ja poeg. Ja nüüd on asi nii, et enam sina siin kooli ei lähe. Otsustatud. Meie sõidame Tallinnast ära. Ema, sina ja mina. Uude paika, kus keegi meist midagi ei tea. Peale meie eneste— Täna õhtul paneme asjad kokku. Kas oled nõus?»

Kaalu hüppas jalule. Ta oli korraga keset tuba. Ta suured pruunid silmad vahtisid mind arusaamatusest ja arusaamisest pulkas pilgul. Ta oli kuskile-sööstmise õhast pakil. Võib-olla minu juurde sööstmise õhast, aga olukorra uudsus hoidis teda tagasi. Ma ei tea. Ma küsisin uuesti:

«Oled nõus?»

«Nõus!» hüüdis Kaalu. «Hoia niikaua seda—» Ta toppis kella, mis tal pihus oli, minule pihku. Ta oli juba lävel. «Ma jooksen räägin emale ka — et me sõidame — ja et hoopis sina oled mu isa—»

JAAN KROSS

Me oleme teel.

Me oleme Kanama postijaamas. Riia postitõld tõi meid siia ja sõitis edasi. Me ootame hobuseid, kes meid siit kalli raha eest kaheksakümmend versta mööda kõrvalist teed Haapsallu toimetaks. Sinna ju kroonuposti ei käi.

Nii et me oleme paigal. Aga ikkagi teel.

Me istume kolmekesi reisijate söögitoas lagedaks kraamitud laua otsa ümber. Oleme oma lõunased leiva- ja lihapalad ära söönud ja jäägid reisikotti tagasi toppinud ning vaatame aknast õue. Märgade ruutude taga lahiseb vihm. Ja tee akna all on nii põhjata porine ja põllulapid teispool teed nii loigulised ja mustad, võsasein sealpool põldu nii tröösditult raagus ja vihm kõige üle nii sügisehall, et paljas teadmine ei aita sugugi seda kõike kevadevihmaks mõtelda. Ainult sõge usk võib sellega toime tulla.

Nõrguvate vihmaürpide ja tilkuvate kapuutsidega, poolde säärde poristes saabastes postipoisid seerivad lahtisest uksest mööda:

«Töihvel treitousent maal — kus kuradi kohas on sepp?! Kui minul on ometi rehvid jumala purud!»

Nähtavasti on söögitoatagustes kambrites teisigi teelisi ootel, ja rutusemaid kui meie. Sest meie ei rutta. Meie oleme siin. Ja võtame, korraga väljavaatamast üksteise poole pöördudes, üksteise kätest kinni. Silmapilguks. Laua serva varjus. Kuigi pole kedagi meid vahtimas—

Kuhu oleks meil kiirustada? Meil läks Tallinnaski veel mitu päeva, enne kui me täna varahommikul tulema saime. Nii et mina jõudsin teha tunaeile Pühavaimu köstrile Dammile jumalagajätuvisiidi. Ma võisin seda nüüd vabalt teha. Sest ma ei taotanud talt enam mitte midagi. Mitte kelleltki seal linnas enam mitte midagi— Lihtsalt tänasin kena vanameest lahke sõna eest, mida ta mulle on lausunud, sellest ajast saadik, kui ma ta põlve peal istuja olin. Tänasin teda ja jätsin igaks juhuks valejälje maha. Ütlesin, et sõidame Liivimaale. Et saan Volmari linna koolmeistrikoha. Mitte seda lahket taati ei tahtnud ma virbida, aga neid, kes meie järel nuhkida tahaksid — olgu meil õigus neid vähemalt niigi palju hälvitada . . . Ja otsekui vastupidi-tasuks mu vale eest jutustas Damm: tema ametivend Rakverest («Ma arvan, Rakvere asjad võivad sind ju huvitada . . .») — tema ametivend köster Göödk oli käinud tal mõne päeva eest külas. Pühavaimu kooliga tutvust tegemas. Sest Göödk pidi olema köstrist ära tulnud ja olema nüüd Rakveres koolijuhatajaks. Tähendab, sellesama koha peal, mõtlesin ma — ja mõtlen praegu uuesti —, kuhu Rosenmark oli valmis olnud panema mind . . . Ja Göödk oli rääkinud: Rakvere pidi elama mõnda aega uute lootuste õhas. Keisrinna pidi kavatsema Eesti- ja Liivimaal vanu maakondi kreisideks muuta. Mida ma ju korra nagu ennegi kuulnud olin. Ja siis pidi igas kreisis üks linn kreisilinnaks tehtama. Ja Virumaa kohta pidi Peterburis praegu kaalumisel olema, kas kreisilinnaks peab sel juhul saama Rakvere või Narva. Tõenäosem muidugi, et vana ja auväärne Narva, põline linn, mille olemasolu keegi pole iial vaidluse alla seadnud. Aga rakverelased pidid ikkagi lootma, et võib-olla nende Rakvere. Mille linnaõigused nüüd pidid küll olema sootuks põrmu tallatud . . . Nii et ma mõtlesin silmapilk ja mõtlen praegu siin laua ääres uuesti, Maade sitked soojad sõrmed mu paremas ja Kaalu peened linnuluunäpud mu vasakus käes ja akna taga see lahisev vihm: . . . Jumal teab — kui neissinastes kolleegiumides ja departemangudes, mida mul vastik on meenutada, kui seal kuskil tõesti peaks Rakvere asja vaagima hakatama, jumal teab — võib-olla kaevatakse siis paberipahnast välja ka see senati otsus, minu edevate püüdmiste toode, mille üks must täkk nii ennakalt võidule viis ja millest polnud kübetki kasu — võib-olla kaevatakse see välja ja võib-olla on just see, kõigi paberikoormate seas, määratud olema suleks, mille all Tiesenhausenite selgroog murdub . . .? Tühi uni muidugi. Aga jumal teab . . . Ja need kaks kätt mu pihus on igatahes tõesed. Need kaks inimest on mul olemas. See naine, kes ei saa võib-olla iial mu naiseks

JAAN KROSS

maailma ees. Ja see poiss, kes ei saagi võib-olla mu pojaks. Ja vististi ka need tundmatud toad tundmatus majas tundmatul neemenukal, mille poole me teel oleme. Ja millel — nii varasel aastaajal kui praegu — pole veel õõtsuvat kõrkjaseinagi ümber—

«Hei — kus meil need Haapsalu-reisijad siin on? Ah näe, jah... No hobused on nüüd olemas. Ja üks tõllatirkukene on ka... Aga kuulge, kas me hakkame ikka selle jõletu vihmaga sõitma? Või ootame klaarima taeva ära?

«Ei-ei-ei!» hüüan ma ja pigistan kahe käega kätt oma pihus. «Sõidame!»

«Sõidame,» ütleb Maade vaikselt, aga selgesti ja tõuseb püsti, käsi mu käes.

«Sõidame!» hüüab Kaalu ja tirib mind käest ukse poole, «sõidame läbi lõga ja vihma! Sõidame, isa—»

Ja mina ütlen: «Sõidame.»

Sest tegelikult on meil kiire.

Joel Sang

*

Igatahes on kevad.
Kurakätt kohiseb kuusik,
hüvakätt kahiseb kaasik
tõega.
Poeet lamab selili kulus
ja seitse lahjat lehma
lakuvad ta nägu,
kaabivad keltsa alt
välja ta südame.

*

Vana väits ei tea enam,
kust lõigata.
Las ma ütlen,
las ma õpetan:
Müü maha,
vala rahaks
oma VIHA!

*

Kirp trambib jaluli voodis,
peksab pead vastu seina:
Ei taha, ei taha!
Mina ka ei taha.
Elu on üürike,
armastus on üürike,
libiseb käest.

Häh, joodiku jutt!
ütleb hobune.
Ju ta siis teab.

JOEL SANG

[illegible] on ikka mure,
[illegible] ülme paiste,
[illegible] miilets.
[illegible] on ükstapuha.
[illegible] ja haigutan.
[illegible] See on.
[illegible]

[illegible] on lauas
[illegible] käel.
[illegible] pilti.

[illegible] käib ringi:
[illegible], siis nadu.
[illegible] on tühi.

[illegible] ma teada ei taha,
[illegible] suhu:
[illegible] ekiiradu,
[illegible] silmitus sajus,
[illegible] silmis,
[illegible] ajus.
[illegible] ei mahu.)

[illegible] ühes isand.
[illegible] vastab nadu.
[illegible]

[illegible] on aleb ennast õhtule
[illegible] taste hulgas.
[illegible] ilmud kuhugi
[illegible] nurgas.

[illegible] ühe teki all
[illegible] lainus pelus.
[illegible] ja mõtlevad,
[illegible] on veel elus.

[illegible] vagusi,
[illegible] naistevad,
[illegible] on läis praegusid
[illegible] paistevad.

[illegible] paistevad.

JOEL SANG

Östen Sjöstrand

KAKS MINA

Plotinos, «Enneaadid» I; 4, 13, 3.

Võib-olla siiski
kaks mina
selles pimenevas elus.
Alles siis
võin ma,
ehkki valust ammuvana
Phalarise sõnnis
või tummana krematooriumisuitsus
öelda: ma olen õnnelik.

Alles siis võin ma,
kui loba ja lindude hõiked on vaikinud,
Rüüstaja
ükskõikses näokujus
märgata mingit muutust.

KAEBUS

Need varjud, mis pidevalt üle piiride sisse langevad, tumestavad mu
kodutunnet
Rootsis,
tükeldavad mind, lahutavad mind sõnadest, mida ma räägin, ja inimes-
test mu lähedal. See tummus—

See koduigatsus, mis tahab mind lahkuma sundida — ja mis ajab mind
itta (jah, itta),
lõunasse —
sügiseti ühte linna ja ühe fjordi äärde loodes, mere äärde läänes . . .

Ah, klorofülli valem. Uus teelahe — ja röövihimuliste ootus.

Siin, nagu seal, otsin ma kodu võõra päikese all.

KUI RUUMI RIIVID LÜKATAKSE EEST

Käsi rusikas kulunud peenraha ümber
(tuhkhallis, üha kokkutõmbuvamas ruumis) ootab ta
viimast nahavahetust, jalahoopi,

mis paiskab ta välja liivalagendikest,
kuukraatrist, maailmast, mis peab otsa saama . . .
Oo võõras pimedus — unes nähtu või tõeline

on Tema olemas! Õrna ja kindla käega Ta hajutab
pettepildid, kasvavad varjud,
mis lähenevad taktikindlal sammul. (Või sõudes,

hääletult nagu pilved.) — Keset piike, mis langetatakse,
hõikeid ja rikošette, pealetormavaid nahatükitiibu,
märkab ta võõrast valgust,

kuuleb sünnituskarjeid ägedalt pulseerivas muusikas
sellest maailmast, mis peab tulema . . .
Tema käsi puhkab ta kastemärjal laubal,

sellal kui ruumi pingul riivid lükatakse eest . . .

TAGASI ANTUD

Mis jäi maha suurest naftaveokist,
vägevatest, kullaga kanditud ratastest —
mis purustasid roosid, murdsid läbi metsaserva,
varjatud aia?

Mis on järel julgetest projektidest,
täpsetest kalkulatsioonidest? Tumedast
juuksepahmast, mis pani raamatud rääkima
vee pidevalt uueneval häälel?

Inimene, kes läheneb silmapiirile,
maisele lävele, mille taga on taasleitud,
tundmatu sünniruum. Tema taga hävivad
kaardid, kõrghooned, meri . . .

PAUSIDE TAGA, VAIKUSES

Kõikjal otsin ma kohti ja sündmusi, mis heidavad valgust meie hirmule ja meie igatsusele — asjalikku nägemist. Kuid ma tunnen oma sisima mina piire: mõnedel ettenägematutel silmapilkudel taban ma mõned pimestavad jäljeviirud, enne kui nad sulavad reeglipärasuse ringvoolu.

Tiksuvate minutite kasvava kindlusega mõistan ma, et mu sisim olemus ei saa iial lihaks.

MINA olen see, kes iial ei toimi tavalises, ennasthävitavas Masinas, maailmas, mis on uinutatud magama.

ÖSTEN SJÖSTRAND

LUULE SÜNNITAJALE

Kes saab oma unenägude vastu?
Oma pimesikobamise päevade vastu
julmade ämblikkude võrgus?

Miski ei suuda hävitada minu igatsust
mere järele ja vihma järele!

Varjud põgenevad ära—

Vaata, kõik piisad kogunevad pilveks.
Vihm sajab ja vihm ütleb: see oled sina.

Vaata, kõik piisad kogunevad mereks.
Ja meri ütleb: see oled sina!

On kevad ja on sügis.

On viinapuudenõlvakud —
öö ja hommiku aknad avatud
pääsukeste ja innukate häälte poole
ühel väljakul. Maine meri,
kus tundmatud kutsungid säilinud!

Ei, ei mingite talvede külmunud tuhk,
ei mingid jäised kiilid unenäos
või tõelisuse kaldus katusel
suuda hävitada elu üheskoos.

Ma käin sinu kõrval.

Palavik kingib meile meie kodu.

Tõlkinud ARNOLD RAVEL ja PAUL-EERIK RUMMO

ÖSTEN SJÖSTRAND (sünd. 1925), Rootsi Akadeemia liige, akadeemia kunstide ajakirja «Artes» toimetaja, on nimekamaid rootsi nüüdisluuletajaid, tuntud ka esseistina, kuuldemängude autorina ja tõlkijana. Östen Sjöstrandi luule tegeleb inimeksistentsi põhiküsimustega, ta otsib usu ja teadmise ühtsust; selle kõrval on teda huvitanud ka esteetiline ja ühiskonnakriitiline problemaatika, nagu kunsti olemuse, kunstniku töö ja heaoluühiskonna eluviisi küsimused. Autori poeetiliste mõjutajatena on nimetatud Paul Valéry sümbolismi, Paul Éluard'i sürrealismi ja rootslastest Gunnar Ekelöfi. — Luuletuskogusid: «*unio*» (1949), «*Invigelse*» («Sissepõnnistamine», 1950), «*Återvändo*» («Tagasipöördumine», 1953) jt.; esseekogudest näit. «*Världen skapas varje dag*» («Maailm luuakse iga päev», 1960).

Eeltoodud luuletused on tõlgitud kogust «*I vattumannens tecken*» («Veevalaja märgi all», 1967).

ÖSTEN SJÖSTRAND

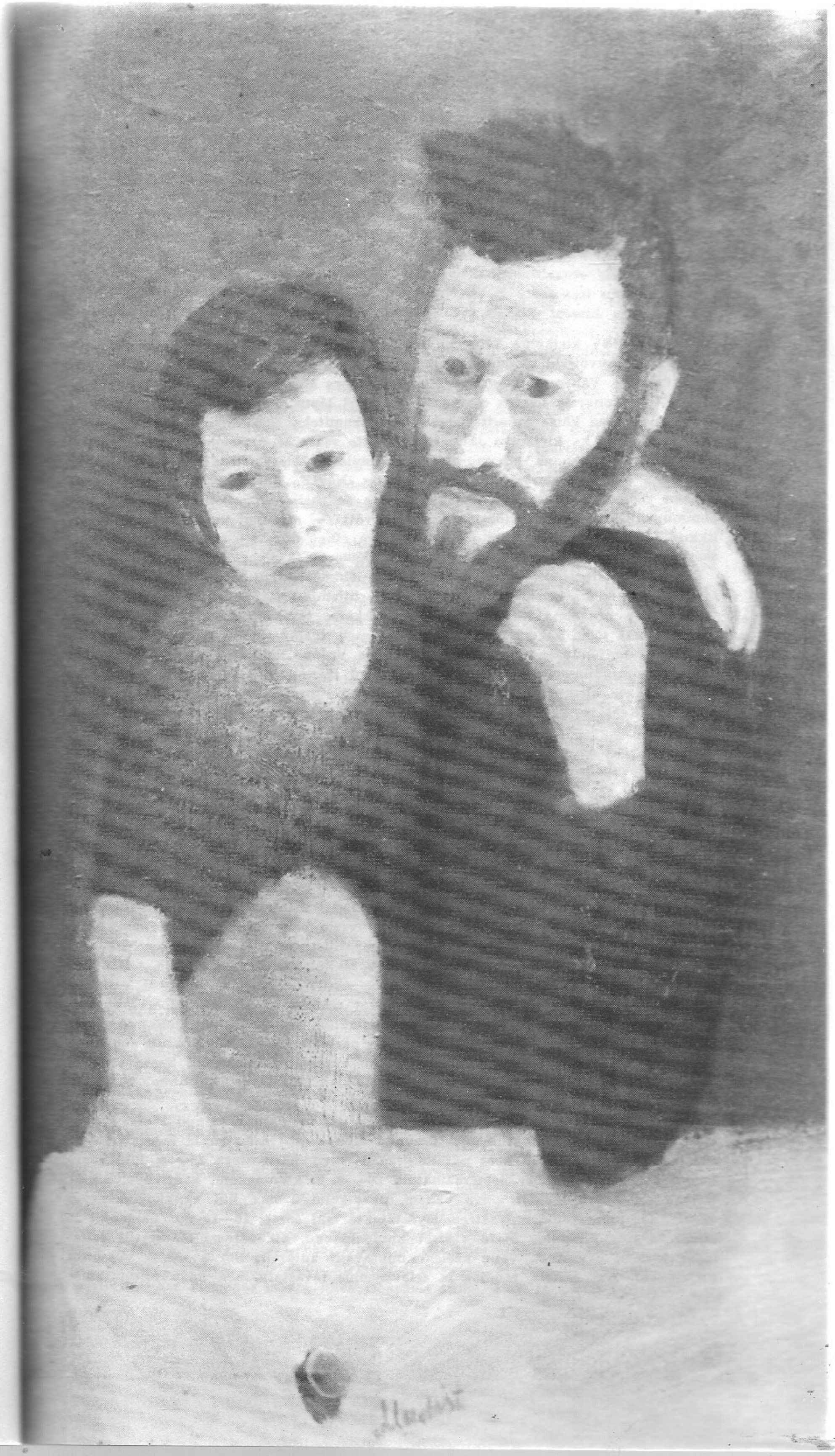

EERIK RUMMO

kadeemia kuns-
tajaid, tuntud ka
di luule tegeleb
; selle kõrval on
ka, nagu kunsti
Autori poeetiliste
'i sürrealismi ja
vigelse» («Sisse-
t.; esseekogudest
0).
ken» («Veevalaja

Paul Kuusberg

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUSE ARENGUJOONTEST AASTAIL 1976 — 1980

Meie, Eesti NSV kirjanike VIII kongress toimub ajal, millal kogu nõukogude rahvas teeb kokkuvõtteid möödunud viie aasta tööst ja seab endale sihte eelseisvaks aastakümneks. Vähem kui kuu aega tagasi lõppes Moskvas NLKP XXVI kongress, EKP XVIII kongress toimus teatavasti jaanuari lõpus. Partei kongressid on kujunenud meie maa kõige autoriteetsemateks foorumiteks, kus kõikide elualade töötajate, sealhulgas ka kirjanike ja kunstnike ette seatakse ülesandeid, mis tulenevad sotsialistliku ühiskonna kommunismile liikumise põhieesmärkidest. «Elada rahva huvidele,» öeldakse sm. Brežnevi ettekandes NLKP XXVI kongressile, «jagada temaga rõõmu ja muret, kinnistada elutõde ja meie humanistlikke ideaale, olla kommunistlikust ülesehitustööst aktiivne osavõtja — see ongi kunsti tõeline rahvalikkus, tõeline parteilisus.» Ja niisugust rahva eluga ühte elu elavat, rahvaga ühte sammu astuvat kunsti kutsubki partei meid looma.

Suurte parteifoorumite tööd iseloomustas põhimõttekindlus, perspektiivitunne ja tasakaalukus kõige keerukamate küsimuste arutlemisel ja analüüsimisel. Ma arvan, et ka meie peaksime niisamasuguse asjalikkuse, tasakaalukuse ja süvenemisega vaagima oma tööd, nagu NLKP XXVI kongressil analüüsiti rahvusvahelisi küsimusi ning rahvamajanduse ja sotsiaal-kultuurilise arengu käiku. Ning niisamasuguse kriitilise suhtumisega tehtusse. Olgu siinkohal tähendatud, et oma kirjanduslikes arutlustes me olemegi muutunud varasemast kriitilisemaks. Meenutaksin kas või ajakirja «Keel ja Kirjandus» proosadiskussiooni või «Loomingus» avaldatud aastaülevaateid.

Mis siis iseloomustab eesti kirjanduse arengukäiku viimasel viiel aastal, seega kongressidevahelisel ajajärgul?

Algul mõningaid andmeid uudiskirjanduse ilmumise kohta. Mõistagi ei ole arvud määravad kirjanduse olukorra hindamisel, mitte niivõrd teoste hulk, kuivõrd nende tase, nende ideelis-kunstilised väärtused kujundavad kirjanduse näo, kuid esmatrükkide dünaamika on siiski paljustki kõnelev baromeeter. Pole hoopiski tähtuseta, kas meil näeb aastas trükivalgust kümme või sada uudisteost. Muuseas, 1951.—1952. aastal, meie kirjanduse suurima madalseisu ajal, mille oli põhjustanud dogmatismi sõjakas pealetung ja administratiivsete vahendite üliagar rakendamine, ilmuski ainult kümmekond esmatrükki. Dogmaatiliste ja vulgaarsotsioloogiliste vaadete kriitika ning Nõukogude seaduslikkuse rikkumiste likvideerimine andis kirjanduselule uue hoo, kirjanike loominguline aktiivsus kasvas, vahepeal vaikinud autorid hakkasid end uuesti avaldama, järjest rohkem kerkis esile noori autoreid. Kuuekümnendate aastate keskel oli esmatrükkide arv kasvanud juba 40—50-le. Tänapäevaks on seegi kahekordistunud. Meie partei poliitika, mis suhtub andekasse kirjandus- või kunstiteosesse kui rahvuslikku varasse, on tugevasti kaasa aidanud soodsa loomingulise atmosfääri kujunemisele ja viljastavalt mõjunud ka meie, Nõukogude Eesti kirjanduse arengule.

Kongressidevahelisel ajajärgul on igal aastal eri raamatuna tulnud 90—95 uudisteost, ««Loomingu» Raamatukogus» ilmunud algupärased esmatrükid kaasa arvatud. Nendest on proosateoseid koos publitsistika ja memuaarteostega 25—35, luulekogumikke kahekümne ümber, lasteraamatuid 20—30 ja kümmekond kriitikavalimikku. Näidendeid ilmub trükist kõige vähem, paar-kolm aastas, kui valikkogud kaasa arvata, siis mõni rohkem. Teatreis lavastatakse igal aastal 10—12 uut näidendit ja muud lavalugu, raadios 8—10 vastset kuuldemängu, algupärasel materjalil esitatakse 1—3 telelavastust. Vene keeles kirjutavailt autoreilt ilmub aastas viis-kuus esmatrükki. Kui teatris, raadios ja televisioonis lavastatu, aga ka «Tallinnfilmis»

PAUL KUUSBERG

filmitu liita esmatrükkidele, siis võime öelda, et aastas näeb ilmavalgust 115—120 uudisteost. Lisaks see suur ja väärtuslik töö, mida teevad tõlkijad, kes aastas vahendavad meile — koos lastekirjandusega — 130—135 ilukirjanduslikku teost. Nõnda et uudisloomingu mahtu võime mõõta umbes 240 algupärandi ja tõlketeosega.

Kas seda on palju, vähe või parajalt?

Ilmselt vastab niisugusele küsimusele igaüks isemoodi.

Kahtlemata peab meid rõõmustama uudisteoste arvu kasv, mis kõneleb kirjanike loomingulise viljakuse suurenemisest ja uute autorite esilekerkimisest, aga ka kirjastamistingimuste paranemisest. See räägib veel sellest, et kultuurielu intensiivsus vabariigis kasvab aastast aastasse. Muide, kultuurielu intensiivsuse kasvust kõneleb samuti raamatute levik, lugemuse tõus. Meenutaksin, et omal ajal unistas Tammsaare olukorrast, kus Eestis võidaks tunnustatud kirjanike teoseid esimese aasta jooksul maha müüa 2000—3000 eksemplari, ja lisas kohe skeptiliselt, et muidugi on see paljas arutlus, paljas lootus. Tänapäeval kaovad raamatukaupluse lettidelt ühe kuu, teinekord ühe nädala jooksul 20 000—30 000 eksemplari ja me ei imestagi selle üle. Kodanliku ajaga võrreldes ilmub algupärane ilukirjandus, nii luule kui ka proosa, vähemalt kümme korda suuremas tiraažis, aga ometigi ei jätku seda kõigile soovijaile. Jah, arvud kõnelevad rõõmustavat keelt. Ent teiselt poolt tuleb tunnistada, et rahvas ootab meilt veelgi rohkem ja paremat. Just paremat. Rohkem tuumakamaid, suurema sisulise ja kunstilise haaravusega teoseid, mis räägiksid meie elu olulistest külgedest ja tendentsidest, räägiksid sügavalt ja targalt inimesest ja inimlikkusest. Niisugusel seisukohal ongi enamik kriitikuid ja kongressieelses mõttevahetuses osalenud kirjanikke.

Eespool öelduga ei ole tahetud väita, nagu poleks kongressidevahelisel perioodil head ja väärtuslikku loodud. On, ja ilmselt rohkemgi, kui vaidlustuhinas teinekord väidetakse. Ma meenutaksin ainult mõningaid teoseid. Betti Alveri «Lendav linn», Debora Vaarandi «Tuule valgel», Hando Runneli «Kodu-käija», Ellen Niidu «Maailma pidevus», Ralf Parve «Õnnevalu» ja Jaan Kaplinski «Uute kivide kasvamine» kuuluvad kindlasti eesti luule paremikku. Jagan luule olemust sügavalt mõistnud, varalahkunud kirjandusteadlase ja -teoreetiku Jaak Põldmäe seisukohta, et Eestis pole kunagi olnud nii palju erinevaid ja eredaid poeete kui nüüd, seitsmekümnendail aastail, ka «Siuru» ja arbujate päevil mitte. Võtaksime proosa — Jaan Krossi «Keisri hull», Juhan Peegli «Ma langesin esimesel sõjasuvel», Mati Undi «Sügisball», Vladimir Beekmani «Ja sada surma», Mats Traadi «Puud olid, puud olid hellad velled» ja Arvo Valtoni «Tee lõpmatuse teise otsa» lisavad uusi värve ja väärtusi meie proosale. Nimetasin ainult tosinat raamatut mitmesajast uudisteosest, eeltoodule võiksin lisada veel teisigi luuletuskogusid, romaane ja novelliraamatuid ning näidendeid Viivi Luige, Enn Vetemaa, Minni Nurme, Teet Kallase, Rein Saluri, Vaino Vahingu, Väino Ilusa, Villem Grossi, Aimée Beekmani, Jüri Tuuliku, Ain Kaalepi, Lennart Mere, Juhan Viidingu, Ene Mihkelsoni, Aira Kaalu, Aleksander Suumani, Harald Suislepa, Ardi Liivese, Arvi Siia, Einar Maasiku ja mõne teisegi autori sulest, millel on sisuküpsust ja vormihaaravust. Mõndagi uut ja huvitavat on ilmunud meie lastekirjanikelt, nii juba teenekatelt autoritelt, nagu Eno Raud, Ellen Niit, Holger Pukk, Heino Väli, Heljo Mänd, Elar Kuus, Silvia Rannamaa ja Jaan Rannap, kui ka lastekirjanduse uustulnukatelt Asta Põldmäelt, Leelo Tunglalt, Ott Arderilt, Reet Kudult, Asta Kassilt, Andres Jaaksoolt ja teistelt. Lastekirjandust on aidanud mitmekesistada ka tuntud-tunnustatud luuletajad ja prosaistid, nagu Hando Runnel, Viivi Luik, Arvo Valton, Rein Saluri, Aimée Beekman ja Helvi Jürisson.

Seitsmekümnendate aastate teisel poolel jätkus protsess, mida kriitika on juba mõnda aega pidanud meie kirjandusele iseloomulikuks ja millest on kõneldud ka eelmistel kongressidel. Siinkohal on mõeldud nii temaatilist ja ainestikulist kui ka kunstiliste vahendite kasutamise avardumist. Aga ka probleemiasetuse ja inimesevaatluse mitmekesistumist. Kas see mitmekesistumine ja avardumine on kaasa toonud ainult head ja väärtuslikku, kas see on tõstnud meie kirjanduse kõrgemale tasemele, on iseküsimus, siin on kahesuguseid arvamusi, kuid protsess kui niisugune kestab tänaseni. Peabki kestma, sest uute teede otsimiseta pole edasiminekut. Otsingute intensiivsus räägib kirjanduse elujõust. Kirjanduses nagu teisteski kunstides on määrav tähtsus omapäral, kordumatusel. Iga autor peab leidma kunstis oma iseseisva tee, oma laadi, oma näo. Ühtne ideelis-esteetiline platvorm, millel asub kogu paljurahvuseline nõukogude kirjandus, ei eelda, et kõik autorid kirjutaksid ühtemoodi, ühes ja samas laadis, ühes ja samas stiilis, ühes ja samas helistikus.

PAUL KUUSBERG

Siinkohal tahaksingi rõhutada, et tänapäeva eesti kirjanduse tooniandvad autorid on väljakujunenud omapäraga kirjanikud. Kuulugu nad siis juba aastaid meie luule tippu, nagu Betti Alver, Kersti Merilaas, Valmar Adams, Debora Vaarandi, Hando Runnel, Paul-Eerik Rummo, Ain Kaalep, Ellen Niit, Minni Nurme, Ralf Parve, Jaan Kaplinski, Viivi Luik ja Uno Laht, või proosa ja dramaturgia ilmet määravasse väesalka, nagu Aadu Hint, Erni Krusten, Jaan Kross, Mats Traat, Lilli Promet, Aimée Beekman, Mati Unt, Arvo Valton, Villem Gross, Egon Rannet, Enn Vetemaa, Vladimir Beekman, Vaino Vahing, Väino Ilus, vennad Tuulikud, Lennart Meri, Rein Saluri ja Teet Kallas. Selgeilmeline individuaalne käekiri on ka paljudel autoreil, kes on kirjanduses oma koha võitnud alles seitsmekümnendail aastail, nagu Juhan Viidingul, Mari Saadil, Jaan Kruusvallil, Viiu Härmal, Ene Mihkelsonil, Toomas Vindil, Jaak Jõerüüdil, Mihkel Mutil ja mõnel teiselgi. Olgu tähendatud, et nelja nõukogude aastakümne jooksul on meil Eestis välja kujunenud kirjandus, mida iseloomustab sisuline ja stiililine rikkus ja omapära, probleemi-nägemise mitmekesisus ja laadide rohkus, uute isikupäraste annete pidev esilekerkimine. Nii nagu teistegi kunstialade olukord, nii tõendab ka kirjanduse tänane päev, et sotsialismi areng on toonud kaasa eesti rahvuskultuuri rikastumise.

Kui vaadelda kongressidevahelisel perioodil ilmunud kirjandust, siis on selle ainevaldkond küllaltki lai. Meie luule diapasoon ulatub argielu seikadest olemise kõige üldisemate küsimuste juurde, isiklike elamuste värsistamisest oma põlvkonna või kogu maa ja rahva kultuuri ja keele üle mõtisklemiseni. Olen ühel meelel Andres Langemetsaga, kes on öelnud, et tänane «eesti luuletaja on [- - -] oma rahvale oluliselt vajalik inimene, visa seosteotsija ja kriitilise vaimuga põhjendaja, tal on närvitundlikkust ja püsivat kannatust, ta hoiab midagi olulist meis alles, ta jaksab mõelda asjadele ja olukordadele, millest oleme muidu ükskõikselt eemaldumas. Aga ta on mõnikord ka aldis kergemat teed kasutama või niisama asja ees teist taga veiderdama.»[1] Luuletaju on üldiselt peenenenud, meie luule on tugevam seal, kus ta väljendab isiklikke hingeelamusi, harvemini on ühiskondlikult laiemat tähtsust omavaid mõtteid sügavalt läbi tuntud ja neid ka kordumatu isikupäraga esitatud. Mõni kriitik, näiteks Sirje Ruutsoo, on väitnud, et intiimse tundelüürika juurest minnakse praegu laiemate, hõlmavamate ja üldisemate asjade juurde.[2] Hea, kui see sünniks. Hea, kui lüürikud suure isikupära ja sisendusjõuga kõneleksid meie ajastu olulistest asjadest, nagu igale inimesele nii omasest rahupüüdlusest, armastusest oma sünnimaa vastu ja rahvaste vendlusest, elu põhiväärtustest ja sellest, et teaduslik-tehnilises pöörises inimlik hellus ja soojus me hingest ei kaoks.

Ilmunud proosateosed iseloomustavad hästi meie kirjanduse ainevaldkonna avardumist. Varasemast rohkem on kujutatud maainimeste elu ja probleeme nii minevikus kui ka tänapäeval: M. Traadi «Puud olid, puud olid hellad velled», V. Ilusa «Kinsli peremehed», T. Lehtmetsa «Tume laas», V. Grossi «Vaikimise motiivid», V. Lattiku «Kuus head inimest», K. Saaberi «Härgamisi» ja E. Maasiku jutustused, rannarahva elust räägivad J. Tuuliku Abruka-jutud ja «Vares», A. Uustulndi «Meri, mehed ja jumalad» ning E. Tegova «Tunglejad». Rohkesti on linnaromaane ja jutte: M. Undi «Sügisball», T. Kallase «Eiseni tänav», T. Vindi «Väikelinna romaan», R. Kaugveri «Suurte arvude seadus», H. Tominga «Rein Raudnaski pihtimused», et märkida ainult mõningaid. Muide, kaht viimast võiksime nimetada ka töölisromaanideks. Tegelaste hulgas kohtame küll põllumehi, nii omaaegseid talupidajaid kui ka sulaseid ning tänapäeva traktoriste ja agronoome, lüpsjaid ja majandijuhte. Küll kalureid ja muud rannarahvast. Küll töölisi, normeerijaid, insenere, ökonomiste ja direktoreid. Küll teadusasutuste töötajaid, teadureid või nendeks püüdlejaid, küll üliõpilasi ja professoreid, koolilapsi ja õpetajaid. Küll kultuuritöötajaid ja kinomehi, küll toimetajaid ja kirjanikke, küll kunstnikke ja kunstiteadlasi, küll ajakirjanikke ja arhitekte. Küll sõdureid ja ohvitsere. Küll šveitsereid, küll varustajaid jne. Aga ka mongolite ja Rooma sõjapealikuid ning valitsejaid, tsaare, mõisnikke ja pastoreid. Nii et elu- ja kutsealade järgi, aga ka eri ajastute järgi on seitsmekümnendate aastate teise poole proosakirjandus üpris esinduslik ehk — nagu nüüd ülimoodsalt öeldakse — representatiivne. Isegi kirju. Kirju ja kirev, ent... Jah, see ent... Meeldejäävaid, suurema üldistusjõuga kujusid on nende hulgas vähe, mastaapsetest kõnelemata. Mõni siiski: Rein Kasemaa, Kalev Pill, šveitser Teo, Regina, Fabian, Juku ja lopsakates naturalistlikes värvides

---

[1] «Looming» 1979, nr. 2, lk. 271.
[2] Vt. «Keel ja Kirjandus» 1980, nr. 10, lk. 628.

PAUL KUUSBERG

oniandvad autorid
uba aastaid meie
Debora Vaarandi,
inni Nurme, Ralf
dramaturgia ilmet
, Mats Traat, Lilli
Egon Rannet, Enn
Tuulikud, Lennart
äekiri on ka pal-
nekümnendail aas-
Härmal, Ene Mih-
nel teiselgi. Olgu
s välja kujunenud
napära, probleemi-
e pidev esilekerki-
kirjanduse tänane
rikastumise.

ust, siis on selle
seikadest olemise
est oma põlvkonna
ühel meelel And-
[- - -] oma rah-
imuga põhjendaja,
ulist meis alles, ta
skõikselt eemaldu-
i niisama asja ees
luule on tugevam
skondlikult laiemat
umatu isikupäraga
iimse tundelüürika
sjade juurde.[2] Hea,
ga kõneleksid meie
püüdlusest, armas-
ustest ja sellest, et
ei kaoks.

nevaldkonna avar-
robleeme nii mine-
d velled», V. Ilusa
aikimise motiivid»,
Maasiku jutustused,
A. Uustulndi «Meri,
linnaromaane ja
Vindi «Väikelinna
n Råudnaski pihti-
ksime nimetada ka
i omaaegseid talu-
noome, lüpsjaid ja
normeerijaid, inse-
teadureid või nen-
petajaid. Küll kul-
küll kunstnikke ja
ja ohvitsere. Küll
sõjapealikuid ning
alade järgi, aga ka
oosakirjandus üpris
atiivne. Isegi kirju.
üldistusjõuga kuju-
ski: Rein Kasemaa,
uralistlikes värvides

esitatud Joonas Piirits «Rusikatest». Antud reale võib igaüks vastavalt oma maitsele kenasti tegelasnimesid juurde lisada või ära võtta, kuid vaevalt te leiaksite kujusid, mida kõrvutada «Maa ja rahva» Logina Peteri või «Tuulise ranna» Tõnis Tihu ja ema Marega. Tõsi, kolm karakterit, kellel on keskmisest suurem haaravus ja üldistusjõud, jäid minu poolt nimetamata, need on Timotheus Bock, Balthasar Russov ja Temüdžin, nõnda et asi ei olegi ehk hull. Olgu kuidas on, ent mulle tundub siiski, et meie proosakirjanduses on tegelaskujude väljatöötamine kuidagi tagaplaanile jäänud. Suure üldistusjõuga isikupäraselt väljajoonistatud tegelaskuju tähendab eriti pikemas proosas palju. Kujutlegem hetkeks «Tõde ja õigust» ilma Andrese ja Pearuta. Seda ei saagi kujutleda, sest «Tõde ja õigus» kaotaks poole oma rahvuslikkusest ja jõust. Meie proosas on märgatav tendents kujutada inimest mitte tegevuses, vahetevahel on kriitikas vilksatanud koguni põlastust sündmuste kujutamisele rajatud kirjutamisviisi vastu, dramaatilisi situatsioone kohtame järjest harvemini. Jutt ei ole sellest, et teoses peaks tingimata olema dünaamiline süžee, dramatism võib sama hästi olla sisemine. Oma laadilt on tunduv osa proosast, eriti lühemast proosast muutunud esseistlikult arutlevaks. Kujutamise asemel armastatakse arutleda. Arutlused suudavad ainult siis mõjule pääseda, kui need on tõepoolest sügavad, tabavad, vaimukad, omapärased ja uudsed. Päris paljude teoste, nii romaanide kui ka lühema proosa mõjujõudu vähendab just see, et arutlused on triviaalsed, on küll rohkesti torkeid tegelikkuse nurikülgede pihta, vähe aga omapoolset, kordumatut, vähe seda, mis ulatuks pealispinnalt sügavamale, paneks hinge võpatama.

«Meie kirjanduses puudub tänaseni positiivne kangelane, eeskuju, kelle mõju ulatuks ka ellu,» ütleb Jaan Kruusvall oma poleemilise tuhinaga kirjutatud artiklis «Midagi meenutades». Ja edasi: «Võib-olla on minu nõudmised liiga suured, kuid ma unistan tõesti n.-ö. keskmisest rahvaesindajast kirjanduses, tegelasest, kelle vankumatule kindlusele ja tõe- ning muidugi ka tööarmastusele võiks vahel toetuda.»[3]

Ka mina unistan.

Omal ajal naerutas kriitika mõiste «positiivne kangelane» nõnda ära, et viimasel aastakümnel pole keegi söandanud seda enam suhu võtta. Tõsi, omaaegsed skolastilised vaidlused «positiivse kangelase» ümber, mis deformeerusid mingiks skemaatilise «ideaalkuju» ettekirjutamiseks, nõudsid lihtsustavate käsitluste kriitikat, kuid koos pesuveega oleme ilmselt ka lapse vannist välja visanud. Kriitikas vähenes huvi karakterite analüüsi vastu, ta lakkas kirjanikke õhutamast looma suure üldistusjõuga kujusid, sealhulgas meie ühiskonda edasiviivate tegude ja mõtete kandjate eluehtsaid kujusid.

Proosas on tuntavad kaks diametraalselt erinevat suunda. Ühelt poolt sisemonoloogialdis, arutlus- ja meditatsioonirikas, tegelikkuse reaalidega hapralt seostuv tugeva abstraktsiooniastmega proosa, tavaliselt selle lühemad vormid, ja teiselt poolt argielu pisiasjadega, igapäevase elu seikadega ja olmesfääri üksikasjaliku kirjeldusega üleküllastatud proosa, valdavalt pikemad vormid, jutustused või romaanid või nendeks nimetatud lood, millesse kuuluvad ka nn. naisteromaanid. Teineteisesse suhtuvad need eri laadid sõjakalt, eriti armastavad teise laadi üle ironiseerida esimese laadi harrastajad. Minu meelest on eluõigus mõlemal, nii tinglikul, mudelsituatsioone konstrueerival laadil kui ka argielu üksikasjadesse tungival kirjandusel, millel on eelmisest laadist suurem lugejamenu, aga sageli vähem kunstilist üldistusjõudu. Esimeste puhul kerkib mõnikord tõepoolest H.-K. Hellati poolt ülestõstetud küsimus: kas «...on meie kirjanduse kõige uuenduslikum osa hakanud rääkima keeles, mida lugeja ei mõista või tõrgub omaks võtmast?».[4] Teiste puhul tuleb enamasti nõustuda R. Veidemanni väitega, et seda laadi teoste autoreil «puudub vaimne üleolek ainest»[5], nad kas on laskunud oma tegelaste argisagimiste tasemele või pole suutnud sellest kõrgemale tõusta, pole suutnud argielu muredele anda suuremat kunstilist tähendust.

Oma hinnatavamad võidud on saavutanud viimaste aastate eesti pikem proosa minevikuainelises, ajaloolises ja kultuuriloolises romaanis. Jaan Kross jõudis lõpule oma suurromaaniga «Kolme katku vahel». Sama autori kaasaja elutunnetusest kantud «Keisri hull» on seitsmekümnendate aastate teise poole tuumakamaid saa-

---

[3] «Keel ja Kirjandus» 1980, nr. 10, lk. 578—579.
[4] «Keel ja Kirjandus» 1979, nr. 9, lk. 524.
[5] «Keel ja Kirjandus» 1980, nr. 3, lk. 133.

PAUL KUUSBERG

vutusi. Arvo Valtoni «Tee lõpmatuse teise otsa», mille tegevustik toimub meist nii ajas kui ruumis kaugel, räägib meiegi jaoks olulistest asjadest. Jagan üldist tunnustust, mille osaliseks on saanud Juhan Peegli «Ma langesin esimesel sõjasuvel», kus on suudetud uudselt näha ja kujutada inimesi sõjas. Romaanist õhkub suurt inimlikku soojust, millega autor oma tegelastesse suhtub. Olgu vahemärkusena öeldud, et inimlik soojus on meie kirjanduses üldse defitsiidiks muutumas ... Vladimir Beekmani «Ja sada surma» mõjub oma raske sammuga, otsekohese näkkuvaatamisega äärmiselt teravale klassivõitlusele, mis sõja algul eriti Eesti lõunarajoonides võttis kodusõja ilme. Hoopis omamoodi lähenes sõjaaja elu käsitlemisele Lilli Promet oma romaaniga «Tüdrukud taevast», millest kriitika tänaseni kangekaelselt otsib luurajate tegevuse kirjeldamist, autor aga on seadnud oma eesmärgiks kujutada igapäevaste inimeste suhtumist natsismi, passiivset vastupanu vallutajatele, milles teinekord naer ja pila hinge toitis.

Teenitult on jagatud tunnustust dokumentaalse põhikoega ilukirjandusele, Endel Nirgi «Kaanekukele» ja Lennart Mere «Hõbevalgele». Ulmekirjanduse valdkonda kuuluvad Henn-Kaarel Hellati kaheköiteline «Naiste Maailm» ja Vladimir Beekmani «Eesli aasta» kõnelevad olulistest asjadest meiegi jaoks, rääkimata sellest, et nad on mitmekesistanud kirjanduse üldpilti.

Esiletõstmist väärib lühem proosa, mis on sammunud uute otsingute avangardis ja andnud täisküpset tera. Viimaseil aastail tõusevad novellistikas esile A. Valtoni, V. Vahingu, R. Saluri, J. Krossi, T. Kallase ja J. Kruusvalli tööd, nooremaist on tugeva omapäraga kirjamehed M. Mutt ja J. Jõerüüt. J. Tuulik ja A. Liives on andnud väga rahvapäraseid ja huumoririkkaid jutte, mõnegi eluehtsa loo on avaldanud E. Maasik.

Vene keeles kirjutavate autorite loomingust tõstaksin esile Grigori Skulski, Rostislav Titovi, Boriss Šteini ja Valentin Ruškise jutte, novelle ja olukirjeldusi. B. Štein, V. Ruškis ja G. Muravin on kirjutanud meie silmapaistvamad tööd suurehitustest. Luules tõusevad esile S. Semenenko, J. Skulskaja ja T. Žrjanina paremad värsid.

Meil on mitmesuguseid kirjanikke. On luuletajaid, kes, kasutades Jaan Krossi sõnu, suudavad hõlmata endasse maailma probleeme nagu iseenda omi ja saavutavad siis suure intensiivsuse, ning teisi, kes seda ei suuda, aga oma isiklike elamuste põhjal kirjutavad kaasakiskuvaid värsse. On neid, kes saavad äratust looduselamustest, ja neid, kes tunnevad sisemist vajadust värsistada globaalseid probleeme. On tõeotsijaid ja tõekuulutajaid. On optimiste, aga ka nostalgilisi möödunud aegadest mediteerijaid. On prosaiste, kes kirjutavad läbi oma aega, iga uue teosega eri ajajärku käsitledes, inimesi aja muutumistes eri külgedest vaadeldes, ja teisi, kes kaevuvad järjest sügavamalt iseendasse. Ja kolmandaid, kes tunnevad vajadust lihtsalt jutustada huvitavaid lugusid. Ja neljandaid ja viiendaid ja kümnendaid. Isegi seesuguseid, kes nimetavad oma tegelasi täisnimedega, ees- ja perekonnanimega ...

Meie kirjanduse paremikule, kuulugu teosed siis kas luule, proosa või dramaturgia valdkonda, on omane püüd jõuda elu, inimeste vahekordade, inimese ja teda ümbritseva maailma suhete pealispinnalt sügavamale; selles ei rahulduta üksnes välise elusarnasusega, mis paljudele lugejatele on nõnda meelepärane, vaid püütakse avada olemuslikku, teinekord reaalidega üpris suvaliselt ümber käies. Ilmne on tendents vaadelda tegelikkust läbi inimhinge, uurida inimese ja teda ümbritseva kiiresti muutuva tegelikkuse väga keerukaid vahekordi. Kes teeb seda tundeelu ja mõttekäikude üksikasjaliku kirjeldamisega, asetades rõhu sisemonoloogile, kes loob pilte ja olukordi, milles inimese põhiolemus avaneb nagu ootamatus välkvalguses — see on andelaadi küsimus. Ent tendents sisemaailma avamisele on tuntav ja selge. Näeme ka mõlemate mooduste läbipõimumist. Igas laadis on õnnestumisi, märkigem siinkohal esimesest Vaino Vahingu ning Rein Saluri jutte ja näidendeid, teisest Mats Traadi, Vladimir Beekmani ja Väino Ilusa romaane, kolmandast Jaan Krossi ja Mati Undi romaane. Novellides on Mati Undile omasem esimene laad.

Mõnikord ei jõua üks või teine autor kaugemale elegantsest sõnamängust, isenda hermeetilise mina elamuste modifitseerimisest või siis kaob mõte raskelt tabatavasse tinglike kujundite tulva, ent tervikuna on kirjandus muutunud sügavamaks, temas on rohkem avastuslikku, karakterid on mitmeplaanilisemad, inimest kujutatakse mitmekülgsemalt. Vahel võib kuulda etteheiteid, et mõnes teoses olevat nagu liialt rahulolematust oludega ja vaidlemist iseendaga ning juurdlemist üpris valusate küsimuste üle. Minu meelest kõneleb see kirjanduse uurimusliku

PAUL KUUSBERG

alge tugevnemisest, autorite püüust sekkuda aktiivsemalt ellu. Hea kirjandus on positiivsete tendentside toetamise kõrval alati olnud ka elu pahede ja kiivakiskumiste suhtes häirekella lööja, ja seda ülesannet ei tohi ta tänapäevalgi unarusse jätta. Veel rohkem, mida edasi me elu areneb, seda rohkem on risuks jalus uutes olukordades kiiresti kohanevad igandlikud nähtused, nagu ahnitsemine, onupojapoliitika, hingetu bürokratism, moonakamentaliteet jne. Inimlik rahulolematus puuduste suhtes, millega oma igapäevases elus kokku puutume ja mis peegeldub paljudest teostest, on hea, kuid seejuures ei tohi silmist lasta perspektiivi, tõeliselt olulised ja edasiviivad suured probleemid ei tohi loovutada kohta väiklusele, virisemisele, pisikannatustele, nagu on õigesti toonitanud ka kriitika. Või — kasutades XXVI kongressil Keskkomitee aruandekõnes toodud sõnu: «...et teoste kangelased ei takerduks pisiasjadesse, vaid näeksid elu mõtet oma maa ülesannete lahendamises, elaksid elu, mis on tulvil pingelist tööd ja visa võitlust õigluse ja headuse triumfi eest».

Juba eelmisel kongressil märkis V. Beekman oma aruandekõnes, et ilmuvate teoste eetiline pingestatus on suurenenud. Viimasel viiel aastal on see tendents jätkunud. Esimesel nõukogude aastal, sõja ajal ja sõjajärgsete ümberkujunduste käigus täitis kirjandus revolutsiooni nõuet kõigepealt sellega, et oli uue, nõukogude ajastu tõdede kuulutaja, uute ühiskondlike ideede sisendaja. Säilitades enda kui uue ühiskondliku mõtte kandja rolli, suureneb kaasajal kirjanduse osa inimese tööde ja tegemiste vaimse mõtestajana. Kirjandusel tuleb täita ühiskonna südametunnistuse osa, hea ja kurja vaagijana mõjutada inimeste mõtte- ja tundemaailma, hoida kõrgel inimsuse lippu. Suurenenud huvi eetiliste ja moraalsete väärtuste vastu on üldiselt omane kogu nõukogude ja — veelgi rohkem — kõigi sotsialismimaade rahvaste seitsmekümnendate aastate kirjandusele.

Jah, huvi tõus inimese kõlbelis-moraalsete omaduste vastu on elu enese nõue, ajastu sotsiaalne tellimus. Seda mõtet rõhutas ka sm. L. Brežnev oma ettekandes partei XXVI kongressile: «Nõukogude kunstis ei saanud kajastamata jääda meie ühiskonna kasvav tähelepanu moraaliküsimuste vastu. Inimsuhted tootmises ja eluolus, inimese keeruline sisemaailm ning tema koht meie rahutul planeedil — see kõik on olnud kunstiliste otsingute ammendamatu maailm.» Eesti kirjanduse suuremad saavutused seisavad just siin. Kirjandus, niihästi belletristika kui ka kriitika, võitleb järjest sihikindlamalt inimlike põhiväärtuste eest. Meie elu on muutunud vaieldamatult kergemaks, lahedamaks ja mugavamaks ja paljudele näibki nüüd olevat ainukeseks eesmärgiks elada üha hõlpsamini, jõukamalt, mugavamini; me võime kohata lausa priiskamist ja seda kollektiivseteski vormides: majandid püüavad üksteist üle trumbata poleeritud puidu, kohrutatud vase, põdra- ja metsseanahkadega uhkuse- ehk purusilmaajamissaunades, puhkebaaside kaminaruumides jne. Kergelt äraelamise mentaliteet, väikekodanlik olesklev ellusuhtumine ja alkoholism vohab mõnel pool vägevasti. Inimese põhiväärtustesse, nagu õiglus, ausus, tõetunne, headus, hingesoojus, ohvrimeelsus, töökus, pingutuste mittekartmine jne., suhtutakse, kui imelik see ka ei ole, üpris ükskõikselt. Tänapäeva äärmiselt keeruka, äärmiselt vastuolulise, äärmiselt dialektiliste vastandtendentside põimingus on vaja niihästi teravat pilku kui ka mõttesügavust, niihästi võimet asju uutmoodi näha kui ka mõttejulgust, et suuta kaasaja elu sügavalt avada ja kunstiliselt üldistada. Ja siinjuures on ülimalt tähtis, et meie kirjanduses suureneks taotlus toetada inimeste unistusi uuest ja kaunist, nende lootusi ja püüdlusi. Jagan Tšõngõz Aitmatovi mõtet, et meie kirjasõnas jääb puudu kõrgest, sügavast ja puhtast kunstist, mis sind ülendab, sinu vaimu ja tundeid kõrgematesse, seni veel kogenematutesse hingelistesse ja filosoofilistesse üleelamistesse viib, ning millestki, esialgu vaid aimatavast, kuid hingematvalt kaunist unistama paneb.

Niipalju mõningaist meie kirjanduse arengujoontest, mis on vaieldamatult kaasa toonud head ja hinnatavat. Ometi poleks tark silmi kinni pigistada vajakajäämiste ees, millest eespool mõnevõrra juba juttu on olnud. Neist kõige mõtlemapanevam on see, et kunstiliselt haaravaid, kaasaja elu olulisi protsesse ja nähtusi sügavalt kujutavaid, suure üldistusjõuga teoseid on siiski vähem, kui me tahaksime. Aastaülevaadete tegijad, eriti proosa analüüsijad on selle üle korduvalt kurtnud. Näeme huvitavat paradoksi: teoseid ilmub varasemast märksa rohkem, nende aineala, probleemide ring, temaatika ja käsitluslaad on avardunud, mitmekesistunud, kuid tippteoseid, suure ideelis-kunstilise mõjujõuga teoseid pole varasemast põrmugi rohkem. Mati Undil on paljuski õigus, kui ta kirjutab: «Kokku võttes leidub siin [jutt

PAUL KUUSBERG

on 1976. a. proosast] ju kõike. Ja küllalt palju. Küllalt palju hingeelu, küllalt palju argipäeva, küllalt palju abstraktsioone. Paraku jäävad kõik need (enamasti) eraldi, nii et ühel hingeelu, teisel argipäev ja kolmandal abstraktsioonid. Võib ju ka nii, aga mis me ikka salgame: vahel ootame hea meelega sellist kirjanikku, kes need elemendid ühendaks.»[6] Vaadeldes 1977. a. proosat, konstateeris Mall Jõgi kokku võttes lühidalt: «Liiga palju ilmus halle, igavaid, keskpäraseid, isegi halvasti kirjutatud teoseid.»[7] «Viimase ajani ilmub meil romaane (küll debüüte, küll teisi), kus autori oskamatus või tema mõtte inertsus transformeerub kujutatu-jutustatu halluseks... Kahetsetav, et mõneski nüüdisaega kujutavas ja teravale sotsiaalsele probleemile rajatud raamatus leidub vaid detailne olmemaailm ja peaaegu pole dramatismi ning psühholoogilist töötlust, räägimata elu filosoofilisest mõtestamisest,» nendib Kalju Kääri meie viimaste aastate proosa üle mõeldes.[8]

Karl Muru ütleb 1977. a. luule kohta: «Lüürik värsistab maailma peegeldust indiviidis, palju rohkem veel indiviidi enesepeegeldust. See on kahtlemata lüürikaomane. Ja siiski on nõnda, et just siit algab suur osa meie praeguse lüürika sisulisi küsitavusi. Maailmad sisevaates pakuvad lugemishuvi ja erutavad siis, kui neid esitavad tõepoolest rikkad, paremal juhul ka omapärased autoriisiksused. Tunduv osa mullu avaldatud värssidest selle põhitingimuseni ei ulatu: pakutud hingepilt tundub ahas, triviaalne, mikromaailmaline, fantaasiavaene, elust väljaspool indiviidi viljastamata.»[9]

Selletaolisi mõtteavaldusi kirjanikelt ja kriitikutelt võib leida küllaga, mis kõneleb meie kirjandusliku mõtlemise küpsemisest, kasvanud nõudlikkusest. Kunagi oli aeg, nii paar-kolmkümmend aastat tagasi, kui mõni autor võis kiita saada üksnes aktuaalse teema käsitlemise pärast; see sünnitas teemaga spekuleerimise. Kümmekond aastat tagasi kalduti üht või teist autorit ülistama paljalt selle eest, et ta kasutab uudset laadi, uudset vormikõnet, võimalikult tinglikku vormivõttestikku. Üle õla vaadati neile, kes jätkasid traditsioonilises laadis kirjutamist, kusjuures üle-õla-vaatajad kas ei suutnud või ei tahtnud näha ka traditsioonilise laadi olulisi muutumisi. Nüüd küsime tasakaalukamalt: «Kas lõpule jõudva kümnendi [s. t. seitsmekümnendate aastate] proosa on kuuekümnendate aastate omast ikka nii vaieldamatult mitmepalgelisem ja kunstiküpsem, nagu seda on väidetud? [- - -] Mitmepalgelisem — seda nüüd küll. Aga see mitmepalgelisus ei tähenda meie ajal ja eesti proosa praktikas kaugeltki mitte alati niipalju kunstivahendite ja laadide suuremat rikkust kui just varasemast rohkemat laialivalguvust, kirevust, kirjutatu kunstilise ebamäärasuse ja määramatuse kasvu, küllalt sageli teose sisemise tasakaalu rikutust, mingi konkreetse funktsiooni ühekülgset domineerimist kunstilise terviku ees.»[10] Nüüd püüame teoseid hinnata mitte niivõrd autorite taotluste, seisnegu need kas sisulistes või vormilistes otsingutes, vaid teose kui terviku, teose kui sisulis-vormiliste komponentide ühtsuse põhjal. Mida teos ütleb ja missuguse kunstijõuga ta seda teeb. Ei traditsiooniliste ega tinglike kunstivahendite kasutamine taga automaatselt õnnestumist või põhjusta mitteõnnestumist, kõik sõltub autori omapärast ja andejõust, tema maailma- ja inimesemõistmise sügavusest, tema mõtte haardest.

Nagu eespool öeldust nähtub, olen näiteid toonud peamiselt proosast ja luulest, dramaturgiat aga ainult riivamisi puudutanud. Et suurem osa draamateoseid pole trükivalgust näinud ja nende sõnade kõneleja pole ka paljude näidendite lavastustega tutvuda jõudnud, siis on tal näitekirjandusest teiste kirjandusliikidega võrreldes raskem kõnelda. Oleva informatsiooni põhjal paistab, et eespool nimetatud protsessid on omased ka dramaturgiale. Andmed räägivad sellestki, et meil ei kirjutata just vähe näidendeid, igatahes mitu korda rohkem kui neil aegadel, mil dramaturgiast räägiti kui eesti juhtivast kirjandusliigist, millel on suur üleliiduline ja samuti rahvusvaheline kõlapind. Ja ka lavale jõuab neid rohkem. Ometi kurdavad teatrid heade algupärandite nappuse üle ja neile on raske vastu vaielda, sest häid, sügava sisu, haaravate karakterite ja edasiviiva mõttelaenguga näidendeid ilmub tõesti vähe. Väljapaistvamatena võiksime nimetada E. Vetemaa «Roosiaeda», M. Undi «Peaproovi» ja J. Tuuliku «Pulmad Abruka moodi». Tele-

---

[6] «Looming» 1977, nr. 3, lk. 489.
[7] «Looming» 1978, nr. 2, lk. 328.
[8] «Keel ja Kirjandus» 1980, nr. 1, lk. 9—10.
[9] «Looming» 1978, nr. 3, lk. 495.
[10] «Keel ja Kirjandus» 1979, nr. 1, lk. 3.

PAUL KUUSBERG

dramaturgias on tunnustusväärset tööd teinud Aigar Vahemetsa. On ka rõõmustavaid debüüte, näiteks M. Tiksi «Lahtihüpe» ja O. Antoni «Laudalüürika». Näidendeid on kirjutanud samuti mitmed proosakirjanikud, nagu H. Kiik, J. Kruusvall ja K. Saaber; kõige tugevamini on dramaturgiasse kiindunud V. Vahing, paraku on aga ainult kaks tema varasemat näidendit — «Suvekool» ja «Mina olen Jaan Oks» — rambivalgust näinud. Nagu ka mitmed R. Kaugveri ja teiste autorite tööd. Milles on siis põhjused? Siin on, mille üle nii meil kui ka teatriinimestel ja Kultuuriministeeriumi töötajail mõelda. E. Vetemaa kaasaruandes leiab see dramaturgiaküsimuste hulgas üksikasjalikumat vaatlemist. Nii nagu laste- ja noorsookirjanduse probleemid R. Krusteni kaasaruandes. Mõne sõna tahaksin laste- ja noorsookirjanduse kohta siiski öelda. Kõigepealt alla kriipsutada, et lastekirjanduse osatähtsus meie kirjanduspildis on kasvanud. Lastekirjanduse paremik on tõepoolest hea kirjandus. Meie lastelugusid ja -laule tõlgitakse praegu palju, igavatele ja hallidele raamatutele nii suurt tähelepanu võõrsil ei osutataks. Mõnikümmend aastat tagasi kirjutati rohkesti didaktilisi lugusid, kuidas laps ei pea või peab käituma, tänapäeva lastekirjandus enam nõnda otsesõnaliselt ei õpeta, küll aga haarab noori oma kujundite maailmaga. Nagu R. Krusten oma kaasaruandes märgib, on lastekirjanduse areng toimunud olemasolevate suundade, s. o. tõsielulist ja fantastilis-mängulist haru pidi, millele on uue suunana lisandunud populaarteadusliku kallakuga raamatud. Tänapäeva tehniseeruvas maailmas, kus järjest tõuseb urbaniseerumisaste ja kiireneb elutempo, on ütlemata oluline, et lastele ja noortele määratud kirjandus sisendaks aukartust looduse, inimeste ja inimsuhete vastu, püüaks noortes hingedes hoida ja kasvatada headust, õrnust ja ilutunnet, tõe-, õigluse- ja töövarmastust.

Kaalukat osa kirjanduselus täidab kriitika. Kriitika osatähtsus kirjandusliku mõtte suundumistes on tugevasti tõusnud. Kriitikud, vähemasti osa neist, on H.-K. Hellaii sõnade kohaselt «õhinal reklaaminud» uuenduslikke tendentse nii luules, [illegible], dramaturgias kui ka kriitikas endas. Ja kriitikud on ka need, kes on viimaseil aastail hakanud häirekella lööma, et väheütlevaid, keskpäraseid teoseid kohtab liialt sageli, et püsiväärtustega teoste arvu kasv ei pea sammu ilmuvate teoste arvu kasvuga.

Tõsiseid saavutusi on kirjandusajaloo ja tekstoloogia valdkonnas. Erilist esiletõstmist väärib meie hulgast lahkunud M. Lepiku poolt algatatud töö Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetuse avaldamisel, selle lõpuleviimine Kirjandusmuuseumi poolt.

Püsiva väärtusega on ka L. Siimiskeri ja A. Palmi «A. H. Tammsaare». See pildikroonika meie suure klassiku eluteest ja -tööst väljub tavaliste juubelialbumite raamidest, tegemist on heal teaduslikul tasemel seisva omapärase uurimusega, mis toob Tammsaare meile väga lähedale ja on sammuks edasi tammsaareaanas. Märkimata ei saa jätta Leo Anveldi raamatut «O. W. Masing ja kaasaegsed», mis, nagu on märkinud kriitika [11], süvendab oluliselt meie vanema kultuuri- ja kirjandusloo tundmist. Veel tõstaksin esile traagiliselt meie hulgast lahkunud Jaak Põldmäe «Eesti värsiõpetust», mis kuulub juba kirjandusteooria valdkonda. Väärtuslikke töid on avaldanud Juri Lotman, Leonid Stolovitš ja Sergei Issakov. Kahju, et me ei saa ikka veel lisada kirjandusteaduse saavutuste kontosse akadeemilise «Eesti kirjanduse ajaloo» neljandat ja viiendat köidet, mida juba aastaid ootame. Seetõttu pole meil siiani ulatuslikumat marksistlikku käsitlust kodanliku perioodi kirjandusest ega põhjalikumalt läbitöötatud ülevaadet eesti nõukogude kirjanduse senisest arengukäigust, mis annab end negatiivselt tunda ka jooksvas kirjanduskriitikas, kus kohtame üpris kergekäelisi üldistusi. Meie kirjandusteadusliku uurimise intensiivsus peab kasvama, selleski valdkonnas on vaja uusi, hästi ettevalmistatud jõude. Paraku aga ei soodusta Kõrgema Atestatsioonikomisjoni bürokraatlik otsus, mis nõuab väitekirjade esitamist vene keeles, uute kõrgesti kvalifitseeritud kirjandusteadlaste juurdekasvu. Keskaparaadil on uue korra kohaselt muidugi kergem otsustada väitekirjade üle, rahvuskeelte, rahvaluule ja rahvuskirjanduste uurijaile tekitab see aga tohutuid, olemuselt raskesti põhjendatavaid lisaraskusi.

Raamatuist, mis üldiselt tunnustatud kvalifitseeringu järgi kuuluvad puhtakujuliselt kirjanduskriitikasse, kuna analüüsivad, tõlgendavad ja hindavad ilmuvat ilukirjandust, nimetaksin Maie Kalda Nõukogude Eesti preemiaga autasustatud «Kirjandusest ja kriitikast», Ülo Tontsu lühimonograafiat «Juhan Smuul», N. And-

---

[11] R. Põldmäe, «Uurimusi O. W. Masingust ja tema kaasaegseist». «Keel ja Kirjandus» 1980, nr. 9, lk. 565.

PAUL KUUSBERG

reseni «Terendusi», H. Peebu «Tähtraamatut» ja R. Krusteni kogu «Raamatute keskel». Väga huvitavad on kolm kirjanike kirjutatud raamatut: J. Krossi «Vahelugemised» II, P. Rummo «Kirjatähe kammitsas» ja V. Adamsi «Vene kirjandus, mu arm». Tõsi, Valmar Adamsi näol on meil tegemist vene kirjanduse püsiva uurijaga, teda ei saa vaadelda autorina, kes ainult vahetevahel oma mõtteid kirjandusest avaldab.

Jooksvas kriitikas on vanema ja keskmise põlvkonna kriitikute N. Andreseni, O. Jõe, E. Nirgi, M. Kalda, Ü. Tontsu, K. Kure, P. Liase, H.-K. Hellati, A. Eelmäe, M. Mägra, H. Puhveli, O. Kruusi jt. kõrvale tõusnud noorte kriitikute võimekas põlvkond, kelle hulgast nimetaksin A. Langemetsa, R. Veidemanni, M. Mutti, M. Jõge, S. Ruutsood, T. Liivi, A. Lõhmust ja P. Oleskit, kes annavad tooni just uudiskirjanduse hindamisel. Muide, osa neist, nagu Toomas Liiv, Mihkel Mutt, Aivo Lõhmus ja Andres Langemets, kirjutavad ka ise luulet või proosat, ent nad kuuluvad kindlasti noorema kriitika avangardi.

Ka vanemad kirjanikud on viimasel ajal hakanud agaramalt kriitikat kirjutama. Meenutaksin H. Runneli, M. Undi, A. Kaalepi, V. Grossi, H. Suislepa, J. Kaplinski, A. Valtoni, Ü. Tuuliku, J. Jõerüüdi, E. Mihkelsoni jt. töid. H. Runnel ja J. Kaplinski eelistavad esseevormi. Huvitav on märkida, et kirjanike poolt kirjapandu pole oma iseloomult akadeemiline, see tähendab, et kirjanikest kriitikud ei püüa vaadeldava teose või kirjaniku plusse ja miinuseid vaagida niivõrd objektiivselt, kuivõrd propageerida mingit oma mõtet või arusaama kirjandusnähtustest, nende positsioon on valdavalt aktiivne, vahel üpris sõjakas. Nad on mingi neile meelepärase mõtte või idee, mingi laadi või stiili eestvedajad, eestvõitlejad, kui mitte just mingi teise laadi või mõttesuuna ründajad, siis sellega polemiseerijad igatahes. Subjektiivsus vürtsitab nende kirjutisi, neid on huvitavam lugeda isegi siis, kui nad vaadeldavat teost mitte niivõrd ei analüüsi, kuivõrd kasutavad seda oma tõdede ja arusaamade kuulutamiseks.

Esiletõstmist väärib ajakirja «Keel ja Kirjandus» proosadiskussioon, mis on mitme aastakümne ulatuses meie sisukaim mõttevahetus. Tagantjärele üle lugedes tuleb tunnustada ka «Loomingu» aastaülevaateid, kus järjest nõudlikuma pilguga hinnatakse uudiskirjandust ja nähakse tõsist tähelepanu väärivaid probleeme. Meie kirjanduslikku mõtet on aidanud edasi viia Tartu igakevadine kirjanduskonverents.

Pärt Liase ja Andres Langemetsa väga huvitavas dialoogis, millega algas «Keele ja Kirjanduse» diskussioon, tõdetakse, et meie proosas on sotsiaalkriitilisust praegu tükk maad vähem kui kuuekümnendail aastail. Ehkki nad samas märgivad, et teosed on süvenenumad ja järelemõtlikumad, et poliitiline aktiivsus pole kadunud, vaid liitunud tunnetamis- ja põhjendamisvajadusega, olgu öeldud, et kui ka niisuguste väidetega pole põhjust mitte nõustuda, on terasepilgulised kriitikud ometi välja öelnud tõe, mis meid kõiki peaks mõtlema panema. Meie proosa sotsiaalne haare ja sügavus ei suurene, vaid kipub pigem ahenema. Kas me ei prae liiga oma mahlas? Me räägime palju kunstniku minast ja eneseväljendusest, ent paraku ka ühekülgselt. Tõepoolest — niikaua kui on eksisteerinud individuaalne, üksikisiku poolt loodud kirjandus, on isiksuse eneseteostuse probleem sellele alati olnud tunnuslik. Kuid ikka on olnud ka nõndaviisi, et poeedi, proosa- või näitekirjaniku, aga ka kriitiku eneseteostamine on olnud seda mõjusam, nende sõnum seda tuumakam, mida tugevamini on autor-looja seisnud keset elu. Paraku on meie kriitikas juhtunud sedagi, et konkreetse ajastuga seotud sotsiaalsete küsimuste käsitlemist on vaadeldud kui madalamat astet olemise mõtte otsimise kõrval. Kuid kas pole lugu siingi nii, et elu mõtte, olemise fundamentaalseid küsimusi saab tulemusrikkamalt, lugejaid haaravamalt käsitleda mitte mingi hermeetiliselt suletud maailma, vaid konkreetse sotsiaalse tegelikkuse põhjal.

Meie proosa, ja mitte ainult proosa, vaid ka luule ning draamakirjanduse (kaasa arvatud lastele ning noortele määratud teosed) uuenemist ja teisenemist tuleb toetada. Kuid need saavutused, mida teisenemine ja uuenemine on kaasa toonud, kas või suurenenud tunnetamis- ja põhjendamisvajadus, isikupäraste laadide ja stiilide väljakujunemine jm., peaksid viima teoste ühiskondliku tähenduse tõusule. Peaksid looma uue sünteesi. Peaksid sünnitama uusi, omanäolisi, tõepoolest kaalukaid püsiva väärtusega teoseid, mida me kõik ootame.

Kui tahame, et kirjanduse kaal ühiskonnas ei langeks, vaid tõuseks, siis ei tohi meie kui autorid ringelda üksnes oma mina elamustesfääris, ei tohi nokitseda üksnes erapooletute pisiprobleemide kallal, vaid peame süvenema elu põhihoovustesse, et

PAUL KUUSBERG

inimestele tõepoolest midagi olulist öelda. Siin peaks kriitika olema eestvedaja ja mitte sabassörkija. Meie ühiskond ja inimene selles ühiskonnas on pärast revolutsiooni tohutult kiiresti muutunud. See on olnud keerukas, vastuoluline ja tihtipeale ka dramaatiliselt pingeline protsess. Need muutumised, see uue ja vana vaheline võitlus, mis lakkamatult on kestnud ja kestab, nõuab kunstilist mõtestamist. Ilmuvad ilukirjanduslikud teosed seda teevadki. Paraku aga nii mõnigi kord pinnaliselt, elu edasiviivaid põhihoovusi tabamata. Kriitika tegeleb teoseid kandva mõttega nagu möödaminnes, ent tänapäeval ei saa ignoreerida teoste sisu, seda enam, mida kaunimalt ja elegantsemalt on teos tehtud. Teoste vaatlemisel ja hindamisel ei saa lahutada nende eetilist ja ideelist külge, nende sisu ja ühiskondlikku tähendust. Vahel aga tundub, nagu pelgaks kriitika maailmavaatelisi küsimusi, iseäranis poliitikat, mistõttu ta täidab pahatihti tagasihoidlikult seda rolli, mis on ikka langenud nõukogude kriitikale kirjanduse ideelise sisu ja autorite aktiivse eluhoiaku tugevdamisel. Me ei näe teinekord läbi Lääne «sõprade» meetodeid ja nakatume nende pessimismist. Näiteks levis pagulasringkondadest juba ammuaega tagasi jutt, mis on leidnud endale mõne jüngri ka Maarjamaal, nagu oleks meie rahvusliku kultuuri areng siin, Eestis, ohus. Millest räägivad aga faktid? Loomulikult vastupidisest. Sõjajärgseil aastakümneil on ju meie haridus, teadus ja kultuur varasemast võrreldamatult kiiremini arenenud. Keskharidus on muutumas üldiseks, 1000 elaniku kohta on nüüd kolm korda rohkem üliõpilasi, teadlaste arv on kasvanud üheteistkümnekordseks, rahvusteaduste edendamiseks on loodud suuri uurimiskeskusi, nagu TA Keele ja Kirjanduse Instituut, Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum ja Ajaloo Instituut. Kunagi varem pole Eestis olnud nõnda palju professionaalseid vabakutselisi kirjanikke ja kunstnikke kui praegu, kunagi varem pole külastatud ka nõnda palju teatreid, kontserte ja kunstinäitusi kui nüüd. Algupärase ilukirjanduse tiraažide rohkem kui kümnekordsest kasvust oli juba juttu. Eestikeelsel trükisõnal on seljataga rohkem kui 450-aastane ajalugu. Kaugelt üle poole kõikidest emakeelsetest raamatutest on trükitud nõukogude ajal. Nii need kui ka paljud muud faktid räägivad sellest, et Eesti NSV elanikkonna kasv teistest vennasvabariikidest siia tööle ja elama asunud inimeste arvel pole vähendanud ei materiaalseid võimalusi eesti kultuuri arenguks ega seda mingil muul moel pidurdanud. Küll aga on nõukogude võim teinud kõik, et kultuurisaavutusi rahvale kättesaadavamaks ja kultuurielu intensiivsemaks muuta. Eeltoodu ei tähenda, et siin poleks lahendamist nõudvaid probleeme ega kitsaskohti. Raamatute tiraažid on meil elanike arvuga võrreldes küll suhteliselt suuremad kui üheski teises vennasvabariigis (ja arvatavasti suurimaid ka maailma mastaabis), kuid ikkagi ei jätku raamatuid kõigile soovijaile. Sõjajärgseil aastail on Eestis ehitatud kaks suurt raamatukoguhoonet: Teaduste Akadeemia Raamatukogule Tallinnas ja TRÜ unikaalne raamatukoguhoone Tartus, kuid tõsist muret teeb endiselt olukord Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riiklikus Raamatukogus, mille uue hoone ehitamisega on alles nüüd tõsiselt tegelema hakatud. Ka meie rahvaraamatukogud nõuavad senisest suuremat tähelepanu ja hoolt. Tallinn vajaks juba ammu uut teatrihoonet, selle ehitamine lükkub aga aasta-aastalt edasi. Paljutki pole veel teha suudetud, nii et lahendamist vajavaid probleeme on küllaga. Mida kiiremini me edasi liigume, mida kõrgemale tõuseb rahva vaimne nivoo, seda rohkem kerkib uusi küsimusi, sest elu on kümnekordselt tõendanud, et rahuldatud vajadused sünnitavad uusi vajadusi. See, et rahva vaimne elu muutuks üha rikkamaks, paneb meile, kirjanikele, suured ülesanded. Eeskätt kui uute vaimsete väärtuste loojaile ja kultuuri lipukandjaile. Vaimse elu tõusu pidurdajaks ei ole mitte eri rahvustest inimeste koostöö vabariigis, nagu püüavad meile sisendada sotsialistliku elukorra vaenlased Läänest oma kümnete «häälte» kaudu, vaid väikekodanlik piiratus, tarbimismentaliteet ja tõusiklik asjadejaht, milles paljud meie rahvuskaaslased näevad oma elu ülimat sihti. Ning meie, kirjanikud ja kriitikud, kui meil tõepoolest on oma rahva keel ja kultuur kallis, peame väsimatult õhutama inimestes, nii «väikestes kruvikestes» kui ka «suurtes kruvikeerajates», kultuurijanu, seisma selle eest, et materiaalse tootmise kasvuga peaks sammu inimeste vaimne kasv.

Oma XXVI kongressi sõnavõtus ütles NSVL Kirjanike Liidu juhatuse esimene sekretär G. Markov: «Nagu teada, püüavad Lääne eriteenistused igal viisil inspireerida ebaterveid ilminguid meie loomingulises keskkonnas, et kas või kuidagi kõigutada nõukogude kunstiintelligentsi moraalset ja poliitilist ühtsust. Ent ükskõik kui rafineeritud ka ei oleks meie vaenlaste salasepitsused, pole ometi mitte kellelgi õnnestunud vastandada Nõukogudemaa loomejõude tema rahvale, rebida neid

PAUL KUUSBERG

eemale parteist. Pole õnnestunud ega õnnestu mitte iial!»[12] Olen veendunud, et need sõnad väljendavad ka eesti kunstirahva seisukohta.

Seltsimehed! Kirjanduse arengu huvid eeldavad, et kirjandusse astuks pidevalt uusi, noori autoreid. Aastail 1976—1980 täienes Eesti NSV Kirjanike Liit kolmekümne uue liikmega. See ei ole just väike arv. Noorigi ei olnud nende hulgas vähe: M. Saat, J. Jõerüüt, T. Vint, A. Põldmäe, V. Härm, V. Lattik, E. Mihkelson, K. Saaber, L. Tungal, A. Langemets, M. Mutt ja J. Skulskaja. Tallinna ja Tartu noorte autorite koondisse kuulub üle poolesaja autori; paljud nendest on juba jõudnud iseseisvate raamatuteni, rääkimata esinemisest noorte kogumikes ja perioodikas. Kokku on näinud trükivalgust kaugelt üle kolmekümne esikraamatu pluss neli noorte koguteost. Kutselistes teatrites oli mitmeid draamadebüüte. Kirjanike Liidu noorliikmete teosed on lisanud väärtuslikku meie luulesse, proosasse ja kirjanduskriitikasse ning leidnud ka teenitud tunnustust. Mõni neist on saanud juba Tuglase novelliauhinna (M. Saat, T. Vint, J. Kruusvall, J. Jõerüüt, M. Mutt), Smuuli-nimelise aastapreemia (A. Põldmäe) ja kas «Loomingu» või «Sirbi ja Vasara» aastapreemia. Debütantidest on leidnud laiemat tunnustust Doris Kareva, Katrin Ligi, Mari Vallisoo, Siim Kärner ja Ann Must; siinkohal ei ole arvestatud Kirjanike Liitu vastuvõetuid. Endla Tegova ja Peeter Elbingu teoseid tõsteti esile romaanivõistlusel. Kaks meie viimaste aastate bestsellerit — «Rusikad» ja «Tunglejad» — on nende autorite, Anniko ja Tegova esikraamatud.

Arvuliselt ei astu kirjandusse mitte vähem, vaid varasemast rohkem noori, isegi verinoori algajate autorite kogumike ja ajakirjanduse vahendusel. Ometi kostab siin-seal, iseäranis 10—15 aastat varem kirjandusse astunud autorite hulgast kurtmist, nagu poleks kirjandus enam noorte hulgas «popp», et uusi andeid kerkib esile vähem kui sooviksime.

Milles on siis asi?

Kõigepealt — kui uskuda fakte, see tähendab esikteoste autorite ja ajakirjanduses ning kogumikes esinevate ilukirjanduslike palade autorite arvu, siis omaloominguga katsetavaid noori on varasemast vaieldamatult rohkem. Eriti näib luulel olevat külgetõmbejõudu, kriitikas on vilksatanud koguni uus termin — harrastusluule. Proosal ei näi nii suurt külgetõmbejõudu olevat, pealegi on proosadebütandid enamasti vanemad: H. Müüripeal, H. Matve, E. Tegova, S. Anniko jt. M. Mutt, A. Põldmäe ja A. Must eranditena muidugi kinnitavad reeglit... Veel torkab silma huvitav asi — kui luuledebüütide puhul märgitakse, et sealt vastupeegelduv maailm on tihtipeale kitsas ja nagu endassesulgunud, koguni elukauge, siis proosas hoidub see hästi maadligi, on kuhjaga täis argiaskeldusi ja töid-tegemisi. Nähtavasti tuleneb see esiteks žanrilistest iseärasustest — lüürika on juba oma põhiolemuselt autorikesksem, teiseks luule- ja proosadebütantide eavahest, viimaste kui vanemate suurematest elukogemustest, ja kolmandaks — meie viimaste aastate kriitika hoiakust. Kiita saavad ikka laadilt tinglikumad teosed, mis võivad tekitada noortes petliku tunde, nagu poleks kirjanduslikus loomingus elulisel materjalil enam mingit tähtsust, nagu saaks inimesest inimestele rääkida olulist ainuüksi iseennast lahates. Verinoored on vastuvõtlikumad moehoiakutele...

Kuuekümnendail aastail kirjandusse astunuid iseloomustas tugev anne, nad olid tundliku sotsiaal-eetilise närviga. See oli põlvkond, kes tuli kirjandusse meie ühiskonnas toimunud suurte muutumiste ja nihete laineharjal (ma mõtlen seda sihikindlat tööd, mida partei tegi isikukultuse halbade tagajärgede likvideerimiseks, dogmatismist ja tähenärimisest jagusaamiseks, soodustades kõikides eluvaldkondades uute loominguliste jõudude esiletõusu) ja kellel oli loomupärane huvi ühiskondlike nähtuste vastu, inimese koha vastu ühiskonnas. Nõndanimetatud kassetipõlvkonna autorite elutunne oli avaram, praegused noored nagu tegeleksid peamiselt iseenesega, laiemad elu- ja maailmaprobleemid libisevad neist justkui mööda.

EKP XVIII kongressil märgiti, et praegu omandab erakordse tähtsuse algajate autorite probleem, ja nenditi, et efektiivset noorte talentidega tehtava töö terviksüsteemi meil veel pole. «Siinkohal tuleb rõhutada,» ütles oma aruandekõnes Keskkomitee esimene sekretär K. Vaino, et «... just loomingulised liidud vastutavad noorte autorite maailmavaate ja aktiivse eluhoiaku väljakujundamise, nende loomingulise kasvu eest.»

Tõepoolest, ega ole meiegi Liidu töö algajate, eriti just ealt noorte autoritega süsteemne.

---

[12] «Sirp ja Vasar» 6. III 1981, nr. 10.

PAUL KUUSBERG

Me oleme algajatele autoritele korraldanud kolm seminari ja noortele kriitikutele kaks talvekooli, arutanud noorte autorite probleeme juhatuse koosolekuil, kuid töö noortega kipub liialt üldiseks ja ka üldsõnaliseks jääma. Tarvis on süvendatud individuaalset tööd kirjandusse astujatega, on vaja arutada üksikautorite loomingut žanrikomisjonides.

Kirjanduse arengu huvidele käis risti vastu omaaegne koolialmanahhide tegevuse lõpetamine. Rajoonide koolidevahelistel almanahhidel ei ole niisugust ergutavat-kaasakiskuvat toimet kui kooliväljaannetel. Kirjanike Liit omalt poolt on püüdnud avardada algajate avaldamisvõimalusi, meie Liidu algatusel on ilmunud kaks noorte kogumikku ja mullu hakkas ««Loomingu» Raamatukogu» avaldama noorte koguteost «Sõna», mida võib võtta ka omaette väljaandena. Kui noortel on aktiivsust, nende sõnadel haaret, jõudu ja lendu, siis võibki «Sõnast» kujuneda juba iseseisev ajakiri. Muidugi, kõige olulisem on igale noorele tema oma raamat ja hea, et «Eesti Raamat» on noori selles mõttes soosinud, millest räägivad arvukad debüütteosed. Kirjanike Liidu asjaks on kaasaaitamine noorte vormivalitsemise oskusele, eriti aga nende maailmanägemise avardamine, nende sotsiaalse nägemisteravuse suurendamine. Viimasel NSVL Kirjanike Liidu juhatuse pleenumil oldi üksmeelsel arvamusel selles, et noortega tehtavas töös ei peaks tõusma esiplaanile mitte niivõrd vormiküsimused, sest kirjutada noored oskavad, igatahes paremini kui kaks-kolmkümmend aastat tagasi kirjandusse astunud, kuivõrd kodanikutunde küsimused, tegelikkuse kunstilise mõtestamise probleemid. Nõnda on see ilmselt ka meil.

Nõukogude kirjandus on paljurahvuseline kirjandus, Nõukogude Liidus luuakse ilukirjanduslikke teoseid rohkem kui seitsmekümnes keeles. Meie maal toimub eri rahvuskultuuride vastastikune rikastamine. Kirgiisi väljapaistev kirjanik Tšõngõz Aitmatov kirjutas hiljuti ajakirjas «Voprossõ Literaturõ» huvitavalt, et tänapäeval loeb algaja usbeki kirjanik leedu romaani, mis võib teda kui mitte otse, siis kaudselt mõjutada. Aitmatov rõhutas, et ammu on möödas need ajad, kus iga rahvas lõi oma muinasjutud, müüdid ja legendid ainult oma kogemustest, endassesulgunud etnilistes piirides. Võiksime lisada, et teadus on ammu kindlaks teinud, et paljud muinasjutud ja müüdid, mida üks või teine rahvas on ainult enda omaks pidanud, on juba hallidel aegadel olnud teiste rahvastega suhtlemisest mõjutatud. Tänapäeval aga ringlevad kunsti-, sealhulgas kirjandusväärtused üha laiemalt kogu maailmas, iga maa kirjanik on mingil määral, sõltuvalt lugemusest ja keelteoskusest, paljude kirjanduste mõjusfääris. Olgu siinkohal meenutatud, et eesti kirjandus tekkis ja arenes suuremate ja vanemate kirjanduste, saksa ja vene kirjanduse mõjusfääris, hiljem, eriti sellel sajandil, tugevnesid prantsuse, inglise, soome, skandinaavia ja teiste kirjanduste mõjud; pärast sotsialistlikku revolutsiooni tihenesid meie kontaktid Nõukogude vennasrahvaste kirjandustega, mis kahtlematult on mõjutanud ja mõjutab ka edaspidi meie kirjanduse arengukäiku. Tänapäeval jõuavad meieni väga kaugete rahvaste, näiteks Ladina-Ameerika kirjanike teosed, Gabriel García Márqueze romaani «Sada aastat üksildust» on paljud meie kirjanikud nimetanud teoseks, mis on neid tugevasti haaranud. Mats Traat on oma suurepäraste Harala elulugude kirjutamisel algtõuget saanud ameerika luuletaja Edgar Lee Mastersi värssidest («Spoon Riveri koolnud»), mis ei vähenda nende väärtust ega eestilisust. Kuuekümnendate aastate vabavärss kõneleb selgelt mõjutustest, mida meie luuletajad olid vastu võtnud küll Soomest, küll kaugemalt, nii Läänest kui ka Idast. Jagan P.-E. Rummo väidet, et eesti luulekeel on paindlik ja jätkub meie kunstluulele algusest peale omane avatus laenulistele vormidele ning oskus neid sulandada oma loomepraktikasse. Ühegi kaasaja kultuurrahva kirjandus ei arene enam lokaalselt isoleeritud ruumis. «Postimehe» vanameelsed tegelased noomisid omal ajal ärritatult nooreestlasi, et need ahvivat prantslasi ja teisi Lääne halbu eeskujusid. Veel kolmekümnendail aastail ründas nn. Rahvuskirjanikkude Liidu ringkond meie väljapaistvaid sõnameistreid, et need polevat küllalt rahvuslikud, küllalt «positiivsed», küllalt ürgeestilised. Eesti demokraatlikule väärtkirjandusele on aga algusest peale olnud omane salliv suhtumine teistesse rahvastesse ja nende kultuuri, mitte sulgumine iseendasse, vaid teiste rahvaste kultuuri parimate saavutuste hindamine, oma vaimumaailma rikastamine teiste rahvaste kirjandusväärtustega. See pole võtnud temalt oma nägu, vaid on aidanud seda mõjuvamalt välja kujundada. Mõelgem hetkeks, mis oleks saanud eesti kirjandusest, kui see poleks rikastunud maailmakirjanduse väärtteoste kogemustega!

Eesti tänasele kirjandusele on rahvaste sõpruse ja internatsionalismi idee orgaaniliselt omane. Pole tähtis, kas mingi teos räägib otseselt rahvaste sõprusest või ei.

PAUL KUUSBERG

kas proosateoses näiteks esineb teistest rahvustest tegelasi või ei, teose internatsionaalse toonuse määravad autori vaatenurk, tema hoiak ja vaimsus. Ilmunud raamatuist ei leia me rahvusliku suletuse, rahvaste üksteisele vastandamise või vanadesse arhailistesse kommetesse-pruukidesse-arusaamadesse kapseldumise jooni, neid kannab kaasaegne nõukogulik elutunnetus. Pärast Koidula isamaaluuletusi kõlas isamaateema tugevasti meie sõjaaegses lüürikas ja näib kõige viimasel ajal uuesti elavnevat. Oma sünnimaa, oma kodumaa ja oma keele armastus on igale nõukogude inimesele tema rahvusest olenemata omane, on püha ja sellest laulmine teenib patriotismi kasvatamise eesmärki, sest nõukogude patriotism algab armastusest oma sünnimaa vastu ja kasvab edasi kogu suure paljurahvuselise kodumaa austuseks ja armastuseks.

Kirjanduse ja kunsti ajalugu on korduvalt kinnitanud, et üldinimlikku, et kogu nõukogude rahvale ühist saab kõige mõjuvamalt avada mitte väljaspool rahvuslikku, rahvuslikust mööda minnes, rahvuslikku kõrvale jättes, vaid just rahvuslikus, rahvusliku kaudu. Eks tõenda paljurahvuselise nõukogude kirjanduse praktika, et tugeva internatsionaalse mõjujõuga teosed on alati ka tugeva rahvusliku aluspõhjaga, nagu näiteks Solohhovi «Vaikne Don», Leonovi «Vene mets», Gontšari «Kuljus», Avyžiuse «Talude tühjenemise aegu» või Tvardovski, Rõlski, Kolasi, Mieželaitise või Hamzatovi luule. Või võtkem eesti kirjandus — tugeva rahvusliku põhikoega Aadu Hindi «Tuuline rand» on ka tugeva internatsionaalse mõjujõuga. Sama võib öelda Juhan Smuuli loomingu kohta. Aga Vaarandi, Raua, Kaalepi, Alveri, Parve, Merilaasi, Suumani, Niidu luule! Luules, sealhulgas isamaaluules, määrab tulemuse teoseid kandvate mõtete iseloom ning tundetoon, see, kas on tegemist rahvusi eraldava või liitva probleemikäsitluse ja inimesevaatlusega. Kui 1977. aastal NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi koosolekul arutati Läti ja Eesti NSV kirjanike liitude tööd, siis rõhutas kirjandusteoreetik ja kriitik Leonid Novitšenko, et eesti kirjandus on internatsionalistlikult mõtlevate autorite kirjandus, sama seisukohta jagasid teised sõnavõtjad. Nõnda see ka on. Ja meil tuleb hoolt kanda, et meie kirjanduse internatsionalistlik toonus ei nõrgeneks, vaid tugevneks. Provintslik lokaalsus, et mitte öelda natsionalismi silmaklappide kandmine pole iial sünnitanud suurt kunsti ega sünnita ka tänapäeval.

Juhatus on pööranud pidevalt tähelepanu kirjandussidemete tugevdamisele Nõukogude vennaskirjandustega ning sotsialismimaade kirjandustega ja püüdnud laiendada ning tihendada kontakte ka Soome ja mõnede teistegi kodanlike maade progressiivsete kirjandusringkondadega. Vene NFSV kirjandus- ja kunstidekaad Eestis, Leningradi kirjandusnädal Eestis ja Eesti kirjanduspäevad Leningradis, A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäeva laialdane tähistamine Eestis, Moskvas ning vennasvabariikides, Soomes ja mujalgi, üleliiduline lastekirjanduse nõupidamine Tallinnas (1977), eesti nüüdisdramaturgia arutelu Tallinnas, millest võtsid osa paljud draamakirjanikud ja teatrikriitikud Moskvast ning liiduvabariikidest (1979), eesti uusima proosa arutelu Moskvas (1978), läti ja eesti kirjanduse arutelu NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi koosolekul Moskvas (1978) ja Balti vabariikide kirjanduste arutelu seoses Balti vabariikide 40. aastapäevaga samas kaks aastat hiljem on olnud selles valdkonnas suuremad ettevõtmised. Eriti tahaksin alla kriipsutada A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäeva tähistamist, millest sai üleliiduline üritus ja mis äratas tähelepanu kaugel väljaspool Nõukogude Liidu piire, sest meie taotlusel, mida toetasid direktiivorganid ja üleliiduline Kirjanike Liit, võeti see UNESCO poolt tähistatavate juubelite hulka. Esiteks tõusis huvi Tammsaare teoste vastu ja andis tõuke nende tõlkimiseks, teiseks rajas pinda eesti kirjanduse kontaktide tugevdamisele küllaltki laias plaanis.

Nagu te võite näha organisatsioonilise töö ülevaatest, on meie Liidu liikmed pidevalt osa võtnud vennasvabariikides toimunud kongressidest, konverentsidest, nõupidamistest ja kirjandusnädalatest. Siin on tarvis veelgi suuremat sihipärasust.

Tänapäeva eesti nõukogude kirjandus võrsub kaasaja tegelikkusest, aga ka eelmiste põlvkondade elukogemustest. Meie hooleks on kaasa aidata nõukoguliku elutunnetuse süvendamisele, uute, sotsialistlike väärtushinnangute tugevdamisele ja kindlustamisele, meie rahvast ja tema kirjandust iseloomustanud parima edasiarendamisele. Meie kirjandusklassika, demokraatlikust ja humanistlikust mõtteviisist kantud suure sotsiaal-eetilise mõjujõuga kirjanduse tähtsus pole põrmugi vähenenud. Mineviku väärtkirjanduse plaanipärasel väljaandmisel on hoopis suurem tähendus kui üksnes kirjandushuviliste lugemisjanu rahuldaminc. See on meie

PAUL KUUSBERG

kultuuri, meie kirjanduse edasiarendamise ülimalt aktuaalne küsimus. Veel rohkem — sellel on kõige laiemalt võttes hindamatu tähtsus inimeste vaimumaailma kujundamisel, nende kommunistlikul kasvatamisel. Kommunistliku ühiskonna inimene pole ju tuim töörügaja, vaid vaimselt arenenud, kõrge kultuuritasemega inimene, kes teadlikult teostab ennast, see tähendab, suhtub loovalt oma ellu ja tegevusse ja maailma ümber kujundades kujundab ka ennast. Kirjastuskomitees kinnitati hiljuti meie kirjanduspärandi väljaandmise plaan kuni sajandi lõpuni, moodustati selle töö teostamiseks kirjastuse «Eesti Raamat» juurde seitsmeliikmeline toimetus ning kinnitati ühiskondlik nõukogu, kes hakkab seda tööd suunama ja kelle esimeheks sai Jaan Kross. Muide, kirjandusklassika väljaandmine on kogu Nõukogude Liidus saanud kirjandusteaduse ja kirjastussfääri üheks kõige tähtsamaks ülesandeks ja Eesti NSV, keda on nimetatud raamatuvabariigiks, ei tohi siin sabassõrkijaks jääda. Kirjanduspärandi plaanipärane väljaandmine sõltub trükibaasist, mis kipub pidurdama hädavajalike raamatute kirjastamist. Uue raamatutrükikoja ehitamine on seepärast elu enese nõue — nagu ka senisest intensiivsem noorte trükitööliste ettevalmistamine.

Järjest olulisema töölõigu meie tegevuses moodustab eesti kirjanduse levikuala laiendamine. Oleme jätkanud eelmise juhatuse poolt alustatud seminaride korraldamist eesti kirjanduse tõlkijaile. Lisaks vennasvabariikide tõlkijaile oleme kaks seminari korraldanud sotsialismimaades töötavaile eesti kirjanduse vahendajaile ja nendest on osa võtnud ka soome tõlkijad. Tänu neile seminaridele on paljudel meie kirjanikel tihenenud sidemed tõlkijatega ja teiste kirjandusinimestega. Loodame, et 1978. a. ilmuma hakanud ajakiri «Tallinn» aitab järjest toimekamalt kaasa sidemete tugevdamisele vennaskirjandustega. Selleks et tutvustada Moskva keskkirjastuste ja kirjandusväljaannete töötajaile ning kriitikuile seda osa eesti uuemast proosast, mis on kirjutatud tinglikumas laadis, tavapärasemast erinevas häälestuses, algatasime mõtte anda vene keelde tõlgituna Tallinnas välja vennasvabariikides ja Moskvas vähem tuntud autorite proosakogumik, millest «Eesti Raamat» agaralt kinni võttis. Raamatu «Estonskaja molodaja proza» arutelust Moskvas võttis osa arvukalt pealinna ja liiduvabariikide kirjanikke ja kriitikuid ning see kujunes elavaks ja vaidlusrohkeks. Üldse võib täheldada huvi tõusu eesti kirjanduse vastu. Viimasel ajal ilmub igal aastal Nõukogude rahvaste keeltes ja väliskeeltes kolmveerandsada raamatut eesti kirjandusest. Olgu märgitud, et kodanlikul ajal kaebasid kirjandusinimesed, et eesti kirjandust tuntakse mujal väga vähe, sest seda tõlgitakse vähe. Nii kirjutas «Varamu», et enam kui poole sajandi kestel on ilmunud kõigest 37 eesti autori tööd 15 võõrkeeles. Nõukogude aastail on kaugelt üle 100 eesti kirjaniku teose ilmunud poolesajas keeles. Meie teoste ilmumisel vene keeles on eriti suur tähtsus. Avab ju vene keel piltlikult öeldes meie kirjandusele värava maailma. Eesti keelt tuntakse mujal väga vähe, vene keele vahendusel saadakse meie teostega laiemalt tutvuda nii vennasvabariikides, sotsialismimaades ja kaugemalgi ning tekib huvi nende tõlkimiseks teistessegi keeltesse. Siinkohal tahaksin ära märkida ja tänada meie häid sõpru tõlkijaid, nagu Maria Kulišovat ja Nora Javorskajat Leningradis, Roman Minnat, Veera Ruberit ja Arnold Tamme Moskvas, Aleksei Sokolovi Rjazanis, Janis Žīgursit, Anna Žīguret, Laimonis Kamarat ja Tamara Vilsonet Lätis, Eduardas Astramskast ja Aldone Kalmu Leedus, Oleksandr Zavgorodnit ja Alevtina Sprogist Ukrainast, Győző Fehérvárit, Gábor Bereczkit ja Geza Kepest Ungaris, Vladimir Macurat, Květuše Novákovád ja Naděžda Slabihoudovád Tšehhoslovakkias, Dora Janevat ja Lilia Veličkovat Bulgaarias, Siegfried Behrsingit SDV-s, Friedrich Scholzi SFV-s, Aino Kaasineni, Eva Lillet ja Juhani Salokannelt Soomes. Mitte vähem tänu ja tunnustust pole ära teeninud siin, Tallinnas, meie kõrval tegutsevad tõlkijad, nagu Olga Samma, Svetlan Semenenko, Jelena Pozdnjakova, Olga Rudneva, Gennadi Muravin, Elvira Mihhailova, Boriss Štein ja teised, kes on vahendanud meie teoseid vene keelde. Eesti kirjanduse aktiivsete sõprade arv on tugevasti kasvanud sotsialismimaades ja Soomes.

Tõlkekomisjon on meie kõige agaramalt tegutsevaid komisjone, kes on juhatust ja sekretariaati palju aidanud. Kui nüüd on TRÜ-s viimaks võimalus õppida prantsuse keelt ja tõlkekabineti vahendusel tegelda ka tõlketeooria ja -praktikaga, siis selles on omajagu teeneid Kirjanike Liidul ja tema tõlkeentusiastidel. Tuleb jätkata taotlusi, veenda, põhjendada ja saavutada, et meie auväärse eaga, tunnustusväärsete teadussaavutustega ülikoolis kasvaksid võõrkeelte, sealjuures antiikkeelte õppimise võimalused, mis ühelt poolt looksid aluse tõlkijate kaadri laienemisele ja

PAUL KUUSBERG

teiselt poolt, veelgi avaramalt vaadates, kindlustaksid humanitaarse kultuuri arengule soodsad tingimused.

Kuidagi ei saa jalgu alla Nõukogude rahvaste keelte ja kirjanduste vastastikuse tundmaõppimise kindlama üleliidulise korra rajamine. Kõrgema hariduse süsteemi raamidesse ei taha ega taha mahtuda tõlkijate ettevalmistamine. Pole õiget süsteemi vennasvabariikidega tõlkehuviliste üliõpilaste ja aspirantide vahetamises, puuduvad vastava suunitlusega stipendiumid nii kõrgema hariduse liinis kui ka NSVL Kirjanike Liidus. Nõukogude rahvuskirjanduste vastastikune rikastumine ei sünni ju ainult mingi ühe keele vahendusel, vaid selle protsessi tõhustamiseks on tarvis sihikindlalt ette valmistada tõlkijaid, kes hästi tunneksid selle rahva keelt ja kirjandust ning elu, kelle autoreid nad tõlgivad. Tõlkeprobleemi lahendamisest sõltub suuresti meie internatsionaalne vaimne elu, selle süvenemine ja areng. Üleliidulisel kirjanike kongressil rääkis sellest probleemist Jaan Kross, mina käsitlesin seda Üleliidulise Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi koosolekul, kus lubati probleemi läbitöötamiseks moodustada isegi erikomisjon, kuid asi pole viimase viie aasta jooksul paigast nihkunùd ja endiselt sõltub kõik sellest, kas leidub noori, kes on valmis omal käel läbi raskuste üht või teist vennaskeelt õppima. Ju me peame endiselt raugematu visadusega oma hüüdja hääle osa täitma. Rahvaste lähendamisel mängib väga tähtsat osa kultuuride vastastikune tundmaõppimine, selles aga langeb eriti suur roll kirjandusteoste tõlkimisele algkeelest.

Järgnevalt läheksin organisatsiooniliste ja majanduslike küsimuste juurde, millest eelmisel kongressil rohkesti juttu oli.

Lähtudes NSVL Kirjanike Liidu VI kongressi ja meie eelmise, VII kongressi otsustest, seisukohtadest ja kongressil tehtud konstruktiivsest kriitikast, töötas sekretariaat igaks tegevusaastaks välja põhiürituste plaani, mille kinnitas juhatus ning mida on püütud ka ellu viia. Mida oleme suutnud teha, sellest kõneleb organisatsioonilise töö aruanne. Liidu juhatus ja sekretariaat on püüdnud hõlmata Liidu tegevusest aktiivselt osa võtma võimalikult palju kirjanikke. Üht-teist on siin ka saavutatud. Meie Liidu põhikirja kohaselt oleks tulnud juhatuse täiskogu koosolekuid ehk pleenumeid läbi viia kord aastas; arvestades eelmisel kongressil tehtud kriitilisi märkusi, otsustati juhatus kokku kutsuda igas kvartalis (välja arvatud kolmas kvartal, s. t. suvekuud), millest oleme ka kinni pidanud (juhatuse koosolekuid on olnud kokku 17) ja mis on kahtlematult tugevdanud juhtimise kollegiaalsust. Teiseks, jällegi lähtudes VII kongressi seisukohtadest, hakkasime igal sügisel läbi viima liikmeskonna üldkoosolekuid. Suuremat tähelepanu oleme pööranud žanriviisiliste aastaülevaatekoosolekute ettevalmistamisele. Enne koosolekuid avaldatakse «Loomingus» vastavad ettekanded, mis võimaldab koosolekuile tulnuil varakult tutvuda ettekannete sisuga, mille tagajärjel on koosolekud muutunud elavamaks. Ometi võiksid need veelgi sisukamad olla, ja sisukamaks muutuvad nad sedavõrd, kuivõrd ettevalmistatult tullakse arutlusele ja kui elavalt võetakse sõna. Oleme pea ainuke vabariiklik Kirjanike Liit, kes selliseid ülevaatekoosolekuid on juba aastaid korraldanud ja see traditsioon peaks püsima jääma. Liikmeskonna aktiviseerimise ja loominguliste küsimuste kollegiaalse läbiarutamise tugevdamise eesmärki teenivad ka žanrikomisjonid, kuhu kuulub üle neljakümne kirjaniku, kriitiku ja tõlkija. Agaramalt ja sihipärasemalt tegutsevad tõlke- ning laste- ja noorsookirjanduse komisjon, aktiviseerunud on ka teiste komisjonide töö. Komisjonid saaksid aga senisest veelgi tõhusamalt kaasa rääkida vastava kirjandusliigi aktuaalsete probleemide lahendamisel. Žanrikomisjonid on võrdlemisi loiud korraldama käsikirjade ja üksikautorite ilmunud teoste arutlusi. Hoopis suuremat tähelepanu peaksid nad pöörama debüütteostele ja noorte autorite loomingule.

Kirjanike Liidu juhatus ja sekretariaat on hoidnud pidevalt oma vaateväljas kirjastamisküsimusi, sellestki oli eelmisel kongressil palju juttu. Organisatsioonilise töö aruandest võisite näha, et sekretariaat on koos Kirjastuskomiteega korduvalt arutanud kirjastamisega seotud põhimõttelisi küsimusi ja korraldanud eesti kirjanduse tõlkijatele ja vahendajatele seminare. Riikliku Kirjastuskomitee taotlusel on Ministrite Nõukogu suurendanud «Eesti Raamatu» honorarifondi 200 000 rubla võrra, mis võimaldas rohkemat algupärase ilukirjanduse väljaandmist ja mõningal määral tõsta ka honorari. Ent honorari määramisel, eriti luulekogude honoreerimisel on veel probleeme, mis nõuavad läbimõtlemist ja lahendamist. Et luulekogud ilmuvad tavaliselt ühes või kahes (proosaraamatud kolmes ja vahel ka neljas) tiraažis, siis on poeetide sissetulekud küllaltki piiratud.

Koos Kirjastuskomiteega moodustasime nn. segakomisjoni, kelle tegevus on

PAUL KUUSBERG

aidanud kaasa vaidlusküsimuste lahendamisele. Pidev tegelemine kirjastamisküsimustega ja koostöö Kirjastuskomiteega on kiirendanud teoste väljaandmist, algupäraste ilukirjanduslike teoste toimetamis- ja trükitsükkel on märksa lühenenud. Suuri teeneid on selles olnud meie juhatuse liikmel A. Siial, kes algupärase ilukirjanduse osakonna juhatajana tegutses väga toimekalt. Kui varem kaebasid autorid, et nende teoste väljaandmine venib lubamatult pikale, siis nüüd on kirjastuse toimetajad mures, et uusi käsikirju ei laeku piisavalt.

Kirjastusküsimuste lahendamisel on saavutatud mõningat edu, ent ma olen kaugel sellest, et näha asju üksnes roosades värvides. Autor ja toimetus ei pruugi alati leida ühist keelt, ikka võivad tekkida konfliktsituatsioonid. Vaidlusaluseid probleeme suudame edukalt lahendada ainult vastastikuse lugupidamise ja nõudlikkuse korral. Meilt eeldab see üht — et me kitsast tsunftivaimust üle oleksime (iga rida, mis kirja pandud, peab ilmtingimata — tasemest olenemata — ilmuma!) ja käsikirju objektiivselt hinnata suudaksime. Siinkohal lubage mul meenutada partei XXV kongressi seisukohta: «Mistahes teose ühiskondliku tähtsuse peamiseks kriteeriumiks on arusaadavalt olnud ja on selle ideeline suunitlus. [- - -] Kui aga mõnikord ikkagi juhtub, et mõned töötajad mõistavad seda lihtsustatult ning püüavad administratiivmeetoditega lahendada kunstiloomingusse, vormide mitmekesisusse ja stiili individuaalsusesse puutuvaid küsimusi, siis ei lähe partei taolistest juhtudest mööda ning parandab olukorda.» Need sm. L. Brežnevi sõnad on heaks juhtnööriks nii meile kui ka kirjastustöötajaile.

Algupärase ilukirjanduse väljaandmisel on muutumas murelapseks ilmuvate teoste välimus, raamatute kunstiline kujundus ja trükitehniline tase. Paberit on tarvis kokku hoida, kuid paberi kokkuhoiu nimel ei tohi luuletuskogusid välja anda nõndaviisi, et see kahjustaks luule vastuvõtmist lugejate poolt. Me ei saa ega tohi nõustuda sellega, et luuletuskogude leheküIgedele pressitakse kokku võimalikult palju luuletusi, vähimatki hoolimata sellest, kas see soodustab luuletuste mõjulepääsu või ei. Tahaksime loota, et Kirjastuskomitee ja kirjastus «Eesti Raamat» meid siin toetavad, seda nõuavad nii eesti raamatukultuuri kui ka luule huvid. Meil on tarvis otsida teid, kuidas luule ja rahva sidemeid tugevdada, mitte astuda samme, mis inimesi luuleraamatutest eemale tõrjuvad.

Siinkohal peame rääkima ka Kirjanike Liidu häälekandja «Loomingu» ja ««Loomingu» Raamatukogu» korrapäratust ilmumisest, milles ei ole süüdi ei toimetus ega autorid, vaid trükikoda. «Looming», Eesti kõige vanem praegu ilmuv ajakiri, on muutunud meie vaimukultuuri lahutamatuks osaks, ükskõikne suhtumine selle plaanipärasesse trükkimisse tähendab midagi rohkemat kui lihtsalt trükikoja halba tööd. Olgu rõhutatud seegi, et honorar on vabakutseliste kirjanike ainuke sissetulek ja ajakirjade korrapäratu ilmumine muudab korrapäratuks ka autorite töötasu kättesaamise. Oleme selles asjas juba pöördunud EKP Keskkomitee poole ja olukord ongi paranenud. Uus juhatus peab koos «Loomingu» toimetusega jälgima, et ajakirja trükkimine kulgeks normaalselt.

Juhatuse või sekretariaadi koosolekuil on korduvalt arutatud Kirjanike Liidu häälekandjate, ajakirjade «Looming», ««Loomingu» Raamatukogu», «Keel ja Kirjandus» ja «Tallinn» ning nädalalehe «Sirp ja Vasar» tööd. Kõige sagedamini on tulnud tegelda just viimasega, kuivõrd tolle leheküljed kõnelevad sellest, et toimetusel pole olnud läbimõeldud plaani kirjandusküsimuste käsitlemisel. Uuel juhatusel tuleb taotleda, et «Sirp ja Vasar», mille toimetajad on kiiresti vahetunud, senisest sihikindlamalt ja põhjalikumalt käsitleks kirjandusküsimusi ega pelgaks uudisloomingu avaldamist.

Kirjanike Liidu töötajail on tulnud tegelda ka paljude Liidu liikmeskonna eluoluliste muredega, ent kõigel ei jõua siinkohal peatuda.

Oma ettekandes ei suutnud ma puudutada kaugeltki kõiki kirjanduse arengu ja kirjanduselu korraldamise probleeme. Seltsimeeste K. Kure, P.-E. Rummo, E. Vetemaa, R. Krusteni, M. Kalda ja A. Kaalepi kaasaruanded, milles on üksikasjalikumalt analüüsitud eri kirjandusliikide olukorda ja arengusuundi, täiendavad minu ettekannet väga oluliselt. Sedasama ootaksin ka sõnavõttudelt.

Lõpetades tahaksin tähelepanu juhtida sellele, et nüüd, kus meie Nõukogudemaa majanduslik, teaduslik ja tehniline tase on väga kõrge, on ühiskonna käsutuses suured materiaalsed ja vaimsed väärtused isiksuse arenguks. Just selles, rahva elujärje ja kultuuritaseme tõstmises ja isiksuse igakülgseks arenguks parimate tingimuste loomises näebki NLKP oma tegevuse põhieesmärki, mida XXVI kongress

PAUL KUUSBERG

nõnda selgesti väljendas. Sellesama, inimese harmoonilise vaimse arendamise nimel on kõigi rahvaste suured sõnameistrid kirjutanud sadu ja tuhandeid raamatuid. Ent kunagi varem ei ole ühiskonna elu suunavate ja korraldavate organite ja kirjanike taotlused nõnda ühte langenud kui arenenud sotsialistlikus ühiskonnas. Ja ka meie maal pole kunagi varem olnud võimalusi rakendada isiksuse igakülgse arengu teenistusse nõnda palju materiaalseid ja vaimseid väärtusi kui nüüd. Meilt, kirjanikelt, nõuab selle õilsa eesmärgi teenimine palju. Mida kõrgemale tasemele jõuab Nõukogudemaa majandus ja sotsiaal-kultuuriline areng, seda keerulisemaks muutuvad meie ülesanded. Meie lugejate haridustase on tõusnud ja tõuseb edasi, nende silmaring on võrratult laienenud ja laieneb pidevalt, iga päev puutuvad nad kokku elu enda poolt esitatavate uute küsimustega, ja kui meie, kirjanikud, seda kõike näha ega arvestada ei oska ja kiiresti muutuva elu tegelikkusega sammu ei pea, siis on meil raske lugejates huvi äratada, rääkimata nende teadvuse ja hingekeelte mõjutamisest. Lühidalt — elu ise nõuab meilt iga päev rohkemat. Ja hea oleks, kui igaüks meist tunneks sügavat vastutust oma töö, oma loomingu eest.

PAUL KUUSBERG

arendamise nimel
ndeid raamatuid.
organite ja kir-
s ühiskonnas. Ja
siksuse igakülgse
kui nüüd. Meilt,
rgemale tasemele
da keerulisemaks
ja tõuseb edasi,
ev puutuvad nad
kirjanikud, seda
kusega sammu ei
adyuse ja hinge-
ohkemat. Ja hea
loomingu eest.

Kalle Kurg

PROOSAPÕNDAK JA PÕLD

Seitsmekümnendad aastad jäid seljataha. Veel ei ole selge, kas oleme kümnendivahetusel astunud kirjanduse uude arengujärku. Aga nõnda palju proosat nõnda mitmekesisel kujul nõnda suurelt hulgalt autoritelt ei ole vist küll ükski sõjajärgne, aga võib-olla ülepea kogu eesti kirjandusloo kümnend andnud. Tihtigi määrab kõik üksainus mees. Võib-olla määras proosa asjad ära jõuline luuletaja Arvi Siig oma tööga kirjastuses. Kes teab. Statistikutele teeb igatahes kümnendi teine pool kindlasti meelehead, oli see ju rõõsk ja rikas nii juurdetulijaist kui ka taasproovijaist. Ta oli rikas kõigepealt nende poolest, keda olime harjunud pidama mingi teise kirjandusala entusiastideks ja kes nüüd lühema või pikema proovimise järel või sootuks proovimata esinesid proosas kindlate kirjanduslike oskustega. Tuli nooremaid, nagu J. Jõerüüt ja M. Mutt, A. Põldmäe ja L. Tungal, P. Hint ja O. Remsujev, enamikus olid autorid siiski kirjanduslikult parimas eas, nagu A. Ehin, O. Kruus, A. Liives, E. Nirk, A. Pervik, L. Ruud, A. Schmuul, A. Vanapa, Vesipapp ja I. Viiding. Sama pilti näeme nende seas, kes on näidanud ennast veendunud prosaistidena. Tulid E. Karu ja A. Must, sulge proovisid A. Alberg, S. Anniko, A. Biin, P. Elbing, A. Müür, H. Müüripeal, J. Sarapuu ja E. Tegova. Ja juba varem prosaistidena nime teinud V. Lattik, L. Kivisaar, H. Matve, H. Tominga ja A. Uustulnd. Kuidas me üht või teist ka ei hindaks, ei saa kahtlust olla, et proosapõllu äärde kogunes töömehi üpris arvukalt. Selle kolmekümne kõrval on ju nimetamata veel nood kolmkümmend kirjanikku, kellest uuema proosa tase ja käekäik olenes kõige enam: vanem sugupõlv, enne sõda või paaril esimesel kümnendil pärast sõda ennast teostanud kirjanikud ja ka kuuekümnendail, osalt seitsmekümnendail aastail suurde kirjandusse murdnud prosaistid.

Statistilised rõõmud on kirjandusevallas tavaliselt üürikesed. Püstitub küsimus, kui palju ja mis suhtes tulijad k i r j a n d u s s i t u a t s i o o n i muudavad. Kuuekümnendail aastail debüteerinute puhul on tihti korratud sugupõlve eripära, elutunnetusliku tausta ühtsust, vaimset seotustki. Vahest võibki rääkida nende romantilisest avanemisest kunstilises eneseteostuses ja samaaegsest intellektuaalsest kainusest. Nagu vanema sugupõlve puhul võiks rääkida tunnetuslikust objektiivsusest, ratsionaalsusest, mis autorimina justkui varjab, ja ühtaegu sagedasest romantiliselt erutatud tundetoonist. Tinglikult seostatav, erinevalt kirjeldatav, tundub kumbki sugupõlv isepärane oma paratamatu kogemustaustaga. Praeguste proosasse-tulijate puhul seevastu ei oskaks kuidagi oletada küünarnukitunnet; oma elutunnetuses ja esteetikas ei tundu nad üldiselt varasemast eristuda tahtvatki; võiks ehk leida kokkulangevusi või sarnasusi, kuid mitte seotust uue toomise mõttes. Mitmed andekamad käivad iga mees oma uhket rada; noorimate loomingus aimub uudne elutaust ja värskem vaim. Grafomaania paistab olevat taltunud, agarat käsitööd tehakse hulganisti, harrastuskirjanike vägi on paisunud, viimasel viiel aastal osales romaani- ja novellivõistlustel eriti suur arv katsetajaid. Proosamaastikku on tublisti haritud ja ümber kujundatud. Tee tunasest tänasesse meenutab küllalt hästi korraldatud liiklust. Siin leidub eri tasandeil eri teid, on kurve kõrvale, ootamatuid tumedaid tunneleid ja erutavaid maastikuvaateid viaduktilt. See on väljakujunenud kirjanduskeskkond, kus tsiviliseeritud inimese nutikusega aegajalt aetakse uusi sihte, pannakse üles mõni uuele rajale viitav märk või vähemalt peatutakse ristteel, et kraavipervelt lill korjata. Vanemad on nooremailt midagi omaks võtnud, nooremad loominguliselt selginud, traditsioonilisus on nendegi teoseid paitanud. Nõnda tundub kirjanduskeskkond elavalt ühtlane ja kõneks on tulnud esteetiline pluraalsus, mida iseloomustab võtete, vormide, vaatenurkade ja mõtteviiside paljus, mille puhul üksik tähe järele küünitamine välja ei paista. Või vähemalt ei ole me ära tundnud tee kõrvalt karuohakaist tulnud Metsmeest, kes ühendanuks teatud suunad sootuks uudsete võimalustega, nagu oli kuuekümnen-

dail aastail. Nii on kirjutanud M. Unt: «Kokku võttes leidub siin ju kõike. Ja küllalt palju. Küllalt palju hingeelu, küllalt palju argipäeva, küllalt palju abstraktsioone. Võib ju ka nii, aga mis me ikka salgame: vahel ootame hea meelega sellist kirjanikku, kes need elemendid ühendaks. Ma ei mõtle mingit messia või üksikisiku, uue Tammsaare ootust. Ehk muutub kogu kirjanduses midagi.» («Looming» 1977, nr. 3.) Siin kätkeb ilmselt seesama, mis ajendas eelmisel kümnendil rääkima küll plastilisest inimesekujutusest, küll analüütilist ja müütilist ühendavast mõtlemisest proosas, küll kirjanduslikust monismist: teatav küllastumine intensiivse muutumise järel, nõnda et uuedki anded ei ole (veel?) suutnud sellesse värskust tuua ...

Ilmne on, et proosa esteetiline üldpilt ja probleemiseadmise viis eelmisel kümnendil tublisti teisenes. Realiseerus see, milleks algatus oli tehtud varem. Kuuekümnendaid aastaid on peetud õigusega kirjandusliku renessansi ajaks. Kümme aastat tagasi nenditi meie kirjanike kongressil, et muutuste tõttu kultuurikeskkonnas on kirjandusel olnud võimalus tõhusamalt täita talle eriomaseid esteetilisi ülesandeid, keskenduda psühholoogilisele tõele. Sisuliselt tähendas see kirjanduse humanistliku rolli rõhutamist, mis kaasnes uute kultuuriprotsesside teadvustamisega. Aga juba siis usuti proosa perspektiividesse kõige enam. Eelmisel kongressil viis aastat tagasi leidis toonitamist kirjanduse eetiline pingestatus ja see arvati süvenenud olevat just proosas, mille puhul polnud kahtlust, et ta on kirjandusliikide muutumistes säilitanud mõjukaima positsiooni, äratanud kõige enam lugejahuvi ja leidnud tunnustamist kriitikas. Täna tagasi vaadates võiks väita, et selguma hakkas proosa isemoodi ja — öelgem sedagi — vastuoluline osa kümnendi kirjanduspildis, nagu varem oli luulel. Samuti kui kuuekümnendail aastail luule, hakkas proosa nüüd ikka enam põhjustama elevust ja mõtlikke vestlusringe, kuni tungid kulmineerusid just meid huvitaval ajavahemikul eesti kirjandusloo pikima, paariaastase mõttevahetusega ajakirjas «Keel ja Kirjandus». Arusaadavalt ei muuda see teiste põhiliikide saavutusi tühjaks, kuid on märkimisväärne küll, et nii pikk sari välja ei surnud, vaid sai mitmeti proosa piire ületava tähenduse. Küllap selleks on üldisi põhjusi, mis toimetuse püüdlustele toeks olid.

Kultuuriteadvuse tähtsustumise juurest, mida saatsid arutlused vaimse ja materiaalse vahekorra üle, tõusikluse ja väikekodanlikkuse vaagimised ja muud miilavad jutud, olime jõudnud uude elujärku, mille iseloomustamiseks tohiks vahest sobida kujund k u l t u u r i h o o l e. Räägime ju nüüd ökoloogiast, kultuuriväärtuste problematiseerumisest ja muudest muredest. Teine asjaolu proosa asendi väljakujunemisel kirjanduse üldpildis seisneb nähtavasti selles, et oma spetsiifika tõttu suutis ta analüütilist lähenemist, arutlusi ja ehk teoreetilisustki eeldavaisse ajaprobleemidesse kõige vahetumalt sekkuda. Inimese situatsioon, asjastumine ja muud märksõnad leidsid pruukimist ilmselt ühenduses eelkõige proosaga. Küllap mõjus seegi, et kirjandus ise sattus kultuurihoolde objektiks — ja proosa eelkõige. Usutavasti allus proosa kõige enam keskkonna toimele, võttis kõige enam üle massikommunikatsioonilt, teadusest ja mujaltki, mis tõi kaasa võitluse kunstivahendite suveräänsuse ja humanistliku orientatsiooni eest ning ka kriitilise suhtumise küll ajaviitelisuse, küll olmelisuse pärast. Muidugi ei saa unustada ka seda, et eelmisel kümnendil realiseeris mitu sugupõlve end proosas õige jõuliselt. Tööd jätkasid A. Hint, E. Krusten, E. Rannet. Kirjanduslukku jälgi jätvalt kirjutasid oma parimad teosed J. Kross, P. Kuusberg, J. Peegel. Senist loomingut täiendasid märgatavalt A. Beekman, V. Beekman, V. Gross, H.-K. Hellat, V. Ilus, R. Kaugver, H. Kiik, O. Kruus, U. Laht, E. Maasik, L. Meri ja L. Promet, mitmedneist keerasid oma loomingus päris uue lehekülje. Keskikka jõudnud sugupõlv hakkas mängima ergutaja osa asemel suurel määral kujundaja osa. On ju N. Baturin, J. Kruusvall, T. Kallas, R. Saluri, K. Saaber, M. Traat, J. Tuulik, Ü. Tuulik, V. Vahing, A. Valton, E. Vetemaa ja T. Vint näidanud ennast pidevalt arenevate kirjanikena. See kõik mängis kokku. Kõik see mäng aga sunnib küsima, kas seitsmekümnendad aastad ei olnud proosakümnend. Praegu on veel vara uskuda end lõplikult teadvat, kas proosakirjanduse muutumine oli korrelatsioonis lugeja sotsiaalsete ootuste ja vaimse kogemusega, kas proosa oli lugejaga seotud tõeliste, eluliste probleemide seadmise läbi, mil määral ta tuli lugejale vastu ja mil määral püüdis tema mõtet ergutada, maitset harida ja tundeid turgutada. Aga mõnda head temast võib uskuda küll. Võib-olla proosamaastik tundubki alati luulelisest laugjam. Jäägu ühele õigus saavutatut iseloomustada Olümposena, nii nagu teisele Munamäena ja kolmandale proosalise põndakuna. Võib-olla on kõik

KALLE KURG

kolm kõrgendikku olemas. Võtkem praegu väita üht. On ilmne, et väliselt küll vähem efektne, ei jäänud muutus seitsmekümnendate aastate proosas vähem põhjalikuks kui muutus kuuekümnendate aastate luules.

Meenutagem mõningaid viimase aja eesti proosale omaseid uuenemisjooni ja -tendentse, mille puhul ei tohiks olla üleliigne märkida, et kunstivahendite moderniseerimisse on oma panuse andnud erinevad kirjanikud; kui nooremad ja eriti noorimad on lähiaastail liikunud eksperimentaalseks või kunagi kuidagi teisiti äärmuslikuks peetud laadide juurest sünteesi poole, uuele tasandile, siis mitmed vanemad kuuma verega kirjanikud on omaks võtnud, suutlikult kasutanud ja edasi arendanud mõndagi just sellest kunagi katsetuslikust. Eesti kirjandustraditsioonis tähtsa koha leidnud konstrueerimisaltisus avaldub tugevana. Endiselt võib eristada kahte põhilaadi või suundumist teoses ja proosapildis: mudelit ja kavandit, malli ja maali, mõttelist alget ja nägelikku alget, kaarti ja pilti. Olgu nende kahe suhtega konkreetsel juhul kuidas tahes, igal juhul on nüüdisproosale tunnuslik probleemikeskne elukujutus. Probleemsus juhib, juhtum allub; palju mahtu ja tihti ka tervikut kujundav osa antakse arutlustele, hüpoteetilisele, esseistlikule tegelikkusekäsitlusele. Mis on ka arusaadav, sest püüdes prognoosida, üritatakse elu ju vahendada nõnda, et minevikukogemused vahetult ühenduksid tulevikuvõimalustega. Arutlus on justkui sild, millelt ei uurita kaldaid, vaid seda, kuidas jõgi voolab ja sild peegeldub jões. Olgu see pealegi poeetiline kujutis, kuid siin kajastub nüüdise teose struktuur. Intellektuaalse kiirguse võimendamiseks, probleemsuse süvendamiseks kasutab tänane uuendushimuline eesti prosaist varem ülepea ühendamatuks peetud allikate, materjalide, kujundusvõtete korraga esitamist. Mõne teose puhul, kus tavaline faabulapärasus, elu juhtum-juhtumilt kujutamine eriti suurt osa ei mängi, võiks rääkida simultaansest kujutamisest. Nii sünnivad mõnikord fragmentide read, milles ei puudu siiski omavaheline side või terviklikkus. Teinekord võib tegu olla eri tasandite võrdsustamisega. Paralleelselt esitatakse tegevuslik ja tegevusväline ruum, juhtum esitatakse vaheldumisi taamalolija ja siinviibija, eilse osavõtja ja tänase jutustaja silmade läbi. Nõnda saavutatakse mitu efekti. Kõigepealt langeb ära võimalus näidata elu justkui midagi kauget, horisondi taga olevat, kõik jutustatav käib ühekorraga nii teose tegelaste, autori kui ka iga lugeja, eilse ja tänase kohta. Eri aegade, paikade, nähtuste võrdsena esitamine, huumori ja traagika, realistliku ja mütoloogilise surumine ühte tervikusse loob säärase ambivalentse ruumi, et lugeja sellest tahtmatult võõritudes peab üritama määratleda oma suhet — ainukordset ja isiklikku suhet toimuvasse. Teisiti öeldes tuleks seda pidada aktiivsuse vormiks lugeja suhtes. Oleks eksitus liialdada määramatusega säärases kunstilises tervikus, samastades seda segadusega vms. Korrastav printsiip, olgu esseistlik konstruktiivsus või iroonia või muu, siin ei puudu. Oluliseks muutuseks tuleb pidada sagedast sekundaarsete allikate kasutamist võrdselt nn. oma silma meetodiga, teoreetilise ja isikliku koosesinemist, autori enda toomist teosesse, misläbi elu ja teksti piir, tinglikkus kustutatakse. (Muidugi ei tarvitse see kõik tingimata ühes teoses koos esineda.)

Kui mõelda, millest niisugused suundumised on tingitud, ei saa muidugi mööda minna kirjanike subjektiivsest pürgimusest täpse ajastutunnetuse poole, mida kriitikas on peetud meie nüüdisproosa üheks tugevaks küljeks. Kuid neil suundumistel paistab olevat ka objektiivne alus kirjandust ümbritseva kultuurikeskkonna mõju näol. Teose ja lugeja suhet illustreerides tuuakse tihti võrdluseks massikommunikatsiooni tendents suunata vastuvõtjat pealispinnalisusele ja soodustada nn. mosaiikse, killustatud teadvuse teket. Kirjanduse ülesannet näeb tänane uuendushimuline eesti prosaist mitte tegelikkuse pildistamises, vaid pürgimuses kas märkamata või uute tähenduste ja seoste tekkimisele, nähtavakssaamisele, milleks tuleb luua elust, kui nii võib öelda, holograafiline kujutis, näidata lugejale elu sisemist mõõdet. On ilmne, et tänases kultuurikeskkonnas elab humanitaaria üle intensiivseid muutusi, ta integreerub ja spetsialiseerub ning proosa muundumisi võib pidada nende protsesside osaks. Võiks öelda, et ta püüab keskkonna mõjuväljas säilitada oma kunstiolemust, piltlikult öeldes püüab keskkonnast omastatut ümber töötades ennast luua. Uue suundumise kujunemisel on oluline seegi, et kirjandus mingiks ajaks mingist tendentsist väsib, et siis sugeneb senise inertse kaasategemise ja selle tajumisel ihk uue järele. Just nõnda said kümmekond aastat tagasi mitmed oletused elujõu. Aga prognoosimine on raske asi. Põlise

KALLE KURG

ilukirjanduse ja põlatud tarbekirjanduse vastastikune mõju oli arvatust vägevam, piirist nende vahel sai punktiir. Faktikirjandusest arvati, et see hakkab ilukirjanduses võimutsema, aga tasapisi selgus, et fakt kõrvuti fantaasiaga on nüüdisteoses autori loomingulise idee, tema teooria, õieti kunstilise terviku suhtes enamasti ainult vahendiks. Proosa üldilmes on üht-teist muutnud seegi, et esteetilise korrastatuse ja ühtsuse printsiibi kõrvale on nähtavasti kõrvalalade mõjul oluliselt tulnud heuristilisuse, loomingulisuse printsiip ja tihti kunstiliste ülesannete lahendamine metakunstiliste kaudu: keskendumine keeleloomingule või muu. Kui mõnikord räägitakse eesti proosa teatud kainusest ja jahedusest, siis see ilmselt tuleneb asjaolust, et on tendents transformeerida ajalooline loogikaliseks ja väärtuseline tunnetuslikuks.

Uuenemisnähtusi leidub palju ja nad on kokku võttes küllalt ulatuslikud ja põhjalikud, et mitte küsida, mis osa neil on kirjaniku ja lugeja suhetes. Muidugi sõltub igal konkreetsel üksikjuhul kõik autori suutlikkusest, üldistades võiks aga väita, et kunstivahendite uuenemise tendents on positiivselt mõjunud kirjanduskultuuri kujunemisele. Kirjanduskultuuri puhul aga ei saa olla kirjaniku võitu ilma lugeja võiduta. On tähtis, et mitmesuguste otsingute, uuenemise pidevalt kestes on eesti praeguses proosas eluõigus eri laadidel, mõttesuundadel ja vormitunnetustel. Traditsiooniliseks nimetatud proosa oma tasakaalukuses täidab kirjanduskultuuri kujunemises oma kindlat ja tänuväärset osa, aidates elus hoida seoseid mitmesuguste kogemusjärkude vahel. Proosa üldpilti uurides saab selgeks, et endistviisi täidab oma ülesandeid lähiminevikku või olevikku kujutav sotsiaaleetilise probleemiasetusega romaan, novell ja jutustus. Kord karmim, asjalikum, tõsisem, nagu V. Grossil, V. Ilusal, P. Kuusbergil, kord leebem, isegi lüüriline, nagu L. Prometil või E. Krustenil, näitab see vorm ennast üllatavaltki paindlikuna. Küljetsi eelmisega on teoste jada, kus varieeritakse mitmesuguseid sotsioloogilisi ja sotsiograafilisi võimalusi, nii teevad V. Beekman, M. Unt, M. Mutt, mõnikord lähenedes sotsiaalpsühholoogilisele, nagu J. Peegel, T. Kallas, A. Beekman ja M. Saat. Rohkem või vähem puhas psühholoogiline romaan, novell või jutt, nagu neid teevad R. Saluri, J. Kruusvall, J. Jõerüüt ja T. Vint, ulatub psühhograafiasse, mille kindlam viljeleja on V. Vahing, ehkki leidub teisigi. Isemoodi värskendavat osa meie proosas täidavad need teosed, kus kujundavat osa etendab keel, loomulik märk, mütoloogiline seostamine, nagu A. Põldmäel, A. Schmuulil, N. Baturinil, Vesipapil, ja mis, nagu mõned varem mainitud vormidki, on orienteeritud ajatusele. Paralleelselt kirjeldatuga leiame viimase viie aasta eesti proosapildist ajaloolise romaani, mida on eri kujul viljelnud J. Kross, A. Valton ja L. Metsar. Ergastavaid tulemusi on andnud ka ajalooline esseistika ning dokumentalistika, nii nagu seda on loonud L. Meri, E. Nirk ja A. Hint. Siin on ilmselt veel palju avastada. Meie alati ahtraks hinnatud publitsistika, mis rohkem või vähem seostub ühiskonnaeluga, on viimaseil aastail andnud mitmeid-setmeid raamatuid, mis lähtuvad kirjandusest, nagu L. Prometi, E. Nirgi, A. Saare ja Ü. Tuuliku omad. Ja saanud lisa perioodikas avaldatud esseistika näol, millel on tendents filosoofilisusele, nagu H. Runnelil, J. Krossil ja L. Siimiskeril, või lüürilisusele, nagu I. Sikemäel. Kontrastselt kõrvutuvad eelmistega ulmelist laadi teosed, kus võib leiduda ka utoopia ja antiutoopia sugemeid. Nii on kirjutanud H.-K. Hellat ja V. Beekman. E. Vetemaa, A. Ehini ja E. Karu teoste näol on sündimas taas uued võimalused. Tinglikult võiks praegugi kõnelda sekundaarsest allikast, kirjandusest ja teadusest lähtuvast n.-ö. paralleelkirjandusest, mille moodustavad travestiad ja otsesed või pahupidi müstifikatsioonid.

Seda nimekirja sõrmitsedes tuleb tahtmatult mõte kirjanduskultuuri ühest paratamatust sünnieeldusest: kirjanduse diferentseerumisest, paljude üheaegsete liikumiste ja nende liitekohtades kasvavate uudisnähtuste levikust küllalt kõrgel kunstilisel tasemel. Kui otsida põhjust, miks eesti kirjanike loomingut on siin riigis ja raja taga üpris palju teistesse keeltesse tõlgitud, siis tundub öeldu oluline. Eesti praegune proosa pakub huvi suuresti just sellega, et temas leidub käike ja sihte, nõnda et teatavale nivoole jäädeski võib mitmes suunas otsida ja avastada. See on tihedalt seotud asjaoluga, et meie proosa on viimasel kümnendil intellektuaalselt märgatavalt peenenenud. Oma intellektuaalsuses siiski hülgamata ka inimlikku soojust ja nalja, olles tundetoonidelt hoopiski mitmekesine. Aga oma ajastutundlikkuses ometi truuks jäädes püüdlusele just mõtte vahendusel küündida — ja siin-seal küündideski — parimani, mis meil üldse on loodud. See intellektuaalne peenenemine on mõeldamatu ilma teadliku arusaamiseta oma tööst. Meil ei armastata viimasel ajal enam eriti väljendit sõnameister, ilmselt kartusest sinna varjuda võiva

KALLE KURG

tehislikkuse või kroonulikkuse ees. On muretsetud, ja mõnigi kord täie õigusega, lõpetatuse ja virtuoossuse muutumise pärast ülikriteeriumiks, mis vahendituse ja esmaavastuslikkuse ära tapab. Ometi tuleb viimase ja praeguse kümnendi proosa puhul esile tõsta autorite kasvavat suutlikkust valitud kujundikeelt teoses täiel määral rakendada. Praeguste kirjandussetulijate sagedasele sõnarāpakusele ja mõttelohakusele tuleb vastu seada meie paremate proosakirjanike töö enda kallal, proosa paremiku vormikindlus ja uute teostuslike lahenduste olemasolu. Avastuslikkuse üks olulisi tegureid on ikkagi ka heuristiline tegevus, mis suundub teosele endale, muutes senist esteetilise terviku mõistmist. Need mõlemad loovad kirjanduskultuuri. Ei ole kahtlust, et me tunnustame J. Peegli ja M. Undi, J. Krossi ja L. Prometi, R. Saluri ja J. Tuuliku, A. Põldmäe ja A. Schmuuli, N. Baturini ja Vesipapi, J. Kruusvalli ja A. Ehini, E. Vetemaa ja vahest mõne teisegi otsingurahutust viimasel viiel aastal, mis nähtus senise laadi lihvimisena või hoopis uute toonide sissetoomisena. Võib-olla ühel või teisel juhul ühes või teises suhtes ühe või teise seigaga mitte nõustudes, kuid otsingu s u u n d i sellegipoolest mitte maha kriipsutades. Millest ometi tundub, et teinekord oleme seda liiga varmad tegema.

Siinkohal tahaks kriitikuist kolleegidele teha tillukese avalduse või pihtimuse, küsides, kas oleme küllalt pingutanud ühe või teise kirjanikui s i k s u s e mõistmiseks tema loomingu tervikut silmas pidades. Kriitika kohta võiks P.-E. Rummo sõnu lubamatult teisendades lendu lasta väite, et algul tuleb mõista, aga hiljem tingimata ikkagi hukka mõista. Nali naljaks, aga vahest on kriitika esmane kohus mitte niivõrd r a a m a t u t kritiseerida, vaid püüda seda kritiseerides avada autori ande potentsiaali. Asi ei seisne kiitmises või laitmises, pigem nii ühel kui ka teisel juhul selles, kas kriitika on kirjaniku loomingu süvaväärtused, tema loomingulise perspektiivi nähtavaks teinud. Võib-olla veidi liialdades võtaksin väita, et meil võib avastada avastamata kirjanikke, kelle koguloomingu täpsema interpreteeringuta, autori loomingut mõjustavate taustade täpsema uurimiseta ei tule teose, loomingu, isiksuse olemuse avamisest midagi välja. Teinekord tundub meie kriitikat lugedes — kes räägib, küll see ka süüd tunneb —, nagu ei teekski kirjandust lihast ja verest inimesed, vaid mingi sõnadest ja seisukohtadest koosnev kõikvõimas protsess. Teisalt taas killuneb kõik vaimukusse või teisejärgulistesse, kuigi eredatesse pisiasjadesse. Ilmselt muutub koos nüüdiskirjanduse suundumistega aasta-aastalt ikka olulisemaks eristada ja seostada kõiki tasemeid, teost, koguloomingut, kirjandusliiki ja kirjanduspilti nende eri koordinaatides ja nende püüdes haarata kultuuritervikusse. Vahest käib see üksikule kriitikule üle jõu, kriitika üldpildis aga ei tohiks liiga suuri lünki leiduda. Tundub, et kirjanduse kõige olulisem ja elulisem ja elusam mõõtühik kriitika jaoks peaks siiski olema just kirjaniku isiksus. Kas oleme aga mõistnud N. Baturinit? L. Prometit? J. Kruusvalli? Kas ei ole mõndagi põhimõtteliselt olulist avamata M. Traadi, M. Undi ja A. Valtoni loomingus?

Kirjanduskultuuri vaevalt kunstivahenditele või nende summale taandada saab, ta tundub olevat midagi enamat, on õieti terve ruum, milles kirjandus elab, milleta kirjandus olla ei saa ja mille sisestruktuuri ta ise kujundab. Ta on tervik. Teatav tasakaal. Säärane, mida iseloomustab mingi valdav ajastutunnetus, just nagu teema, mis oma variatsioonides on siiski ühtne. Ja selle ajastutunnetuse vahetu osana — mõttekultuur. Autori teadmised ja intelligentsus, tõevajadus ja söakus oma arusaamist ka välja öelda. Mõttekultuur, mille all sedapuhku tuleks mõista kirjaniku võimet orienteeruda nüüdiselu probleemides, suutlikkust avada tõe tuum ja sisendada lugejale ajastutunnetust. Selle kõige alusel sündiv avastuslikkus: autori säärane tegevus, mis suundub (mitte ainult teosele, vaid ka) ajastule. Või ütleme teisiti — on tarvis kirjanduse vaimsust, et aidata lugejal saada vaimsemaks. Kahjuks leidub meie proosas ka pentsikut enesekindlust, mis lubab teadaolevat esitada avastuse ja ajastutõe pähe. Ei ole mingit põhjust viidata kirjaniku isikupärale, kui poeetilise pildi asemel on tegemist lünklikest teadmistest tuleneva heiastusega. Viimasel viiel aastal tuli eriti algajate romaanides selgesti ilmsiks isemoodi nähtus. Elutõde katsutakse üle trumbata põhimõttel: igaühele midagi. Teosesse pressitakse natuke argipäevatüdimust, sutsuke ajaloo ülekohut, veidike pikantset kõdi, jupike hüsteerilisevõitu justkui-tragismi, killuke väljamõeldud lootust ja lohutust, mille seesama teos ise oma longerdava loogikaga ümber lükkab, ja vürtsiks lisatakse muidugi vihjeid valudele, millest autor arvab, et neist avalikult kõnelda ei saa, kuigi tal selleks ei piisa lihtsalt kodanikujulgust, läbitundmisest rääkimata. Leidub ka teistsugust proosategemist, kus mõttekultuuri asendab kultuuri mängimine. Võibolla on seda manerismi vähem ja ta ei avaldu üksikteostes nii drastiliselt, aga ten-

KALLE KURG

dentsina on ta ometi olemas. Mõtlen säherdust isemoodi indolentsust, mille puhul elu ei uurita, vaid torgitakse. Valitseb põhimõte: ei sinuga ega sinuta. Pisikesed rafineeritud tarkused ja pirin, mis ei asenda suurt ehtsat nostalgiat, mida meie aeg endas kindlasti ka peidab. Kätteõpitud künism, milles autori ähmisolek, arusaamatus selgesti kätte paistab. Iseendast õigete pisiasjade ülleslugemine, mis aga valeks muunduvad, sest autori osadustunde puudumise, ta huvituse tõttu jääb kujutis steriilseks. Teadmiste demonstreerimine nagu halvas televisioonisaates, kus piirdutakse probleemide ülleslugemisega, analüüsimise asemel teadustatakse, pihtimise asemel mainitakse. On vist üsna ükskõik, kuidas me just seda kõike nimetame, tehislikkuseks, labasuseks, künismiks või kuidagi neljat moodi.

Eesti nüüdisproosa väärtusi vaagides tõdes V. Gross viis aastat tagasi meie kirjanike kongressil: «Praeguse eesti proosa valdavamaks jooneks näib olevat üha süvenev mõtisklus inimesest tänapäevas, inimesest praegusaja globaalsetes tingimustes, tema seotusest, vahekordadest, tema pidetuse suurenemisest urbaniseerumise tõttu, tema kui isiksuse vabadusest, valikuvabaduse piiridest tänapäeval ja minevikus. Need kokku annavad laia filosoofilis-eetilise ja sotsiaalpsühholoogilise probleemistiku.» Kui kümmekonnas aastas kätkeb mingigi ühtsus ja järjepidevus, peaks too väide oma üldistuses kehtima tänagi. Viie pika aasta jooksul on ikka veel — ja vahest intensiivsemaltki — kirjutatud elu marginaalsusest ja tervikliikkusest: pudenevaist ja sündivaist väärtustest, tõdemistest, suhetest ja tegemistest. Oleme mõistnud, et inimese võitlus terviklikkuse, identsuse ja integratsiooni eest kultuuris ei ole vähem oluline kui ajastu teised globaalsed probleemid, olgu saastamine või muu. Kuidas saakski teisiti olla, kui nende probleemide mõjuväljas elav inimene on nad ise esile kutsunud? Asi pole siin kaugeltki tsivilisatsiooni mingite külgede halvustamises, vaid inimese elus tervikuna. Inimese, inimtegevuse humanistlik orientatsioon on kindlasti üks ajastu filosoofilisi, sotsiaalseid, psühholoogilisi, kultuurilisi sõlmküsimusi. Kui meie proosaga ühenduses on kasutatud väljendit «inimese situatsioon», siis selle sisu saab olla esmajoones küsimuses, kas inimene mõistab ennast, oma tegevust, selle aluseid ja tagajärgi ja kas tema käitumist kontrollib humanistlik motiveering, olgu inimkonna, olgu ühiskonna, olgu inimgrupi või isiksuse tasandil.

Piltlikult võiks nüüdisinimese elu edasiandmist eesti nüüdisproosas kujutada probleemolukorrana, kus inimest ähvardab pidemete pudenemine, juurte hävimine. Säärast migreerivat inimest, või nagu meil klassikaliselt on öeldud, vurret, ähvardab lahtirebitus kodukohast, loodusest või inimese loodud keskkonnast; või siis irdumus ühiskondlikult mõistlikest suhetest, loomulikust eluviisist, humanistlikust traditsioonist; või siis võõrandumine iseseisvast mõtlemisest, loomisvõimest, loomingulisusest. See on tänase eesti proosa tegelase murede mure, tema konfliktsituatsioon, võitlus läbi elu- ja ajaloo, mis algab ja lõpeb evolutsioonis. Kui tihtipeale on kirjutatud ja räägitud, et meie proosa põhiprobleemid avalduvat kaheti: rahva ajaloo murrangupäevade, olgu lähimineviku või kaugema ajaloo probleemide mõtestamisena ja tänapäevaelu ehk nn. stabilisatsiooniaja probleemide mõtestamisena, siis see on õige ja ei ole ka. On mõneti vale seepärast, et probleeme nõnda piirates võetakse neilt üldisem ja arengu seisukohalt tõeline tähendus. Jäävad juhtumid. Nagu ilmselt ütleks L. Meri, need on tõigad, mitte tõde, need on minevik, mitte ajalugu, sest ajalool on mõtet eeskätt inimese edasiste võimaluste vaatevinklist. Võimalused ajaloota ja tõeta ei selgu. Nõnda püsib ka eesti proosa a j a l o o k o n t s e p t s i o o n i s kesksel kohal küsimus ajaloo tunnetamisest ühtsena, või teisiti öeldes, ajalookogemuse, tagasiperspektiivi kasutamisest edasiliikumisel orientiirina. Võib ka veel kord ümber sõnastada: eesti praeguse proosa süvaprobleemid avanevad evolutsioonilise huvi kaudu. Mis muu hulgas tähendab ka kirjanduse dialoogi ajalooteaduse ja filosoofiaga, teatavate lünkade ja ootuste täitmist oma tunnetus- ja kujutusvahendite abiga. Kuid mitte üksi see ei taga proosa elulähedust. Kujutades inimest looduse ja tehislooduse taustal, näitab kirjandus globaalsete probleemide äärmist konkreetsust, argipäevasust, samas aga evolutsioonilisi aspekte rõhutades seob argipäeva konkreetsed mured vahetult inimelu filosoofilise mõtestamisega. Pole mingit kahtlust, et oma eri laadidest ja vormidest sõltuvalt eri moodi, kuid igal juhul on eesti nüüdisproosa aidanud kaasa lugeja elutunnetuse süvenemisele, ajalootundlikkusest rääkimata. See peaks olema ootuspärane ja endastmõistetav. Tasub aga

KALLE KURG

toonitamist olukorras, kus uudsuse ja värskuse kõrval, mida proosapildis praegu siiski ehk veel piisab, on just tänapäevaga tegelevais teostes sageli tunda väsimist, vaatenurkade ammendumist ja teaduses esinevate üldlevinud seisukohtade illustreerimist.

Mis puutub **inimesekäsitusse**, sedavõrd kui teda elukujutuse teise poolena eelmisest eristada saab, siis see põhineb inimelu ja keskkonna ühtsuse ikka selgemal tunnistamisel, arusaamal inimesest kui biosotsiaalsest terviklikkusest ja selle ühtsuse kasutamisest inimese pidemete ja kultuuriprobleemide lahendusteede oletamisel ja seletamisel. Pole veel selge, kui sügavat mõju on praegune bioloogia, psühhiaatria ja uuem sotsioloogia meie kirjandusele avaldanud; kirjanikel paistab huvi piisavat nende teaduste saavutusi loovalt kasutada, aga ka omapoolseid interpreteeringuid pakkuda vana hea usu peale, et kirjanik inimhinge eriti hästi tunneb ja mõistab. Tänu neile huvidele, mis teinekord liituvad mütoloogiahuviga, on mõneski teoses suudetud argielu siseruumi näidata hoopiski sügavamana kui veel kümmegi aastat tagasi. Elu mõistmisele keeruka, paljukihilise ja -aspektilise nähtusena on see kindlasti kaasa aidanud. (Muide, kui rääkida kirjanike mütoloogiaharrastusest või muistsete teaduste ja muinasteaduste tundmisest, siis siin leidub meie proosas veel ilmselt palju huvitavat, mida me päris hästi hinnatagi ei oska. Ainult tõsi, bioloogiline, psühholoogiline ja mütoloogiline avanevad meie proosas tihtipeale küllalt raskelt, tuues kaasa teose esoteerilisuse. Siin võiks täheldada ka mingit pealiskaudset psühholoogia- või sotsioloogiaõpiku järgi kombineerimist.) Püüd elu mõtestada terviklikkuse ideaalist lähtudes on aktualiseerinud kunagi luules elu põhiväärtuste sünonüümina käibinud lihtsate asjade motiivi ka proosas. Lihtsad asjad on lihtsalt öeldes asjad, mis tagavad inimese elu inimlikkuse ja tema humanistliku hoiaku kõigis tegemistes. Olgu kultuurilist, sotsiaalset või bioloogilist laadi, nad on pidemeiks, mis aitavad raskeil momentidel hoida tasakaalu. Meie proosas kohtame tihtipeale inimest, kes pöördub minevikukogemuse poole, mõtestamaks tänast. Kunagise eneseteostusega seotud algsed väärtused, elu aksioomid, mis ta minevikust leiab, või vanema põlvkonna kogemus, või ka oma endise elukeskkonna taasavastamine, või üldse inimeste iidse eluviisi iseärasuste uurimine ja mõtestamine on taustaks, seljataguseks, mis aitab tal kesta ja orienteeruda, selgitab ta elutunnetust ja annab elujõudu. Niiviisi kustub piir elu eri järkude vahelt, ja meie ette tõuseb elulugu, sugupõlve kroonika, rahva ajalugu või inimkonna ajalugu, sümboliseerides inimese elu terviklikkust, elu kestmist. Üksikjuhtumid kaotavad jõu üldise ees, mis nõnda esile tuuakse, kontsentreeritud minevikukogemus ja inimese eluvajadused saavad käitumise metodoloogiliseks juhiseks, esile tuleb elu olemus, ajaloo sisemine külg, püsiv muutuvas. Kui siis kujutatakse argipäevaprobleeme, mõjuvad needki tihtipeale eriti tähendusrikkalt. Selles seisnebki eesti nüüdisproosa üks olulisi mõtteid, et Suur Ajalugu sünnib just igapäevases ja iga päev. Ja sedavõrd, kui suudetakse hiigelminevikku sellesse väiksesse tänapäeva sisse pressida. Siin kätkevadki inimese tõelised võimalused õppida ennast, oma tegevust tundma ja hoidma humanistlikku orientatsiooni, milleta elu muutuks ennasthävitavaks.

Kui küsida tänase eesti proosa **tänapäevatunnetuse** järele, siis see selgub traditsiooniliste kujutusalade kõrval kõige nähtavamalt ja selgemalt mõne varem justkui märkamatuks jäänud aineala esilekerkimisest. Väike argipäev varjab endas suuri probleeme. Lihtsad asjad, mis kunagi tundusid siinsamas ja iga hetk haarata olevat, on täna keerulised ja puutumatud. Argipäevast lähevad niidid otse inimelu kõige üldisematesse asjaoludesse. Tänane proosa tõstab oma terviklikkusetunnetuses otse meie silmade lähedale olmeelu, mida me võiksime väga hästi ta eri kujude peale mõeldes nimetada **tsiviliseeritud eluks**, sest et siin nii puhetuv linnaelu kui ka globaalprobleemid kaasa mängivad. Vist kunagi varem sõja järel ei ole nõnda palju kirjutatud inimese isiklikust elust, kodust, perekonnast, lapsest, naisest ja naiste maailmast, ka mehest ja meeste maailmast, sugulussidemetest ja lähedaste sotsiaalsest grupist. Küllap siingi nähtub sotsiaalseid probleeme ja küllap mõned neist on otsapidi kinni maailma üldistes asjades, kas või demograafias. Kodust kirjutamine mõjub tähenduslikuna seepärast, et neis lokaalseis üksikseikades, mida meie proosa praegu veidi närviliselt üles tähendab, varjub küsimus inimese juurtest ja terviklikkusest üldisemaltki. Midagi samasugust on vaimuelukeskkonnaga. Kunsti ja kunstniku teemat ei ole õige käsitleda kirjanduse endassesulgumisena, selle kaudu avatavat vaimsust käsitatakse ühiskondliku arengu äärmiselt olulise tegurina. Vaimuvara ja mõtlemine on varandus, vaimuelu labastumine ja fetišeerumine on tõsine sotsiaalne probleem, mida ei tohiks ära segada mingi estee-

ditsemisega või alkohoolikuist boheemlaste seikluste kujutamisega. Vaimuelu, nii nagu teda meie mitmekesises proosas kujutatakse, puudutab paljude ühiskonnagruppide ja inimeste elu, tema põhitähendused aga suubuvad humanistliku orientatsiooni tuuma. Sotsiaalse probleemina, olgu isiksuse või kultuuri tasandil, on inimese enesekujundamine üks tänase elu olulisi küsimusi. Nagu ka inimese suhe loodusega ja tsiviliseerimata eluga. Looduskirjeldusi on meie kirjanduses küllaga leidunud, aga loodust praegusest uudsest perspektiivist kujutatuna küll mitte. Suhteliselt suletud maakeskkond, kaugete paikade eluviis vanas ajas, ürgloodus on ilmunud täiesti uuel kujul. Tundub, et oleme naiivsevõitu loodusloosungeist suurel määral üle saanud; väärtuseks on aga jäänud looduse käsitamine inimelu teatavate piiride asetajana ja elu reservuaarina. Mis ajuti läheb välja nende piirideni, kus inimelu mõte kosmilises ühtetundmises avarusega hakkab juba kahvatuma. Aga mis hõlmab ka looduslähedase inimese eluviisi, misläbi inimtegevuse alused tasapisi kildkillult selguvad. Lihtsad asjad olmes, vaimuelus ja looduses on keerukad asjad, ja selle keerukuse esiletoomist tuleb pidada eesti proosa väärtuseks. Nii või teisiti puutuvad nad kõik igapäeva. Ei ole sõnakõlks öelda, et kõik, mis sünnib kusagil mujal, sünnib ka siinsamas. Mis tohiks olla üks sõnum eesti tänapäevatunnetusega proosas.

Meie proosasse on viimastel aastatel ilmunud uusi sügavusi ja kõrgusi, uusi vaateid kaugele ja inimesse. Tavast kinni pidades võiks rääkida aineala avardumisest. Sellest loobudes aga kujutleda proosat maastikuna. Pildi keskel on külaelu oma teinekord idealiseeritud püsivuses, aga ajuti drastilises idiotismis, veidrustes ja lustakuses, oma muutumatult soojade põldude ja teinekord külma ajalooga, millest on kirjutanud M. Traat ja E. Maasik, V. Ilus ja J. Kruusvall, J. Tuulik ja K. Saaber, A. Schmuul jt. Pildi eesääres on agul ja milleski veidike agulit meenutav nüüdislinn oma iidsuses ja uudsuses, elamas teinekord just nagu inimestest sõltumatut linna-elu, täis isemoodi ekslemise ja üllatuste hõngu, mida peidab endas ajaloolise maastiku kohale laskunud psühholoogiline pilvemassiiv, nagu on kujutanud T. Kallas ja R. Kaugver, M. Unt ja T. Vint, J. Jõerüüt ja M. Mutt, taustal alati kauge, täistuuridel töötava tsivilisatsioonimasina müra. Ja masinahoone ise, mille sisse me vahel tänu A. Beekmani, V. Beekmani, H.-K. Hellati pakutud võimalustele astume. Ajaloosaali siit aga ei leia, on hoopis karm maastik rusude ja vaevadega, teisi ja ennast otsivate inimestega, nagu L. Prometil või J. Peeglil või V. Beekmanil. Kusagil siin läheduses sünnib hilisajalugu oma läbi aegade inimesse ulatuvate mälestuste ja sidemetega, mis ühtäkki tänases üksikjuhtumis end ilmutavad, nagu P. Kuusbergil, R. Saluril, V. Grossil, E. Vetemaal. Kõige kohale, aga ka alla on mahutatud bioloogiline ruum, inimese siseilma salakäigud ja koopad, alateadvuse ja teadvuse kokkumäng, millest sündivad kujundid võivad inimest kaitsta, aga ka häyitada ja mille seadused segavad inimese sotsiaalsesse olemisse vahele, nagu V. Vahingul. Nagu A. Beekmanil. Nagu M. Saadil. Ja taamal avanevad tagasipersnagu L. Merel. Teisal kerkivad samas tagasiperspektiivis A. Valtoni, J. Krossi, L. Metsari vahendatuna ajaloo ürgmassiivid. On kõike.

pektiivid ürgloodusesse, nagu N. Baturinil või inimese loodud maailma tekkimisse,

Seitsmekümnendad aastad on möödas.

KALLE KURG

Vaimuelu, nii
le ühiskonna-
istliku orien-
tasandil, on
inimese suhe
duses küllaga
ll mitte. Suh-
ürgloodus on
ungeist suurel
nelu teatavate
piirideni, kus
uma. Aga mis
tasapisi kild-
kad asjad, ja
Nii või teisiti
ünnib kusagil
vatunnetusega

usi, uusi vaa-
avardumisest.
külaelu oma
veidrustes ja
alooga, millest
k ja K. Saa-
alit meenutav
nestest sõltu-
peidab endas
u on kujuta-
, taustal alati
one ise, mille
võimalustele
ja vaevadega,
või V. Beek-
imesse ulatu-
nd ilmutavad,
, aga ka alla
d, alateadvuse
aitsta, aga ka
vahele, nagu
ad tagasipers-
a tekkimisse,
ni, J. Krossi,

Paul-Eerik Rummo

PILK EESTI LUULESSE 1976 — 1980. JA VEIDI KA 1981. AASTAL

I

Alguseks pisut statistikat.

Tänu Vaime Kaburi lahkele abile võin teatada, et kirjanike kongresside vahelisel ajal ilmus Nõukogude Eestis ühtekokku veidi üle kahesaja eestikeelse värsiraamatu. (Statistika on tehtud ajavahemiku 1. I 1976 kuni 17. XI 1980 kohta. Niisiis on siia hulka loetud ka napilt enne eelmist kongressi — mis teatavasti toimus aprilli algul 1976 — ilmunud raamatud, vastavalt jäävad välja need, mis jõuavad ilmuda enne uue kongressi avapäeva. Laias laastus peaks üldarv seega enam-vähem õigeks jääma.)

Sellesse kogusummasse — kakssada millegagi raamatut — on hõlmatud nii meie luuletajate uute värsside kogumikud kui ka valikkogud, luulepärandi uusväljaanded, antoloogia tüüpi valimikud, samuti tõlkeluule ning lasteluule (algupärandid ja tõlked). Ka tarbeluule-, õigupoolest laulutekstide kogumikud (nagu «Laule pulmadeks» või H. Karmo «Unustuse jõel»), olid üldarvestuse sees. Nende lähem vaatlus muidugi ei kuulu siia ning tõlke- ja lasteluulet käsitletakse tõlke- ja lastekirjanduse ettekannetes. Aga et selline võimalus oli, lasksin nad kõigega koos arvele võtta. Midagi see annab. Näiteks ligikaudse ettekujutuse sellest, kuipalju eestikeelseid värsse meil igal mõeldaval ajaühikul käibele ja liikvele lisandub. See oleks üks taustu — üks l ä h e m a i d taustu —, millest meie algupärane luulelooming eraldub ja millele ta projitseerub.

Võttes ühe luuleraamatu keskmiseks mahuks tuhatkond värssi, saame vaadeldava ajavahemiku kohta umbes 200 000 värssi, mis teeb 40 000 aastas, ehk teiste sõnadega, üle saja värsi iga päeva kohta. Enam-vähem nii peaks olema (raamatute arvu on ümardamise korras veidi vähendatud, keskmist mahtu võib-olla pisut suurendatud). Pluss see osa perioodikas ilmunust, mis samal ajavahemikul raamatukaante vahele ei jõudnud. Sedagi on omajagu.

Niisiis üle saja värsi päevas. Minu arvates on seda päris viisakas portsjon. Mingi intuitiivselt tabatava absoluutse luulesisaldavuse või ka värsitehnilise korralikkuse mõttes ei saagi see kõik võrdväärne olla. See oleks ime. Teiselt poolt, eestikeelse värsikirjanduse kui niisuguse traditsiooni säilimine ja jätkumine peaks enamvähem tagatud olema, kui ikka samas vaimus edasi läheb. Hüva on. Tase on muidugi iseasi ning minu arust pole tal hulgaga lausa ühetähenduslikku seost. Püramiidi aluse ja tipu äraleierdatud teooria pooldaja ma päriselt ei ole, või õigupoolest, ei pea seda metafoori asjakohaseks. Just laia ja ühtlaselt halli massi hulgas või näiteks absoluutses tühjuses on suhteliselt kerge silma paista. Kuid jäägu praegu see. Jätkakem statistikat, astudes lähemale sellele, mis on tänane vaatlusobjekt.

Uusi algupäraseid luulekogusid ilmus vaadeldaval ajavahemikul kaheksakümne ringis. Täpne arv sõltub sellest, kui peenelt lõhestame juuksekarva täiesti uute luuletuste kogu, valikkogu ja nende vahevormi — ühes või teises proportsioonis uut ning varasemat koos esitava raamatu — vahel. Arvan, et niisuguste vahevormide puhul ei viiks rangus meid kuhugi, seepärast jäägem selle veidi ümardatud kaheksakümne juurde. (Muuseas on mul kiusatus ka mõned lasteraamatud, näiteks

Viivi Luige «Tubased lapsed» ja Hando Runneli «Mere ääres, metsa taga», lugeda samavõrra täiskasvanute lektüüri hulka kuuluvaks; siinkohal nimetan seda selleks, et veel kord alla kriipsutada arvuliste näitajate liuglevust.) See üldarv — kaheksakümmend — jagunes vaadeldavate aastate vahel väga ühtlaselt, andes neliteist-viisteist raamatut aastas, ainult 1977. a. ilmnes äkiline tõus — avaldatud uute luulekogude arv ületas kahekümne piiri, seejärel kohe keskmisele tasemele stabiliseerudes, imet kordamata, kuid ka miinustesse kalduvat tagasilööki andmata. Üsna tõenäoline, et see vahepealne hüpe iseloomustab rohkem kirjastamis- kui kirjutamistegevust. Kuid küllap ta puudutas ka viimast, kõvendades mingil määral autorite usku kirjastuse operatiivsusvõimesse ja töötahtesse. — Kuidas oli lugu uute algupäraste luuletuskogude ilmumisega aastail 1971—1975? Jaan Krossi ettekandest tollel kongressil leiame arvud, mis annavad kokku 77, niisiis ligikaudu sama palju kui siin vaadeldaval ajalõigul. Ka aastati jagunemine oli üsna samasugune, ainult üllatava suure langusega lõpus — 1975. a. ilmus uusi luuletuskogusid ainult üheksa. Küllap seda silmatorkavat kirjastamismõõna seejärel heaks tegema hakatigi, jõudes ülejärgmisel aastal eelmainitud rekordini (osaliselt juba mõne aja eest laekunud ja põhjendamatult ootama jäetud käsikirjade normaalsema ettevõtmise teel). Nii enne kui pärast seda kriisi on oldud võrdlemisi stabiilne.

Veel mõned ligikaudsed arvud. Valikkogusid ilmus eelmisel kongressidevahemikul viis-kuus, nüüd kolmteist-neliteist (jällegi olenevalt sellest, mida valikkoguks pidada). Antoloogiataolisi põimikuid nii nüüdsete kui varasemate autorite luulest leidsin eelmisest kongressidevahest neli, viimasest kolm (D. Vaarandi koostatud «Eesti looduslüürikat», E. Priideli «Merelaulud» ja M. Mägra haikuvalimik «Kõik siin maailmas», kõik ilmunud a. 1980). Eesti luulepärandi väljaandmine oli eelmisel kongressidevahemikul praktiliselt jumala soikus, piirdudes vastlahkunutega (väike August Sang, kogukas Juhan Smuul (luule koos näidenditega), Johannes Semperi lõpetamata jäänud luuletused) ning paari antoloogiaga («Uus Eestimaa kuldulind ehk Lõbu laulik» ja kahekümnendail aastail Nõukogude Venes tegutsenud eesti autorite valimik «Tulekeeled»); ka viimasel vahemikul ei paranenud asi kuigivõrd, kuid siiski jõuti Kr. J. Petersoni, L. Koidula, A. Sanga ja A. Rannaleedi üpris esinduslike väljaanneteni. Gustav Suitsu valimik anti välja lohakalt ja näotult, Artur Alliksaare luuleraamat kavatsetust väiksemas mahus. «Väikese luuleraamatu» sari täienes Juhan Smuuliga (1976) ja läks siis lõplikult (?) hingusele. Veel ilmus väike mälestusvalimik Leena Laid-Parkeri luuletusi ning uduste põhimõtete järgi valitud ja toimetatud vihik «Detsembri hommik» Valter Kaaveri värsse. Süsteemsust on siin vähe märgata. Ka kirjastuses nüüdseks enam-vähem valminud suurejoonelised plaanid kirjanduspärandi väljaandmiseks jätavad luule koha pealt mõned olulised otsad liiga lahti — või õigemini, panevad need liialt kinni, ähvardades näiteks piirduda «suurraamatutega» — kogutud luuletuste lähedaste väljaannetega tosinkonnalt autorilt. Nende vastu ei saa midagi olla, aga praktika näitab, et nad kaovad imekähku müügilt, paljud jäävad neist ilma ning kordamist pole loota. Kindlasti on suurte kõrvale vaja ka operatiivselt taastrükitavaid väiksemaid valimikke.

Veel ühte arvu oleks tulus teada, nimelt: kui palju oli debütante? Vastus on: viisteist või kuusteist, olenevalt sellest, kas loeme Valev Mirtemi isiku identseks aastaid tagasi debüteerinud Ingvar Luhaäärega või mitte. Arvesse on võetud raamatudebüüdid; koguteosed, nagu «Viis tüdrukut ja kaheksa poissi», «Noori autoreid '77» ja «Sõna» annavad sellele mõningast lisa, aga see jäägu tulevikule. Täpsustuseks veel, et autorit nagu Leili Andre, kes on perioodikast ja koguteostest tuttav juba pikemat aega, ei ole arvestatud debütantide hulka, olgugi «Hõbekirjaga kruus» tema esimene omaette raamat. Samuti ei ole debütandiks loetud ligilähedase avaldumissaatusega E. E. Kooki, kellel pealegi on kunagi üks raamat ilmunud. — Neist viieteistkümnest-kuueteistkümnest debüteerinust on sama ajavahemiku jooksul jõudnud oma teise raamatuni viis autorit (Aivo Lõhmus, Rein Sander, Doris Kareva, Ene Mihkelson ja Mari Vallisoo) ning kolmandani üks autor (Ene Mihkelson). Eelmises kongressidevahes oli raamatudebüüte neliteist, nende autorite hilisemale käekäigule heidame allpool ka pisut lähema pilgu.

Perioodikas esinenud autoreid pole ma kokku lugenud, kuid mõnede muljete järgi võib arvata, et neid on tubli sadakond, ennem rohkem kui vähem. Iseasi muidugi, kui suure õhinaga nad kõik end lugema kutsuvad. Kuid Kirjanike Liidu liikmeskonnaski, milline kuuluvus peaks ikkagi mingisuguse taseme tagatise andma, on värssi kui põhi- või olulist kõrvalvormi harrastavaid autoreid poolsada. Kõiki välja-

PAUL-EERIK RUMMO

andeid pole ühtejärge jälgida jõudnud; «Looming» igatahes näib olevat oma esinduskuukirja lippu üsna ühtlasel kõrgusel hoida suutnud, seda ka juhuslikumate külaliste ja uute nimede osas — vähemalt selles ulatuses, kuipalju neist kaante vahele on mahutatud. Paari viimase aasta jooksul on olnud märgata ajalehtede paljukritiseeritud luulekartuse vähenemist («Sirp ja Vasar», «Noorte Hääl», «Edasi» on selles suhtes varemgi teistest erinenud). Kuulda on olnud küll kurtmist nii luuletajate kui lehtede poolelt, et tasumisolud on viimastel siiski täbaravõitu.

Ettekande informatiivse osa lõpetuseks meenutagem, kes meie seast on vaadeldaval ajavahemikul olnud oma luuletöö eest loorberitega pärjatud. Juhan Smuuli nimelise aastapreemia on saanud luuletajatest: Viivi Luik 1976 («Põliskevad»), Mats Traat 1977 («Harala elulood»), Debora Vaarandi 1978 («Tuule valgel»), Mart Raud 1979 («Ärateeline»), Betti Alver 1980 («Lendav linn»). Vabariiklikku kirjanduspreemiat 1977. aastal luuletajate osaks ei langenud, 1980 sai ühe neist Betti Alver oma «Lendava linna» eest. «Loomingu» aastapreemiad luule eest on saanud D. Vaarandi, J. Üdi, M. Raud, R. Parve, K. Merilaas, V. Luik ning E. Mihkelson (1977, nii luuletuste kui retsensioonide eest) ja M. Vallisoo (1979).

II

Nüüd aga veidi luulest endast — subjektiivselt muidugi.

Arvan, et mis me — lugejatena — ka ütleksime, tegelikult ootame oma siin ja praegu tegutsevatelt autoritelt ikka eeskätt seda, et nende luule, millega nad meie ette astuvad, oleks igakord uus. Mis tähendab luule puhul uus? Uus luule — see on selline luule, millist pole enne olnud ja mille kohta meil lugedes ometi ei teki kammitsevat kahtlust, kas see on ikka üldse luule, või kui see kahtlus ka tekib, läheb ta ruttu üle ja asendub otse vastupidise tundmusega: just see ongi luule.

Sellist luulet on meil väga vähe. Tahtmata kellegi teeneid pisendada, pean ütlema, et niisugust lugejatundmust olen tegelikult tundnud vaid Jaan Kaplinski luuletuskogu «Uute kivide kasvamine» tsükli «Seesama meri meis kõigis» ja luuletuskogu «Ma vaatasin päikese aknasse» viimase tsükli napisõnaliste, sõnapaar-, sõna- või poolsõnahaaval hargnevate luuletuste puhul. (Mis on neis tuttavat Kaplinski muudest luuletustest ja teistest eneseavaldustest, seda võib tema enese essee «Mis on luule?» sõnadega nimetada lõhkeaineks, mida siis uus säde taas läidab ja plahvatama paneb. Või võib-olla hoopis vastupidi — «vana» on seal see süütenöör, mida mööda jõuame ka uue vastuvõtmiseni, kui see meile muidu l i i g a — s. o. võõrastavalt ja segavalt — uuena tundub.) Paljude näidete toomiseks pole siin ruumi ja pealegi on nad soovijatele kättesaadavad, ühe aga siiski tooksin — tõsi küll, sellise, mis ei rabanud mitte niipalju oma uudsusega kui sellega, et temas edasiantu olulisel määral vastab mingile mu oma kogemusele või tähelepanekule:

võim ja vaim asendub
ja arvutus-
tuules on
seista ta
meis
ala ja
sõnatus
ei saa
öelda ainult
ainult
püsti
paisuvas

kirjutus-
masinatega
ikka raskem
kohiseb
meisse
lõpmata
ise millest
midagi
seista
olla
selles
tuules

(«Ma vaatasin päikese aknasse», lk. 124)

Meie luule permanentse ja ühtlasi radikaalse uuenemise (eelselgitatud tähenduses) perspektiive silmas pidades peame küll paraku korrigeerima sedagi nappi optimismi, mis toetub neile Kaplinski luuletustele. Need on nimelt kirjutatud ühes luuletuskogus 1969—1972, teises 1970—1972 ning juuksekarva rangelt lõhki ajades kuulunuksid osaliselt koguni üle-eelmise kongressi vaatlusmaterjali, olnuksid nad kõik seks ajaks ka ilmunud. Näib siiski, et vähemalt nende autor ise on paisuvates

PAUL-EERIK RUMMO

tuultes suutnud ometi püsti püsida, siirdudes küll viimastel aegadel rohkem esseistika alale; kergema vastupanu teed minekuks ei saa seda vist nimetada, sest näiteks sekeldusi on siin küllap rohkemgi kui luule puhul.

Jätkakem sama autoripõlvkonna vaatlust. Markantse isepäise isikuna kerkib siit esile Hando Runnel, kellelt ilmus üpris ulatuslik (võinuks siiski vahest veel ulatuslikumgi olla) valikkogu «Kodu-käija» ning kes ka pärast seda on perioodikas esitanud küllalt ühtlasel heal tasemel luulet. Tähelepanu ja mainimist väärib samuti tema ühe-mehe-poeetika, mis äsja «Loomingus» ilmus koos autori muuteemaliste esseistlike lühipaladega. Mida Runnel õieti teeb või mida ta tahab? Minu arust on ta oma loominguga üha jonnakalt tõestamas, et on täiesti mõeldav ja võimalik üks päris oma eesti moodi eesti luulekunst. Ja sellel alal pole ta juba saavutanud mitte ainult suure meisterlikkuse, vaid ka omaette positsiooni ühiskonnas. Seetõttu tahaksin meenutada, mida kirjutasin oma Runneli-arvustuses mõne tema laialt tuntud luuletuse puhul, mis polnud leidnud kohta «Kodu-käija» kaante vahel: ei ole ikkagi päris hea, kui raamatuisse trükitav hakkab liialt erinema rahvasuus ringlevast. Analoogiliselt arvan: pole ikkagi päris hea, kui Runneli «Kodu-käija» jäi ilma aasta-preemiast, ehkki mõnedki Mart Raua «Ärateelise» premeerimise aimatavatest motiividest on enesestmõistetavalt väljaspool vaidlust. Polnuks Runneli rivaaliks tol aastal ärateeline, oleksin kurjem ja ägedam, praegu olen vahest rohkem nõutu. Meenub ju ka, et kuigi senistest esinduslikem, polnud nüüd kahekordselt premeeritud «Lendav linn» sugugi Betti Alveri esimene raamat, mille puhul oleks saanud tasuda temale kauavõlgnetud tunnustusevõlga. Alati, kui kipuvad kujunema käärid ühelt poolt lugejaskonna lugupidamise (sealjuures vaieldamatult väärtusliku kirjanduse suhtes, sest ka selline kombinatsioon — lugejaskonna lugupidamine tõeliselt väärtuslikust kirjandusest — on mõnikord ikka veel mõeldav) ja teiselt poolt ametliku tunnustuse vahel, tekib ka uusi võimalusi, et nõrgemad iseloomud pikapeale poolmärkamatult kalduvad oma südamehääle kuulamisest kõrvale, et jonnakamates süveneb vaba tööd segav negativistlik tõrksus, märtripoos ja kramp ning et tõsisemalt häälestatud lugejaskonnas kujuneb ja juurdub iroonia preemiate ja tiitlite endi suhtes. Öelduga seoses ja Runneli-teema lõpetuseks sobib ehk meenutada ühte Runneli luuletust, pealkirjaga «Pojad ja tütred. Con amore», mis ütleb:

Austatud ja armastatud,
kutsutud ja seatud,
võitud ja salvitud,
[— — —]
usaldatud ja kohustatud,
kästud ja kontrollitud,
hüljatud ja unustatud,
petetud ja tüssatud,
[— — —]
hävitatud ja hüvitatud,
alandatud, ülendatud,
amnesteeritud,
rehabiliteeritud.

(«Edasi» nr. 28, 2. II 1980,
tsüklist «Suurilmamured»)

Viivi Luigest on viimasel ajal räägitud kui kõvasti muutunud autorist. Küllap see on omast kohast nii. Kuid midagi väga põhilist on temas just paika jäänud, vähemalt loomingupsühholoogilises plaanis. Nimelt on Viivi Luigel vaieldamatu andega kaasnev tahteline alge olnud alati väga tugev, võib-olla isegi tugevam kui selle ande juures vältimatult vajalik. Seda on ta oma värssides otsesõnugi deklareerinud («Mine või hambad ristis / aga sa lähed läbi.»), see on ilmnenud ka tema soovis ja suutlikkuses hoida ennast orbiidil ja kirjutamas inspiratsioonimõõnagi ajal, mis teda — nüüd juba aastate eest, mõnede tööde järgi otsustades — vist küll kummitamas käis, ning sellele peatselt järgnenud õige kategoorilises temaatika ja tonaalsuse muutmises. Niisiis mitte vahest niipalju muutumine kui enesemuutmine. Kui palju on selles uues sellist olemuslikku või tulusat, mis jääb järele (kandub kaasa) ka pärast järgmist enesemuutmist, seda näitab aeg. L ä b i on Viivi Luik minu arust läinud, kas juba mitte õige ammu, — võib-olla sünniks midagi väga

PAUL-EERIK RUMMO

huvitavat, kui ta nüüd hambadki ristist lahti laseks? Viivi Luige juures torkab veel silma isamaa-motiivi otsesõnaline ilmumine tema viimase aja luulesse. See näeb välja võib-olla pisut liiga selge ja deklaratiivne, toonilt natuke nagu midagi nende aastate poole kiskuvat, kust võivad pärineda Viivi Luige esimesed luulelugemise muljed, või siis praegust kontseptualistlikku kunsti meenutavat, kuid eks see ole omajagu ka maitse- ja karakteri asi. Tähtis on, et ükskord jälle on luuletatud isamaast. Ma ei tea päris kindlalt, kas Viivi Luige ühe juba võrdlemisi palju tsiteeritud luuletuse lõpp «Misasja me mõtlesime? / Endast ja Eestimaast» kujutab endast küsimust ja vastust (et «misasjast me mõtlesime?» — vastus: «Mõtlesime endast ja Eestimaast») või ainult küsimust («M i d a nimelt me endast ja Eestimaast mõtlesime?»), kuid nii ühel kui teisel juhul (teisel siiski enam) viitab see vajadusele (kas ka soovile?) isamaa-teemat edaspidi konkretiseerida — et ta siis viimaks jälle lahustuks ja sulanduks tervesse luulestikku. Kuid, nagu öeldud, võib-olla ootaks Viivi Luigelt edaspidi hoopis seda, et ta endale enam mingeid ettekirjutusi ei teeks.

Kunagise «kassetipõlvkonna» jõudude ülevaatusel sellega praegu piirduksingi; rääkisin ainult neist, kes mulle millegipoolest kõige tähtsamatena ette tulid. Veidi rahustab mu südametunnistust teadmine, et kongressi sõnavõttudes on igaühel võimalik mu siinset subjektiivset ebaõiglust korrigeerida. Sest lisaks vaadelduile on ju (samast kunagisest seltskonnast) tõesti veel olemas Mats Traat, kes proosa (romaanide) kõrvalt on vaadeldaval vahemikul jõudnud välja anda tervenisti kolm raamatut värsse ja «Valitud luuletused», viimastel aegadel väga meelsasti Gustav Suitsu pahvides (vahel Sütistega süüdatult); on otsekui programmipäraselt uuendusi ja üllatusi valmistav Andres Ehin vankumatult oma rada astumas; on Aleksander Suuman järjekindlalt välja maalimas oma poeetilist autoportreed Hüperboreaks müstifitseeritud Vilsandi taustal; on oma endiselt ekstsentrilisevõittu värsi- ja keelekäsitusega Arvi Siig, kes viimases raamatus on maandunud tunnistama maailmareiside pahupoolt — koduseid igapäevaseid epigrammiväärsusi, mida ükski hing kuidagi ei pääse nägemast ega kaasagi tegemast (?); on Rudolf Rimmel motoorselt välja paiskamas oma suuri emotsioone; on sinna ja tänna elavaid pilke heitvad Leelo Tungal ja Nikolai Baturin, nobedad, kuid minu arust vähesevõitu keskendumisega värsistajad; on õnnelik mees Juhan Saar; on pisut varasema tõusulainega alustanud Lehte Hainsalu võitlevalt kurvastamas, et nii elus kui legendides nii vähe muinasjutulist on; on endiselt pretensioonitu Velly Verev. «Poeemipõimikus» ja perioodikas on esinenud ikka lihtne ja siiras Milvi Seping, perioodikas Valeeria Villandi. Lehte Hainsalu toonane paarimees Tõnis Lehtmets tegeleb nüüd põhiliselt tõsisemate asjadega, kassetlastest on värsile selja pööranud Enn Vetemaa, Ly Seppel tõlgib, Ingvar Luhaäär, nagu juba öeldud, on vahetanud oma poeedi-isikutunnistust, Linda Ruud pole viimasel kongressidevahemikul luuletajana esinenud, vähemalt raamatuga mitte. Raamatut pole sel ajal olnud ka Eha Lättemäelt. Albert Koeney näib olevat kirjanduslikult silmapiirilt kadunud. Meie hulgast on lahkunud Helgi Muller.

Et ennetada otsekoheseid või vaikivaid küsimusi teemal «mis sa teiste kallal norid, miks sa ise ei luuleta», lisan paar sõna Paul-Eerik Rummost. Ka tema võttis eelmises või üle-eelmiseski kongressidevahes — kui oleme juba kord hakanud oma elu ja tegevust ajas selliselt liigendama — ette meie luule uuendamise, nimelt mõnede seda ümbritsevate asjaolude ja detailide — objektiivsete ja subjektiivsete — värsivormis ülesmärkimise teel. Kuid sellega tegi ta panuse ilmselt valele kaardile, kuivõrd puudutas ka asju, millest meil pole kombeks avalikult kõnelda (osaliselt võib-olla sellepärast, et kõik neid ja rohkematki isegi teavad, aga mis siis? Luuletuse teema ongi ju vaid tema t e e m a, mitte tema kirjutamise eesmärk.). Ilmselt sellel põhjusel jäidki need luuletused, jäigi see käsikiri tollal ilmumata ja on seda tänini. (O l e t a t a v a s t i sellel põhjusel, sest põhjendusi, mida ehk oleks toodud, rääkimata kompromissettepanekuist, mille võimalustele viidati, ei tahtnud autor tookord ära kuulata — seda enam, et niikuinii poleks ta saanud nõuda nende esitamist endale kirjalikult, dokumenteeritult: tal polnud ju lepingut!) Kahju, päris kenad luuletused. — Nüüd paistab, et kõnealune autor ootab ikka mingeid muudatusi meie kirjastamise taktikas ja strateegias, enne kui teha uut katset seda käsikirja või üldse oma seni ilmumata või tulevast originaalloomingut «Eesti Raamatu» kaudu trükki saata.

Asudes nüüd vaatlema pisut vanemat keskpõlve (väga tinglik selline jaotus

PAUL-EERIK RUMMO

muidugi on, kuid siiski on tal ka tegelikkuses mingisugune kate), tõstaksin siitki esile eeskätt kolm autorit: Ain Kaalepi, Ellen Niidu ja Uno Lahe.

Ain Kaalep on meie kutseline poeet par excellence, kes kirjutab ise, tõlgib, tegeleb teooria ja ajalooga, retsenseerib, populariseerib ja õpetab — ning seda kõike mingist kodusest, pateetikavabast missioonitundest, mingist sisemisest vaiksest kirkusest kantuna, hoides au sees avaraid klassikalisi elu- ja kultuuriideaale. Vaadeldaval ajal on Ain Kaalep andnud kolm raamatut — «Paani surm» ja kahed «Peegelmaastikud» (tõlked) — ning hulga tõlkeid ja originaalluuletusi perioodikas. Teravat piiri ühe ja teise vahele pole Ain Kaalepi puhul mõtet tõmmata: vastavalt oma põhihoiakule sulandab autor oma algupäraseidki töid luues need rohkem olemasoleva maailmakultuuri konteksti kui tükib viimast liigisiklikuga, toorisiklikuga häirima. Ain Kaalepi «Paani surmast» on retsensendid ja kommentaatorid (Asta Põldmäe, Rein Veidemann) eriti häid sõnu rääkinud raamatu viienda osa «Prooimioni» kohta; tahaksin nendega ühineda, meeldetuletuseks luuletust veidi tsiteerides: «[- - -] Nüüd see kink, mis varsti käes on, väiksem näib, kui enne näis — / hoopis näib, et kätte saadud juba ju ongi suurem kink. / Kaunim ootatust on tõesti hakand näima ooteaeg! [- - -] Enam ta juurde kinki mingit küll ei ihka saadule —/ ent ta ootajaks on loodud, hilja on tal muuta end.» Omalt poolt lisaksin sellele (juba 1969. aastal kirjutatud) luuletusele ka mõned rubaiidest ja tujukkidest «Sirbi ja Vasara» hiljutistelt luuleveergudelt. Võib-olla pole kõik sellest, mis Ain Kaalep on teinud, ühevõrra elav, võib-olla on selles ajuti ka midagi mehaanilist, mis nii pideva töö puhul on küllap vältimatu ja kuulub asja juurde. Olulisem on muu. Olulisem on see, et aegadel, mil ikka ja jälle ning üpris hõlmavas ulatuses kipub kaduma usk elu enam-vähem üldrahuldava korraldatavuse võimalusse, on iga selline tasakaalukas aiaharimine väärtus omaette. Võib juhtuda, et Ain Kaalepi ja tema töö tähendus on praegu tõusujärgus.

Ellen Niit on päris puhtal kujul kontseptsiooni-, ideeluuletaja; ta kuulutab maailma pidevust indiviidi vananemise ja surma kiuste ning (rõhutatult perekondliku) igapäevaelu väärtust ja tähenduslikkust olustikuabsurdsuste ja globaalsete ebameeldivuste kiuste. Kõike olmelist (vabandust!) pisut põlgama ja perekondlikke kohustusi pisut pelgama kalduva vanamoodsa meesterahvana — ja linnaelu või rahvusvahelist lennujaama arvatavasti mitte nii väga võõristava moodsana — ei saa ma võib-olla päris võrdväärse partnerina kõigi Ellen Niidu kujundite ja otseütlemistega kaasas käia, kuid järjekindlus, millega autor oma sisendamistööd teeb, jätab vaieldamatu ja salgamatu mulje. See ongi, mis Ellen Niitu rohketest juhuilutsejatest või argitülpimuste kurtjatest võrreldamatult kõrgemale tõstab: järjekindlus, oma süsteemi kujundamise tahe ja võime, mis küllap annab aimu ka tavalisest suuremast sisemisest vajadusest selge süsteemi, selge pildi järele, — aimu sellest, et sõnastamatu usk pole oma jõuga alati küllalt kõva ning ka ükskõiksus pole varnast võtta. Ajuti viirastub nende värsside, nende võluvormelite vahelt midagi lausa meeleheitlikku, huvitaval kombel just näiliselt meelekindlamate või siis juhuslikumate, neutraalsete tekstide korral. Ellen Niidult ei oskaks ühtegi luuletust teiste seast eriti välja tuua, mõnigi neist koguni võib eraldi võetuna jätta sootuks juhusliku või keskmise mulje: nad mõjuvad koguminа.

Uno Lahe kuulumine siin esiletõstetavate hulka ei vaja tõenäoliselt erilist põhjendust. Tegelikult on ta meil ainuke, kes püüab enam-vähem puhtalt ja järjekindlalt läbi viia luuletaja kui ebameeldiva üksildase tõeütleja joont. Ja vaieldamatult koos südamevalu- ja kaasvastutuse-tundega. Et elu on läinud keerulisemaks või autori pilk teravamaks, ei põmmuta ta enam nagu kunagine satiiri-Laht vastu selgeks stiliseeritud märklaudu (Bürokraat, Väikekodanlane, Tõusik vms.), vaid esineb nüüd eeskätt ligimeste hoiatajana lapsiku enesepettuse eest; küllap siit ka tema uue, kongressiks ilmunud luuletuskogu pealkiri «Roosa müra». Tänapäeva inimese rolli näeb Laht kaunis troostitult: «Olles ostja, ühtlasi ohver — keset nelja miljardit üksindust», ning kutsub kõiki valvsale «arbuusikoputamisele», et igaüks vähemalt teaks, m i l l e ta endale koju viib, kui ka valikut suurt ei ole («Igal sügisel muutume / rohkem ... arbuusikoputajaks!» — luuletus «Arbuusikoputus»). Uno Lahe positiivne poeediprogramm on endine: «Jah, sõnast otsesest / veel täna / sünnib tulevik!» hüüab ta ühe luuletuse lõpus. Raamatule lisavad värvi mõned vananemise-ja-vastupidamise luuletused ning tuleviku-usu isiklik konkretiseerumine — poja sünniga seotud motiivid. Satiiride ja mõrude üldistuste kõrval on ka huumorit, niisama naljaviskamist limerikkide (vähemalt mõnede) ja ajaloofan-

PAUL-EERIK RUMMO

kate), tõstaksin siitki
.
kirjutab ise, tõlgib,
õpetab — ning seda
gist sisemisest vaik-
u- ja kultuuriideaale.
aani surm» ja kahed
luuletusi perioodikas.
õtet tõmmata: vasta-
d luues need rohkem
gisiklikuga, toorisikli-
ja kommentaatorid
raamatu viienda osa
seks luuletust veidi
ksem näib, kui enne
kink. / Kaunim ooda-
kinki mingit küll ei
ta end.» Omalt poolt
mõned rubaiidest ja
b-olla pole kõik sel-
elles ajuti ka midagi
kuulub asja juurde.
le ning üpris hõlma-
dava korraldatavuse
maette. Võib juhtuda,

letaja; ta kuulutab
(rõhutatult perekond-
suste ja globaalsete
ama ja perekondlikke
— ja linnaelu või
ristava moodsana —
len Niidu kujundite
tor oma sisendamis-
is Ellen Niitu rohke-
atult kõrgemale tõs-
mis küllap annab
süsteemi, selge pildi
ati küllalt kõva ning
sside, nende võluvor-
just näiliselt meele-
a]. Ellen Niidult ei
i neist koguni võib
nad mõjuvad kogu-

a tõenäoliselt erilist
hem puhtalt ja järje-
ja joont. Ja vaielda-
läinud keerulisemaks
ine satiiri-Laht vastu
Tõusik vms.), vaid
e eest; küllap siit ka
müra». Tänapäeva
tlasi ohver — keset
uusikoputamisele», et
valikut suurt ei ole
luuletus «Arbuusi-
«Jah, sõnast otsesest
amatule lisavad värvi
-usu isiklik konkreti-
e üldistuste kõrval on
nõnede) ja ajaloofan-

taasiate näol (viimastest aimuv vihjete mäng kipub küll liiga keeruliseks kätte). Võib-olla kõige läbiviiduma palana kogu raamatus jõudsid mulle pärale «Tühjad õhtud».

Uno Lahe luule on ebaühtlane, praegu võib-olla rohkem kui kunagi varem (või on see mälestus, mis tagantjärele kõik võrdsemalt vastuvõetavaks teeb?). Kuid mõni Uno Lahe praegune parim pala on see-eest ka kandvam ja tõsisem kui suur jagu varasemat.

Ligikaudu sama põlve teistest autoritest tahaks — ühinedes Hando Runneli vastava tähelepanekuga — tunnustada Paul Haavaoksa, kes oma kunstikauges keskkonnas üksinda vapralt vastu peab; nimetagem veel põhiliselt kunstist ja muusikast inspireeruvat Helvi Jürissoni oma kutsetöö kõrval luuletamas nagu ka ühe auhinnapoeemi ja uue luuletuskogu autor Venda Sõelsepp (mõlemaid võinuks nende debüüdiaastate järgi puudutada küll eelmiseski vaatlusrühmas). Oma luuleruumide dekoreerimist maitsekalt jahedas retrostiilis jätkab Kalju Kangur. Tervelt kolm värsivihikut on lugeja lauale puistanud Heljo Mänd, kes ütleb: «teen sõredat luulejahu/ luuleveski mul käib ja käib/ kotti jahu enam ei mahu/ luulekotid kõik pilgeni täis». Oskar Kruusi mitmekülgsest kirjanduslikust tegevusest on värsivormis kulgenud suhteliselt napp osa.

Jaan Kross, üks kunagisi luuleilma uuendajaid, on nüüd juba ammu tunnustatud proosameister; üsna analoogiliselt on luuletamisest loobunud Vladimir Beekman.

Ma ei tahaks unustada ka Endel Nirgi luuletusi tema raamatus «Mosaiikvõlv» — huvitavat täiendust tema portreele ja miks mitte meie luulele.

Veel vanemaid luuletajapõlvi on meil ju tegelikult kaks — sõjaeelne ja sõjaaegne (või vahetult selle järgne); ajamääraks on siin võetud esilekerkimine luuletajana. Kui ütlen praegu, et viimastel aastatel on just need vanemad põlvkonnad luulesse palju andnud, siis ei ole see viisakuskummardus. Kas otseselt väljendatuna või ridade alltooni peidetuna sisaldab suur osa sellest luulest elutarkust, selitatud kogemust, milleta meie poeesia tunnetuspilt oleks sootuks pinnalisem.

Kolm autorit on tõmmanud meie sõna otseses mõttes tänase päevani katkematu Ariadne niidi eesti ühest kõrgeimast kõrgajast kolmekümnendail aastail: Valmar Adams (tema veel varasemastki), Betti Alver ja Kersti Merilaas. Ka kadunud Mart Raua varasem taust on seal. Samadest aegadest tulnud meestelt jõudis nüüd avalikkuseni August Sanga viimaseid laule (ning osa vahepealseid, moonutatult tuttavaid, autori algsele variandile vastaval kujul).

Betti Alverist olen hiljuti pikemalt kirjutanud, samuti mõned teisedki. «Lendav linn» on sündmus, mille tähendust varjutab ainult raamatu nõudmisest kõvasti väiksem tiraaž ja kehvavõitu paber (viimane samas vist küll üks paremaid?!). Niisiis ootame teist trükki. Ja samas ärgem väsigem soovimast neidki palu Betti Alveri varasemast luulest, mis «Lendavas linnas» puuduvad, ja kõigi varasemaid variante. Mis puutub hilisemasse, siis peale toreda «Sim-sala-bimi», mis autori loomingu mitmed motiivid vaimukalt koondab ja paika paneb, on Betti Alver pärast «Lendavat linna» andnud veel kauni mälestusluuletuse Marie Underile ja väikese hapra, ergu kaksikpala «Sa hapramast hapram», mille lõpp kõlab nii:

Su segane sõna
on hullem kui hull —
kui meeletud-meeletud
silmad on sul!
Olgu segane sõna
ka hullem kui hull —
mu silmad on selged.
Hing heliseb mul.

Valmar Adams on vaadeldaval ajal «Loomingus» esinenud kolmel-neljal korral. Tema luuletused, mis pakuvad nii hoogsaid deklaratsioone, stoitsistlikku meditatsiooni kui ilmekaid, plastilisi kujundeid, on nagu ikka kantud eeskätt vaimuinimese vastupidamisjõust ja -trotsist. Kui siit midagi esile tõsta, siis võib-olla motiivilt puškinlikku «Palimpsesti» (vrdl. Puškini «Uuestisünd») ja meie päevade kohta, mil väidetavasti ei hoolita ega suudeta oma teadvuses kujundada hõlmavaid, aktiviseerivaid ideaalsüsteeme, harukordselt terviklikku utoopiat «Sonetipärja Suurele Oktoobrile» kujul:

PAUL-EERIK RUMMO

OO ARMASTAGE NOORED IDEAALE
NEIS KORRA KASVAB UUE ELU ROOS
KORD INIMMÕTE UUES AJALOOS
KÕIK SUUNAB HUMANISMI VÕIDURA'ALE

EI KAUA TEOTA HERAKLEST OMPHÁLE
EI KAUA KESTA MÜÜTIDE NARKOOS
KUI VAIM JA VÕIM VEAB VOORE ÜHESKOOS
SIIS UUDNE HOMMIK SAABUB KOGU MAALE

kuulutab selle magistraalsonett.

Kui Valmar Adams liigub oma argipäevaainelisemateski värssides kõrge vaimsuse sfäärides, siis «Loomingus» kuuel-seitsmel korral suurte sarjadega esinenud ja kongressiks ka raamatuna ilmuda jõudnud Kersti Merilaasi pärismaaks on see, mis tavalisemas keeleski mahub reaalsuse või tegelikkuse mõiste piiridesse. Kui üldse riskida kasutada sellist veidi imelikku sõnapaari nagu «realistlik luule», sobiks seda kohaldada nimelt Kersti Merilaasile: tema keskkonnakirjeldused on hästi äratuntavad, kuigi kunstiliselt «tõstetud», ning teiselt poolt on ka tema elutunne see, mida on kombeks nimetada realistlikuks: laias laastus illusioonideta, äärmustes põgusalt pessimistlik, kuid siiski elama nõustuv. Selliselt esitab Kersti Merilaas tagasivaateid oma elukäigule, oma hetkeümbruse pildistusi, oma pisut tusaselt, pisut pateetiliselt stoilist põhimeeleolu. Tsiteerida võiks siit mõndagi, aga et juttu oli desillusioneeritusest, valigem katke, kus luuletaja taas kohtab oma kunagist — mitte väga ammust — ideaalkuju Mägiste Marti, kes varem paistis silma asjaliku töökuse ja kutseliste haritlastega võrreldes palju selgema pea ja pilguga:

Tuult tõstab, ilm seab tuisule. Ennäe,
tee veerel, kaelani kohevas hanges
istub Mägiste Mart
ja kangutab kolmanda pudeli korki: Hõissa!
(«Lumeidüll»,
«Looming» nr. 12, 1978)

Sealt möödudes veenab luuletaja ennast, et temasse (kui «äraminejasse») see enam ei puutu — ei puutu üldse enam miski peale lume.

Nii või teisiti — Kersti Merilaasi taasastumine viljakalt kirjutavate autoritte ritta on üks kongressidevahe kenamaid üllatusi.

Sõjapõlvkonna poeetidest on küllap õigusega suurima huvi ja tunnustuse pälvinud Debora Vaarandi oma luuletuskoguga «Tuule valgel». Motiivistikult Kersti Merilaasiga — muidugi mitte jäljendamise mõttes — osaliselt sarnane (talve tulek, üksindus), eristab Debora Vaarandit nagu varemgi suurem dramatism, kalduvus kõrgromantilisse värvikasse väljendusse. Debora Vaarandi luule üks tugipunkte on selle maailma hingeliselt tugevaid — maailma teiseks, paremaks muuta proovijaid või temas kaeblemata, helgelt elada oskajaid — imetlev heroism, selle teine ots aga ulatub läbi poolsalatud hinge- ja vaistuelu «tumedate tunnelite» peaaegu alandliku hääbumisavalduseni palsamina mõjuvas koduses looduses:

Muud taevariiki ei paista
kui Kassari murumaa.

Debora Vaarandi on väheseid, kes pole rutanud loobuma lihttõelisust ilusama ütlemisega peaaegu eksootiliseks luuletõelisuseks modifitseerivast poeetikast, ning üks veel vähesemaid, kes sellega tõesti ka enam-vähem süsteemselt toime tuleb. Ajal, mil argielu lained kipuvad inimestel üha üle pea kokku lööma, on sellisel stiilil kõrgele orienteeritud, ent äratõukepinnalt ometi mitte liiga kaugel läbituntud ja esinduslikul igatsusluulel oma oluline osa ja funktsioon. «Ma arvan, maailmas puudus / see värav. Ja nõnda / mina ta lõin,» sõnastab Debora Vaarandi ise Kristjan Raua «Muinasväravat» mõtestades. Aimatav on siin saatuseks kujunenu kompenseerimine kunstivahenditega.

Ülevaate kogu Debora Vaarandi senisest kirjanikuteest võime lähemal ajal saada tema ilmuma hakanud neljaköitelisest teostesarjast, mille esimene köide on tänaseks juba saadaval. Mis alusel on see valitud ja millisel määral ja moel redigeeritud, seda pole jõudnud veel vaadata.

PAUL-EERIK RUMMO

Kas on väga subjektiivne või juhuslik lugemismulje, kui ütlen, et Ralf Parve «Õnnevalu» — teine tihedam ja terviklikum luuleraamat sõjaaegse põlvkonna autori sulest Debora Vaarandi «Tuule valgel» kõrval — dokumenteerib minu silmis eeskätt inimese visa võitlust meeleolulangustega? Pidepunktideks selles võitluses on teadmine iga inimpõlve uuest suutlikkusest määratleda endale oma elu-, töö- ja loomistanner (tuttava kujundiga: «Seal ta ongi, see Vargamäe.»), teadmine, et «kesta tuleb üle enda eluea», ning usaldus kodumaa kui toetuspinna vastu, mida on väljendatud otsesõnu ja mida väljendab juba krestomaatiliseks saanud õnnelik leidluuletus, filoloogilis-geograafiline «Maateadus». Ka hingevalude ammune, kuid üha edasitoimiv põhjus (vähemalt üks nendest) ei jää esile toomata:

Hing on valus: noorelt löödi
sinna julmalt püssitikk,
sellest saati voolab veri
ja mu piin on pikk.

Meenub Ralf Parve kunagine laulutekst filmile «Inimesed sõdurisinelis» — üks esimesi sõda kui hingehaavade lööjat ühemõtteliselt esitav teos meie kunstilises sõnas, ligilähedases toonis sellele, mis nüüd kannab Juhan Peegli fragmentaariumi «Ma langesin esimesel sõjasuvel».

Ühinegem ka kriitikutega, kes on tunnustavalt esile tõstnud Ralf Parve uuemate luuletuste klassikalist lühidust ja löövust.

Kaks luuleraamatut (üks neist osalt valikkogu) ja juba ka hulga uusi luuletusi perioodikas on andnud Minni Nurme, kes mulle üha enam meenutab väikest elavat töökat lindu maailma küljest nokatäishaaval kõnelevaid, vahel vägagi kõnekaid tükikesi lahti toksimas. Tema inimlik soojus ja haavatavus koos looduslähedase vapra vastupidavusega julgustavad lugejatki. Kuuldavasti on ka Minni Nurme uus raamat lähitulevikus ilmumas.

Mõnegi lahedat tuju loova meeldiva lugemishetke on pakkunud Aira Kaalu lahtine ja avameelne, paiguti lausa hoolimatu hooga visandatud värss. Harald Suislepa tõsine poeeditöö on andnud ühe uue ja ühe ülevaatliku värsiraamatu, kusjuures viimase varasemad palad pärinevad juba 1936. aastast — viieteistkümneaastaselt autorilt. See luule tegeleb nähtuste ja printsiipidega nii koduses kui globaalses ja laiemaski ulatuses.

Ühe uue ja ühe ülevaatekogu tegijaks on ka Manivald Kesamaa, kellest olen rääkinud 1979. aasta luule ülevaates. Adolf Rammolt on ilmunud üks raamat ja auhinnaline võistluspoeem «Poeemipõimikus». Suurejooneliste ülevaatekogude sari on tulnud Erni Hiirelt. Paul Rummo on avaldanud väikese temaatilise valikkogu «Matkalaul».

Mart Raud pärandas meile lahkumise eel oma sügava sügise seest «Ärateelise»-raamatus kimbu küllap oma pikkade aastate kõige puhtamat luulet. Toogem sellest näiteks ühe juhuslikult valitud loodusmeeleolu:

Hommikud kaua magavad
uduste metsade taga.
Õhtud varakult väsivad,
suunurgas sajune näsin.
Päev, alles vasika vanune,
läheb lehetu lepiku taha,
ohkab ja heidab maha
hallide pilvede allapanule.

(«Üheksa», III)

Ka värssvemblaid, mille voolijana Mart Raud kuulus oli, sisaldab see raamat, ning tõsiste deklaratsioonide kõrval maailma ja autori enda elu üsna ülemeelikult kujutava «Palliballaadi», mille esimest ilmumist tervitas juba meie eelmisel kongressil Jaan Kross.

Loetelu vanemaist autoreist poleks täielik ega õiglane, kui ma ei meenutaks proosamehe Erni Krusteni luulevisiiti nii varasemate kui uuemate värssidega «Peegel tänaval». Siin leidub mõnigi pala, mis kõhklemata kuuluks eesti luule kui tahes nõudlikku esindusantoloogiasse («Rändlinnud», «Hobune», «Seebimullidest» jm.). Palju toredat on ka «Rohtaia Triinus», mida on muide huvitav võrrelda Kersti

PAUL-EERIK RUMMO

Merilaasi sarjaga «Maria aed» ühelt poolt ja Ene Mihkelsoni «Amalie Timpelmanniga» teiselt poolt.

Kahju, et meie lugemislaual pole peaaegu üldse siinsel aruandeajal oma seitsmekümnendat sünnipäeva tähistanud Uku Masingu ülimat tähelepanu väärivat luulet. Enne kui siit jälle nooremate autorite juurde tagasi pöördume, meenutagem veel kord Marie Underit, ja langetame pea.

Noorematest (staažilt) autoritest on meil veel vaatlemata kaks gruppi debütante: eelmise kongressidevahe omad — mis neist on edasi saanud —, ja nüüdsed.

Eelmisel kongressil leidis Jaan Kross põhjust rääkida «viimaste aastate häirivvähestest debüütidest». Tolles kongressidevahes oli neid olnud kümmekond, neist mõnedki sellised, mida võis nimetada hilisdebüütideks või mille puhul (Vesipapp, Hellat) tuli nentida: «Need on keskealised mehed, kes teevad luulet oma teadusliku või kirjandusalase põhitöö kõrvalt.»

Need kaks nimetatut polegi tõepoolest uusi raamatuid andnud, ainult mõned korrad perioodikas luuletustega ette astunud. Kuid nende side luulega pole katkenud. Mõlemad on jätkuvalt keskmise või suuremagi aktiivsusega kriitikud; Vesipapp (Mart Mäger) on koostanud eesti haikude valimiku «Kõik siin maailmas» ja ilmumist ootava sonetiantoloogia; Henn-Kaarel Hellat on enda peale võtnud kolme luuleklubi juhendamise (Pärnus, Jõgeval ja Põlvas) ning teeb seda innukalt ja paistab, et ka tagajärjekalt. Juba selliste entusiastlike kollete olemasolu ja püsimine väiksemates keskustes on tunnustatav tulemus, kuid lisaks sellele on Henn-Kaarel Hellat lubanud kõige lähemal ajal tuua neist avalikkuse ette ka esimesi raamatudebütante.

Toonaselt hilisdebütandilt Andres Vanapalt on välja antud uus, pealtnäha väikene, kuid üsna mahukas raamat («Sisukord»), mis jätkab põhiliselt eelmise laadi. Kui lugeda ühtejärge palju luuletusi, nagu näiteks selle ettekande tegemise tarbeks, on mõnedki Andres Vanapa välgatused sekka headeks värskendusteks. Kuid väga ränka uuendamiskoormat ei riskiks siiski neile õlgadele panna; selleks on see luule tervikuna liiga rabe ja juhuse-jumala peale lootev. Et aga midagi peaaegu tabamatut ja sõnastamatut Andres Vanapata meilt puuduks, seda kindlasti.

Lihtsamaks läinud, palju varasematest ülemäärastest prohveti- ja maailmakorraldaja-pretensioonidest kaotanud (kuigi on veel retsidiivseid langusi nendessegi) on Jaan Paavle oma teises värsiraamatus.

Ilmne on Päärn Hindi poeesialembus, kuid tema päris oma luule on vist ikka alles kuskil tema teadvuses peidus. Kuni see kord esile tuleb, seni tundkem rõõmu sellest, et keegi hoiab käibel ka igipoeetilisi motiive — härjavõitlust, rändmuusikuid, mustlasi, nukrusi, tuult, agulit, orhideesid... Värske pilguga linnapildistustes on Päärn Hindil ühist Andres Vanapaga.

Ave Alavainu lisas «Väga väikesele värsiraamatule» teise, mahult umbes sama suure, pealkirjaga «Mul on vaid sõnad». Ka sisuliselt erineb see varasemast põhilise poolest vähe.

Kas ei mängi nimetatud autorite puhul (A. Vanapa, J. Paavle, P. Hint, A. Alavainu) kaasa mingi kärsitus ja tegevuse juhuslikkus, mis ei ole seni lasknud neid luules tõsisemalt professionaliseeruda (muidugi kui seda soovitud ongi)?

Ott Raun ja Johnny B. Isotamm ei ole uute raamatutega esinenud, neist viimast pole siinkirjutaja oma tõsiseks kurbuseks ka perioodikas kohanud. Kas ta ikka jõudis ja sai kõik olulise ära öelda? Ott Rauna luuletusi on «Loomingus» olnud, kuid pisut liiga vähe selleks, et tema liikumise kohta midagi kindlamat otsustada. Toomas Liiv on ennast rohkem näidanud, nüüdseks on ilmunud ka tema teine luuleraamat. T. Liivi luuletajahoiakul näib olevat sarnast näiteks Andres Ehini omaga; pihtimisel, eneseväljendamisel selle sõna väga otseses mõttes, maailmaparandamisel ja sentimentidel pole siin suurt osa. Sellise jaheda džässi hindajad leiavad Toomas Liivis kindlasti oma autori, kuigi mingi üksluisus kummitab.

Jaak Jõerüüt on pannud oma vaselõikena selgele luulele vististi punkti ja jätkab proosas. Tema teine värsiraamat on esimesest veelgi terviklikum ja ilmekam. Nagu nüüd näeme, pole sellelegi autorile võõrad tundelisemad ja vahel võib-olla koguni kurtvad toonid, kuid mõnevõrra erandlikult on ta need varunud põhiliselt proosa jaoks. Tegelikult — miks ka mitte, kui mõelda, et proosas on rohkem ruumi, kui vaid soovitakse end avada. Luule, eriti selles laadis, nagu Jaak Jõerüüt on harras-

PAUL-EERIK RUMMO

tanud, on ju igiaegadest peale olnud rohkete piirangutega seotud kõne. Ja Jaak Jõerüüdil veel eriti: seotus on tema teemasidki. — Jaak Jõerüüt pole andnud kvantitatiivselt palju ega tunnetuslikult eriti avarat, aga kõik, mis on, on harukordselt täpne, tähtis ja just nimelt tunnetuslikus plaanis mingis mõttes kuidagi väga omal kohal.

Nüüd jõuame Juhan Viidinguni (NB! kelle luuletuste hulgas omakorda leidub üks oluline, mille pealkirigi on «Seotud kõne»), niisiis, Juhan Viidinguni, kelle (nimeliselt siis veel Jüri Üdi) kohta Jaan Kross eelmisel kongressil nentis, et tollase «viie aasta sees» on ta «debütantide rivvi astunud ja sealt oma nelja raamatuga ammu lahkunud». Viimasel põhjusel kustutas Kross Üdi-Viidingu meie tulevikulootuste seast mahagi, öeldes: «Sest tema on olevik.» Sellegipoolest, ka olevikul on või ei ole oma tulevik. Üdil-Viidingul on olnud. Tõsi küll, ta värsside vool on väiksemaks jäänud, katkendlikumaks muutunud. Sellel kongressidevahemikul on Üdi-Viiding andnud ühe valikraamatu koos ühe uue sarjaga ja ühe uue raamatu. Kuid siin tuleb arvestada, et ka Juhan Viiding on ju luuletaja teise töö, teise kunsti kõrvalt, ning sel teiselgi alal on tal samal ajal olnud tõsiseid ülesandeid ja saavutusi ning küllap siduvat argirutiinigi. Ent mahumuutustest tähtsamad on muutused intonatsioonis. Juhan Viiding on moralistlikum, karmim, kuivem, samas ka hooti heitunum, probleemsem, nagu hirmunum, igatahes traagilisem kui Jüri Üdi — või vähemalt seda kõike otsesõnalisemalt ja varjamatumalt. Nalja on napimaks jäänud. Nõudlikkus ümbritseva ja iseenese suhtes näib paiguti olevat talutavuse piiril. Samas ei jäta lugedes maha tunne, et autor on mingil teeristil, kõhklemas, mida edasi teha, kuidas edasi olla. Osa valikkogu uues sarjas ja «Elulootuses» aimatavaist tundeist on autorile ilmselt väga uued, ta ei ole nende jaoks veel leidnud oma sõnu ja kasutab käibelisi, näiteks linna ja maa vastandamist linna kahjuks või «asjadekultuse» kriitikat, nagu see meil luules ja mujal parajasti moeks ja kombeks. Juhan Viidingu puhul viimast eriti ei usu; linna- ja «luksuse»-ängistuse taga on tal mingi üldisem ja igavesem (igavikulisem) ängistus. Arvan, et Karl Muru üksikasjalik «Elulootuse»-Viidingu vaatlus «Loomingus» (nr. 12, 1980) väärib usaldust. Tsiteeriksin siin üht väikest «kivilinna aikut» sellenimeliste kolmikust:

Jaapan on kaugel
eesti on kaugemal veel
ütlevad tuuled

Selles on meeldivat vaimset dünamismi meie taasvirguva isamaaluule hulka: isamaagi pole midagi antut.

Kas liialdan, kui arvan, et Juhan Viidingu luuletajamina eluhoiaku hooti lausa drastilise tõsinemise taga (kuigi olen kaugel sellest, et tema varasematki ainult või eeskätt kerglaseks pidada, — kaugemal sellest, kui Juhan Viiding vist ise praegu), tema varasemale endale paiguti kindlasti lausa liigagi tegeva enesekriitika või koguni enesejälestuse taga pole ainult luuletaja enda juhtumisi just niisugune uus arengu- või muutumisjärk, vaid keeruliselt peegeldunud ja kunstiliselt võimendunud kujul kogu ühiskonnas tasapisi maad võtnud ja võttev nälg kõrgema eetika ja lihtsamini korraldatud elu järele, tüdimus üleüldisest absurdismusest ja väsimus lõpmatust irooniast?

Teine toonastest debütantidest, kellele eelmise kongressi luule-ettekandes suuremaid lootusi pandi, oli Viiu Härm. Temalt on nüüdseks ilmunud teine, esimesest tunduvalt mahukam luuletuskogu (mille tekstid, tõsi küll, on kirjutatud juba varem, ehkki enamasti mitte esimese koguga kattuval ajal), temalt pärinevad ka luuletused (luulesari? poeem?) koos fotokunstnik Peeter Toominga ja kujunduskunstnik Ants Sädega ühiselt tehtud raamatust «Valge vaikus», ning viimasel ajal uusi luuletusi perioodikas. Kombekus annab mulle siin võimaluse oma arvamuse kujundamise ja väljendamisega mitte vaeva näha, niisiis viitan kriitikuile, kelle kirjutiste poole asjahuvilised saavad pöörduda. Raamatust «Luuletusi, lugusid ja midagi ka Margareetast» on kirjutanud Leelo Tungal («Looming» nr. 11, 1978), Mart Helme («Noorus» nr. 11, 1978 ja venekeelne ajakiri «Tallinn» nr. 1, 1979), Karl Muru («Sirp ja Vasar» nr. 2, 12. jaanuar 1979) ja Silvia Nagelmaa («Keel ja Kirjandus» nr. 3, 1979), selles leiduvat on puudutanud ka Andres Langemets oma 1978. aasta luule ülevaates (ilmunud «Loomingus» nr. 3, 1979). Raamatut «Valge vaikus» on vaadelnud Julius Ürt («Loomingus» nr. 9, 1980). Viiu Härmi kõnealuse loomingujärgu põhitoonina on peaaegu kõik retsensendid sedastanud eeskätt tumedust ja

PAUL-EERIK RUMMO

tragismi; neid asju lähemalt eritledes oletab Silvia Nagelmaa selle üldisemaid põhjusi («Võib-olla on see ajamärk, totaalse ohu alateadlik kajastus inimsuhetes?») ning näeb autoril ka vastupidist hoiakut tasakaaluks, kirjutades kokkuvõtteks nii: «Püsima jääb veendumus, et näitekunsti keeles öeldes võib siin tegemist olla loomupärase traagikutalendiga. Ent olgugi Mona Lisa naeratus pigem kurb kui salapärane, kangastuvad läbi luuleraamatu inimsaatuste alusjooned: armastada, olla armastatud, saada elust jagu, jääda valguse poolele.» Ligikaudu sama, siiski juba pisut varieerunud nähtusteringi raamatu «Valge vaikus» puhul käsitledes sekundeerib öeldule — samuti pisut varieerivalt — Julius Ürt, kes tajub selle raamatu luules «mingit idalikku saatuse alla paindumist ja samaaegset vaimset üleolekut».

Veel eelmistest debütantidest jätkates: kunagiste «Närvitrüki»-meeste hulgast (raamat ilmus 1971. aastal, tegelikult napilt juba üle-eelmiseks kongressiks) on Joel Sang hiljem kõige vähem ja juhuslikumalt värsse ilmutanud, tehes endale nime keelemehena ja kultuuri- (ka luule-)kriitikuna. Teistest selle väljaande autoritest oli juba juttu. Eelmisel kongressidevahel kahe raamatuga esile astunud Eino Sepalt ei ole neile enam lisa tulnud. Ning sellega peaks siis eelmise puhu debütantidel ring peal olema.

Ka uutest debütantidest on mõni jõudnud end juba rohkem, mõni vähem ilmutada. Ennekõike hakkab siin silma Ene Mihkelson, kes visa ja tiheda kirjutamisega otsekui püüaks tagantjärele kompenseerida esikkogu ilmumisvenimisega kaotsiläinud aega. Oma kolme raamatuga on ta siis praeguseks nagu toonase Jüri Üdi asendis: debütant, kes selle seisundi ruttu ületas. Luuletajatüüpide erinevus ei luba seda paralleeli muidugi pikemaks tõmmata; Ene Mihkelsoni suletuvõitu ja keerukline luule on selleks liiga teistmoodi kui (eriti varasema) Jüri Üdi lahtine ja segamateski kohtades ikka lennukas. Ene Mihkelson ei ole üldse eriti kellegi moodi, ja küllap sellest võib saada tema suurim tugevus; esialgu, kardan, pole ta küll veel ka päris enese moodi. Kuid mine sa tea, võin ka eksida: võib-olla on siin mingi viga minu kui vaataja silmades. Mulle meeldivad tema luules kõige rohkem konkreetsete piltide algmed, arutlustest ehk programmilisepoolne (sellise alghoiakuga asju on Ene Mihkelsonil tegelikult väga palju) «Tahaks teada, mida tohib . . .» (raamatus «Algolekud») kui kõige selgem ja lõpuniminevam. Konkreetsed detailipildid siin-seal ja terve suur «Amalie Timpelmanni» lugu — samuti midagi kombatavat — viitavad, et Ene Mihkelson leiab end ehk veel kunagi päriselt hoopis proosas. Üks «Gregori»-nimeline pala, osalt proosas, osalt proosalähedases värsis, «Loomingus» juba tuligi.

Vahemärkuseks: ma ei tahaks siin eesti luule tulevikulootusi väga kellegagi siduda. See on riskantne asi. On neid, keda tiivustab, kui nende peale loodetakse, kuid on ka selliseid, kellele teiste lootus on koormaks. Kuskilt otsast on luule ikka midagi väga isiklikku. Sundida vaevalt saab, meelitaminegi on küsitav. Ja kui palju luuletamist õpetadagi annab, või kõrvalt aidata? (Õppida küll, ja iseenda sisemusest ning kogu suurest maailmast endale abi ammutada, aga see on teine asi.) S e g a d a ei tohi, ja kui luule on tulnud, tuleb ta kiiresti, takistusteta, venitamisteta ja moonutamisteta ära trükkida — seda muidugi; see on luule toimimise tee ning ühtlasi autorile mingil määral edasiste võimaluste tagamine. Kuid omad lootused — need peaksin mina küll enda teada. Vahemärkuse lõpp.

Väga tõsine, põhjalik ja lõpetatud on kõik, mida teeb Aivo Lõhmus. Luulele polegi see võib-olla alati kõige parem — kuid see võib olla ka maitseasi. Aivo Lõhmuse, kahe-raamatu-mehe senistest saavutustest suurimaks pean tema viimast luulesarja «Loomingus»; teisalt viitab selle lähedus Runneliga üldisemale asjaolule, et meie uusimad autorid pole enamasti alustanud niipalju vaieldamatult uue ja omaga kui olemasoleva mõnede külgede arendamise ja täiendamisega. Ma ei meenuta seda taunivalt; kui see ongi ajamärk, siis kaugeltki mitte ainult hirmuäratav. Võib-olla üksnes õige veidi on tasakaalust väljas see jõuliselt uue loomise ja senise jätkamise pilt. Kuid ärgem olgem kärsitud. Las midagi jõuab ka juurduda.

Aivo Lõhmus sobib hästi illustreerima meie luules praegu avalduvat kõige põhilisemat eluhoiakut, mida võiks nimetada stoitsistlikuks (olengi seda sõna juba mitmel korral sattunud siin ülevaates tarvitama — ju siis on alust olnud). Eriti selgelt ilmneb see muidugi tema teomehelaulude sarjas, millele on paralleele Runnelil, Viidingul («Tallipoisi rahvalaul») ja küllap veelgi.

Sarnast on ka Peep Ilmetis, kelle puhul tuleb aga kahetsusega rääkida taas ühest «hilisdebüüdist» — ütlen jutumärkides, sest kas on see hilinemine olnud debütandi süü? —, kusjuures löövama tooniga laulud, mis oleksid raamatut ja ehk kogu meie

PAUL-EERIK RUMMO

luulepilti mitmekesistanud, on kirjastamise pika ja keerulise tee peal jõudnud kaotsi minna. Võib ju öelda, et «selline on elu», kuid selle ütlemise kohta on autoril oma selge arvamus, mis kõlab nii: «[- - -] kui just peab / midagi ytlema / siis öelda et / saatuse ja vurlede vastu / on inimlaps võimetu / siis pole ytlemises / seda totrat tõsidust / mis tahab kõik paigale panna / ja mis tegelikult on / yhe haiguse tunnus.»

Peep Ilmetist rääkides tahaksin juhtida tähelepanu — ilma eelnevat kustutamata — veel ka ühele tema omaloodud huvitavale luulevormile Juhan Liivi «Sügise» («Sügisetuul raputab puul . . .») eeskujul.

Meie luule mängulisemat, suuresti virtuooslikkusel põhinevat joont jätkavad Villu Kangur ja Mari Vallisoo. Mõlemad teevad seda puhtalt ja avalikult, suuremat tõsidust või hirmsat tähendusrikkust hulka segamata, ja parematel juhtudel õnnestub asi neil õige hästi. Võib-olla peaksin tagasi võtma oma mujal avaldatud kurtmise suurema kaalukuse järele nende autorite puhul: las olla iga asi, nagu ta on, ja areneda oma seesmiste seaduste järgi.

Kõikuvamalt ja ebakindlamalt on kulgenud Kalju Enniko oma teeotsa otsingud, mille tunnistajaks kord varem olen juhuslikult olnud ja millele ehk oleksin saanud tookord rohkem kaasa aidata — kui oleksin mõistnud. Eelmiste kannul räägin siin Kalju Ennikost seepärast, et temagi tugevaimaks küljeks näib olevat pretensioonitu mänglus — tema puhul peaaegu lapselik leelutamine. Muu jääb väheveenvaks. Seetõttu paistab ka tema valik raamatus «Noori autoreid '77» autorit paremini esitavat kui haraline ja hüplik esikkogu.

Esimesele tõsisemale teelahkmele paistab praeguseks olevat jõudnud Doris Kareva. Seni on ta õnnestunult sidunud hetkel kõige «minevamat» värsistusviisi ja oma isiklikku kogemust, täites nii midagi oma põlvkonna tüüpilise esindaja rolli taolist meie riimilises trükisõnas. Kuid mida edasi, seda enam põlvkond hargneb, kogemused hakkavad lahknema, ning kas saab siis enam ükski esindada kõiki? Ja võib-olla on see värsski end juba pisut liiga ära ammendanud? Ootame, vaatame. See, mis Doris Kareva seni on teinud, on kena.

Poeetiliselt vastuvõetaval kujul esitab meile pildi ühe noore naise elust ja põhivaadetest Katre Ligi raamat «Kõigest ei kõnni ära». Ja jällegi tuleks siin nimetada stoilist eluhoiakut!

Läbivat mütologiseeringut ja ekspressiivseid värve appi võttes täiendab meie luule hallivõitu elupilti staažikas ja vilunud kirjanik — eelkõige l a s t e kirjanik — Aino Pervik, luule alal debütant. Vähem terviklik on teise prosaisti, Arvo Valtoni värsspanus, eluvaatelt sekundeerib see aga selgesti tema proosale, selle skeptilisele relativismiideele.

Katrin Väli ja Kaie Talviste luuletajapalet on esialgu veel raske defineerida, kuid edasiliikumisvõimet peaks olema mõlemal. Rein Sander oma kahe raamatu ja «Loomingus» ilmunuga näitab taotlusi nii mitmesse eri suunda, et hakkad talle igatsema tugevamat poeedi-mina. Ike Volkovist olen mujal pikemalt rääkinud. Mart Helme laia mõjudeskaalaga väike raamat on silmapaistvalt terviklik; mis edasi? Siim Kärneri hiline debüüt on meie luulepildile suutnud vähe isikupärast lisada, aga kindlasti on tal oma lugejaskond.

Valev Mirtemi helemite- ja harmooniakuulutus oleks ju iseenesest sümpaatne, kui see ei mõjuks nii väga lahtistest ustest sissemurdmisena. Kellel on kunagi midagi olnud ilu ja armastuse vastu?

Ants Paikrele tehti omal ajal vist natuke liiga — meie kriitika üldise leebuse ja kõikemõistmise kontekstis sattus ta peksupoisiks. Usutavasti rääkis siin kaasa ikka ja jälle esilekerkiva paberi-kokkuhoiumaania taust, nagu ka ««Loomingu» Raamatukogu» ebamäärasevõitu suhtumine algupärase luule avaldamisse, mille mõlema suhtes Ants Paikre raamatu ilmumine mõjus ootamatu erandina. Muuseas pole kumbki neist asjadest praegugi eriti selge. Mis Ants Paikresse puutub, siis tahaks loota, et tema tagasitõmbumine algupärase luulega esinemisest pole siiski olnud ainult solvumise märk.

Veel on ilmunud Rihhard Iheri murdekeelne luulekogu «Kassimärss», mille nagu üldse meie murdeluule vaatluseks ja hindamiseks on siinkirjutaja veel vähem kompetentne kui kõige muu puhul. Retsensioone ilmunud on, kuid vist veel mitte ühtki eriülevaadet, mida see huvitav nähtus kindlasti vajaks.

Ka ei ole siin enam aega ja ruumi vaadelda mõeldavaid raamatudebüüdi-eelikuid koguteostest «Viis tüdrukut ja kaheksa poissi», «Noori autoreid '77» ja «Sõna» (mille teine number pole pealegi mulle veel tänaseni näppu jõudnud) ega ajakir-

PAUL-EERIK RUMMO

jandusest. Jäägu siin kõne alla tulemise miinimumiks esimene oma raamat, kui raske selleni ka vahel ilmselt jõuda poleks.

Kas kõigest öeldust ja ütlematajäänust oleks võimalik teha mingit kokkuvõtet, mingeid kokkuvõtteid?

Ma usun, et eelnevast järeldub seegi, et nende hulgas on paras peotäis ka selliseid, kellest saab tõsiselt rääkida, s. o. kelle tegevus aja kajastamisel ja eesti luule rikastamisel kannataks välja ehk siinsest nõudlikumagi pilgu.

Nn. keskpärasust on muidugi rohkem. Ja veel üks imelik tunne: keskpärase ja parema vahe pole, vähemalt mingist raskesti sõnastatavast aspektist vaadates, mitte eriti suur. Ja parimat pole palju.

Ka lausa vihastavat viletsust ei kohanud.

Alustasin väga kõrgelt: absoluutse uudsuse nõutamisega. See oli võib-olla liig. Kuid tõeks vist jääb, et meie praegune luule ei raba üldiselt millegi eriti uudsega ei ainestikus, intonatsioonis, värsistusviisis ega veel ka süvenemisastmes. Valitseb küllalt korralik stabiilsus, mis pole paha. Kas näha siin juba ka liigse ühetaolistumise ohtu, kalduvust soojussurmale? Vastaku sellele igaüks ise oma tunde järgi.

Meie luule põhihelina kuuldus minu kõrvu leplikkus saatusega. Meie luule maailmapilt on vaadeldaval ajal olnud geograafiliselt võttes küllaltki lai, ulatudes peamiselt tänu Arvi Siiale hõlmama ka teisi maid ja mängu võtma teisi mandreid, poeetiliselt veenvam on see aga siiski oma selles osas, mis liigub kodumail või puhtvaimseis, mõttekujutluslikes ja sõnalistes sfäärides. Mitmed autorid — sageli Traat, vahel Kaplinski, küllalt palju Luik, väga palju Niit, omal viisil Jõerüüt, omal viisil Viidingki jt. — näivad kompavat ühelt poolt vaimsuse ja/või hingehelluse ning teiselt poolt meie tänapäeva argipäeva, tema räigete või tuhmide reaalide uue seose, justkui lepituse võimalusi. Tulemuste veenvus, kandvus on vahelduv. Kas ongi siin kindla kooskõla saavutamine põhimõtteliseltki võimalik? — Luuletuste sisemise struktuuri seisukohast vaadates esineb meie luules nii lüürilist eneseväljendust, kirjeldust kui vähemal määral ka pöördumist, sageli muidugi kombineeritud kujul; küllalt sage näib olevat tõelise või kujutletud ümbrusepildi kirjeldamine luuletaja eneseväljenduse ülesannetes. Kuid on ka objektiivset lüürikat ja värsseepikat.

Värsisüsteemidest domineerib rõhuline, küllalt palju on silbilis-rõhulist vabavärssi, esineb ka vältelisi mõõte. Rangetest vormidest on päris suure au sees sonett, millele põhiliselt Ain Kaalepi tegevuse läbi lisandub ka teisi nii õhtu- kui hommikumaisest traditsioonist. Mitmeid stroofivorme on naljatleva sisuga täites taaselustanud Andres Ehin. Ka suur haiku- ja väiksem tankalaine on meie luulest üle käinud ja paiguti veel paigalgi. Mart Mägra koostatud haikuvalimik on andnud juba aluse selle žanri viljelemisele üldistavat kriitilist pilkugi heita (Toomas Liiv «Keeles ja Kirjanduses» ja «Loomingus», ka Toomas Haug «Loomingus»).

Milline võiks olla meie luule praegune minek lugejate hulgas? Samuti ilmselt üsna stabiilne. Kirjastuskomitee esimehe Lembit Kaigi hiljutisest jutust hakkas aga kõrva, et viietuhandelise tiraaži korral hakkab luuleraamatuid juba üle jääma. Tallinnas pole ma seda kogenud — enamikku luuletuskogusid poest siiski kätte naljalt ei saa. Kui selline tendents aga on, peaks see meid mõtlema panema. Ja muidugi ka raamatukaubastut, kes peaks siis oma kaupa vastavalt nõudmise erinevusele eri kohtade vahel teisiti jaotama ja kas või käigu pealt ümber jaotama.

Varasemate aastate luuleinflatsiooni-jutule analoogilisi poolteoreetilisi, poolžurnalistlikke probleeme pole seekord esile kerkinud. Tõsi, hakkas nagu tulema harrastusluule probleem, kuid selle mõiste üks lansseerijaid Andres Langemets pani segadust tekitama kippuva sõna ise kenasti paika (luule ülevaatekoosolekul 1980) kui kriitika hädapärase töövahendi, nii et laiemalt vohama probleemitsemine sedapuhku pole pääsenud. Et luule professionaalsuse selgem määratlemine mõnel konkreetsel juhul, kas või näiteks kirjastamisvõimaluste kasutamise seisukohast, siiski päevakorrale jääb, on seejuures samuti vaieldamatu.

Meie luule tulevikuperspektiividele mõeldes võiks teha veidi murelikuks alljärgnev kombinatsioon kolmest tähelepanekust: vanemad autorid, nagu eespool öeldud, on olnud noorematest suhteliselt aktiivsemad; kõige uuemaist autoreist mitmeid on nõudlikum osa kriitikast vastu võtnud suhteliselt jahedalt, äraootamajäävalt või isegi teravalt (nähes neis «järelväge» ja/või kõikumist harrastuslikkuse piiril); ilmunud on suhteliselt rohkesti valikkogusid, mis samuti nagu räägiks millegi lõppemisest või vähemalt pausist. Tõsi, viimasel tõigal on ka oma rõõmustav vastukaal: nii mõnedki valikkogude autorid on siiski jõudnud pärast seda esineda juba uue raamatuga (Viivi Luik, Juhan Viiding, Mats Traat, nüüdseks

PAUL-EERIK RUMMO

veel Aleksander Suuman, varsti loodetavasti samuti Hando Runnel), nii et seda tähelepanekut võime tõlgendada ka nii, nagu tegi kadunud Jaak Põldmäe oma Upsala ülikoolis 1978. aasta augustis peetud loengus: «[- - -] valikkogude rohkenemine [- - -] näib kinnitavat tunnetust, et üks periood meie luules hakkab lõpule jõudma ja me oleme astumas uude perioodi.» Tänaseks niisiis juba nagu veidi astunud, kuigi veel mitte väga selgelt iseloomustatava kõnnakuga. Milleks kujuneb see uus periood? Kes seda põhiliselt kandma hakkavad? Kas ta hakkab luulevälistest jõududest ja asjaoludest sõltuma rohkem või vähem kui senised?

Kriitikute ütlemistest on mulle vist küll kõige rohkem, kui mitte ainsana päris hinge läinud Karl Muru vaikne, aga hävitavalt selge nending Juhan Viidingu «Tallipoisi rahvalaulu» vaadeldes ja selle varasemaid paralleele (August Allelt, Jaan Krossilt) meenutades (Juhan Viidingu «Elulootuse» retsensioonis «Loomingus» nr. 12, 1980). «Iseendast on see pihtimus muidugi kurb,» võtab Karl Muru vaadeldavad luuletused ja neis käsitletava teema kokku, «eesti luuletajad kui oma loomingulennu kaaskastreerijad.» Kas oskame ja suudame olla nii valvsad, nii targad ja enesest — mitte enesest kui enesest, vaid enesest kui luule vahendajatest — nii lugupidavad, et meist kellegi kohta seda täie õigusega öelda ei saaks?

Oma ülevaatelise osa lõpuks nimetan veel teadaolevad suuremad eesti luule tõlkeesindused, mis on ilmunud kongressidevahelisel ajal, ning seepeale tänan tähelepanu eest.

Meie luulet on teistes keeltes omaette raamatuina ilmunud järgmistelt autoritelt: vene keeles Johannes Semperilt (ühes köites koos tema romaanidega), Betti Alverilt (poeemivalimik ja luuletuskogu), Vladimir Beekmanilt, Ain Kaalepilt, Arvi Siialt (kaks raamatut), Minni Nurmelt, Debora Vaarandilt (kakskeelne raamat «Lenin õpetas» ja mitmekeelne luulevalimik), Viivi Luigelt, Ellen Niidult ja Aleksander Suumanilt, samuti «Kalevipoeg» uustrükis; leedu keeles Debora Vaarandilt; soome keeles Marie Underilt; saksa keeles Minni Nurmelt; esperantos Vladimir Beekmanilt (poeem) ja Juhan Liivilt.

Peale selle on ilmunud eesti luule suuremad või väiksemad antoloogiad kasahhi, läti (eesti XIX sajandi luule), vene (osa koguteosest «Molodõje poetõ Pribaltiki») ja tšehhi keeles ning esperantos;

ka itaaliakeelse eesti luule antoloogia teine, täiendatud väljaanne, mida mul pole õnnestunud näha, peaks olema ilmunud just vaadeldaval ajavahemikul. Luule on esindatud samuti ungarikeelses eesti kirjanduse antoloogias. Teadaolevalt on tegemisel eesti luule antoloogilised väljaanded soome, slovaki, gruusia ja poola keeles. Kirjanike Liidu ja Kirjastuskomitee ettevõttel on valmis tehtud üle hulga aja esimene süstemaatilisem kimp eesti uuema luule toortõlkeid vene keelde.

Võttes arvesse ka varasemaid väljaandeid, samuti tõlkeid mitme vennasvabariigi ja välismaa perioodikas ja ajakirja «Soviet Literature» mitmekeelsetes numbrites, võime öelda, et mingisuguse leviku eesti luule leidnud on. Kuid muidugi on seda praegu veel liiga vähe selleks, et rahuldada igale tõelisele poeedile väidetavalt omast tuntuseiha.

Soovigem siis üksteisele edenemist selleski asjas, nagu muidugi eeskätt luuletöös eneses.

PAUL-EERIK RUMMO

KIRJANIKE KONGRESSI KÕNETOOLIST

Endel Nirk • PEAMISELT PROOSAKIRJANDUSEST

Oma põhitegevusalaga kirjandusteadlaste hulka kuulujalt oleks vist ootuspärane, et ta ei lähe selle tsunfti haigetest kohtadest mööda. Tulgu taevas mulle tunnistajaks, et kibeduseks on põhjust küll — seda eelkõige ikkagi oma eriala olukorra ja maine pärast. Mõned kolleegid on avaldanud arvamust, et organisatoorne asjaseis on ammugi juba jõudnud niikaugele, kus sellest päris tõsisel toonil ei saagi enam rääkida. Tuleb nõus olla, et antud situatsioonis on tõepoolest naeruväärsuse, groteski ja ka ilmse absurdi elemente, aga ennekõike on see äärmiselt kahetsusväärne. Eesti kirjandusteadusel oli 70-ndail aastail enneolematu jõududekoondis ja loominguline potentsiaal, selle rakendamisega on aga lood kõigile teadaolevalt nõnda, et õige suur osa hindamatut vaimset energiat jookseb niisama tühja või põleb viljatult läbi. On iseenesest halb, et vajalikke väljaandeid, mida lõputult tehakse, ikka ja ikka veel ei ole. Kuid halvemgi on, et olukord selles valdkonnas madaldab eriala autoriteeti, eeldustega noored pöörduvad mujale, järelkasv hõreneb. Kui kord avanevad normaalse töö võimalused — kus on siis tegijad? Aga küllalt sellest, eelistaksin minagi, et nendest probleemidest kõneleks siin keegi teine või kolmas ja et nendele leitaks lahendus teaduse juhtimise asju otsustavais ringkondades.

Peatun järgnevalt mõningail proosakirjanduse asendi ja perspektiividega seostuvail küsimustel.

On meelde jäänud arvamusavaldus, et meie proosa o m a sisemine traditsioon on nõrgem kui luulel, mistõttu ta ka kirjandusliku moe mõjudele on vastuvõtlikum. Aga vahest see sisemine traditsioon on vähem teadvustunud, kas on tänased loovjõud ise selles küllaldasel selgusel? Kas võime näiteks kinnitada, et meie romaani peatselt sajandipikkuseks saav arengulugu on igapidi tuntud ning teada? Ometi tänase proosa tase ja seisund — kogu oma ajastulise tingituse juures — on ka pika arengu resultaat, see ulatub kaugele teisele poole murrangulist 40. aastat. Kuivõrd tõepäraselt on neid õppetunde analüüsitud ja iseloomustatud, milliseid järeldusi oleme suutelised nendest kogemustest tegema?

Arvan väga oluliseks tänase situatsiooni arutlemise juures silmas pidada ka pikki arengujärke, erinevaid perioode läbivaid tungjooni, kogu meie sajandi proosale omaseid suundumusi. Kas või selleks, et vältida peakaotust elu teisenemiste kardinaalsusest ja uute ilmingute kirevusest. Sest midagi väga olulist ja määravat ometi ju püsib.

Väikerahva kirjandusel ja eeskätt eepika suurvormidel on rahvuslikus kultuuritervikus eriline asend. Ilukirjanduslik proosa peab meil kompenseerima suure osa sellest, millega ajalugu, sotsioloogia, filosoofia oma kohalike jõududega toime ei tule. Et kirjandusel tuleb täita vaimukultuuri lünki, mille on jätnud oma ühekülgsusse takerdunud ühiskonnateadused, võib äratada kaksipidiseid mõtteid. A. Valton leidis, et selliste kõrvalfunktsioonide täitmine kipub olema isegi pisut tülikas, kui sellega rahuldudes põhifunktsioonid unarusse jäävad. Olgem sellestki teadlikud, aga niisugust funktsiooni vältida ei saa tõsine proosa eesti kirjanduses kuidagi. See on kohustav ja paneb suure vastutuse, kuid annab ka kirjanduslikule loomingule erilise tähendusrikkuse ja peaks lõppjäreldusena olema väga tähtis stiimul.

ENDEL NIRK

Oleks ülekohus meie viimaseaegsele proosale üldistavalt ette heita nokitsemist, kuigi üksiklõikudes seda on ja siit johtuval nurinal alust. Proosa tipptasemelt oodatakse vastukaaluks laiemat haaret, suuremate ja raskemate ainekamakate juurde minekut. On ju olulisi, murrangulisi lõike sellegi sajandi piires, mis eesti nõukogude kirjanduses alles läbi kirjutamata või üksipidiselt nähtud ja näidatud. Võib ette näha ka raskusi, mis mõne sellise teema puhul varitsevad, aga ometi — missugused võimalused, milline sisukaalukus ja dramatism.

Juba mõnda aega tuleb ikka uuesti kuuldavale suurte panoraamide ootus, ikka sagedamini on hakatud igatsevalt rääkima proosa mastaapsusest. Kas tähendab see jälle traditsiooniliste talupojaromaanide pakse köiteid, mille vastu hiljuti väitles M. Traat otsesõnu ja on seda varemgi teinud oma üldist tunnustust pälvinud teostega. Tõepoolest, mida saab ära mahutada õhukesse raamatusse, seda pole vaja paksuks paisutada. Ometi, ka eesmärgiseadest oleneb midagi ja kõike ilmselt pole võimalik lühikesse romaani panna. Kas on põhjust alahinnata suurte maalingute võimalusi, sest panoraamsus, kujutuse hõlmavus ja kunstiline tihedus ei pea ju olema vastandmõisted. See on meil praegu mõneti nõnda küll kujunenud, aga need on vahest ajutist laadi kokkulangevused (suurem jagu keskmise ja noorema põlvkonna tipptaseme autoreid eelistab lühemaid vorme).

Jäägu siin žanrivaidlused — kas lühike, poolpikk, päris pikk või mõnel juhtumil koguni ülipikk. Kasvuruumi on veel kõigil. Aga tundub, et romaanil rohkem — kogu tema mitmekesisuses. Ja tuleb tunnistada, et mastaapsete teoste, võib-olla uue, esindava epopöagi ootus ei ole tulnud tuulest. Eks ole mõndagi sellesuunalist ka juba olemas: mitmeköitelisi romaane, lõpuleviidud või osaliselt ilmunud tsükleid. Vahest pole nad veel «päris need» või ei oska me tehtut praegu küllaldaselt hinnata. Küllap peavad üritama nii mõnedki, et vähemalt ühel korda läheks seda ka tõeliselt saavutada. Et oleks seda kunstilist tihedust, mis praeguse proosa paremikus, ja ühtlasi seda eepilist haaret, inimsaatuste ja ajastu protsesside hõlmamise totaalsust, millele lähenesid meie romaaniklassika tipud. On meil selleks jõudu? Minu veendumuse järgi — on. Kas on ka selleks vajalikud muud tingimused? Kui ei ole, siis tuleb need luua. Selleks me olemegi loominguline ühendus, et oma vaimsele jõudlusvõimele nõutada vastavad realiseerimisvõimalused, milleta suuri asju ei sünni.

Et vältida vääritimõistmist: ma ei pea siin silmas üksnes ega eeskätt sotsiaalajaloolist panoraamsust — tuntud sündmuste, ajalooliste kujude jne. kirjanduslikku «väljamaalimist». Mõtlen ikkagi olnu ja oleva esitamist inimeste ja olukordade süvavaatluse kaudu, elusaatuste keerukuse ja vastuolulisuse kaudu, üldtähtsa läbivalgustamist eraelulise kaudu. Illustratiivsus on ammugi seljataha jäetud, edasi saab minna ja tuleb minna tänaseks saavutatud inimesekontseptsiooni ja inimesekujutamise tasemelt.

Kas kaalukama, tõsiseid probleeme käsitleva kirjanduse lugejatepoolne vastuvõtt on igakord adekvaatne? Autoreil ja kriitikuil on olnud põhjust kurtmiseks, et nn. laiale lugejaskonnale meeldib siiani kõige rohkem jutuvestmine, lugude heietamine, ladus kirjelduslikkus. Nõudmine sünnitab pakkumise, ja tulemuseks on tendents, et kõige jõudsamalt kasvab keskpärasus. Kunstiliselt alamõõdulist proosat on kahe kongressi vahel avaldatud ebamõistlikul määral, see kisub tükati kirjanduse üldpildi viltu. Asi pole ju ainult selles, et kahju on niigi defitsiitsest trükipaberist — säärase raamatuterodu sabapool teeb pigem halba kui saadab mingit kasu. Järeleandmistega kvaliteedis ei aita me asja edasi viia: kolmandajärguline produktsioon ei otsusta midagi ja kriteeriumide kõikuvus ainult ähmastab üldolukorda. On vajadus selgemini eristada ja esile tõsta seda toodangu tuumikut, mis käesoleva aja kirjandusele tõeliselt tema näo annab ja tema suundumusi ilmestab.

Võib-olla peaks ka tõsine probleemikirjandus end laiema loetavuse nimel lugejale suupärasemaks tegema, teadlikult silmas pidama atrak-

ENDEL NIRK

tiivsust? Kas ja kuivõrd — see on maitse ja mõõdutunde küsimus ning sõltuv andelaadist. Aga üksteisest ülepakkumisega veab see kallakteele ja siis juba selge rappamineku poole. Paljuloetud «Kividele ja leivale» ilmus näiteks konkurent — nii loetavuses kui laadiski — «Rusikate» näol. Kellel on rängemad rusikad, kes jaksab paksemalt värvi panna!

Meie ootused ja lootused võivad täituda — tervikuna või osaliselt — üksnes kõige kõrgema vaimsusnivooga autorite loomingus, mis esindab elu filosoofilise mõtestamise tänapäevast taset. Need praeguse proosa avangardis sammuvad kirjanikud mõistavad käsitlemist nõudvate liikumiste, nähtuste ja probleemide aina kasvavat keerukust, paljude seniste lähtealuste aegumust, vajadust millekski senisest enamaks. Usun, et oma talendi tõttu mõistavad nad seda sügavamalt kui enamik meist, kes me oleme hakanud või sattunud nende loomingut üle seletama, süstematiseerima ja hindama. Kindlasti lisandub nendele, keda me tunneme ja tunnustame, eeldustega uustulnukaid, aga ka juba nimekaist autoreist ei tea me ju kaugeltki nende võimaluste määra. Olgu veelgi korratud tuntud näidet minevikust: kas oleks 1920. a. teadnud keegi arvata, et Tammsaarest saab see suurteoste mees, kellena teda nüüd tunneme? Oli ta ju siis rohkem laidetud kui hinnatud intelligentsijutustuste autor, psühholoogia ja kitsalt eraelulise kallal urgitsejaks arvatud — aga just selle otsingutee läbikäinust sai oma elu viimases kolmandikus kõige jõulisem eepik. Võiks arvata, et ka meie päevil just need autorid, kes kõige intensiivsemalt on otsinud inimesekujutamise täiustamise võimalusi, suudavad viia suure proosa uuele tasemele. Vajatakse muidugi aega hoovõtuks, seda ka. Aga maksab hoolt tunda sellestki, et loomelennukamad aastad käest ei kaoks. Suured romaanid eeldavad küpsust, kuid selleks ei tarvitse ootama jääda, kuni pea halliks läheb. Oleme harjunud liialt välja venitama kirjandusliku nooruse mõistet. Meenutagem, et K. Ristikivi oli oma Tallinna-triloogiat lõpetades 30-aastane.

Paljud on kutsutud, vähesed ära valitud, öeldakse ühes kanooniliseks saanud kirjandusteoses. Eks see kehti ka raamatutegijate endi kohta. Kõik, kes kutsutud, peavad andma oma maksimumi, et nende seast saaks kerkida äravalituid — neid, kelle looming ja isiksus suudaks väärikalt esindada meid teistegi rahvaste ees ja jääks esindama meie aega ka järelpõlvede jaoks.

Kirjanduse üks ülimaid eesmärke on kaitsta inimest nürinemise eest. Kaitsta inimest ühiskondlike ideaalide järjest abstraktsemaks muutumise eest. Kuidas seda teha, kuidas viia oma sõnum läbi summutavate mürade? Kuidas ületada kõike seda, mis töötab vastu kirjanduse vaimsustaseme tõusule? Eks olene ju teoste sisemine pingestatus ja seega lõpuks ka kunstitemperatuur peale autori võimete veel millestki muust, palju üldisemast. Oleneb sellest, kas ja kuivõrd kujutataval elul on sisemist dünaamikat, inimestel eneseteadvust ja perspektiivitunnet.

Kongressile eelnenud mõttevahetuses räägiti muu hulgas koguni seisakuproosast, milles kajastub sotsiaalpsühholoogiline stagnatsioon. See on valdavalt kriitiline, resigneerunud või puhuti lootusetu — ülendav jääb väljapoole ta võimalustepiire. Nähakse elus endas inimliku suuruse taandumist ja hävi. Nähakse negatiivse üha ähvardavamat pealetungi: vastandlikku neile eesmärkidele, mille poole oleme püüdnud ja püüame. Alarmeerijana, väärtendentside teadvustajana on kirjandus olnud oma ülesannete kõrgusel. Kas ta on olnud seda samaväärselt ka inimeste töö ja mõttejõu poetiseerijana, inimliku headuse ja hingejõu ülendajana, rahva saavutuste kroonikuna ja rahvusliku elujõu toetajana? Kas võime sellele küsimusele vastata täiskindla jaatusega?

Kui palju ka ei oleks meid ümbritsevas tegelikkuses niisugust, mida seal ei peaks olema, kui mitmed nähtused ja kallakud ka ei tekitaks ahistust või kõhedust — ärgem rutakem leinamuusikat tellima, enneaegne on koos allavandujatega matusekella lüüa. Eelärkamisajast peale on meie kirjandusel ikka ja alati teine sisu ning eesmärk olnud: jõudu anda, aidata edasi elada, aidata vastu pidada aegade katsumustes! See on kõige tähtsam ja üllam traditsioon, mida pidagem au sees.

Suur kirjandus kasvab välja minevikukogemuste ja olevikuliste elu-

ENDEL NIRK

protsesside aluselt, olles orienteeritud tulevikku. Perspektiivitaju ja tulevikunägemuseta on väga raske, kui mitte võimatu saavutada seda kõikehõlmavat absoluuditunnetust, seda ühte valguspunkti koondunud täielikkust, mida ootame oma kirjanduse alles loomata tähtteostelt. Küllap too tulevane suur proosa tõepoolest ühendab ka analüütilise ja müüdilise mõtlemise, sünteesib traditsionaalselt püsiväärtusliku kõigi uuenduslike suundumuste edasiviivate tulemustega. Kuidas ta seda teeb, see on tegijate asi — seletajad võivad platsi tulla siis, kui nähtused ise on kirjanduses juba sündinud.

ENDEL NIRK

Arvo Valton

KIRJANIKU ISELOOMUST

Näen meie tänase kirjanike kongressi ajaloolist osa — kui tarvitada suuri sõnu — selles, et ta võtab vastu ja tervitab eesti kirjandusse astuvat uut põlvkonda. Meie kirjandus seisab uuenemise lävel. Ma ei arva, et see on liigne optimism. Eelmisest suuremast tõusulainest on möödunud peaaegu kakskümmend aastat. Pikaleveninud põlvkondadevahetus, ent parem hilja kui ei üldse.

Mul pole soovi kahte põlvkonda omavahel võrrelda. Ka on praegu ilmuva kohta vara veel suuremaid üldistusi teha. Märgiksin ära vaid mõned erinevused põhjusel, et mulle tundub: tänane kriitika on kuidagi loid nägema seda kvalitatiivselt uut, mida praegune kahekümneste-kolmekümneste põlvkond enesega kaasa toob.

60-ndate aastate algus oli lootuste aeg kogu ühiskonnas. Teadus lubas likvideerida kõik valged laigud, see oli ainult aja küsimus. Igaühe ees seisis loosung, et täna sööme rohkem kui eile, homme rohkem kui täna. Suure osa igapäevaseid teenuseid pidime õige varsti saama tasuta ning helge tulevik ei asunud mägede taga isegi meie lauskmaal. Loomulikult hoidis ka noor kirjandus pea kõrgel ning murdis uljalt läbi igasuguste takistuste. Isegi noored poliitikud arvasid, et tuleb nende aeg ja nad teevad kõik asjad teistmoodi ja paremini.

Kainenemine oli hoopis aeglasem protsess kui joobumine. Praegust hetke ma ei hakkaks iseloomustama. Igatahes ei väida teadus, et ta lahendab ühe üritusega seitse probleemi, vaid tunnistab, et ühe probleemi lahendamine toob kaasa mitu uut. Suur osa inimesi on arusaamisele jõudnud, et kas ikka on mõtet täna rohkem süüa kui eile. Teenindamise eest makstakse rohkem kui varem, ja mitte üksi rahas. Muidugi, ringleb ju loosung, et kõige eest tuleb maksta, ja progress ei õilmitse inimeste teadvuses enam ihaldatavana ning kõikjal kehtiva seadusena. Isegi seda ei arvata nüüd, et teha on kergem kui õpetada. Tulevik püsib küll helge, aga sellesse vilksatab aeg-ajalt küsimus, kas inimkond oma globaalsetes kriisides veab ikka selle helge tulevikuni välja.

Kas pettumus ja kaotused materiaalses sfääris viivad võitudeni vaimses sfääris, ei ole sugugi tõestatav, ent see oleks ainus kindel alus tänaseks optimismiks. Loomulikult ei ole sellises situatsioonis kirjandusse astuv põlvkond mitte Paul-Eerik Rummo harkisjalu seisev vasikas, kes ei taha minna aia taha. Tänaseid tulijaid ei tervitata nii kärarikkalt kui toonaseid. Aga nende suhtes on vähem ka vaenu ja vastuseisu. Kas see loob stimuleeriva mikrokliima või mitte, seda on raske ütelda.

Mitmed kriitikud väidavad, et meie põlvkond oli oluliselt sotsiaalsem. Aga see oli ju tollases olukorras loomulik. Ent pole kahtlust, et kunstiteoses on sotsiaalsus kõige pindmisem kiht, kõige primitiivsem osis. Niisiis pole see kriitikute väide eriline kompliment. Tänase põlvkonna vaimsed otsingud näitavad minu meelest sügavamat maailmatunnetust. Loomulikult ei taha ma väita, et 60-ndate aastate kirjanduspõlvkonnal puudus vaimsus, juba kas või sellist mastaapi luuletaja nagu Jaan Kaplinski olemasolu kinnitab vastupidist. Tahan aga öelda, et otsingute põhisuund on praegu rohkem orienteeritud vaimsusele.

Vaevalt on ande suurus mõõdetav või andekad omavahel võrreldavad. Et praegused tulijad oleksid oluliselt nõrgemad meie põlvkonnast, seda mina ei arva. Tuletagem siiski meelde, et ka meie esimesed ilmunud asjad olid üsna abitud. Vahe oli vaid selles, et meie tulime suhteliselt tühjemale kohale — nagu teile selgeks tehti statistikast.

ARVO VALTON

Tahaksin selle teemaga seoses rääkida hoopis ühest praktilisest asjast. See ei käi üksnes uute tulijate, vaid meie kõikide kohta, kuid uute suhtes on sellel olulisem tähendus.

Ühe lausega öeldes: tundub, et nii kriitikas kui ka kunsti administreerimises, uute annete kasvatamisel-soodustamisel ja sotsiaalsete või mis tahes teiste nõudmiste esitamisel arvestatakse liiga vähe looja isiksust, tema eripära, arusaamu, iseloomu, temperamenti, kõike seda, millest saatuse kujundaval toimel üks isiksus koos seisab.

Administratiivsetel ja üldse väga paljudel elualadel ei ole eriti oluline arvestada isiksust, leppida selle iseärasustega. Ülemus valib enesele ikka meelepärase ja sobiva alluva, ta ei ole huvitatud tolle originaalsusest.

Öeldakse, et talendid on harvaesinevad nähtused. Seepärast ilmselt tuleb leppida seesuguste inimeste veidrate ja tihtigi vihastamapanevate joontega. Küllap sellepärast ongi kunstis ja kuningakojas eriti suur *enfant terrible*'ite protsent. Muidugi on asi mõlemapoolne: talent tunneb oma karistamatust ja ei hoia tujusid vaka all, vaid tihti arendab oma võimatuse kenasti välja.

Ent mitte äärmustest ei tahtnud ma rääkida, vaid õigupoolest meist kõigist, kellest meie kirjanduse tegijate vägi koos seisab. Suurem osa sellest väest ei ole oma karistamatus geniaalsuses kindel ning püüab ka kodanikuna ja inimesena olla igati kena ja meelepärane. Siiski on sellistel inimestel oma iseloom, oma erinev huumor, erineva traagilisuse tasemega maailmataju, oma optimism ja oma aktiivsuse laeng, isikupärane temperament ja energia.

Ja seda tuleks arvestada mitte üksi inimeste ja nende olmelise käitumise vaagimisel, vaid ka iga üksiku teose puhul: miks on see just selline ja mitte teistsugune.

Toon mõne — võib-olla riskantse — näite. Rein Saluri on ilmselt traagiline natuur, tema teostest ei saa tahta, et need pakataksid joviaalsusest. Ülo Tuulik on tundeline, imelik oleks seda tema teostele pahaks panna. Enn Vetemaa on vististi kergemeelne, tema teoste sügavuski on sellest märgitud. Muide, vahemärkusena: inimese näiv väline käitumine on sootuks midagi muud, teostes peaks ilmsiks tulema tõelisem mina, mitte too teine, mis püüab esimest varjata. Uno Laht on satiirik, ärge siis oodake temalt komplimente. Enese kohta arvan, et mulle meeldib näha asjade naljakaid või naeruväärseid külgi, isegi siis, kui ma kipun tõsise näoga targutama.

Mõistagi on näideteks toodud ainult üksikud võimalikud küljed ja nendes ei sisaldu kogu tõde. Olgu see vaid illustratsiooniks sellele, mida nõudlejad peaksid arvestama.

Paar näidet individuaalse maailmanägemise kohta.

Võtame kriitikas nõutud positiivse kangelase. Igaüks saab ju temast isemoodi aru isegi sel juhul, kui see kangelane ei sarnane temale enesele. Toon siinkohal lühidalt ära ühe võimaliku arusaama positiivsest kangelasest. Eelkõige on ta aus inimene ja julge inimene. Ta ei korda järele valmistõdesid, mis enamasti ei ole tõed juba seetõttu, et nad on valmis. Ta ei virise, ta näeb ühiskonnas seda head, mis seal on, ega karda seda kiita. Aga üksi kiitmisega kangelaseks ei saa, euroopalikule inimesele seostub kangelaslikkus ikka võitlusega. Niisiis näeb ta ka seda halba, mis on ühiskonnas, ning mitte üksi ei ütle seda valjusti välja, vaid ausa inimesena asub ka selle vastu võitlema. Ja et sel mehel on võime näha olulist, siis ei piirdu ta oma mikrokeskkonnaga, näiteks töökohal ilmneva korruptsiooniga, vaid üritab kaasa rääkida hoopis üldisemates asjades. Te mõistate isegi, et see on ohtlik. Selline mees vaevalt hästi lõpetab. Kas meil on õigus seda inimestele ideaaliks pakkuda, neid teadlikult ohtu asetada? Kirjanik ei tohi kutsuda lugejat sinna, kuhu ta ise minna ei julge!

Seepärast tundubki mulle, et me ei ole veel küpsed positiivse kangelase loomiseks ja nähtavasti sellepärast teda kirjanduses ei olegi. On muidugi ka võimalus, et teda ei ole selles olluses, see tähendab elus eneses, mida kirjandus on kutsutud kajastama.

Või võtame teise levinud nõude: kirjutage kaasaja põletavatest prob-

ARVO VALTON

leemidest. Kardan, et eri inimesi põletavad erinevad probleemid, kuigi küllap on ka palju kokkulangevaid. Minu viimane katse kirjutada kaasajast oli «Rauakolina etüüdid». Romaanis kujutatud tehases olin töötanud seitse aastat insenerina. Leidus muide žüriiliige, kes kirjutas selle teose kohta nii: «Mina küll ei tunne tehase elu, aga ma ei usu, et see nii hull on.» Enese meelest polnud ma materjalist valinud mitte hullu, vaid enamasti naljakat. Pärast seda ebaõnnestunud katset olen kirjutanud ainult muinasjutte. Mulle see istub. Aga mida peab tegema näiteks Heino Kiik, kellele näib istuvat just kaasaja probleemide tihti lausa teaduslik analüüs, ent seda samuti naljaka vaatenurga alt? Nagu teada, ei ole ta kongressidevahelisel ajal avaldanud ridagi ilukirjandust, kuigi kirjutanud on üsna mitu paksu romaani. Ta on kadestamisväärselt optimistlik natuur!

Sellepärast, head kriitikud, ärge sõidelge meid kaasajast kirjutamata jätmise pärast, kui me sellega nõutaval viisil toime ei tule. Muide — ja ärge süüdistage ka seda nn. olmeromaani, et ta räägib kaasajast nii pealiskaudselt.

Ei ole hea toon rääkida enesest, ent veel halvem toon on rääkida teistest. Seepärast on mõistlik rääkida abstraktselt.

Püüdsin väita, et kirjanikud on väga erinevad inimesed, oma veidruste ja nõrkustega. Seepärast ärgu nõutagu neilt, et nende isiklik arvamus pretendeeriks mingile viimase instantsi tõele, prohvetlikkusele. Loomulikult on igal inimesel ühiskonna asjade kohta oma individuaalne arvamus ja ta võib seda välja öelda. Ja sellele võib iga teine vastu vaielda. Ainult selliselt saab üks terve ühiskond oma kollektiivset arvamust kujundada. Kurjast on need üksikud, kes oma arvamust peavad ilmeksimatuks ja on sallimatud nende vastu, kes teisiti mõtlevad. Ja haigeks tuleks pidada ühiskonda, kus isiklik arvamus on jälitatav, kus mingile doktriinile mittevastavus võib olla süüks.

Tulgem tagasi alguse juurde. Kas meist keegi saab oluliselt kaasa aidata täna tõusva kirjandusliku põlvkonna eneseteostusele, on raske öelda. Ühte saame siiski. Meie asi on tähele panna iga üksiku tulija isikupära ning talle mitte esitada tema loomusele võõraid nõudmisi. Saame ära kuulata nende isiklikke arvamusi, — ja tasub iga öeldud sõna üle tõsiselt järele mõelda, kui see meile tundub ka naiivne. Äkki on naiivsuse taga midagi sellist, mis meile, kes me oleme oma sotsiaalsetes krampides, on lihtsalt käsitamatu.

Ikka võib soovida, et kirjandus oleks veelgi parem, et häid teoseid ilmuks rohkem ja halbu vähem. Kui ka skeptiliselt suhtuda statistikasse, võib siiski väita, et meie kirjandus — ja mitmeti kultuur üldse — on jõudu juurde võtnud. Arusaamatuks jääb, kes, kus ja mille põhjal saab rääkida eesti kultuuri kängumisest. Muidugi võib kurta üha võimsamalt vohava teenindussfääri kui rahva elujõu ussikese üle, võib nurinat tuua mitmete massikultuuri nähtuste tühisuse kohta, võib nukralt tõdeda, et meil ei jätku katet paljudele teadustele ja olemasolevatki tehakse enamasti võõrkeeltes, jättes omakeelsed kultuurivaldkonnad välja kujundamata, ja see on väikeste rahvaste puhul ülemaailmne probleem. Me oleme vabanenud mitmest ajaloolisest kompleksist, puhuti hakkab kummitama oht muutuda peaaegu et linnalikuks härrasrahvaks. Sellele saame vastu seada meie kultuuri soovitava omanäolisuse. Esineb muidugi hea äraelamise kavalat taotlust, perspektiivitundetut morni enesehävitamist ja tühise moe teenimist, ent pole kunagi olnud nii, et elul ei oleks pahupoolt.

Igatahes — meie tänase elustiili ja kultuurisituatsiooni taustal on uue arvuka ja loodetavasti ka teguvõimsa kirjanduspõlvkonna ilmumine ühetähenduslikult rõõmustav sündmus.

ARVO VALTON

leemid, kuigi
rjutada kaas-
es olin töötа-
kirjutas selle
i usu, et see
mitte hullu,
olen kirjuta-
gema näiteks
e tihti lausa
Nagu teada,
andust, kuigi
väärselt opti-

kirjutamata
Muide — ja
ajast nii pea-

rääkida teis-

d, oma veid-
nende isiklik
nvetlikkusele.
individuaalne
teine vastu
tiivset arva-
must peavad
mõtlevad. Ja
älitatav, kus

uliselt kaasa
le, on raske
üksiku tulija
id nõudmisi.
iga öeldud
aiivne. Äkki
oma sotsiaal-

häid teoseid
statistikasse,
üldse — on
põhjal saab
võimsamalt
nurinat tuua
lt tõdeda, et
tehakse ena-
lja kujunda-
roobleem. Me
akkab kum-
aks. Sellele
Esineb mui-
norni enese-
nii, et elul

ustal on uue
numine ühe-

Lennart Meri

KIRJANDUSE MAAILMAPUU

Inimese kõige inimlikum küsimus kõlab järgmiselt: «kust ma tulen, kuhu lähen?» Väär oleks eeldada, et niisugusele küsimusele otsivad vastust üksnes kirjanikud. Seda on silmade ees hoidnud kõik inimesed kõikidel aegadel kõikides paikades, nii püramiidide ehitajad kui püramiidi tellija. Usun, et selline küsimus on üks inimese tunnuseid ja vahest ka ainus oluline küsimus, mida üldse tasub esitada.

«Kust ma tulen, kuhu lähen» on mõneti ebatavaline. Siin on näiliselt kaks lauset ja kaks küsimust, mida ühendab koma või sidesõna. Tegelikult on ju küsimus jagamatu. Võiksime sõnastada üksnes esimese poole, *kust ma tulen,* ja ta sihib oma vastusega tulevikku. Ning vastupidi: võiksime piirduda kahe viimase sõnaga, *kuhu lähen,* aga vastuse leiame minevikust. Mineviku all mõtlen kogu seda päratut maastikku viimase silmapiirini, mida pilk veel ulatub seletama. Alguses oli sõna, sõna ongi Algus inimeseks saamise pikal vaevalisel teel. Ja sõna võib meid varitseda ka lõpus: saatuslik sõna, mis laseb vajutada ühele saatuslikule nupule. On üsna tõenäoline, et pärast seda sõna teisi sõnu enam ei tule, sest pole ütlejat ja pole ka kuulajat, jääb ainult nupp, millele sipelgad ehitavad oma pesa.

Niisiis seisab inimene alati keskel, ja inimene on seda tugevam, mida avaramalt ta hoiab peopesal nii oma minevikku kui tulevikku. Minevik toetab ja tulevik kutsub. See liikumine on nagu kahel jalal kõndimine, üks toetuspunkt on alati taga ja teine ees. Me ei tarvitse seda märgata ega märkagi, kui see pole just meie elukutse. Bioloogiline elu on mineviku pime taastamine. Niipalju kui me täna teame, on Elu sündinud ikka ainult Elust. Seevastu on inimese elu mineviku lakkamatu säilitamine ja lakkamatu kohandamine tulevikuks. Tahaksin seda mõtet nii täpselt kui võimalik teie teadvuseni viia ja kordan seda teiste sõnadega. Kogu elavat loodust mõjustab pidev informatsioonikiirgus minevikust, ja selleks on mis tahes organismi geneetiline testament. See kehtib ka inimese suhtes, kuid me eksime rängasti ja olemegi rängasti eksinud, kui jätaksime rõhutamata, et inimese suhtes kehtib veel midagi, ja see midagi on karvapealt niisama oluline. See *midagi* ongi tolleks käsitamatuks ja ometi objektiivseks piiriks, kus bioloog annab oma tööjärje üle kirjanikule või antropoloogile või liitub nendega. Kui võtaksime nõuks liikuda tänasest eilsesse, keeruliselt lihtsale, šimpansi juurest koralli suunas, näeksime, et iga organism alustab nullpunktist ja kordab oma liigi arengut, otsekui oleks ta oma liigi esimene ja ka viimane Aadam. Aeg on siin piiratud isendi ajaga, ruum piiratud isendi rohu- või jahimaaga, ajalugu piiratud isendi bioloogilise eluga. Ent inimene on ühtaegu bioloogiline ja sotsiaalne fenomen. Bioloogilise isendina kordab ta bioloogilist tsüklit ja kordab seda nullpunktist nagu mis tahes korall, puu või šimpans. Sotsiaalse olendina sünnib ta aga sotsiaalsesse keskkonda ja jätkab arengut mitte nullpunktist, vaid kultuuri ja sotsiaalse keskkonna sellelt tasemelt, millesse ta sündis. Inimene ei korda muinasaega või feodalismi ei emaihus, ei hällis, lasteaias ega koolis, sest need kogemused on tal seljataga ja erinevalt šimpansist ulatub ta selja taha vaatama. Selles mõttes võiksime meie, kirjanikud, õige täpselt vastata küsimusele, mis on ajalugu: inimene ongi ajalugu. Ma ei arva, et see oleks kujund. Vähemalt minule on see lause kõiki teaduslikke kriteeriume rahuldav

definitsioon. Tõepoolest, inimene ongi ajalugu. Aga õigus oli ka Linnél ja Darwinil, kui nad ütlesid, et ma olen imetaja. Ja vähemasti aegajalt, kui mitte iga päev, peaksime endalt küsima, kas kirjeldame valgust ja varju niisama tasakaalukalt, nagu nad kumavad inimesest. Võiksime palju muudki küsida, näiteks kas me üldse peame seda tegema, ja kui peame, siis miks.

Tõepoolest, miks? Vetikatele, puudele ja imetajate valdavale enamusele on küsimus «kust ma tulen, kuhu lähen» olematu ja inimesele on ta olemas, sest inimene pole kunagi valmis. Veel enamgi: inimene on üksnes inimese võimalus. Ta peab oma võimaluse teostama, et inimeseks saada, ja see võimalus on igale inimesele, igale põlvkonnale ja igale rahvusele ainult üks kord antud. Sündimisel inimene ei ole veel inimene. Kui ta bioloogilisest emaihust lahkub, jätkub ta elu teises emaihus, — nimetagem seda kultuuriks või sotsiaalseks keskkonnaks. Sellel kujundil on palju ühist tegeliku emaihuga. Nähtamatu nabaväädi kaudu on tulevane inimene päevast päeva, hällist hauani seotud kogu oma kultuuri ja sotsiaalse minevikuga. See üksnes inimesele omane imeväärne side realiseerub elavas keeles, müüdis, kaljujoonises, käitumisviisis, laulus, rahvarõivais või, kui soovite, lauakombeis ja veel kümnete muude sidesüsteemide kaudu, ometi on kirjandusel siin esmane koht inimese tunnuste kinnistamisel, inimese kujundamisel inimeseks ehk, Marxi sõnu, inimese taastootmisel. Alguses oli sõna, ja kirjanduse ehitusmaterjaliks on jäänud sõna. Skulptorite materjal on olnud ja on marmor, graniit ja teras, vastupidavad küll, kuid sõna elavas keeles on osutunud kõigist sidemetest kõige paindlikumaks, täpsemaks ja vastupidavamaks. Sõna on definitsioonilt sümbol ja kujundlik sõna sümboliseeritud sümbol, mis äratab inimeses igatsusi, kirgi ja hinnanguid ehk hea ja halva äratundmist. Keele ja tunnete kaudu realiseerubki isend inimeseks. Kui püüaksime isendit kasvatada üksnes keele ja teadmiste kaudu, võib resultaadiks osutuda pigem dresseeritud poni või kompuuter kui inimene.

Muidugi annan endale aru, et äsjaöeldus võib haista katset nihutada kirjandust ja kirjanikku mingisuguse hierarhilise süsteemi tippu või kultuuri keskmesse. See võib äratada armukadedust mu sõprades, näiteks filmikunstnikes või teadlastes või maalikunstnikes. Loodetavasti vaidlevad nad pikalt ja kirglikult niisugusele käsitlusele vastu, märkamata seejuures, et tunnete lõõmas kahvatuvad faktid ja vaidluste kires lööb helisema keel. Laskem sellel siis rahumeeli sündida, sest keele ja tunnete kaudu realiseerub ka teadlane paremaks teadlaseks, kunstnik paremaks kunstnikuks, inimene inimeseks, mida oligi vaja ja on alati vaja tõestada. Et ma kirjanikuna nii räägin, nagu ma räägin, pole minu süü, vaid kohustus.

Võiksime endalt nüüd küsida, kas ja kuivõrd on Nõukogude Eesti kirjandus täitnud inimese ja kultuuri taastootmise ülesannet. Kas ja kuivõrd oleme osanud tajuda harva sõnastatud, kuid alati tuksuvat küsimust «kust ma tulen, kuhu lähen». Ja kas oleme osanud vastata nii, et lugeja on meie kirjandusest sellele küsimusele veenva vastuse ka kätte saanud.

Olen mõnevõrra nõutu, sest nagu Archimedesel, puudub ka minul toetuspunkt väljaspool oma rahvast, oma kirjandust, oma kultuuri, oma inimkonda. Mulle tundub, et küsimuse asetamine ongi hoopis olulisem küsimusele vastamisest. Arvatavasti peaksime endas lõkkel hoidma tunde, et teha tuleb pisut enam kui võimalik, ja et seda on alati võimalik teha. Võiksime seda nimetada pateetiliselt missioonitundeks või kainemalt kirjaniku sotsiaalseks kohustuseks. Nii nähtavasti mõistab seda ka professor Endel Nirk, kes meie kongressi kõnetoolist eelistas vastusele olulist küsimust: kas kirjandus on esinenud rahvusliku elujõu toetajana? Ja Endel Nirk lisas samas: ärgem rutakem leinamuusika tellimisega.

Tahaksin leinamuusikal peatuda kõigepealt veidi laiemalt ja seejärel ka kitsamal taustal. Leinamuusikat ei rutatud tellima koopamaalingute, kreeka templite ega isegi Dante päevil, sest kunstilooming oli selleks

LENNART MERI

keskmeks, millele koondus kogu inimliku energia ülejääk. Ratsionaalse uurimise visa vaim suunas inimese energia teadusele ja kunstiloome triivis perifeeriasse. Ka nüüd maalitakse muidugi ilusaid pilte, kuid inimene laskub põlvili pigem auto ees. Looming tervikuna, kirjandus ja kirjanikkond selle osana ei esinda enam inimkonda. Oleks rumal selle ees silmi kinni pigistada ja ainult tehnokraatide süüdistamine maailma kihvakeeramises oleks sellest veel rumalam. Kui siin süüst üldse võib rääkida, — milles ma kahtlen —, peitub süü muidugi kirjaniku väheses sünteesivõimes. Ometi on praegu enam lootusi kui sajandi keskel, et inimese energia koondub edaspidi inimesele endale ja niiviisi tema kõige inimlikumale tegevusele, kunstiloomingule. Kirjandus on meie sajandist läbi komberdanud ideede, müütide ja harjumuste najal, mille paikapidavust on harva kahtluse alla seatud ja veel harvemini kontrollitud. Vahest pole me küllalt terased olnud märkama, et moelehed on rätsepa laualt sattunud kirjutuslauale, kus nad on kirjanikku kollitanud hirmuga moest maha jääda ja sundinud teda marssima moega taktsammus. Igatahes on Sigmund Freudi ja Konrad Lorenzi kontseptsioon inimesest, kes mängukannina on sugukihkude, agressiooniluulude ja hävitustungide pillata, ainult osaliselt paikapidav elusa looduse suhtes ja kõige vähem kohaldatav just inimesele: kõigest elavast on nimelt inimene kõige vähem instinktiivne, sest inimeseks saamine tähendab eeskätt sotsiaalseks ja ühiskondlikuks isiksuseks saamist. Isiksus ei ole sotsiaalse käitumismalli vastand, vaid sotsiaalse käitumise tulemus ja samaaegselt ka tingimus. Sipelgate ühiskonnast ei sünni isiksust, isiksuseta ühiskond võib aga masendava kiirusega ümber sündida sipelgate ühiskonnaks, nagu seda hiilgavalt, ehkki tahtmata tõestas dr. Goebbels. Kui Freud pärast Esimese maailmasõja pettumusi väitis raamatus «Tsivilisatsioon ja selle hädad», et «agressiivsus on kaasasündinud, suveräänne ja instinktiivne inimlik tunnus», ei kirjutanud seda teadlase, vaid luuletaja sulg. Sedasama võib öelda Nobeli preemia laureaadi Konrad Lorenzi kohta. Teda peibutas vastupandamatu soov laiendada freudistlikku interpretatsiooni inimeselt loomastikule ja loomastiku käitumiselt saadud mallid omakorda laiendada inimesele, küsimata, kas selleks on piisavalt vaatlusandmeid, ning ammugi küsimata, kas niisugune pingpongimäng on teaduslikult pädev. Kirjandus võiks oma tundlikumas osas uurida põhjusi, miks kahekümnes sajand vajas müüti inimesest kui hävitajast. Võib-olla peegeldus selles inimkonna hirm omaenese tehnilise jõu ja moraalse jõuetuse ees? Hirm kohustuse ees lakkamatult valida hea ja halva vahel maailmas, mis nagu inimenegi ei saa kunagi valmis? Niisiis hoiatus ja igatsus, järelikult kirjandus ja mitte teadus. Inimene on mis tahes skeemidest paindlikum, mitmekülgsem ja keerukam, igal juhul ka palju inimlikum, kui sellest viisakas seltskonnas oli sünnis rääkida. Ta on jäänud lugejaks ja talunud liigutava sallivusega pettumusi, et kord ometi kirjandusest leida seda, mida ta ei ole leidnud filosoofiast või usust või sotsioloogiast ja millele puhas teadus pole kutsutudki vastust andma: kust kuhu. Betti Alver vastab niiviisi:

Kõikjal lõpuga ühineb algus,
päiksesse libiseb paat

Teadus vastab ainult ühele küsimusele: kuidas.

Lühidalt, arvan, et tuleks rutata leinamuusika tellimisega pessimistlikule kontseptsioonile inimesest. Muidugi on praktika ainus tõe kriteerium. Aga mis tahes kontseptsioon inimesest mõjustab meie endi käitumist, sest ta määrab ette, mida me üksteiselt ootame. Pessimistlik kontseptsioon kirjutab inimesele ette passiivse leppimise inimeste puudustega ja pidurdab järelikult inimese eneseteostamist. Meie kiiresti muutuvas maailmas võib praktika fataalselt hiljaks jääda, sest inimesel oleks äärmiselt raske oma eeldusi teostada näiteks tugevasti radioaktiivses õhkkonnas.

Leinamuusikast kitsamalt: kultuuri juured on minevikus ja tema

LENNART MERI

kuldsed viljad tulevikus. Alati. Me pole mitte aine, mis on jääv, vaid kujund, mis ennast säilitab. Side minevikuga, millest sünnib tulevik — olgu müüt, lugu, pärimus, romaan või luuletus —, on erinevatel viisidel alati vastanud tollelesamale küsimusele: kust kuhu? Alles sideme katkemine toob kaasa surma: mitte tingimata inimese bioloogilise surma, küll aga ühe või teise kultuuri surma, rahvusliku kultuuri ja järelikult ka rahvuse surma. Inimene elab kultuuris, ja kultuur on rahvuslik. Kosmopoliitset kultuuri pole olemas, ma ei oska selle terminiga midagi peale hakata ja tõenäoliselt see polegi termin, vaid kujund, hinnang teatavale eluviisile, mis on irdunud oma maast ja oma rahvast. Nii või teisiti elab inimene ikka ainult ühes kindlas rahvuslikus kultuuris ja kui kultuur mingisugustel põhjustel kaotab oma juured, ei tähenda see inimese bioloogilist surma, vaid teise rahvusliku kultuuri omaksvõtmist ja inimese ümbersündi. Ajaloo äkilistel käänakutel võib müüdi ehk sideme tähtsus järsult tõusta ja niiviisi säilitada kultuuri järjekestvust. Nii oli see näiteks antiikses Roomas, ja äsjaöeldu valguses olen hakanud tõsiselt kahtlema, kas termin *renessans* ehk taassünd ehk ümbersünd ongi nii pädev, kui me arvame: Itaalias vähemalt pole linnaelanikkonna osa ka suurimate kataklüsmide aegu kordagi langenud alla 32%, mis kõneleb kultuuri suurest visadusest. Tõsi, minevikus olid muutused aeglased ja praegu on nad kiired: nad mahuvad ühe põlvkonna kogemustesse, elusügis on sageli teravas konfliktis elukevadega, ja meie vanim kirjanik Valmar Adams tähendas eile, et ta on üle elanud koguni üheksa sotsiaalset murrangut. Kuid see on meie aja ja meie maailma realiteet, omane hoopiski mitte eesti kultuurile üksi, vaid ühel või teisel viisil kogu maailmale. Nõukogude Eesti kirjanduse pöördumine ajaloo poole, olgu kaugema, olgu lähedasema poole, kõneleb minu arvates erksast reageerimisest muutustele ja sideme tugevdamisest minevikuga. Kultuuri järjekestvuse tagamine on kirjanduse oluline funktsioon, ja Nõukogude Eesti kirjandus on seda tajunud.

Ometi on sotsiaal-majanduslikud muutused Eestimaal olnud kiired ja kirjanduse inerts mõnevõrra suurem, kui see tohiks olla. Side minevikuga ja inerts ei ole kattuvad mõisted, vaid minu arusaamist mööda vastandid. Kümnest tallinlasest neli on täna vene rahvusest. See on tõsiasi, mis eestikeelses kirjanduses ei ole leidnud adekvaatset kajastamist, millest kirjandus on silmi kinni pigistades kaarega mööda käinud, ning on minu arvates meie kirjanduse üks puudusi. Peame kahel jalal maa peal seisma ja realiteedile otse silma vaatama. Realiteet on meie aeg. Kui tahame olla oma aja peremehed ja oma kultuuri kujundajad, on illusoorsete maastike maalimine kahtlemata ohtlik meie rahvuskultuurile endale. See ongi meie praeguse kultuuriasendi üks olulisi küsimusi, millest kongressil on räägitud vähe, aga millest ometi on tarvis rääkida eriti nüüd, pärast NLKP XXVI kongressi, kust ma lubaksin endale tsiteerida peasekretär L. Brežnevi sõnu: «Me oleme rahvuslike iseärasuste kunstlikule kustutamisele suunatud tendentside vastu.» Kui mu kolleegide mure sündis niisugustest tendentsidest, siis on see kaheldamata aluseta mure. Tunneme praegu paremini kui varem oma kultuuri iseärasuse külgi. Eesti kultuuri üheks iseärasuseks on see, et oleme siin elanud juba kuus tuhat aastat; teiseks — oleme mõnda aega olnud kõige põhjapoolsemad teraviljakasvatajad maailmas; ja kolmas oluline iseärasus on see, et Eesti kultuur on alati olnud ja on ka praegu internatsionaalne, kõigele ja kõigile avatud kultuur. Need on kahtlemata väärtuslikud iseärasused, ja viimased aastakümned on neid veelgi vääristanud. Ülo Tedre väljaantud Eesti rahvalaulude antoloogia on tugevdanud meie juuri, meil on selle Nõukogude Eesti preemiaga hinnatud suurteose kaudu otseside oma rahvuskultuuriga, ning see on juba toitnud ja toidab edaspidigi kirjanduse kõrval ka kujutavat kunsti, teatrit, muusikat, kogu rahvuskultuuritervikut. Meie talumehe tuhandeaastane visa võitlus soode ja kividega, millest nii poeetiliselt kõneles Karl Vaino NLKP XXVI kongressil, on loonud kultuuripinnase, mis annab mustmulla piirkondadega võrdselt saaki. Ja eesti töölisklassi internatsionaalset hoiakut on

LENNART MERI

n jääv, vaid
ib tulevik —
nevatel viisi-
Alles sideme
bioloogilise
kultuuri ja
kultuur on
oska selle
termin, vaid
maast ja oma
dlas rahvus-
kaotab oma
se rahvusliku
ilistel käänа-
viisi säilitada
, ja äsjaöeldu
enessans ehk
taalias vähe-
ismide aegu
t visadusest.
kiired: nad
geli teravas
ams tähendas
gut. Kuid see
mitte eesti
. Nõukogude
olgu lähеda-
nuutustele ja
tagamine on
us on seda

ud kiired ja
Side minevi-
amist mööda
See on tõsi-
kajastamist,
käinud, ning
el jalal maa
n meie aeg.
undajad, on
hvuskultuu-
isi küsimusi,
rvis rääkida
kšin endale
slikе iseära-
u.» Kui mu
kaheldamata
tuuri iseära-
me siin ela-
olnud kõige
uline iseära-
internatsio-
ata väärtus-
vääristanud.
danud meie
suurteose
ud ja toidab
usikat, kogu
õitlus soode
LKP XXVI
piirkonda-
hoiakut on

hinnanud juba Lenin Terijoe konverentsi aegu. Sellelt rahvuslike iseärasuste pinnalt võime rahulikult vaadata mitte ainult järgmisele kongressile, vaid ka järgmisse aastatuhandesse. Seda me teemegi. Eesti kirjandus on lakanud olemast lokaalne: ta juured on aastatuhandeid hooldatud mullas, tema sahisevat võra on kuulda Vaikse ookeani rannikul, tema kirjanikkond on liitunud tüveks, mida mööda liiguvad elumahlad eilsest homsesse. Ainult niiviisi, selge pilgu ja visa tööga suudame kujundada oma aja väärtushinnanguid, vastata igipõlisele küsimusele *kust kuhu* ning ennustada, mis on hea ja mis on halb.

LENNART MERI

Joel Sang

KRIITIKUD SÖÖNUD, KIRJANIKUD TERVED

Käesoleva aasta teises «Loomingus» asus Mihkel Mutt kaitsma kirjaniku vabadust end korrata. Tegelikult on see vabadus ammuilma olemas, ja veel enamgi. Suured mõtlejad on suured eeskätt seeläbi, et nad on ühe pähe turgatanud mõtet elu otsa väsimatult korrutanud. Suured sõnameistrid on soone peale sattunud ja sellest elu lõpuni küünte ning hammastega kinni hoidnud. Siin ei saagi rääkida mingist vabadusest, tegemist on lausa sundusega. Kes tahab oma häält kuuldavaks teha ja kirjanduses läbi lüüa, peab vähemalt alguses visalt ühte ja sedasama raiuma. Muidu lihtsalt ei panda teda tähele. Vaim, mis ühest aineväilast teise kargleb ja pidevalt oma kuju muudab, jääb tihti tabamatuks. Publiku meeled on nii hajuvil, tema mälu nii lühike, et põgusatest vaimuvälgatustest ei püsi. Siit retsept: korda ennast, korda ennast lõputult, aja julgelt oma joru, kuid hoidu kordamast teisi! Siis oled varsti tehtud mees ja sulle öeldakse tunnustavalt, et sul on oma nägu. Aga omanäolisus, individuaalsus on juba romantismiaegadest peale kirjanduse hindamise peamine mõõdupuu.

Oma näo leidmisega on kirjandusse pürgijail tihti tükk tegemist. On õnnelikke, kelle vaimupale on juba sünnipäraselt nii iseäralik, et tal pole vaja tähelepanu äratamiseks eriti pingutada. Selline mees võib kohe kirjaniku galeriisse astuda. On aga neidki võimekaid inimesi, kelle kirjanduse tulek takerdub selle taha, et seal juba mõni lähedane vaimusugulane ees on. Ühenäolisust aga teadagi ei sallita ja debütanti süüdistatakse kohe epigoonluses, olgugi et ta talitab oma parima äratundmise kohaselt ja laulab, nagu nokk loodud. Nüüd ei jää algajal kirjamehel muud üle kui manada ette teistsugune nägu. Seda ta teebki: ta surub maha oma loomuse ja võtab sisse poosi. Nagu näha, on poos ja poosetamine noorte, veel väljakujunemata isiksuste puhul möödapääsmatu, igati õigustatud ähvardend. Kui iseäralikkus, omanäolisus on peamine väärtus, siis ei saa iseäratsemist kellelegi pahaks panna. Alles siis, kui kirjanik on juba kindlalt läbi löönud ja lugejate teadvuses (tõeotsijana, kaunishingena, küünikuna vms.) kinnistunud, võib ta endale väikest lõdvestust lubada. Võimalik, et lõtvumist ei järgnegi, sest mask, mis algul nõudis teadlikku näovääänamist, on ajapikku täiesti omaseks saanud, pähe kasvanud.

Olgu kirjanikud kui tahes omanäolised, ikka juhtub, et nad vahel oma rajalt kõrvale kalduvad ja kellelegi teisele lähenevad. Loevad nad ju oma kolleegide teoseid ja eks või sealtki midagi kogemata külge hakata. Ja kohe on kriitikud jaol. Kriitikud armastavad korda, neil on vaja kõike lahterdada ja sildistada. Võidukalt teatavad nad, et N-i selles teoses on M-ilikke noote, motiive, kujundeid, või on teose laad ülepea M-ilik. See aga pole kiitus. Autorid, kes on korra teolt tabatud ja selle eest noomitu saanud, ei julge edaspidi enam seda laadi patuviljadega lagedale tulla.

MÕTTEID JA MÄRKMEID

hävitada on ka nagu kahju, sest eks ole iga laps omamoodi armas, nii ta pealegi pulmaliste nägu. Nii jäävadki paljud tööd sahtlitesse seiskuma.

Õnneti on olemas väga lihtne ja mugav lahendus. Kui näiteks Runnelil on üdilikke (viidinglikke) luuletusi, miks siis ei võiks Viidingul olla samuks runnellikke värsse. Kui see tõesti nii on, siis pole midagi lihtsamat, kui need luuletused enne avaldamist ära vahetada. Nii et viidinglik luuletus ilmuks Viidingu nime all ja runnellik Runneli nime all. Kaup on kaup — vorst vorsti vastu. Nõnda hoiavad mõlemad oma vaimse palge puhtana ja kriitikuil pole neile midagi ette heita. Pealegi saab eesti rahvas jälle kahe hea luuletuse võrra rikkamaks.

On võimalik, et vahel tekib vajadus ka kolme- või neljakordsete vahetuste järele. See teeb asja juba keerulisemaks, sest vaevalt on kirjanikel täpne ülevaade kolleegide sahtlipõhja ladestunud töödest. Seepärast oleks ehk otstarbekas asutada Kirjanike Liidu juurde vastav vahetalitus, kuhu koonduksid andmed kõigi ripakil olevate teoste kohta.

Kui selline vahetussüsteem laiemat rakendamist leiab — üks juhtum on juba teada —, siis muutub eesti kirjandus tunduvalt aredamaks. Kirjanikel pole enam vaja punnitada, et iga hinna eest oma nägu säilitada — nägu jääks säilib see niigi. Ühiselt tehtaks siis ühte suurt eesti kirjandust. Ja kriitikuil poleks enam vaja kedagi epigoonluses või plagieerimises süüdistada. Võidab kirjandus, võidame meie.

MULLAST OLED SA VOETUD . . .

Kersti Merilaas: «Antud ja võetud». «Eesti Raamat», Tallinn, 1981. 80 lk.

Kersti Merilaasi on «Arbujate» albumist ja esikkogust «Maantee tuuled» alates põhjuse ja pidulikkusega peetud elurõõmu ning armastuse laulikuks. «Rannapääsukese» ja «Kevadiste koplite» heleda lihtsuse ning siira tuleviku-usu üle on aeg heitnud kuukressidena õiseid ja jahedaid varje, elu suvehari on antud ja võetud, saabunud on sügis:

Aina hulgun aga
hallil hingekuul,
silmad selja taga,
surnu suudlus suul.

«Ring ja rist» (5.)

Nõnda minoorset, tundetraagilist ja lõplikku Kersti Merilaasi pole ma varem lugenud. K a n n a t u s, p ü s i m i n e ja p a r a t a m a t u s tõusevad sõnasammastena hoidma seda otsata leina ja kadu kuulutavat luuleilma. Surm pole siin raamatus mitte asjata suure tähega, ja näib, nagu saanukski Surm armastuse:

Surm sõi meie saiad, Surm jõi
meie õlle
ja ära viis ilusa pühadepõlle.

Kõik nurgad nutsid. Toas laud
seisis tühi.
Enam endiselt iial ei peetud siin
pühi.

«Ema pühadepõll»

Lihtne skeem — elukevadest ajasügiseni, armastuse sünnist surmani — meelitab end küll järgima, ent see on petlik ja poleks tõsi. Kersti Merilaasi luules on Surm ja teadmine saabuvast Kohtupäevast alati varjuna olemas olnud. Meenutagem vaid paari näidet «Arbujaist»: luuletused «Hommik» ja «Lambatapu päev» on just selles mõttes prohvetlikud:

Nii rõhub õnneraske meel,
et surun sõrmed kuuma mulda;
kas tead, mu lemb, et käime teel,
kust iial tagasi ei tulda.

«Hommik»

See enamasti nimetu tume vari on Merilaasi luulest kadunud ainult neil harvul hetkil, mil luuletaja on seisnud ajapäikese miraažlikus seniidis, silmad liigheledusest pimestatud. Tasub märketada, et ka «Rannapääsukese» haljendava aasa üle lendas must kaaren, see oli koguni raamatu avaluuletus («Kaaren»), mis aimas eesseisvat hävingut ja häda. Ka vastses luuleraamatus kraaksuvad varesed vallitornis kadu («Varesed» 1. ja 2.). Must lind, hädaohu ja surma sümbol, on aga aastatega kasvatanud oma tumesulist tähendust, ajapikku hakanud konkreetse häda (sõja) asemel hüüdma Suurt Kadu ja Paratamatust.

Ja ka teisipidi. Uue luuleraamatu traagilises lõplikkuses peitub lõpmatuse tarvis selline pärispide, mille sisendusjõule eesti eleegilisevõitu luulest vähe võrdset kõrvale leiab: * «Jälle seisab see poiss», «Võilillemäng», «Lontmaakrid», «Vilepuhuja», «Käolina». Nende luuletuste kuulutusjõud (kesta! püsida! põleda!) on nii võimas ja sõnum nõnda klassikaliselt selge ja veenev, et seda ei saa teiste sõnadega ümber ütelda:

Mõistmata midagi küsida,
teadmata — vastust kas ongi,
püsida, püsida, püsida,
kuulata kolmandat gongi,

keset soovulmade pudemeid,
maailma madalrõhku,
puhudes võilille udemeid
äikese-eelsesse õhku.

«Võilillemäng»

Õigupoolest on «Võilillemäng» ja «Käolina» õnnestunud temaatilised variatsioonid «Rannapääsukesele», küll vähem romantilised ja tumehäälsemad, ent sõnumilt sama suured, lihtsad ja olulised.

Elu ja luule järjepidevuse kinnituseks on August Sanga tuntud luuletuse «Mälestus» motiivi jätkav: «Jälle seisab see poiss / Inglisillal.» Siin on needsamad «kolossaalsed lokid», ainult aukudega sokkide asemel on narmendavad teksased ja riiminelikute asemel

...naline, täpne vabavärss. Kest... ja veel kord kestvust kuulutab ...taja keset leina ja kadu: «Kulla...trajad, kullaketrajad / muistsetes / ...maa põlislaantes, / veel pole kat... / veel kestab teie kedrus!»

...söandan näha Kersti Meri... uues kogus pigem ta endaksjäämist kui muutumist, pigem tundetoonile sügavamaks saamist kui teisenemist. Arm ja Surm on siin saanud ...teks.

...hoiakust on kadunud leebus, ...nii omane. Luuletused on lühe... ja koondunud, otsekui enesesse ...unud, järsemad ja rangemad nii ...- kui ka riimilises värsis, mida Me... alati kõrvuti on viljelnud. Eluko... raiub sõnadesse raskelt ära... tõde, mis varem on kangastu... taamal ja aimamisi:

> ...uesti kõik jälle kirja pandi.
> ...mingit unustust,
> ...mingit andeksandi!
>
> «Kohtupäev»

...raskus ja süümepiin» varjutavad ...letusi, mis valgustavad läinut (tsük... «Ring ja rist», «Vapramäe veerul»). ...letaja seisab möödunud eluga sil... nagu Kohtupäeval ja on halasta... nagu Jumal («Diogenes», «Kiusa...» jt.). Ta pole karm mitte ainult en...-suhtes. Üllatav ja ärevust tekitav on ...muutunud suhe Mägiste Marti, ...mini polegi siin kogus enam seda Marti, keda Ain Kaalepil oli kunagi ...just nimetada «positiivseks hüper...». Siinkohal võiks meenutada «...sside» ilmumise aegu, s. o. roh... kui kümme aastat tagasi A. Kaa... ja P.-E. Rummo vahel tekkinud ...dlust Mägiste Mardi asjus. Nimelt ...ties P.-E. Rummo tollal, «kas poe... suhe Mägiste Mardiga, s. o. rahva... «Kevadistes koplites» esitatud viisil ...pühjendatud — rahva andunud ...lejana ei oleks luuletajal nagu asja ...mile midagi öelda, pigem siis juba ...» (vt. A. Kaalep, «Keel ja Kir... 1970, nr. 7). Uues kogus ei anta Mägiste Mardile enam üldse sõna, või ...mini — ta on ise sõnavõimetu. Me ...me teda ainult ühes luuletuses «...meidüll», kus ta istub «tee veerel, ...mi kohevas hanges» ja «kangutab ...manda pudeli korki: Hõissa!» Luule... on jahe ja kuri: «Mis minul öelda? ...ilen mineja,/ mul ärasõidu pilet ju... ...sikus.»/ /«Üks asula Eestimaal/ ja ...mpleri/ ja lumesadu. Peale lume/ ma ...ilt ei võta midagi.» Ootamatu sü...damlikkuse ja kaasaelamisega on sündinud seekord hoopis luuletused ilusast õmblejannast Mariast (tsükkel «Maria aed»), kes on tulnud Petrogradist või Riiast ja kelle väike tütar kordab püüdlikult eesti keeles lindude nimesid («Marianna»). Kaastunne ja kurbus kasvavad pööritava tragismini luuletuses «Hingepuu», laululises, rahvalikus ja lihtsas nagu tõde.

Allusioone ja mõjusid märkides tuleb peale Sanga omade eriti ilmsiks P.-E. Rummo ja rahvaluule nauditavad siirded ja särad. Kaunis, lausa laste-rahvaluuleliselt lihtne (alliteratsioon, assonants, sõnakordus) ja pildina sügav on P.-E. Rummole mõeldes kirjutatud «Vilepuhuja». See on üks neid pärisluuletusi, mis minu arvates Juhan Viidingu poolt ette pandud kirjanike koostatavasse hingeaabitsasse kuuluks (koos Suitsu, Liivi jt. luulega). P.-E. Rummo mesilaspere-luulele viitab ka Merilaasi müütiline «Mesilased tulevad jooma», samuti moto luuletusel «Need vanad astjad». Õieti on see ju eesti luuleloos lausa haruldane nähtus, kui põlvkond noorem luuletaja nõnda inspireerib vanemat. See äraspidine järjekestvus on elutunnetuselt «hää ja imelik» ning viib lõpuks ikkagi rahvaluuleni tagasi. Rahvalaulu igavikulist elutarkust luulendavadki Merilaasi «Lihtne lauluke» ja «Muistsed mehed.»

Kompositsioonilt meenutab «Antud ja võetud» kogu tumedat vaikset vett, millesse on heidetud raske kivi: algus ja lõpp on vaikus, lein ja igavene ringkäik (esimene tsükkel «Ring ja rist», viimane tsükkel «Need vanad astjad»), teine tsükkel «Maria aed» saadab laiali tumedaid ringe, vesi on ärev ja süü on suur, ei mingit andeksandi. Traagilise sügavuse saavutab poetess luuletustes «Kohtupäev» ja «Hingepuu». Ei saa mõõta siinse kannatuse suurust:

> Kuid veel hirmsam on, kui otsa
> lõpeb lootus ja su tõde
> vananeb ja valeks muutub,
> enne kui sa ise kaod.
>
> «Hingepuu»

Kolmandas tsüklis «Varesed» lööb veepind kirjuks, satiirilisemat pinnasillerdust toetavad ärevad ohtu ja kurjust kartvad värsid, heledad ringid vahelduvad tumedamatega. Tsükli võtmeks pean luuletust «Lontmaakrid», mis annab vaimuka ja läbituntud pildi ajast ja rahvast, kellest põlvneb luuletaja:

Need metsaküla mehed on madalad
ja seisavad sääred rangis,
silmad peas nagu sinijärved,
aga hambad on kõvasti tangis.

Siin tsüklis istub lumehanges õnnetu Mägiste Martki ja magab talveund üks nahka hoidnud karu — «Talveuni» kasvab märksa üldistusjõulisemaks kui tavalised pühendusluuletused. See on ainus tsükkel, mille puhul maitseerinevuse põhjal võiks tõusta valikuprobleeme: aforistlik ja arutlev mõttesalmi laad, mis keskmist osa paiguti ilmestab, jääb algus- ja lõpptsüklite traagilise ja sisendava tõsiduse kõrval ehk kergemaks.

Neljas tsükkel «Vapramäe veerul» ihkab juba häiritult r a h u; «Olen vana ja väsind. / Varja mind Vapramägi!» Ärevus ja ohuaimus annab maad nostalgiale («Mesilased tulevad jooma», «Ema pühadepõll»). Ainult satiiriline ja enesekriitiline «Tordikarbivanaema» mõjub äkki kuidagi kohatult konkreetselt, ehkki on iseenesest tabav ja aktuaalne. Kuigi viimase tsükli avaluuletus «Need vanad astjad» (1.) tõdeb, et ingli kuulutust ei kuule enam keegi «ja maa peal ei ole rahu», saabub vaikus ja lepitus siiski «Käolinas», kus rahutu-ärev veepind tasaneb ja selgib:

kuni langeb lepitus
üle mu juuste,
kuni siia kingule
kasvab kümme kuuske,

iga kuuse latva
keskeltläbi
kümme korda kümme
kullast käbi.

Seda lugedes tsiteerigem kõrvale «Rannapääsukese» katket:

Ikka uuesti, sada korda ma,
ikka, alati tuhat korda ma
lendan tagasi, kõrre kõrrele,
otsast alustan raole rao.

Sama lihtsus, sama rütm, sama sõnum, aga luule on uus. Merilaasile ikka omane rütmi- ja kujunditäpsus ning lõpetatus, tema erakordne tundeline terviklikkus ja emotsionaalne sügavus äratavad imetlust ja sisendavad ühtaegu ärevust ja rahu. Ärevust selle pärast, m i l l e s t lauliku süda on leinas, ja rahu pärispideme ja luuletaja olemasolu pärast, kelle loomingusse pole kätketud mitte ainult tema enda, vaid ka ta põlvkonna lugu, mitte ainult ta põlvkonna, vaid ta rahva süü ja süütus, sirgus ja saatus.

Sirje Kiin

ENE MIHKELSONI KOLMAS RAAMAT

Ene Mihkelson: «Algolekud».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1980. 100 lk.

Kolm aastat järjest luulekoguga välja tulla on Eestimaal harukordne juhtum. Viimases veerandsajandis on see õnnestunud lisaks E. Mihkelsonile vaid U. Lahel (1960—1962), L. Hainsalul (1972—1974), A. Siial (1971—1973) ja J. Üdil (1973—1975). Nende poeetide kirjastusegi poolt aktsepteeritud hea luule üliküllа aastaile on ikka järgnenud teatav seisak, luulepaus või -põud. (Või taseme allakäik?) Igatahes on luule siis nagu paisu tagant pääsenud ja lugejaluhad üle ujutanud, kuid oma tulevaga tundub kontakt veel nõrguke, aimduslik olevat. Vanaviisi jätkata enam ei saa (ei taha, ei tohi), uutmoodi aga veel ei oska. Näib, et «Algolekutega» on E. Mihkelson jõudnud sellesama käänupunktini oma luuletajaksolemises.

«Algolekud» kuuluvad orgaaniliselt ühte tema varasemate kogudega: «Selle talve laused» (1978) ning «Ring ja nelinurk» (1979). Nii moodustub midagi triloogiataolist, kus igal teosel on oma seesmine arengulugu ja käekäik, kuid ta on samaaegselt tuhandete sugulusniitidega ühendatud kahe ülejäänuga. E. Mihkelsoni puhul pole see pelk sidestus autori isiku kaudu, vaid ka kõigist kolmest kiirguva talitsetud häälestuse toime, mis ei lase selle luule suhtes tundlikku lugejat temast mööda minna ning sunnib iga järgneva kogu korral ka eelmisi kätte võtma. Nende raamatukeste kogumõju, kokkumäng on midagi enamat igast üksikust. Siin on dokumenteeritud (muidugi luule reegleid arvestades) üks maailmaga suhtlemise, maailma enese jaoks avastamise ja enesesse võtmise lugu üksiklase eneseeritlustest sotsiaalsete nägemusteni (mitte tegevuseni!) välja. See, kui-

ARVUSTUSED

püüdvate mõttekäikude rikas. See selleks, aga oma rolli kui luuletaja mingisuguse luuleperioodi (-maneeri?) lõppunkti mängib «Algolekud» küll elegantselt välja, andes vihjeid ja võtmeid, kokkuvõtet.

Luuletus *«Kuidas ma sind kõnetan» (lk. 14) on otsekui kvintessents E. Mihkelsoni senise luule tuumast, tema lemmikkäikudest, *«Tahaks teada, mida tohib. . .» (lk. 67) kannab edasi tema kreedot. Nendegi kahe juurde saab taandada paljusid (et mitte öelda enamikku) luuletaja senistest luuletustest, sest tema «igavesi teemasid» (tõde-vale, sugulus, surm, eneseleidmine, aja kulg, ka igavik, mäng-tõelus ja veel mõned) pole palju ning nad on hästi hõlmavad. Muutub kujund oma konkreetsuses, kuid luule üldkoordinaadistik ei muutu. Võib-olla on selles ka üks E. Mihkelsoni luule näiva üksluisuse põhjusi (raskelt matsuva vabavärsistuse kõrval). Sellele teemadespüsimisele viitavad ka tema luulet läbivad vaat et arhetüüpsed olukorrad või kujundiseaded, mille alateadvuslikku tausta siinkirjutaja kommenteerida ei oska. Näiteks esineb tal juba esikkogust saati tegevmotiivina tasakaaluotsing ning kukkumis- või lendutõusmiskujutelmad («Algolekuis» näiteks lk. 3, 54), levinud on surma ning näitemängu ühte luuletusse paigutamine (lk. 5, 47, 86), sünd kui haav (lk. 16, 92, 94), inimene või asi kui tühemik õhu sees (lk. 7, 78, 92, 95), millegi koos- või vaoshoidmine, et ta peale ei vajuks, ära ei lömastaks (lk. 21, 54). Neid ja analoogseid ühest luuletusest ja kogust teise ülekandumisi võib hoomata aina, nad on selle luule sisesidusmotiivid, tema süda, kopsud, maks, neerud, põrn, sooled jt. elundid, et hoida kogu luuleorganism elus, töös.

E. Mihkelsoni luule kiusab uurima, et kuidas ja millest kogu see tema luule elus kude koos seisab ning tegutseb, et millised on valitsevad teemad, motiivid, teostused, et kuidas nad raamatust raamatusse rändavad ning mida seeläbi tähenduse tarbeks omandavad. Kuid mõningase proovilahkamise järel selgub siingi igavene tõde, et nii saab organismitervik ära tapetud. Pole siin miski omaette, omapead, vaid kõik on seoses, kõik viskab kõigele valgust ja varju ning nõuab lisa varjatultki, seega jääb see tõlgitsusvariant ära, ehkki abstraktsete mõistete hulgikasutus nagu võiks seda võimaldada.

Luuletus *«Tahaks teada, mida tohib. . .» lõpeb kõneka küsimusega:

«Olen võrdlus kahe vahel, /millest üks tõeline./ Aga kumb?» Sellest kahe — sina ja mina, ametniku ja luuletaja, ajaliku ja igavese, näitemängu ja elumängu jne. — opositsioonist, dramaatilisest konfrontatsioonist on senine E. Mihkelsoni luule toitu leidnud. Kui üks pooltest alla annab, siis seda luulet, seda vastandite heitlust enam pole. Aga tänini on selle võitluse kumaks olnud luuletaja minek «elukoridorist valgusesse», «helendades ise». Iseasi on, et palju seda on märgatud. Üks kompaktne ja iseväärtuslik luuleriik on meil sellega aga olemas, olenemata sellest, millises suunas luuletaja ise edasi läheb.

Julius Ürt

MAAILMAKODANIKU PILGUGA

Ülo Tuulik: «Kuidas kuulata tormi». «Eesti Raamat», Tallinn, 1980. 208 lk.

Ülo Tuuliku publitsistikavalimik «Kuidas kuulata tormi» sisaldab kirjutisi aastatest 1966—1979. Kahjuks puudub raamatul bibliograafia, mis sellise paljusid teemasid, kohti ja aegu hõlmava kogumiku puhul aitaks orienteeruda. Siiski on olemas autori eessõna, mis omalt poolt annab valimikule üsna täpse iseloomustuse: «[- - -] just selline heitlikkus, ahnus erinevate teemade, uute inimeste, maade ja merede järele ongi minu ajakirjanikuaastate peegelpilt». Tõepoolest, Ülo Tuuliku publitsistika üheks põhiliseks iseloomujooneks võiks lugeda laia haaret, kõige käsiteldava avarust nii geograafilises kui temaatilises mõttes. Ta ei seo end millegagi, ei püsi paigal, ei püüagi minna süvitsi — kerge, kadestatavalt elegantne tutvumisrepliik annab teada, kelle või millega tegu; kohapeal ei tammuta pikalt, peamine öeldakse ära ühe-kahe lausega, et siis jätta taas hüvasti — sageli veidi eleegiliselt, veidi nukralt, ent alati tajutavalt taktitundeliselt, taibates ja tabades hea tooni raame. Kui tahaks olla ülikriitiline, ütleks, et kõiges selles on omajagu maneerlikkust, aga ilmselt poleks see õiglane. Niisugune — lahe, vaba, ka keerulisimates situatsioonides parajal määral üleolev on Tuuliku publitsistlik laad. Tema kohanemissuutlikkust ka peadpööritavates olukordades võib ausalt kadestada; neiš pole jälgegi tavalise Maarjamaa-mehe ebalusest või reageerimiskohmakusest. Selles mõttes mõjub lausa rabavalt «Lahtisi lehti Lahtist», kus juba algsituatsioon — meie mehel tuleb rahvusvahelisel kirjandusseminaril esineda ootamatult ettekandega, kuna delegatsiooni juht pole välismaalt tagasi jõudnud — tekitaks tavalises surelikus ületamatu paanika. Ju polnud ka Ülo Tuulikul kõik nii lihtne, nagu nüüd tagantjärele lugedes välja paistab; ometi pole vähimatki põhjust kahelda, et kõik vajalik — ettekanded, diskussioonid ja isegi jalgpallimatš — tasemel ära peeti. Tuulikul puudub too vähekäinud ja vähenäinud inimesele nii omane hirm kõige ees, mida ta täpselt ei tea ega tunne. Ta võtab asju lahedalt, vabalt, paraja uudishimuga ja selles toredas suhtumisvabaduses on üks tema publitsistika veetlevaid külgi.

Minu jaoks on Tuulik huvitavaim siis, kui ta räägib asjadest, mida ma ju tean või olen teadnud, ent mitte n i i, nagu näeb või teab neid autor. Mõtlen siin eelkõige spordireportaaže, mis veel nüüd, hulk aega tagantjärele, äratavad ellu kujutatavate päevade ootusärevuse ja hasardi. Ent Ülo Tuulik ei näe mitte ainult pingutusi ja sportlikku tagajärge, ta näeb spordis ka konkreetset inimest ja see annab tema kirjutistele üsna erineva häälestuse. Mitte sport kui selline, vaid inimene spordis — see on tema teema. Tõsi, nagu kõigis lugudes, jääb siingi tutvus ühe või teise spordikuulsusega kähku möödalibisevaks kokkupuuteks; ometi annab momendi pinge, võidurõõm või kaotusekibedus võimaluse avada noist inimestest olulise. Tavaline spordireportaaž reastab võitjad ja tulemused, Tuulikul on rohkem. Reportaaž, mille Ülo Tuulik kirjutab Lahtist MM-võistlustelt suusatamises 1978. aastal, on praegugi veel loetav nagu hea spordinovell. Arvan, et kaks viibimist Lahtis on andnud selle kogumiku pingelisimad ja loetavaimad lood.

Nimilugu «Kuidas kuulata tormi» ja kõik teised merelood on jälgitavad, neis on sisukaid inimesi ja ilmekaid detaile. On teraseid tähelepanekuid, mida saab teha nähtavasti ainult siis, kui oled tulnud kaugelt ja kui su väike maa on paistnud hoopis teistes mastaapides kui kohalolijaile: «Ja vahel ei mõista ma tahet pidada parimaks kõ-

ke, mis meil on. Ma tunnen rõõmu, et on olemas valge linn Casablanca, aga ma ei taha teda Eestisse tuua. [- - -] Ma olen õnnelik, et see on olemas m a a i l m a s ja et ma olen üks osa sellest.» Kogu oma asjadenägemise ja maailmamõistmise poolest võiks Ülo Tuulikut nimetada maailmakodanikuks, ükskõik kui suureliselt see ka kõlab. Ma ei ütle, et ma tema suhtumistest alati vaimustusse satuksin, temaga jäägitult nõustuksin, ent kahtlemata on tema hoiak vaba provintslikkusest ja kolkapatriotismist. Tehkem üks visandlik kõrvutamine, mis siiski ei pea viima teab kui otsustavatele järeldustele: Jüri Tuulik oma Abrukaga, mis on tema jaoks maailma keskpunkt ja kõige toimuva lähtealus; selle kõrval Ülo Tuuliku mereteed ja -veed, pikkus- ja laiuskraadid, Aafrika nälgivad lapsed ja Grenoble'i olümpiarajad. Kas pole neile nimelt kahe peale kokku ära jagatud paras kogus oma-saare-tunnet ja maailmakodaniku haardeavarust?

Aga kas on mõtet niimoodi küsimust esitada? Kahtlemata kõlab Jüri Tuuliku Abruka-lugudes mure kogu maailma saatuse pärast, samuti nagu ei saaks Ülo Tuuliku lood sündida armastuseta oma maa vastu. Küsimus on vaid vormis.

Ine Viiding

KROONIKAT

5. märtsil oli koos E. Vilde nimelise kolhoosi kirjanduspreemia žürii eesotsas majandi esimehe E. Eriltiga. Preemia otsustati anda K. Saaberile romaani «Härgamisi» eest. Žürii tööst võttis Eesti NSV Kirjanike Liidu esindajana osa V. Gross.

23. märtsist 1. aprillini viibis Tšehhoslovakkias E. Vetemaa, kes võttis NSVL Kirjanike Liidu delegatsiooni koosseisus osa seal korraldatud raamatukuu üritustest.

24. märtsil oli Kirjanike Majas pidulik õhtu, kus autasustati 1980. a. kirjanduspreemiate laureaate. Eesti NSV Kirjastuskomitee esimees L. Kaik ja Kirjanike Liidu juhatuse esimees P. Kuusberg andsid laureaatidele kätte J. Smuuli nimelised kirjanduspreemiad, diplomid ja mälestusmedalid. Laureaadid esitasid katkendeid auhinnatud teostest.

24. märtsil, vahetult enne Eesti NSV kirjanike VIII kongressi, toimus EKP Keskkomitee büroo liikmete kohtumine kirjanike-kommunistidega. Kohtumise avas EKP Keskkomitee esimene sekretär K. Vaino. Kongressiks valmistumisest ja kirjanike ülesannetest NLKP XXVI kongressi otsuste valgusel kõnelesid P. Kuusberg, J. Jõerüüt, L. Remmelgas ja K. Kurg. Kohtumisel võtsid sõna EKP Keskkomitee sekretär R. Ristlaan ja NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretär, ajakirja «Družba Narodov» peatoimetaja S. Baruzdin. Kohtumisel viibis NLKP Keskkomitee kultuuriosakonna sektorijuhataja K. Dolgov.

30.—31. märtsil käis Gruusia kirjanike kongressil A. Valton.

7.—9. aprillini toimus Kiievis Ukraina kirjanike kongress. Meie kirjanike esindajana osales kongressil Ü. Tuulik.

6.—12. aprillini korraldasid ENSV Haridusministeerium, Kultuuriministeerium, Raamatuühing, Kirjanike Liit ja Vabariiklik Raamatukaubastu ülevabariigilise lasteraamatunädala «Laps, loodus, raamat». Ürituse raskuspunkt langes seekord Võru rajoonile. Toimus suur hulk kohtumisi kirjanike, kunstnike, loodusteadlaste ja kirjastajatega.

13. aprillil korraldati Kirjanike Majas M. Underi luule õhtu. Ettekandega ja kommentaaridega esines K. Muru. Esinesid V. Härm, J. Kross, T. Mikiver, M. Pärn, A. Ots ja D. Vaarandi.

14. aprillil sõlmisid kondiitritoodete vabrik «Kalev» ja Eesti NSV Kirjanike Liit koostöölepingu järgmiseks aastaks.

14.—16. aprillini viibis Moldaavia kirjanike kongressil M. Mutt.

15.—17. aprillini toimunud Kasahhi kirjanike kongressil käis O. Utt.

20. aprillil korraldati Kirjanike Majas Tallinna ja Tartu noorte autorite kirjandusõhtu, mida juhtis R. Rüütel. Muusikalises osas esinesid A. Narma, H. Kapten ja J. Tommingas.

21. aprillil olid Eesti kirjanike külalisteks kolmkümmend Helsingi ülikooli filoloogi ning läänemeresoome keelte professor S. Suhonen ja soome kirjanduse adjunktprofessor M.-L. Kunnas.

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU VIII KONGRESS

toimus 25.—27. märtsini Toompeal Eesti NSV Ülemnõukogu istungite saalis. Kongressi avas Kirjanike Liidu vanim kohal viibinud liige V. Adams. Leinaseisakuga meenutati kongressidevahelisel ajal surma läbi lahkunuid: K. Abenit, L. Kibuvitsa, A. Kurfeldti, H. Lepikut, M. Rauda, O. Sammat, A. Štšerbakovi ja E. Tennovit.

Kongressi aupresiidiumi valiti NLKP Keskkomitee Poliitbüroo eesotsas NLKP Keskkomitee peasekretäri L. I. Brežneviga.

Sõnavõtuga esines EKP Keskkomitee sekretär R. Ristlaan. Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse aruande kirjanduse arengust kahe kongressi vahel (1976—1981) esitas Kirjanike Liidu juhatuse esimees, Eesti NSV rahvakirjanik P. Kuusberg ja revisjonikomisjoni aruande M. Talvest. Järgnesid kommentaarid varem paljundatud kaasaruannetele K. Kurelt proosast, P.-E. Rummolt luulest, R. Krustenilt laste- ja noorsookirjandusest, M. Kaldalt kriitikast ja A. Kaalepilt tõlkekirjandusest.

RINGVAADE

Kongressil võtsid sõna J. Jõerüüt, J. Allik, G. Skulski, I. Tart, N. Andresen, E. Nirk, R. Virkus, A. Hint, V. Roosmaa, A. Valton, A. Oberg, H. Väli, G. Muravin, L. Kaik, J. Viiding, S. Baruzdin (Moskva), H. Runnel, V. Raudsepp, O. Ojamaa, E. Ehala, A. Siig, H.-K. Hellat, P. Avtomonov (Ukraina), R. Saluri, V. Adams, K. Ird, A. Tamm, V. Gross, P. Olesk, M. Saat, U. Laht, L. Meri, E. Rannet, A. Langemets, V. Beekman, J. Kross ja L. Remmelgas. Lõppsõnaga esinesid kaasettekandjad K. Kurg, P.-E. Rummo, M. Kalda ja A. Kaalep ning juhatuse esimees P. Kuusberg.

Kongress valis 38-liikmelise juhatuse järgmises koosseisus: V. Beekman, V. Gross, L. Hainsalu, H.-K. Hellat, A. Hint, J. Jõerüüt, O. Jõgi, T. Kallas, J. Kaplinski, J. Kross, J. Kruusvall, K. Kurg, P. Kuusberg, K. Kääri, A. Langemets, L. Meri, M. Mutt, E. Nirk, O. Ojamaa, R. Parve, H. Puhvel, H. Pukk, A. Põldmäe, L. Remmelgas, P.-E. Rummo, H. Runnel, M. Saat, R. Saluri, A. Siig, G. Skulski, A. Tamm, M. Traat, M. Unt, O. Utt, D. Vaarandi, A. Valton, E. Vetemaa ja J. Viiding.

Revisjonikomisjoni valiti järgmised 7 liiget: V. Ilus, V. Lattik, T. Lehtmets, H. Luik, A. Pervik, H. Suislepp ja M. Talvest.

NSVL Kirjanike Liidu VII kongressi delegaatideks valiti V. Beekman, J. Jõerüüt, A. Hint, J. Kross, P. Kuusberg, L. Meri, A. Põldmäe, L. Remmelgas, G. Skulski, M. Traat ja A. Valton.

Kongress saatis tervituskirja NLKP Keskkomiteele.

Juhatuse esimesel pleenumil 27. märtsil valiti Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse esimeheks P. Kuusberg, esimehe asetäitjateks J. Kross ja L. Remmelgas, juhatuse sekretärideks J. Jõerüüt ja A. Siig, presiidiumi liikmeteks V. Beekman, K. Kurg, K. Kääri, L. Meri, H. Runnel, R. Saluri ja A. Valton.

Eesti NSV Kirjanike Liidu revisjonikomisjoni esimesel istungil valiti komisjoni esimeheks M. Talvest.

Eesti NSV Kirjanike Liidu VIII kongressist võttis osa NLKP Keskkomitee kultuuriosakonna sektorijuhataja K. Dolgov ning NSVL Kirjanike Liidu delegatsioon: S. Baruzdin, A. Borštšagovski, A. Botšarov, V. Uvarov ja V. Ruber. Külalistena olid kongressile saabunud M. Birze, A. Žīgure, L. Kamara ja T. Vilsone (Läti), K. Ambrasas (Leedu), P. Avtomonov (Ukraina), A. Kudravets (Valgevene), K. Madan (Moldaavia), S. Azeri (Aserbaidžaan), S. Urajev (Turkmeenia), S. Muratbekov (Kasahstan), A. Rõskulov (Kirgiisia), V. Dementjev ja A. Tamm (Moskva), E. Javorskaja (Leningrad) ning Šarafudtinov (Usbeki).

KIRJANIKE KONGRESSI SÕNAVÕTTUDEST

Et põhiettekannetega oli kongressist osalejail võimalus eelnevalt tutvuda, siis ei hakanud aruandjad end kordama, vaid lihtsalt kommenteerisid oma tagasivaateid viimase viie aasta kirjandusse. Niisugune moodus ilmselt õigustas ennast, sest K. Kure, P.-E. Rummo, A. Kaalepi, M. Kalda ja R. Krusteni ülesastumistes oli semantilist koormust ning värskust ja P.-E. Rummo eteldud juhuluuletus, ilus poos ja ettetarkus ühtaegu või saali võõrandumisvastast elevust. Ka võis nõnda üpris kiiresti asuda sõnavõttude juurde, mida kokku tuli 37, seega praktiliselt kõigilt soovinuilt. Neist kolm leiduvad meie käesolevas numbris, kuid avaldamist väärivaid olnuks rohkemgi (Kalda, Kross, Laht, Langemets, Olesk, Runnel, Saluri, kui piirduda üksnes tähestiku keskosaga). Jääb loota, et autorid neis leidunud mõtted oma tulevastes kirjatöödes ära kasutavad. Nagu ikka, saab sõnavõtte grupeerida. Nii või teisiti seostus väljaöeldu kirjanduse keskse kolmnurgaga «kirjanik-teos-lugeja» ning selle triangulari vahelülidega. Loomulik, et kongressisuurusel foorumil räägitakse vähem üksikutest teostest ja isiklikust kui just protsessidest ja tendentsidest üldistades. Harva sekka õiendati ka partikulaarsemaid probleeme (Rannet, Hint, Andresen, Adams).

Vähemalt võrdselt kirjandusesisesega pöörati tähelepanu sellele, mis jääb kirjanikust kui loojast ja tema loodu kunstiväärtustest väljapoole, s. o. kirjutamistingimustele ja käsikirjade saatusele pärast nende loovutamist kirjastustele või toimetustele. Alustada võiks revisjonikomisjoni esimehe M. Talvesti konstateeringuga, et «oleme tõepoolest ainukene vabariik NSV Liidus, kus kirjanikel puudub loominguline baas». Selle väitega ühines nördinud hääli. Tauniti, et Peedu puhkekodu remont viibib, et Tartu osakonnal pole autot (Runnel), honoreerimispraktikat (kriitikutele tuleks maksta ühtsetel alustel kirjanikega — V. Gross; esinemiste eest makstakse kirjanikele liiga vähe — P.-E. Rummo). VAAP võtab välismaal ilmunu eest astronoomilisi protsente. Revisjonikomisjoni ettekandest, ka L. Remmelga sõnavõtust paistis, et siiski on loota üht-teist paremuse poole («Pegasuse» kohviku muutmine klubiruumiks, uus mikrobuss, korteriolude parandamine, kirjutusmasinate hankimine jne.). K. Ird pakkus välja mõtte, et meie «kaupmehed», s. o. majandus- ja finantsvõimega organisatsioonid, taastaksid metsenaadi — ehitaksid kultuuriasutusi. Kindlat alust optimismiks pakkus sm. R. Ristlaane kõne: on astutud konkreetsed sammud kahe suure kultuuriasutuse, Tallinna raamatutrükikoja ning Kreutzwaldi-nim. Raamatukogu uue hoone rajamiseks.

Kirjanikutööks vajaliku eelhäälestuse loomisel pole tähtsusetu atmosfäär, mis valitseb Kirjanike Liidus. V. Beekman võrdles kirjanikke meresõitjatega, kes kõik ise paadis, mehed omaette, ja mingi organisatsioon saab neid nende ürituses üksnes esemeliselt abistada, P.-E. Rummo taas arvas oma lõppsõnas, et

RINGVAADE

see käib küll loomingulise tegevuse kohta kitsamalt, aga mitte Kirjanike Liidu kui kutseorganisatsiooni kohta, kus kõik peaksid ikka ühes suunas töötama. Isikliku ja ühiskondliku dialektikast, kirjutava inimese sotsiobioloogilise staatuse mõtestamisest olid kantud ka A. Valtoni, H. Runneli ja R. Saluri sõnavõtud. H. Runnel pidas kirjutamist kõige isiklikumaks tegevuseks, sama arvas L. Remmelgas tõlkimise kohta. Isikliku, heas mõttes egoistliku ühiskonnastamine on ränk protsess (Saluri).

Kõneldi demokraatia edasisest arendamisest. Avalikkuse printsiibist kõrvalekaldumist juhatuse töös arvas märkavat H. Runnel. Tuleks rohkem rääkida otse, mitte ümber nurga (Valton, Runnel, Saluri). Uute liikmete vastuvõtmine tuleks Tallinna ja Tartu vahel viia pariteetsetele alustele (Hellat). Tuleb avaldada kongressi sõnavõttude stenogramm. Kas juhatust ei saaks valida lihthäältenamusega? (Runnel.) Kostis arvamusi, et juhatus on liiga suur ega funktsioneeri operatiivselt. L. Remmelgas soovitas uuel juhatusel vähem sekeldada. G. Muravin tegi ettepaneku, et iga aasta lõpul annaksid juhatuse liikmed aru, mida nemad konkreetselt on teinud oma organisatsiooni hüvanguks. Vajaduse korral peaks iga juhatuse liige olema ümbervalitav. H.-K. Hellat soovitas moodustada elukohajärgselt kümnikud ja neil valida oma esindaja juhatusse, nii et igaüks teaks, kelle poole pöörduda, kes tema eest «pealinna senatis» räägib. Veel soovitas ta edutada juhtivatele kohtadele noori, et anda vanematele, kel parimad loominguaastad tiksumas, eelisõiguse keskenduda põhitegevusele.

Atmosfäärist rääkides ei saa mööda minna kirjanike omavaheliste suhete probleemist, millel peatus oma sõnavõtus R. Saluri (ja millega seondub «Loomingus» nr. 4 ilmunud M. Undi «Kirjanike seltsielust»). See on isiklike suhete võõrandumatuse vajadus. R. Saluri võrdles kirjanike läbisaamist näitekirjaniku ja lavastaja suhetega. Harilikult ei huvita lavastajat, miks kirjanik on kirjutanud nii- või teistmoodi. Ta võtab teda kui suverääni, kirjaniku hinge salamaad ei lähe talle korda. Rohkem on vaja lihtsat inimlikku headust.

Sümpaatne, et üldiselt paistis valitsevat mõistev suhtumine funktsionääride tegevusse. Nagu ütles Beekman, tuleb neid tänada, sest kõike teevad nad omaenda kirjutamisaja ning -energia arvelt.

Tõlkimisest. G. Muravin tõi eeskujuks Gruusia kolleegid, kel loodud KL juurde tõlketegevust koordineeriv keskus arvuka (palgalise) töötajaskonnaga. L. Remmelgas teatas, et meie Liidu juurde on moodustatud välissuhete osakond, esialgu küll ühe inimesega. Rõhutati uute ajakohaste eesti klassika tõlgete vajadust. Muidu ei saada mujal aru, miks näiteks «Kevade» on üks meie rahva lemmikuid (Muravin). Vaja on teatmeteoseid ja sõnaraamatuid. Nii meile endile kui ka neile, kes peaksid eesti kirjandust maailma viima. Puuduvad eesti keele õpikud välismaalaste tarbeks. Otse ime, kuidas selletagi on nii paljudes riikides tekkinud estofiilide grupikesed (Remmelgas). Välisvahetus peab olema regulaarne, mitte ainult seminaride-eelne. Tõlkimiselt jõuti alalise kitsaskoha, TRÜ filoloogiaalase kiratsemise juurde. Kui prantsuse keelt nüüd jälle lõpuks õpetatakse, siis klassikaline filoloogia lonkab Õhtumaa kultuuri mõlema aluskeele, nii kreeka kui ladina keele jalga. (Ojamaa.) Ladina keele oskus pole tänapäeval luksus, vaid praktiline töövahend paljudel elualadel (raamatukogudes, kirjastustes jne.).

Siit võiks suunduda kirjastuse, tema väljalaske ja kirjanike vahekorra juurde. Nenditi üksmeelselt, et A. Siia juhtimisel on kirjastusepoolne töö tunduvalt paranenud. Rahul poldud aga tiraažipoliitikaga. Kui on tegemist paberi defitsiidiga, miks ilmuvad siis kordustrükkidena säärased paberiõgardid nagu «Hüljatud» ja «Gabriela»? (Kross.) L. Kaik tunnistas, et on esinenud möödalaskmisi, nagu K. Merilaasi luuleraamatu tiraažiga. J. Kross loetles hulga väga huvitavaid mitteilukirjanduslikke, kuid rahvuskultuuri seisukohalt üliolulisi teoseid, mille tiraaž on jäänud tuhande-paari piiresse.

Palju nuriseti raamatute välisilme kallal (Kross, Väli, Remmelgas jt.).

Ikka pole meil «Eesti kirjanduse ajaloo» 4. ja 5. köidet. J. Viiding pani saalile südamele, et KL võtaks aabitsate ja aabitsaealiste lugemikkude sisu järele valvamise oma hoole alla. A. Siig arvas, et olukorras, kus kirjutamine kui harrastus levib, on tõesti tarvidus nn. kirjutamisõpiku järele, nagu H.-K. Hellat sellest «Sirbis» mõne aja eest juttu tegi. Hellat tuletas meelde, et A. Alliksaare luulepärandist on ikka veel suur osa käsikirjas.

Enne sisuliste märkuste juurde asumist paar nördimusavaldust hoolimatu kultuurisuhtumise pärast. Iseäranis luuletajal on solvav lugeda määrust, kus öeldud, et luuleraamatuid tuleb trükkida antoloogia põhimõttel ilma vahedeta, et kokku hoida paberit teiste, vajalikumate trükiste tarbeks (P.-E. Rummo). Nagu J. Tart-Ürt tõestas, hoitakse nõndaviisi kokku vaevalt 1% paberit. Runnel kõneles elamu ehitamisest Tartu Kirjandusmuuseumile kuulunud maatükile. Fakt kõneleb lugupidamatusest kultuuri vastu. Vastvalminud raamatukogu jalamile plaanitsetavat kõrghotelli. Mis saab siis vaikusest?

Kriitikast. A. Langemets väitis, et kuigi uusi võimekaid jõude on juurde tulnud, on ka enamik seniseid loobunud. Nii et rõõmustada pole eriti mõtet. Kirjandus- ja kunstikriitika täidavad meil tavalisest laiemat funktsiooni, tegeldes tihti probleemidega, mis kuuluvad ühiskonnateaduste kompetentsi. Sellepärast on ka kirjanduskriitika meil ühiskondlikus elus kaasarääkimise vorm. A. Siia meelest võiksid siseretsensioonid ühtaegu olla rangemad, samas aga suunavamad, õpetavamad. Saab ju tolles staadiumis teost parandada. Hiljem, avalikus kriitikas võiks aga olla leebem, vähem dotseeriv, käsitleda teost laiemas kontekstis jne. A. Tamm: siiski on väga oluline ka kriitika vahendav osa. Kriitika suunaku lugejaid. I. Tart: noori

RINGVAADE

autoreid tüleks hinnata mõistapüüdvamalt. Seda peaksid tegema kogenud retsensendid, mitte tingimata autorite eakaaslased. M. Kalda ütles, et asja saab kriitikust, kes ilmub areenile mõõgaga. Küllap hiljem muutub ta kriitikuksaednikuks (Jõerüüdi termin). Kriitiku tähtsust kirjandusprotsessis rõhutas V. Gross.

Millist kirjandust on vaja? Mida talt ootame? Jäi kõlama mõte, et kirjandus peab toetama ja suurendama rahva elujõudu (Remmelgas jt.). Ta peab pakkuma identifitseerimisvõimalust, mida ta aga praegu alati ei tee, sest pole autentne, on maneristlik, mudelkirjandus (Laht). O. Ojamaa tuvastas kohatist ülepingutatust ja liigtõsimeelsust. Headki kirjanikud võiksid luua vahel kergemas laadis. Tulemused oleksid igal juhul etemad kehva autori ponnistustest (vrd. näit. M. Traadi kaht teost — «Inger» ja «Puud olid, puud olid hellad velled»). Seitsmekümnendate kirjandusele on ette heidetud resignatsiooni, võrreldes kuuekümnendate jõulise puhanguga, samas on ta oma aja kirjandus. A. Tamm: tal on see voorus, et on illusioonideta. Kuigi kõik paistab olevat korras ja meil on igas žanris häid teoseid ette tuua, on tunda ohutunnet (Gross). Paljude esinejate puhul aimus rahutuse alatooni (Kalda). Nenditi kirjutamisoskuse kasvu. Kellest või millest on puudu? M. Kalda: perioodid vahelduvad. Iga nähtus on lahutamatu kontekstist. Autorilähedase tegelase ilmumine üle-eelmise aastakümnendi algul märkis isiksuse kui väärtuse uuestisündi, tema mina austamise taastähist. Aga nüüd, mil see saanud loomulikuks (triviaalsüsteemiks), ootame võimekamatelt kirjanikelt teiste, autorikaugete tegelaste sisemaailmade mõtestamist samal kunstitasemel. Esimesi samme selles suunas on märgata M. Undil, J. Peeglil jmt. Puudu jääb kangelasest, kes tegutseks, mitte ainult ei elaks sissepoole, ei reflekteeriks ega meeliskleks, vaid ka probleemide rägastikus midagi korda saadaks (Siig). Pole tegelast, kellest saaks eeskuju võtta, kes nooremaid lugejaid kuhugi kutsuks. See pole nõudlus kurikuulsa positiivse kangelase, vaid inimese järele, kes õilsa idee nimel oleks valmis oma nahaga riskeerima (Laht). Kas Joonas Piiritsa jõud ja tugevus pole «Rusikate» skandaalse menu üheks põhjuseks? (Kuusberg, Laht.) Jõupuudust taunisid mitmed sõnavõtjad (M. Kalda, kes ses suhtes positiivse näitena nimetas V. Vahingut, A. Siig jt.).

H. Runnel, kõneldes kirjaniku aususest ja kohustusest öelda ka ebameeldivat, samuti sellest sündida võivatest arusaamatustest, illustreeris oma mõtteid operatiiv- ja projektkeele konfliktina.

Žanriprobleemidest tehti juttu järgnevalt. V. Adams toonitas memuaarkirjanduse tähtsust nii kultuuriloolisest, ajaloolisest kui ka kirjanduslikust aspektist. J. Jõerüüt soovitas olmekirjanduse asemel pöörata tähelepanu eesti belletristikas tooniandvale dokumentaalkirjandusele. V. Gross omakorda juhtis tähelepanu kolmandale klassikalise skeemi järgi publitsistikasse kuuluvale žanrile, s. o. reisikirjale.

Kokku võttes võib vahest öelda, et kongressi iseloomustas tasakaalukus, tõsimeelsus ja kollegiaalsus, vastastikuste insinuatsioonide vähesus. Kriitiline toon vaheldus konstruktiivsega ning üsna harva kerkis silme ette peategelane P. Kuusbergi novellist «Mis siis ikkagi juhtus?».

M. M.

PAUL RUMMO

14. VII 1909 — 28. III 1981

Ja ongi Paul Rummo ootamatult ja lõplikult selle maaga üheks saanud, millest ta võetud oli ja millega ta seitsmekümneks aastaks nii imetlusväärselt ja igiomaselt seotuks jäi.

Ergastavad mõttekaaslustundega kohvitunnid jäävad kordumata. Nõuanded saamata. Ühised plaanid pidamata. Ühised teod tegemata. Sõnad segi ajamata. Naerud naermata.

Peame tulema ilma temata toime.

Aga veel tahaksin öelda eesti rahva ja eesti kirjarahva nimel Paul Rummole mõned tänusõnad selle eest, kes ja mis ta meile aastakümnete jooksul oli. Ja selle eest, mis temast ta lahkumise järel meile ometi alles jääb.

Eesti rahvale oli Paul Rummo aastakümnete kestel üks neid sooje jõuduandvaid ja tegusaid südameid, mis ennastunustavalt, rõõmsalt, loovalt muretses rahvuskultuurilist muret. Kõige üldisemaist asjust pisiasjadeni, millest üldised asjad koosnevad. Keset silmapilgupraktitsismi lagemaad õhkus tema lähedus tunasest ja tulevasest mõtleva koduõue kaitsetut ja turvalist võlu.

Aitäh talle selle eest.

Meie kirjarahvale oli ta ainulaadne ametivend, lahke ja isetu abimees igas hädas ja ülesandes, peaaegu märkamatu kaasa-, aga sageli eestoimija uskumatult paljudes suundades. Inimene, kes tahtis Head, uskus Head, lootis Head. Teda on nimetatud kirjandusliku nooruse kaitsjaks. Ta oli kooliõpetaja-traditsioonis võrsunud mees. Ta oli olemuselt hingeaednik. Muidugi armastas ta kirjandusliikku noorust. Kantseldaski seda omal vaiksel moel. Aga julges ka uudishimutsedes usaldada.

Aitäh talle ka selle eest.

Mis meile Paul Rummost kadumatult alles jääb?

Eesti kirjandusele — sügav tulevikku osutav jälg eesti viie- ja kuuekümnendate aastate lüroeepika arengus. Hulk erutavaid ning oma vaimu- ja hingehoiakult ikka eeskujuandvaid lehekülgi meie kultuuripublitsistikas. Paul Rummo koostaja- ning toimetajanimi üllatavalt innustavalt kohustavalt paljudel raamatutel — mille ritta mõned väga olulised alles homme-tunahomme lisanduvad.

Imestustäratav päru tõotusi täitnud ja tõotusi andvaid loovaid järglasi.

Lähedastele ja sõpradele — armsa inimese ja tervikliku ning ideaalikülla elu rikastav mälestus.

Aitäh talle kõige eest kodumaa mulda järele.

Jaan Kross

LIIDIA KOMPUS

19. XI 1896 — 3. IV 1981

3. aprillil lahkus oma kaheksakümne viiendal eluaastal kirjanik ja tõlkija Liidia Kompus. Tema pikast ja töörohkest eluteest olid mitu kümnendit tihedalt seotud eesti kultuurieluga. Kohe pärast sõda sai Liidia Kompusest Tartu Riikliku Ülikooli vene keele õppejõud, kellena ta töötas 17 aastat kui suure andega pedagoog, kes on meeles sadadel vabariigi teadlastel ja kultuuritegelastel oma huvitava ja elava ainekäsitlusega, mis tegi vene keele omandamise kergeks ja kaasakiskuvaks. Ta on esimese sõjajärgse keskkoolidele määratud vene keele õpikulugemiku autor. Kutsetöö kõrval lõpetas Liidia Kompus ise Tartu Riikliku Ülikooli filoloogina.

Liidia Kompus-Kvašenko sündis 19. XI 1896. a. endises Volõõnia kubermangus, praeguses Rovno oblastis. Pärast tütarlastegümnaasiumi lõpetamist oli aastail 1914—1920 rahvakooliõpetaja. Abiellunud ehitustehnik Juhan Kompusega, tuli ta 1921. aastal Eestisse, töötas aastaid Balti Manufaktuuris kudujana ja ametnikuna, elas hiljem perekonnaga Tartus, kuni 1945. aasta tõi ta tagasi õpitud ja armastatud pedagoogikutse juurde. Pedagoogiamet tõi ta ka kirjandusse.

Liidia Kompuse esikteoseks loetakse jutustust «Sõbranna», mis ilmus ajakirjas «Sädemed» 1931. aastal, ent tegelik algus langeb sõjajärgsetesse aastatesse, kui venekeelses almanahhis «Estonia» ilmusid tähelepandavad jutustused «Fenja» ja «Peipsi järve ääres», 1956. aastal aga raamatuna romaan «Daša Netšajeva». Proosa kõrval kujunes Liidia Kompuse lemmikžanriks draama. Tartus rambivalgust näinud näidendid «Eksamid», «Sanatoorium «Männid»», «Ümberaetud tindipott» ja «Eerika päev» kutsusid oma aktuaalse problemaatikaga esile elavaid arutlusi, samuti nagu romaan «Kaks semestrit» (1969). Need on kõik pedagoogisilmaga nähtud teosed, mille tegelasteks on enamasti kasvatajad ja kasvatatavad, üliõpilaskeskkond kogu oma konflikti- ja probleemirikkuses.

Eesti NSV Kirjanike Liidu liikmeskond jääb mäletama Liidia Kompust kui head kolleegi, head sõpra, kes elavalt sekkus eesti kirjandusellu, autoriteetselt ning taktitundeliselt juhendas vene keeles kirjutavaid noori autoreid ja tõlkis oma kolleegide teoseid vene keelde.

Lembit Remmelgas

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA.

595 V. LUIK
Luuletused

598 A. KAAL
Vana ait

611 A. LANGEMETS
Luuletused

616 J. KROSS
Rakvere romaan

680 J. SANG
Luuletused

682 Ö. SJÖSTRAND
Luuletused

686 P. KUUSBERG
Eesti nõukogude kirjanduse arengujoontest aastail 1976—1980

703 K. KURG
Proosapõndak ja põld

711 P.-E. RUMMO
Pilk eesti luulesse 1976—1980. Ja veidi ka 1981. aastal

726 E. NIRK
Peamiselt proosakirjandusest

730 A. VALTON
Kirjaniku iseloomust

733 L. MERI
Kirjanduse maailmapuu

738 J. SANG
Kriitikud söönud, kirjanikud terved

740 S. KIIN
Mullast oled sa võetud ...

742 J. ÜRT
Ene Mihkelsoni kolmas raamat

744 I. VIIDING
Maailmakodaniku pilguga

746 RINGVAADE

750 In memoriam:
Paul Rummo

751 In memoriam:
Liidia Kompus

615 L. KOKAMÄGI. Marit. Fragment (Õli) 1980

685 P. MUDIST. Müller pojaga. Fragment (Õli) 1980

Esikaane siseküljel:
E. OOTSING. Lust
(Puugravüür) 1980

Tagakaane siseküljel:
I. PAUL. Vestlus
(Serigraafia) 1980

Toimetuse aadress:
200 001, Tallinn, Harju t. 1,
tel. 441-365, 440-780, 440-781.
Kirjastus «Perioodika»,
Tallinn, Pikk t. 73.
Ladumisele antud 06. 04. 81.
Trükkimisele antud 18. 05. 81.
Trükiarv 18 000.
Ofsetpaber. 60×70/8.
Trükipoognaid 20,0.
Tingtrükipoognaid 15,6.
Arvestuspoognaid 16,29.
MB-04883.
Tellimise nr. 1251.
EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda.
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
Looming nr. 5,
mai 1981.
Hind 50 kop.
На эстонском языке
Орган Союза писателей ЭССР
«Лооминг» («Творчество»)
№ 5, май 1981.
Адрес редакции: 200 001,
Таллин, ул. Харью, 1,
тел. 441-365, 440-780, 440-781.
Издательство «Периодика»,
Таллин, ул. Пикк, 73.

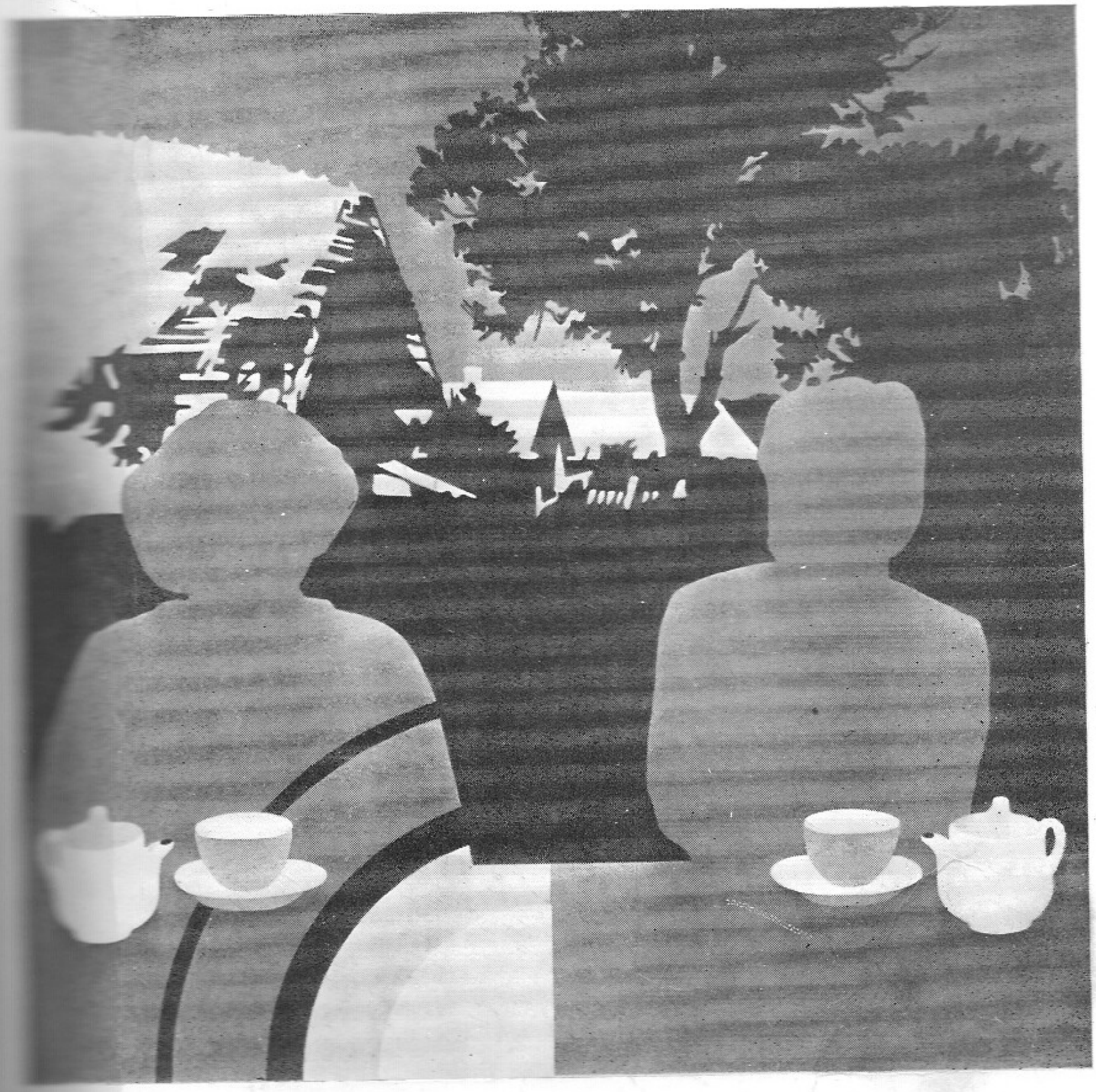

ILLIMAR PAUL

Vestlus (Serigraafia) 1980

50 KOP.
78174